De Nieuwe Taalgids.
Jaargang 35

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 35. J.B. Wolters, Groningen / Batavia 1941

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008194101_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

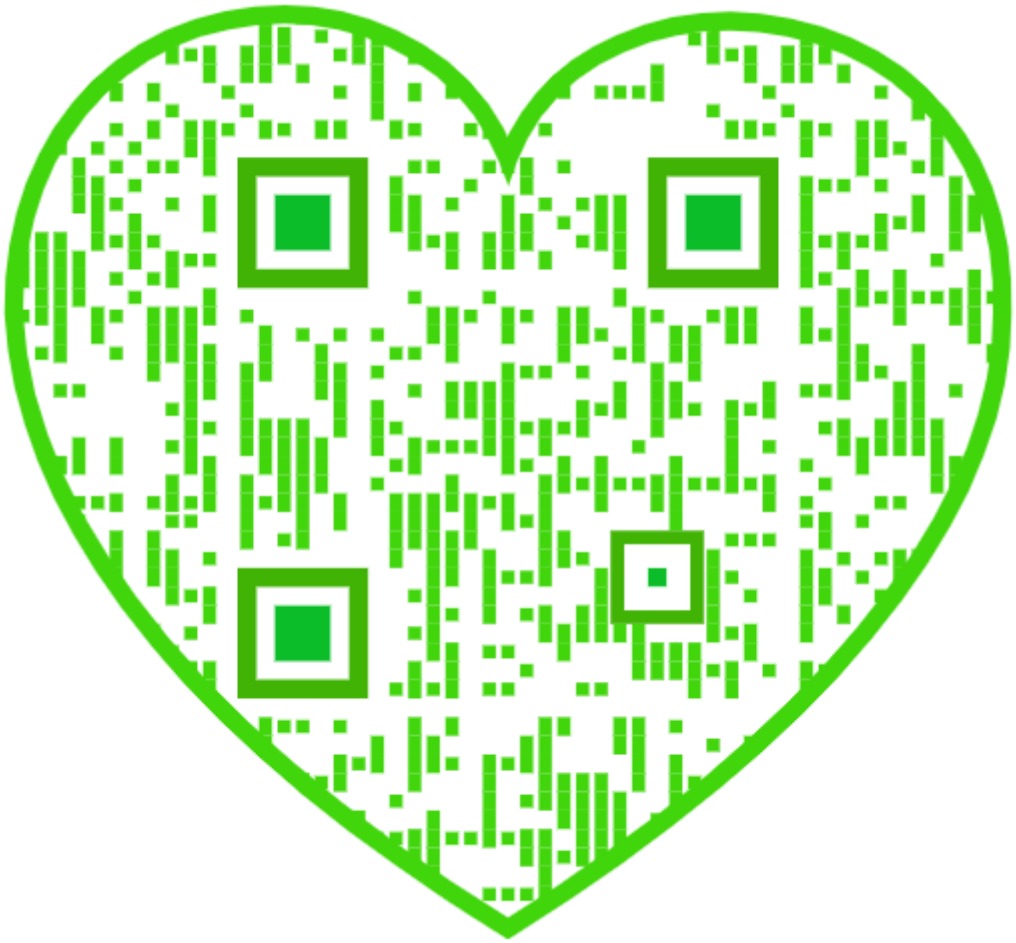

De historische spelen van Albert Verwey.

I.

Toen Verwey in de jaren 1911-1912 zijn verzamelde gedichten in drie delen bijeenbracht, besloot hij elk daarvan met een van zijn historische spelen; het eerste deel met het treurspel *Johan van Oldenbarnevelt* (1895). Achter het tweede plaatste hij *Jacoba van Beieren* (1902), ofschoon het vóór de meeste gedichten uit deze bundel werd geschreven, wier onderling verband zo echter behouden bleef. Het treurspel *Cola Rienzi*, dat in *De Beweging* van 1910 was gepubliceerd, besluit het uit eveneens bij elkaar horende boeken bestaande derde deel. Zo bleef de onderscheiding in groepen duidelijk en kregen de dramatische gedichten de hun chronologisch toekomende plaats. Uit eenzelfde levensperiode van hun maker afkomstig, vertonen de drie drama's bij groot verschil van vorm en inhoud opmerkelijke overeenkomst in probleemstelling en motieven. Voor een alzijdige karakteristiek van Verwey's dichterschap zijn zij onontbeerlijk; evenzo voor de kennis van zijn gedachtenleven en de aard zijner bemoeienis met het verleden.

Dat Verwey zich tot het historisch drama aangetrokken gevoelde, lag geheel in de lijn van zijn verstandelijke aanleg, zijn liefde voor de geschiedenis en zijn op het culturele en sociale ingestelde geest. De mogelijkheden, welke deze vorm der dichterlijke bezinning op het verleden hem bood, heeft hij besproken in een gedachtenwisseling dienaangaande met zijn vrienden uit de kring van het tijdschrift *Blätter für die Kunst*. In tegenstelling met hen was Verwey van mening, dat een drama in onze tijd nog zeer wel mogelijk was. Hij bestreed hun opvatting, dat de grote conventie, die het drama is, voor alle tijden zou hebben afgedaan.[1)] 'Wanneer ik een innerlijk conflict wil uiten', werpt hij hun tegen, 'zal ik dan mijn gedachten niet toebedeelen aan verschillende sprekers? Of waarom niet mijn gedachten in dramatisch symbool uiten?' Deze passage is in tweeërlei opzicht van belang. Ten eerste om de opvatting van het drama als symbool, welke

1) *Mijn verhouding tot Stefan George*, p. 62.

opvatting ook die van Vondel was. En ten tweede, omdat Verwey hier in abstracto aangeeft, wat in wezen zijn eigen drama's zijn geworden: het conflict n.l. van principes en overtuigingen. In de vorm van zulk een conflict wilde hij zin en samenhang ener voorbijgegane werkelijkheid doen verstaan. Voor zijn bespiegelende geest was het contact met het verleden niet ethisch of aesthetisch, maar geestelijk bepaald. Ook het verleden was hem de zinrijke verschijningswereld, aan wier gestalten de Idee zich kon demonstreren.[1)] Problemen van gezag en macht, van staat en recht, met de daaruit voortvloeiende van recht en onrecht, hebben in die jaren zijn gedachten bezig gehouden en hij heeft ze met de gegevens der geschiedenis in zijn drama's gesteld. Wij zien er, hoe belangen en rechtsbegrippen, elk met hun betrekkelijk recht, in onafwendbare tegenstelling geraken en hoe de tragiek dier onvermijdelijkheid het lot der personen bepaalt. Niet een sterke ontknopingsscène is dan ook het hoogtepunt, maar het zijn die passages, welke de diepste samenvatting der centrale idee geven: Oldenbarnevelts magistraal verweer tegenover zijn rechters, het betoog van den Hoeksen edelman Montfoort, dat zijn verraad aan Jacoba's zaak moet rechtvaardigen; het grote debat ter Romeinse raadsvergadering tussen Stefano Colonna, het hoofd van de adelspartij, en Cola Rienzi, den volkstribuun. Verwey oordeelt of veroordeelt niet; hij laat de contradicties gelden; ook de oppositiefiguur krijgt haar volle recht. Hoe kan het ook anders, waar deze immers een der zijden vertegenwoordigt van het probleem, dat de dichter stelt. Het is gedramatiseerde geschiedenis; maar het is tevens de wijsgerige bezinning op wat het historisch gebeuren in zijn vormen en gestalten te aanschouwen geeft.

Men moet uit dit alles niet afleiden, dat deze drama's tot intellectuele concepties zijn geworden, waarbij de individualiteit der personen aan generaliserende overwegingen is opgeofferd. Dit is geenszins het geval; want Verwey bezat, zoals Victor van Vriesland het zo juist heeft uitgedrukt in zijn beschouwing over Verwey als dramatisch dichter, ‘de zielkundige diepte van den dichter, de natuurlijke menschenkennis van den kunstenaar’.[2)] En verder had hij, afgezien nog van zijn zeker ook

1) Zie ook S. Vestdijk, *Albert Verwey en de Idee, Forum*, 1935 II, p. 613.
2) *De Stem*, 1937 III, p. 795.

psychologische belangstelling, een zeer sterke genegenheid voor het wezen van zijn drie hoofdfiguren. We mogen voor de beide vaderlandse spelen zelfs aannemen, dat bij het kiezen der stof gevoelsbijkomstigheden in het spel zijn geweest en ook voor Verwey's belangstelling in Rienzi lijkt mij een persoonlijk motief aanwezig. Het voorwoord van *Johan van Oldenbarnevelt* bevat in een merkwaardige biografische notitie een jeugdherinnering, waarin Verwey vertelt van zijn vader, die zich op het laatst zijns levens gaarne verdiepte in Arends *Geschiedenis des Vaderlands* en daarin een geheel van de zijne afwijkende voorstelling der Barneveltfiguur vond. 'Voor hem als voor elk lid der hervormde gemeente', vertelt Verwey, 'was het van kind af aan een uitgemaakte zaak geweest, dat Barnevelt een eerzuchtige, Maurits de redder van land en kerk was geweest. Hij zag nu dat het anders was. En het was een der genietingen van zijn graag liefhebbend wezen, dat hij een man kon bewonderen, bemedelijden en liefhebben, dien men hem altijd had voorgesteld als waardig aller goede Christenen haat.

Ik weet niet of ik het aan deze herinnering te danken heb', gaat Verwey voort, 'dat Barnevelt mij mijn leven lang is bijgebleven en ik hem al meer over hem lezende zoo lief ben gaan krijgen, dien dooden, als men anders maar levende menschen heeft.' Toen in later jaren de dichter in Verwey was ontwaakt, klonken in zijn hoofd de versregels van zijn drama 'stoute woorden die zijn held van het schavot zou neerhameren op zijn haters'. Maar weer ouder geworden, vond hij die stoute woorden niet meer nodig voor de heldenfiguur, die hij was gaan liefhebben om gans andere redenen: 'om den rustigen geest, het vèrstrekkend verstand en de onomkoopbaarheid van zijn burgerdeugd.' Deze trekken zijn het, die hij aan de milde en wijze Oldenbarneveltfiguur van zijn treurspel heeft gegeven, welk stuk dan ook heel wat beter aan onze historische zin voldoet dan Vondels beroemde politieke allegorie der 'vermoorde onnoselheit', of dan het gelijktijdige Engelse stuk *The tragedy of Sir John van Oldenbarnavelt*[1)], dat den landsadvocaat allesbehalve

1) De tekst en bijzonderheden over dit stuk, dat een paar maal in 't Nederlands werd vertaald, 't laatst door Dr. A.J. Barnouw (1922), geeft het proefschrift van Dr. W.P. Frylinck, *The tragedy of Sir John van Oldenbarnavelt* (1922). Een vergelijking er van met *Palamedes* en Verwey's treurspel gaf schrijfster dezes in *De Gids*, 1926 II, p. 400 onder de titel *Oldenbarnevelt als treurspelheld*.

als de vermoorde onschuld voorstelt, maar als een eerzuchtige, die de hand uitstrekte naar de macht van den Prins, zich schuldig maakte aan landverraad en zo zijn eigen val bewerkte. Tegenover deze partijdige voorstellingen der tijdgenoten staat de meer onbevangene van Verwey. Want in het omscheppen der historie tot tragedie zag de dichter van drie eeuwen later, wat de tijdgenoot onder de verse indruk van het ontstellend gebeuren niet kon zien: hoe de tragische werking voortsproot uit het historisch gebeuren zelf. De staat, door Oldenbarnevelt gesticht was hem ontgroeid. De landsadvocaat werd veroordeeld, zoals hij het zelf in de laatste nacht van zijn leven uitdrukte ‘naar andere maximen dan die in zijn tijd hadden gegolden’. Bij Verwey:

> .... niet ik sterf,
> De Tijd, mijn Tijd, de Tijd des Zwijgers, heel de
> Wereld van toen wankelt, en nu dit mijn
> Oud hoofd daar 't hoofd van is, valt dat eerst. Vindt ge
> Vreemd, dat een rijk na 't andere komt? Het leven
> Leert het, d'Historie toont het, ik beleef 't.
> Ik deed recht, maar 't recht van mijn tijd. Nu is 't
> Geen recht meer, nu mijn hoogst recht onrecht werd.

Reeds in de begintonelen van zijn drama geeft Verwey de essentiële momenten, waar het in dit conflict om gaat en dat te tragischer is, omdat Oldenbarnevelt hier staat tegenover den zoon van zijn ouden meester, den zoveel jongere, die aan hem zijn positie dankt, maar die thans zijn tegenstander is, geroepen een ander recht te verdedigen dan hetgeen gold in de eerste jaren der jonge republiek. Dat is het, waardoor ook Maurits niet anders kan handelen dan hij doet, niet als mens en niet als partijhoofd. Heel zuiver blijft de tragische sfeer doordat de dichter ons dit gevoelen doet. Maar ook nog door iets anders. Doordat hij tevens laat zien, waarin zijn held te kort schoot. Hoe de landsadvocaat, onverzettelijk vast in eigen overtuigingen, met zijn regentenminachting voor het grauw, niet de groeiende populariteit zag van Oranje, Oranje symbool geworden der door het Calvinisme tot stand gekomen eenheid. ‘Wurmen van 't gepeupel’, zo schold hij dat eenheidsstreven, geen rekening houdend met de irrationele krachten, die de massa beheersen en die massa-instincten niet doorgrondend. Zo er van een tragisch falen moet worden gesproken, dan is dit ongetwijfeld de opvatting, die aan de historische visie van Verwey ten grondslag ligt.

II.

In het romantisch versdrama *Jacoba van Beieren* is het niet het falen van den held, maar de onmacht der heldin, die de spelactie bepaalt. Het gegeven is Jacoba's huwelijk met Frank van Borselen en haar uiteindelijke nederlaag tegen Philips van Bourgondië. Aan haar veelbewogen leven moet de nabij zijn woonplaats gelegen ruïne van Teylingen Verwey menigmaal hebben herinnerd. In het laatste bedrijf van het stuk laat hij een ouden kluizenaar aan Jacoba voorspellen:

> '.... Eenmaal zal
> De dichter, die door deze streek dwaalt, Teilingen
> Verlaten, wandelend langs uw gravendam
> Door Noordwijk naar dien hoogsten heuvel. Dáár
> Daagt hem uw beeld: dees wildernis, een tuin
> Van Holland dan, bevolkt hij met zijn droom
> Van uw strijd en uw leed. Dan zal zijn zang
> Een volk verheugen, dat zijn koopstad heeft
> Aan d'Amstel in het eigen jaar dat daar
> Een nieuw gebouw verrijst, daar 't zijn schat vergaart.
> Dan als de strijd woelt rondom en strijd
> Van land-met landzaat dreigt[1)], zal uw gestalt
> Verrijzen als van een die leed en streed,
> Maar stierf in liefde en wier gedachtenis leeft.'

Men heeft in deze regelen 'een naïef staaltje van de zelfverheffing der Tachtigers' willen zien.[2)] M.i. geheel ten onrechte. Eerder zou men ze kunnen beschouwen als een uitvloeisel van hetzelfde nationale besef, dat, toen het van de romantiek dieper inhoud kreeg, door David Jacob van Lennep is geformuleerd als 'het gevoel voor de beteekenis van Hollands grond en oudheden voor de dichterlijke verbeelding'. Geïnspireerd door dit gevoel, schreef Verwey zijn kleurig spel van ridderlijke romantiek, waarvan de heldin minder de manhafte gravin is der historie, dan wel een meditatieve figuur van bekoorlijke vrouwelijkheid, die behagen schept in haar kostbaar borduurwerk en de fonkeling harer edelstenen. De krachtige figuur is de moeder, Margaretha van Bourgondië, een harde, strijdbare vrouw, die voor geen

1) Toespelingen op Berlage's beursbouw en de spoorwegstaking van 1902.
2) Dr. W.C.E. Pelletier in haar proefschrift *Jacoba van Beieren in het Nederlandsche treurspel* (1912) p. 141.

middelen terugschrikt, waar het Philips, den doodsvijand, geldt en die door haar intrigues het wantrouwen wekt van den Hoeksen edelman Montfoort. Hij vreest haar invloed op Jacoba, hij kent de macht van deze over haar getrouwen. ‘De eene vrouw wil, de andere bekoort en waagt.’ En dit doet Verwey ons als het tragische in Jacoba's lot gevoelen, dat haar eigen adel haar afvalt en Philips' zijde kiest, omdat men in haar nog slechts de vrouw ziet, ‘wier doen 't belang van 't land niet raakt’. Montfoorts woorden ter rechtvaardiging van die houding raken de kern der kwestie:

‘.... Bourgondië is de eenge macht.
En hij die te onrecht vorst werd is alleen
Zoo sterk nog, dat hij 't recht beschermt; wijl zij
Die rechtens heerschte een vrouw blijft, wankelbaar
Machtloos tot daden, en die onrecht deed
Zoo ze om haar recht nog streed.’

Ook hier dus de politieke machtstrijd en de onverzoenlijke tegenstelling tussen macht en recht. Echter heeft Verwey in de Jacobafiguur ook nog een andere tegenstelling, die tussen droom en daad, willen symboliseren. De droom, dat haar huwelijk met Frank, het hoofd der tegenpartij, de eendracht in haar landen zou herstellen en ze bevrijden uit de Bourgondische heerschappij; ‘één volk, één land, één vrij inheemsch bestuur en leven’; haar onmacht die droom door de daad te verwezenlijken. Deze Jacoba kan zich niet opwerken tot de niets ontziende daadkracht, die haar moeder eist en als Philips haar de keus stelt: macht of liefde, kiest zij de laatste. Zo gaat tevens de voorspelling in vervulling, haar door een zigeunervrouw gedaan, met welk romantisch motief, evenals met de bekende historische taferelen, als het vogelschieten op Maartensdijk, waar Jacoba incognito het meesterschot doet, Verwey tonelen schept van sterk plastische kracht.[1)] Het is alsof de romantiek van gevoel en verbeelding het lyrische in hem heeft wakker geroepen. De rhythmische gratie der zangkoren van het Zeeuwse landvolk, de warme, innige toon van Beerte's liederen, die aan soortgelijke

1) Dr. Pelletier heeft Verwey's verhouding tot het werk van den Duitsen historicus Von Löher *Jacobaea von Baiern und ihre Zeit* (1869) nagegaan. Hij blijkt er vershillende historische en biographische gegevens aan te hebben ontleend.

in *Lioba* en *Starkadd* herinneren, behoren tot het meest melodieuze dat Verwey heeft redicht. In het Barnevetdrama is de spelhandeling minder levendig, al brengen spannende situaties, b.v. Moersbergens gevangenneming op de jacht, Ledenbergs zelfmoord in het bijzijn van zijn slapend zoontje, het planten van de meiboom voor Oldenbarnevelts huis, afwisseling en bewogenheid. Maar zij zijn zeer sober gehouden; treden terug voor de ontwikkeling der hoofdgedachte. Noch de middelen van het realisme, noch die der romantiek neemt Verwey te baat in dit uiterlijk koele, maar sterk gebouwde stuk met zijn sobere, bondige stijl, dat toch in warmte van nationaal gevoel voor *Jacoba van Beieren* niet onder doet, ja het in dit opzicht overtreft. Wanneer wij onze vaderlandse kracht door de bemoeienis met het nationaal verleden willen sterken, zullen wij goed doen deze beide historische drama's van Albert Verwey niet ongelezen te laten.

III.

In zijn laatste treurspel verlaat Verwey de territoriale geschiedenis voor een onderwerp van meer universeel historisch belang. Hij dramatiseert daarin een episode uit het leven van den Romeinsen volkstribuun Cola Rienzi; diens streven n.l. tot een politieke wereldorganisatie onder de auspiciën van den Heiligen Geest. De poging hiertoe, in 1347 door hem ondernomen in het staatkundig diep vervallen Rome der pauselijke ballingschap, liep evenwel op niets uit.

Wat wel de reden mag zijn geweest, dat Rienzi's fantastische persoonlijkheid, die als volks- en vrijheidsheld, maar ook als bedrieger en monomaan is beschouwd; die dichters als Byron, Richard Wagner en d'Annunzio inspireerde, ook een zoveel bezadigder geest als Verwey heeft geboeid? Er is een merkwaardige zelfbelijdenis in de aanhef der mooie studie, die Verwey over Goethe's *Torquato Tasso* schreef en deze lijkt mij niet alleen van belang voor wie Verwey's persoonlijkheid ten volle wil begrijpen, maar ook voor wie een verklaring zoekt van het ontstaan zijner Rienzi-figuur. Verwey zegt van Tasso: ‘Hij is de onevenwichtige, de man die de grenzen te buiten gaat. Hij zou niet tragisch zijn, als die noodlottige aanleg niet met hem was geboren; als hij alleen door de omstandigheden zijn verstand verloor. Zooals Shakespeare, de tot daden bereide, geen trek in zichzelf schooner en verderfelijker vond dan die van het daden-

looze peinzen - Hamlets ziekelijke overweging - zoo vreesde Goethe, de tot maat geborene, geen dwang in zich zoozeer als die van de verleidelijke mateloosheid. *Mijmering en gemis aan maat moeten wel sterk onze eigen bekoring geweest zijn, dat wij in geen verbeeldingen ons zoo innig herkenden als in Tasso en in Hamlet*.'[1] Mijmering en gemis aan maats, iets van Hamlet en iets van Tasso, dat zijn de wezenlijke trekken der Rienzifiguur in Verwey's conceptie. Ook geldt van hem, wat Verwey verder van Tasso zegt: 'Hij behoort tot de helden, die wegens hun verbeelding en bespiegeling van het volstrekte, de voeling verliezen met het betrekkelijke. Maar de wereld, waar ze zelf een deel van zijn, is niet anders dan betrekkelijk.'[2] Ook Rienzi kan zijn droom niet tot daad, zijn verbeelding niet tot werkelijkheid maken, omdat hij te zeer buiten de realiteit staat en zo wordt ook dit spel, evenals de beide andere, de belijdenis van het tragisch levensgevoel der menselijke bepaaldheid en beperktheid, van het menselijk tekort.

Van Rienzi's leven vertelt een uitvoerige, door een onbekenden tijdgenoot geschreven vita, die hem schildert als vervuld van grootse plannen en rusteloze activiteit, maar ook als ijdel, hoogmoedig en verzot op uiterlijk vertoon. Byron, Wagner, d'Annunzio, e.a. hebben deze bron of een daarop teruggaande levensbeschrijving gebruikt.[3] Ook de essentiële trekken van Verwey's psychologische interpretatie gaan er op terug. Uit de vita stamt het destijds in heel Rome bekende sensationele verhaal van Rienzi's hoge afkomst - hij zou een natuurlijke zoon van den Duitsen keizer Hendrik VII zijn geweest - aan welk verhaal Verwey een belangrijke plaats in de expositie van zijn drama toekent.[4] Hij geeft deze epositie op dichterlijke wijze in de vorm ener volksballade, vierregelige strofen, wier felbe-

1) *Proza* VI, p. 128. Cursivering van mij.
2) *Proza* VI, p. 142.
3) De belangestelling onzer vaderlandse romantiek voor den tribuun blijkt uit een drama van H.H. Klijn (1844), die hierin de voorstelling van den Engelsen romanschrijver Bulwer in *Rienzi the last of the Roman tribunes* (1835) volgt.
4) Rienzi's jongste biograaf Paul Piur in *Cola Rienzi, Darstellung seines Lebens und seines Geistes* (1931) acht dit feit van zo grote betekenis, dat hij er de sleutel in ziet tot juist begrip van zijn overmoedig en buitensporig optreden. Aan Piurs mooie studie zijn de hier gegeven historische en historiografische toelichtingen ontleend.

wogen toon de verontwaardiging doet horen van een groep burgers over de tyrannie der machtige baronnen vóór Rienzi's optreden, maar ook hun dankbaarheid, die hem, hun afgod, verheerlijkt. Zo geeft Verwey de historische achtergrond en de plaats, die Rienzi in zijn milieu heeft ingenomen. Ik kan mij dan ook moeilijk verenigen met de mening van Victor van Vriesland, ‘dat het onderwerp in Rienzi een betrekkelijk geringe inspiratie aan den dichter zou hebben geschonken en dat de innerlijke gespletenheid van den held door Verwey stroef, als het ware onwillig zou zijn uitgebeeld’.[1)] Het tegenovergestelde schijnt mij het geval. Juist deze lyrische schildering van zijn persoonlijkheid en de van haar uitgaande kracht en bekoring toont Verwey's begrijpend interesse voor deze figuur. Dit dect ook de invoering, reeds dadelijk, van het voor de Rienzitragedie zo belangrijke Heilige Geest-motief, in de persoon van den kluizenaar van de Majellaberg, een der vrome volgelingen van Joachim van Fiore en zijn apocalyptische mystiek, die in een leven van eenvoud en afzondering het op handen zijnde rijk van den H. Geest verwacht. De kluizenaar laakt het trots optreden van den tribuun, zijn zucht naar praal en grootheid. Doch het volk weet, dat ook Rienzi zijn hart voor den H. Geest bewaart, waarvan hij profetieën en allegorieën op het kapitool liet aanbrengen.[2)] En als dan twee van diens boden met hun zilveren staf op het marktplein aankomen en de kluizenaar hoort, dat zij heel Italië rondgingen, de steden uitnodigend gezanten te zenden tot hem, ‘die 't recht weer in Italië bracht en met het recht de vree’; dat zij, ongewapend, nergens overlast ondervonden, dan moet hij zijn twijfel wel opgeven en erkennen:

> ‘Dit is wel waarlijk wat ik had gehoopt,
> De aardsche vernieuwing van den Heiligen Geest.’

Door tegenover deze extatische volksstemmen de critiek van Rienzi's stegenstanders in het volgende bedrijf te laten horen, voltooit Verwey het beeld van zijn held, die daardoor, nog vóór hij zelf optreedt, reeds in onze volle belangstelling is komen te

1) *Verwey als dramatisch dichter, De Stem*, 1937 III, p. 793.
2) Rienzi's H. Geest-cultus stamde inderdaad uit de kringen der spiritualen. In zijn brieven beroept hij zich soms op vrome broeders, die hem raad geven. Details als deze tonen, dat Verwey met kennis van zaken de Rienzi-figuur ook als historicus heeft benaderd.

staan. De voornaamste oppositiefiguur is de krachtige, tachtigjarige Stefano Colonna, de woordvoerder der voormalige machthebbers, de bezitters van Rome's grond en huizen, die de meesters der stad willen blijven, immers:

‘.... wat de voortijd schiep
Werkt op de natijd en de naaste plicht,
Van al wat werd is dat het stand houdt.’

Aldus stelt zich het oude recht tegenover de nieuwe macht; en dat die nieuwe macht moet vallen, staat bij hen vast. Hiermede is de grond gelegd voor het conflict, dat Verwey in spannende tonelen heeft gedramatiseerd en waarvan de uitslag reeds ligt opgesloten in de krachtvolle woorden van Bianca, Rienzi's energieke vrouw:

‘De droomer, die een dader werd, moet voortaan
Niet droomen of hij sterft....
.... Hij die achtloos
Het kapitool betreedt en niet den geest
Die uit zijn steenen spreekt gehoorzaamt, hoort
Daar niet....’

Neen, deze Rienzi hoort er niet. Op de plaats, waar een dictatorsfiguur noodig zou zijn geweest, staat deze onevenwichtige mijmeraar met zijn onwereldse verbeelding en zijn mystiek roepingsgevoel. En zo wordt het de tragedie van de onmacht en de nederlaag; het tragisch conflict tevens tussen den mens en zijn Idee, den mens en zijn droom, doordat deze hem, gelijk ook bij Tasso het geval was, werkelijker voorkwam dan de werkelijkheid zelf.

Voor de ontwikkeling der centrale gedachte in dit drama is het indrukwekkende debat tusschen Rienzi en Stefano Colonna, gelijk boven reeds is opgemerkt, van overwegend belang. Het geeft de beide kanten van het door Verwey gestelde probleem, dat immer actueel zal blijven in de geschiedenis der mensheid:

‘.... Honderd rechten’,

zo ziet het Stefano Colonna,

Vormen den inslag van de wereld en de schering
Is 't eeuw'ge Recht. Meent Een, meent de Tribuun
Dat de eeuw'ge schering in zijn hand ligt, wel
't Oordeel staat niet aan mij: ik zie in elk
Meer niet dan in mijzelf: een mensch, een maker
Van tijdelijke inslag....
Staatsman is hij, die 't nieuwe recht aan 't oude

Sterk en zncht weeft, de draad niet breken laat,
Voortwerkt aan de patronen, die een wijz're
Macht dan wij allen voor - verbeeldde en wijding
Schonk aan hun duren. Ik misprijs den mensch
Die zijn recht houdt voor eeuwig recht, die vroegre
Vormen verwaarloost, ja verwoest en waant
Zijn wil genoegzaam om 't geschapen beeld
Te ontscheppen, alsof 't nooit geschapen waar....

Daartegenover Rienzi:

‘Dat gij verworven macht een recht noemt, voelen
Machtloozen niet als deugd. De vrijheid anderen
Te schaden, die de macht'ge vaak zich neemt,
Is nergens recht. Of oude of nieuwe wet
Haar duldt of doemt, ze is onrecht en het hart
Van 't volk gevoelt haar zoo....
.... Geen vormen,
Maar geest van recht wil het op aarde en waar
Die geest zich uitstort, waar maakt, juicht het, leeft het
En groet als nieuw den tijd, waar hij in woont.
Daarom is zulk een tijd ook niet als weefsel
Te binden aan een voorgen; hij versmaadt
Dien voorge' als een oud kleed: hij heeft zijn eigen
Blinkende schoonheid en zijn eigen deugd,
Zijn wijding, zijn voltooiing. Wat zijn wezen
Weerstaat, moet hij doen sterven. Al uw kleine
Rechten doet hij vergaan en eischt van elk
Liefde voor 't eeuw'ge Recht, dat rechten wijdt....’

Zeer scherp zijn het conservatieve en het revolutionaire principe hier tegenover elkaar gesteld.

Het blijft niet bij de strijd der ideeën. Hetgeen het geschiedverhaal vermeldt en wat Verwey dramatiseert, is het daadwerkelijk verzet van den Heiligen Stoel en de adelspartij onmiddellijk na Rienzi's ridderslag, zijn kroning en het daarop volgende volksfeest.[1)] Dat de tribuun zich het verraad bewust

1) Deze, door Rienzi zelf naar het voorbeeld van Petrarca's bekransing op het Kapitool (1341) ontworpen en tot in bijzonderheden bekend geworden plechtigheden, gebruikt Verwey als actie-momenten tot vorming van het achtergrond- en wereldaspect. Want hehalve de persoonlijke ijdelheid van den tribuun speelden de politieke opvattingen van die dagen, de klassieke herinneringen aan vroegere keizerskroningen en de religieuze verwachtingen van zovelen, daarbij een rol. Over de aanwending van zulke aspecten en hun betekenis in het drama handelt Dr. J.J.M. van der Kun S.J., in zijn proefschrift *Handelingsaspecten van het drama* (1938).

is blijkt, als in de eenzaamheid de angst, ‘die kwaal van de verbeelding’, hem plotseling als een boze geest in haar greep heeft. Er is niet meer de sterke stem van binnen, de zelfverzekerdheid, die hem even veilig de weg deed vinden, als een vogel over zee naar het eiland in de verte. Hij voelt zich duizelen, hij weet niet meer waarheen. Was het slechts een droom, die wil om Rome groot te maken? Was hij uit God of uit hemzelf? Was 't ijdelheid, zwakheid of toorn, dan wel de heilige wijding van liefde en wijsheid, die zijn doen bestuurde? Een geestelijke treedt bij hem binnen, zo juist terug uit de kerk van het Lateraan. Daar vond hij, wenend bij een pilaar een kluizenaar uit de Apennijnen. Hij verhaalt Cola de reden van die droefheid: het is de overmoed van den tribuun, die vergankelijke eer zocht en zich, de maat te buiten gaande, met Christus gelijk durfde stellen. Tranen van berouw en boete alleen kunnen hem redden. Cola verzucht:

> ‘Tranen van boete! o Vriend, wanneer mijn tranen
> De kracht Gods dwongen, dat die in mij woonde,
> Wie was zoo sterk? Maar ik ben een van hen
> Die opgehangen zijn aan de Genade
> Als aan een draad. Die breekt: geen tranen kunnen
> Hem heelen...’.

Dit is het fatale: Rienzi weet, dat niet eigen kracht hem schoort. Moet deze plotselinge inzinking aan nerveuse spanning en psychische druk worden toegeschreven, of aan een physieke oorzaak, aan de duizeligheid, die, zoals bekend is, hem meermalen overviel? Verwey laat voor beide verklaringen de mogelijkheid open, een historisch verantwoorde opvatting overigens. Zo wordt deze ommekeer, onmiddellijk na de triomf, een actiemoment van emotioneel spannende werking, welke verder is doorgevoerd in de volgende tonelen met de gevangenneming der edelen op een feestmaal; de weifelende houding van den tribuun, als zij dezelfde nacht weer vrij gelaten worden; de strijd voor Rome's muren, waar hij in zijn prachtig harnas van goud en zilver de burgerwacht aanvoert. Verwey laat twee hoplieden dit hun geheel onbegrijpelijke doen van den tribuun critiseren.

Hun woorden schilderen het verloop van de felle strijd, waarin Stefano's zoon en kleinzoon sneuvelen, epiek in het drama, als bij Vondel, maar soberder, zonder diens pracht en rijkdom van taal. Het bewogen slottoneel doet Rienzi zien als vluchteling op het Kapitool De stormklok wordt er geluid, maar tevergeefs.

Het volk komt niet op; het wordt hem ontrouw, zoals hijzelf ontrouw werd aan den Heiligen Geest. Door machten van buiten en van binnen weet hij zich verslagen. Wat bleef er van Petrarca's stralende voorspelling, die hem zag op een hoge bergtop in de glans der zon, de wolken aan zijn voeten en de geslachten der mensen van nu en later om zich heeu?[1)] De oude Colonna nadert met zijn leger. Wat te hopen van den man, wien hij zoon en kleinzoon doodde? Vluchten is 't enige. Dan verschijnt de kluizenaar van den Majella-berg. Samen zullen zij, Rienzi en hij, in de onherbergzame eenzaamheid van de Apennijnen de komst van den Vernieuwer afwachten. Stefano en zijn gewapenden vinden slechts Bianca en haar dochter, die zijn genade inroepen. Hij geeft die:

> ‘Hij die zijn kindren in den strijd verloor
> Doodt niet een vrouw en kindren buiten strijd.
> De droom is over. Wat hij werklijks laat
> Groeit, saam met wat hij spaarde, in 't leven meê.’

Ongetwijfeld doet Stefano Colonna, de geboren heerscher, ons heel wat sympathieker en ook reëler aan dan de geëxalteerde dromer Rienzi, die ook niet, zoals Oldenbarnevelt de kracht bezit van het zieleleven, dat den mens boven zijn noodlot uitheft. Schoon hij er een meer lyrische dan heroïsche figuur van maakte, is Verwey er toch in geslaagd, dit karakter als dat wat het is door zijn handelingen uit te beelden, een eis, die we zeker aan het historisch drama mogen stellen, al moeten we niet vergeten, dat dit uit den aard der zaak een simplistische voorstelling, een sterk vereenvoudigd schema, van een bepaald stuk historie geeft. Over Hebbel, naar aanleiding van diens treurspel *Herodes en Mariamne*, schreef Verwey eens[2)]: ‘Doordat hij zijn groot denkvermogen in dienst van idee en geschiedenis stelde, kon hij zijn verbeelding niet anders uiten dan in gestalten, die te veel historische figuren bleven, dan dat zij door eeuwige menschelijkheid konden overweldigen.’ Enigszins geldt dit ook van zijn eigen helden. Met de grote treurspelen uit de wereldliteratuur mogen we Verwey's drama's al niet op één lijn kunnen

1) Over Petrarca's rol in dit treurspel en zijn historische verhouding tot Rienzi handelt Dr. C. Ypes in haar proefschrift *Petrarca in de Nederlandse Letterkunde* (1934), p. 349-352; waar ook wordt nagegaan welk gebruik Verwey van Petrarca's brieven en gedichten heeft gemaakt.
2) *Proza* VII, p. 128.

stellen, zij zijn boeiend door hun ideeën-inhoud, om het verband met de persoonlijkheid van hun maker, en als getuigenissen dier hoge humaniteit, die ook de gedichten zijner laatste levensjaren voor brede kringen van zo grote en actuele betekenis heeft gemaakt. Telkens weer, vooral in de woorden van Oldenbarnevelt en den Teylingsen kluizenaar, geeft Verwey zijn eigen inzicht aangaande wereld en werkelijkheid en meermalen spreekt hij de gedachte uit, die juist in tijden als deze zo bizonder treft, dat het schijnbaar vergeefse toch tot hoger doel leidt.

‘Dwaling is onze’, zo formuleert het de kluizenaar tegenover Jacoba:

> ‘'t Leven zelf dwaalt nooit.
> Wij, zijn we aan 't eindelijk doel, zien zig-zag 't spoor
> Dat blind wij traden, maar elk scheeve lijn
> Is baan voor andren naar een hooger doel.’

En Oldenbarnevelt in zijn gevangenkamer tot den geestelijke:

> ‘.... Tijd stort na Tijd. Uw dogmen,
> Nu victorieus, vallen als mijne. Eén blijft:
> God, zelf het Leven, die al 't leven drijft.’

Het is deze heldere en wijze blik voor de diepste dingen van het menselijk bestaan, die naast de grote poëtische zeggingskracht aan Verwey's historische spelen hun innerlijke waarde verleent en ze een plaats verzekert onder het beste, dat Verwey te geven had.

A.W.C. ZUIDEMA.

Klank en betekenis.

Tot welke dwaasheden een ‘taalkundige’ vervallen kan, bleek mij uit een boekje van Dr. Egon Fenz: Laut, Wort, Sprache und ihre Deutung. Grundlegung einer Lautdeutungslehre (Wien - F. Deuticke - 1940). Deze late geestverwant van Bilderdijk heeft ‘plötzlich und blitzartig’ de nauwe samenhang van klank en betekenis ontdekt! Dat blijkt afdoende uit de volgende voorbeelden:

M e e r . M: zusammen (Menge), E (lang): eben, ewig, weit; R einer Vielheit entgegen (optisch der Vielheit der Wellen).

M ä d c h e n . M: zusammen (unerschlossen); D: hingewandt; CH: Fläche an Fläche (weich); E: eben (mittelgrosz). Datzelfde geldt omgekeerd voor D a m e met D en M!

M a m a : M: zusammen (der Lippen beim Saugen); A: lassen (gewähren). Die Wiederholung des MA: zwei Brüste. Vgl. daarmee A m m e .

Scherp en zwak gesneden klinkers.

De zgn. korte vocalen van het Nederlands, voorkomende in woorden als *lat, bed, kòp, zin, rug, kóm*, onderscheiden zich van de zgn. lange vocalen, die wij bijvoorbeeld in *haat, leed, keus, hoop, riet, nu, hoed* spreken, o.a. daardoor, dat zij alleen in gesloten lettergrepen voorkomen; zij worden steeds gevolgd door een consonant, die òf in zijn geheel òf alleen met zijn eerste gedeelte tot dezelfde lettergreep behoort: *bed, bedden*; aan het eind van een syllabe kan men deze vocalen niet, zoals die van *pa, moe, zo; vader, moeder, kogel*, spreken. Zodanige klinkers - die als een klasse ook in het Duits, Engels, enige Skandinaafse talen en elders bestaan - noemt men scherp gesneden, door welke benaming men aanduidt, dat zij op het punt van hun grootste intensiteit worden afgesneden of afgebroken door de volgende medeklinker, in tegenstelling tot de ongestoord uitklinkende zgn. lange vocalen van *pa, vader, maan, maand* enz., die men zwak gesneden noemt. Men duidt dezelfde tegenstelling aan door te zeggen, dat de eerste kategorie ‘fester Anschluss’, de tweede ‘loser Anschluss’ heeft; ook worden de termen ‘gedekt’ en ‘ongedekt’ gebezigd. Er is heel wat geschreven over de vraag, wat de wezenlijke eigenaardigheden van deze scherpe snede of ‘fester Anschluss’ zijn. In mijn verhandeling: *Quantiteit en Intonatie*[1)] heb ik verschillende opinies besproken en ben daarbij tot de conclusie gekomen, dat wij hier niet met een oppositie van quantiteiten, maar van intonaties te doen hebben en dat zowel het vaak aanwezige niet-phonologische quantiteitsverschil als de wijze van aansluiting van de volgende consonant van deze oppositie het noodzakelijk uitvloeisel zijn. Deze mening staat heel dicht bij die van Trubetskoj, die, na aanvankelijk geen aandacht aan de ‘Silbenschnittkorrelation’ te hebben geschonken, geleidelijk, door Van Ginneken er op opmerkzaam gemaakt, dit verschijnsel is gaan losmaken van de quantiteitsverschijnselen en in zijn postume *Grundzüge* het veel voorkomende lengteverschil

1) Verschenen in de *Mededeelingen der Nederl. Akademie van Wetenschappen*, N.R. III, No. 1 van de *afd. Letterkunde*, Amsterdam 1940. Aldaar blz. 7-12.

tussen scherp en zwak gesneden vocalen gekarakteriseerd heeft als ‘nur eine phonetische Folgeerscheinung’.[1)]

Wanneer ik thans nog eens op het probleem der scherpe en zwakke snede terugkom, dan doe ik dat vooral om ook de diachronische ontwikkeling in het onderzoek te betrekken en om het diachronische en het synchronische gezichtspunt tegenover elkaar te stellen.

Naar aanleiding van de Skandinaafse umlaut- en brekingsverschijnselen heeft A. Sommerfelt in 1934 de opmerking gemaakt: ‘What is explained is the process of change and how the new forms are determined by the phonological system, not the factors responsible for the alteration of the old system.’[2)] Die woorden zijn ook van toepassing op de ontwikkeling der ‘Silbenschnittkorrelation’. Deze is ontstaan door de reactie van het phonologische systeem op zekere klankveranderingen, die aanvankelijk niet phonologisch waren en die wij als quantiteitsveranderingen moeten beschouwen.

In het Gotisch waren de vocalen van woorden als *fadar* en *niman* kort, in tegenstelling tot de lange vocalen van *bropar* en *beitan* (d.w.z. *bītan*), zonder dat er sprake was van enig ‘Anschluss’ - of snede-verschil. Zo was het reeds in het Indogermaans geweest en zo was het in de oudste historische periode der Germaanse talen, in die van het Oudhoogduits, Oudsaksisch, Angelsaksich, Oudnoors. Later begon zich in verschillende delen van het Germaanse gebied de neiging te openbaren, de korte vocalen der open lettergrepen te rekken, en ten slotte gingen deze vocalen één klasse vormen met de oude lange klinkers, inzoverre deze lang gebleven waren, wat in de regel het geval was. In het Nederlands was dit proces reeds vóór de literaire periode voltrokken; evenzo in het Middelnederduits en bij Veldeke, terwijl in het Zuidelijkere Hoogduits het verschijnsel wat jonger is; het verbreidde zich van het Noorden uit en heeft in het Hoogalemaanisch niet plaats gevonden.[3)] Dat wij inderdaad met rekkingsverschijnselen te doen hebben, blijkt het duidelijkst uit het Nederduits. Hier vinden wij naast het behoud der open

1) *Grundzüge der Phonologie* (Praag 1939), 196.
2) Zie N. van Wijk, *Phonologie, een hoofdstuk uit de structurele taalwetenschap* ('s-Gravenhage 1939), 171, waar Sommerfelt's woorden worden aangehaald en besproken.
3) Zie O. Behaghel, *Geschichte der deutschen Sprache*^{5} (Berlin-Leipzig 1928), 276 v.

lettergrepen ook een in het schrift door verdubbeling aangeduide verlenging der op de korte vocalen volgende consonant, samengaand met een verdeling van deze klank over twee lettergrepen. Nu heeft Chr. Sarauw geconstateerd, dat in het Westfaals de open gebleven lettergrepen, waarvoor ook hij een reeds in het Middelnederduits relatief lange quantiteit aanneemt (die voortleeft in de zgn. lange klinkers en diphthongen der moderne dialekten), zeer vaak *a*-vocalisme hebben en dat bij andere vocalen een volgende *v, d*, γ, *r* (minder vaak ook *s* of *m*) de open uitspraak van de voorafgaande syllabe (met verlengde klinker) prefereren, in tegenstelling tot *p, t, k, l, m, n*, vóór welke de klinkers gewoonlijk relatief kort bleven.[1)] De verklaring van deze feiten lijkt mij niet moeilijk. Van alle vocalen neigen de *a*-klanken het meest tot lange uitspraak; in vele talen worden zij in de regel langer aangehouden dan onder gelijke condities gesproken *e-, o-, i-, u*-vocalen, en zij worden het gemakkelijkst gerekt. En wat de consonanten aangaat, stemhebbende consonanten worden in vele talen korter uitgesproken dan gelijksoortige stemloze. Men denke aan de bekende tegenstelling tussen Engels *cab* en *cap*; in *cab* hoort men zonder moeite een enigszins gerekte klinkeruitspraak, deze vindt echter haar oorzaak in het moeilijker hoorbare quantiteitsverschil tussen de relatief korte *b* en de relatief lange *p*. Wat *l, m, n* aangaat, deze gedragen zich niet in alle talen gelijk. Volgens E.A. Meyer's metingen zijn in het Engels *l, m* in de ‘Auslaut’ langer niet alleen dan *b, d, v*, maar ook dan *p, t, k, s*[2)], f en in de ‘Inlaut’ zijn zij wel-is-waar korter dan *p, k, s* en in 't algemeen ook korter dan *t*, maar na een lange vocaal zijn *t* en *m* even lang, tussen f en *l, m* zijn geen noemenswaardige verschillen, en *b, d, v* zijn belangrijk korter dan *l, m*; in de ‘Anlaut’, waar de verschillen niet groot zijn, zijn *l, m* korter dan *p, t, f, s; k* en *v* staan tussen *l* en *m* in, en *b, d* zijn korter[3)]. In sommige andere talen zijn *l, m, n* in verhouding tot andere consonanten korter dan in het Engels. Ik vermeld slechts het Litaus, waar volgens R. Ekblom's metingen *l, m, n* zowel in ‘Inlaut’ als in ‘Anlaut’ niet noemenswaardig in quantiteit verschillen van de stemhebbende occlusieven, die

1) Chr. Sarauw, *Niederdeutsche Forschungen* I (Kopenhagen 1921/22), 34.
2) Alleen na een lange vocaal is de *l* korter dan de *s*.
3) Zie de tabel bij O. Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*^{2} (Leipzi-Berlin 1913), 187.

belangrijk korter zijn dan de stemloze[1]; Ekblom's materiaal biedt echter nog een ander gegeven, dat ons dadelijk herinnert aan de Nederduitse feiten, waarvan wij uitgingen: de *r* is zowel in de 'Inlaut' als in de 'Anlaut' zeer veel korter dan *l, m, n*; in de 'Anlaut' is het ongeveer een verhouding 3:5, in de 'Inlaut' ongeveer 2:5[2]. Ook Zwirner constateerde bij een Duitsen patiënt, dien hij onderzocht, een korte *r*, in tegenstelling tot 'bimodale' nasalen, 'fähig sowohl lang wie kurz aufzutreten'.[3] De hier meegedeelde feiten geven ons het volle recht om de Nederduitse tegenstelling tussen de rekking der korte vocalen, die in open lettergrepen door *v, d*, γ, *r* gevolgd werden, en de kortere uitspraak vóór *p, t, k, l, m, n* met de quantiteit dezer consonanten in verband te brengen: vóór tot kortheid neigende medeklinkers werd de klinker langer aangehouden, vóór medeklinkers, die een vrij lange uitspraak toelieten, bleef de klinker kort. Bedenken wij verder, dat in dit laatste geval de medeklinker een deel van zijn articulatietijd aan de voorafgaande syllabe overdroeg en dat anderzijds bij vocaalrekking op de duur een vocaal ontstond, die in quantiteit niet van de oude lange vocalen verschilt, dan krijgt men de indruk, dat in een zekere periode het Nederduits - en evenzo het Nederlands en andere Germaanse talen, die scherp en zwak gesneden vocalen zijn gaan onderscheiden - het lettergreeptype, uitgaande op een korte vocaal, niet meer duldde en er naar streefde, de minimale quantiteit der lettergreep[4] te brengen op die van een lange vocaal of een korte vocaal + consonant. Dit was een voortzetting van het proces, waardoor in een vroegere periode de aan Gotisch *bi, nu* e. dgl. beantwoordende vormen tot *bī, nū* enz. (ndl. *bij, nu, nou*) waren geworden.

Met de hier beschreven Nederduitse verschijnselen laten zich de Engelse processen van vocaalrekking vergelijken. Bij Luick lezen wij, dat in het Engels der 13de eeuw, in het Noorden reeds iets vroeger, de korte *a-, e-, o*-vocalen in open lettergrepen gerekt zijn, en dat eerst enige tijd later de *i-* en *u*-vocalen gevolgd zijn.[5] Ook hier had zich de neiging om de kort-

1) R. Ekblom, *Quantität und Intonation im zentralen Hochlitauischen* (Uppsala 1925), 21 vv.
2) *t.a.p.* 20, 31.
3) *Proceedings of the* (*first*) *Congress of Phonetic Sciences* (Den Haag 1933), 152 v.
4) Hiervoor is wat aan de klinker voorafgaat van geen belang.
5) K. Luick, *Historische Grammatik der englischen Sprache* I (Leipzig 1921), 397 vv.

vocalische open lettergrepen uit de taal weg te werken ontwikkeld, deze neiging uitte zich echter aanvankelijk alleen daar, waar de omstandigheden voor de vocaalrekking betrekkelijk gunstig waren: *a*-klanken worden gemakkelijker relatief lang uitgesproken dan *e*- en *o*-klanken en deze weer gemakkelijker dan *i*- en *u*-klanken; men denke aan het Westelijke Litaus, waar betoonde *a* en *e* in zeer vele gevallen onder de hoofdtoon gerekt zijn[1)], terwijl de *i* en *u* aan deze neiging weerstand boden: *rãtas, n˜eša*, maar *bùtas, ìma*!

De oorzaak der hier besproken verschijnselen ligt in het duister, zoals in zoveel gevallen; vgl. de hierboven aangehaalde woorden van Sommerfelt. Maar de gang der ontwikkeling is klaar. In verschillende Germaanse talen begon men op een zeker moment de korte klinkers der open lettergrepen te rekken; in sommige streken was deze rekking minder algemeen dan elders, doordat er een concurrérend verschijnsel naast stond: de rekking der volgende consonant. Totnogtoe had er geen oppositie van 'loser' en fester 'Anschluss' bestaan, maar wel een oppositie van lange en korte vocalen. Toen nu de korte vocalen in open syllaben gerekt werden en deze rekking een meer en meer geprononceerd karakter kreeg, vielen de gerekte vocalen in één kategorie samen met de oude lange vocalen, al bewaarden ook in sommige streken (bijv. in de zgn. Saksische dialekten van ons land) gerekte vocalen veelal hun van dat der oude lange klinkers verschillende timbre. Op deze wijze had een belangrijke verschuiving plaats in het phonologische systeem: terwijl vroeger zowel korte als lange vocalen in open zowel als in gesloten syllaben konden staan, werd nu deze ruime gebruiksfeer beperkt tot de lange klinkers, terwijl voor de korte alleen de gesloten lettergrepen toegankelijk bleven. Zo ontwikkelde zich de 'fester Anschluss', die in oppositie trad tot de 'loser Anschluss'. Waren in de voorafgaande periode zekere korte vocalen aan rekking onderhevig geweest - niet alleen in open syllaben, maar ook in gevallen als *baard, aarde* (dial. *eerde*), *woord* -, de daarna overgebleven korte vocalen werden gekenmerkt door de ontoelaatbaarheid van rekking, door een noodzakelijke afbreking op het punt der grootste intensiteit, waar een tautosyllabische medeklinker de klinkerarticulatie afsnijdt, - behoudens speciale gevallen, waar een sterke emotionele geladenheid een afwijking van de bij gewone

1) Een korte *o* kent het Litaus niet.

'Darstellungsfunktion der Sprache' geijkte spreekusus bewerkt; zo verklaren zich niet alleen interjecties als ndl. *hè!, bah*!, maar ook de voor de behoeften van 'Ausdruck' en 'Appell' gerekte, van het standpunt der eenvoudig 'darstellende' taal[1] abnormale intonatie, die in woorden als *dag!, wel!, kom!*, zelfs *maar, jongen!* kan worden aangewend. Een dergelijke rekking voelen wij als een bijzonder geval; normaal is de korte, 'scherp gesneden' uitspraak. Daar aldus de scherp gesneden vocalen gekarakteriseerd worden door een beperkte gebruikssfeer, alleen vóór een tautosyllabische consonant, en door een zodanige wijze van uitspreken, die de rekking tegenwerkt en de afkapping op het punt van hoogste intensiteit noodzakelijk maakt, noem ik de scherpe snede - en evenzo de in oppositie er toe staande zwakke snede - liever een intonatie dan een quantiteit. Ik kan mij trouwens best begrijpen, dat anderen, getroffen door de rekbare en in 't algemeen ook langere uitspraak der zwak gesneden vocalen, in tegenstelling tot de scherp gesnedene, liever van quantiteiten spreken. Het snede- of 'Anschluss'-verschil moge een oppositie van intonaties zijn, deze intonaties hebben toch een zeer specifiek karakter, verschillend van stijgende en vallende toon, stoottoon en gerekte toon, e. dgl., en dichter staand bij de quantiteitsoppositie in engere zin. Dit gaat echter niet meer op, wanneer binnen de kategorie der zwak gesneden klinkers quantiteitsverschillen opkomen.

Dit heeft o.a. plaats gehad in het Zeeuws, waarbij zich de taal van Goeree en Overflakkee aansluit. Deze laatste, meer in het bijzonder het dialekt van Goeree, heeft M.A. van Weel in zijn dissertatie[2] beschreven; een Zeeuws dialekt kennen wij uit A. Verschuur's dissertatie over het Noord-Bevelands.[3] In deze dialekten zijn de Westgermaanse *ē*^{2} en *eo* tot *īē* geworden, de Wg. *ī* echter tot *ĭe*. Zo staat *lĭef* 'lijf' naast *līēf* 'lief'; om een voorbeeld te noemen van twee woorden, die syntaktisch gelijk gebruikt worden, vermeld ik de verba *schīētə* en *schĭetə*, beide in Van Weel's glossaar genoemd. Dank zij deze diachronische ontwikkeling hebben 't Zeeuws en Goerees twee *ie*-klanken,

1) Voor de hier gebruikte termen vgl. K. Bühler, *Sprachtheorie, Die Darstellungsfunktion der Sprache* (Jena 1934), 24 vv.
2) M.A. van Weel, *Het Dialect van West- Voorne* (Leiden 1904).
3) A. Verschuur, *Klankleer van het Noord-Bevelandsch* (Amsterdam 1902).

die door hun quantiteit van elkaar verschillen. De klankwaarde der twee vocalen is wel-is-waar niet precies gelijk: de *ĭe* is iets opener (volgens Verschuur en Van Weel ligt hij iets de kant van de *i* van *zit* en *dik* op); de ī heeft een *ə*-naslag, die Van Weel 'bijna onmerkbaar' en Verschuur 'moeilijk waarneembaar' noemt; dit zijn dgl. kleine verschillen als ook in andere talen plegen te bestaan, die kategorieën van correlatief met elkaar verbonden lange en korte vocalen onderscheiden, waarbij de timbre-verschillen extra-phonologisch blijven; wij mogen dus aannemen, dat ook voor de Zeeuwen en Goereeërs het verschil tussen *īē* en *ĭe* niet zozeer een timbre-verschil als wel een quantiteitsverschil is. Evenzo bestaan er naast elkaar een *ōē* en een *ŏe*, de laatste volgens Verschuur 'met een naar *ó* (als in Geld.-Overijs. *dom*) zweemend timbre', en een *ū̄* en een *ü*, de laatste iets meer naar de vocaal van *put* liggend. De *ōē* is de normale representant van Wg. *ō* vóór dentalen, de *ŏe* vóór labialen en gutturalen; verder staat *ŏe* aan het eind van een woord, niet alleen in *toe*, waar *ō* de oorspronkelijke vocaal is, maar ook in *noe* en *joe*, waar van *u* (**>** *ū*) moet worden uitgegaan. In Van Weel's dialekt gaat blijkbaar deze verdelingsregel voor *ōē* en *oe* op, zonder dat er andere uitzonderingen zijn dan *moes*[1]; hier zijn dus *ōē* en *oe* niet twee phonemen, maar combinatorische varianten van eenzelfde phoneem. Verschuur geeft echter veel meer voorbeelden met *ŏe* vóór dentaal: *drŏes*, *hŏet* ('goed'), *knŏestə, lŏedər, mŏedər, rŏest, schŏenə, vŏet*[2]; Van Weel geeft voor al deze woorden *ōē* op. In één geval onderscheidt Verschuur's dialekt zelfs twee overigens gelijk uitgesproken woorden alleen door de quantiteiten van elkaar: *rŏest* 'hoenderstok': *rōē*^{ə}*st* 'ijzerroest'. In het Noord-Bevelands zijn dus *ŏe* en *ōē* twee phonemen. Zouden wij ons de diachronische ontwikkeling niet zo moeten voorstellen, dat de *ōē* en de *ŏe*, die aanvankelijk combinatorische varianten waren, onder de invloed van de gelijksoortige vocalen *īē* en *ĭe*, die van huis uit verschillende phonemen zijn, eveneens in staat zijn gesteld, als verschillende phonemen gebruikt te worden? Hetgeen van *oe* en *ōē* gezegd is, geldt ook voor *ü* en *ū̄*; alleen is de ontwikkeling hier blijkbaar minder ver gevorderd. Volgens Van Weel is in zijn dialekt *ü* de regelmatige ontwikkeling van onze *u, ui*, behalve vóór *r* en vóór *j* **<** *d*, waar *ū̄* gehoord wordt: *zū̄r, lū̄jə*[3]; *ü* en *ū̄*

1) Van Weel, blz. 26, Van Weel schrijft *oe*, niet *ŏe*.
2) Verschuur, blz. 137 v.
3) *t.a.p.*, blz. 29 v v.

zijn dus combinatorische varianten. Verschuur geeft dezelfde regel: *ū* in *zūr, lūə* enz., overigens *ü*. Maar tegen de regel in heeft *krūkəl* ‘alikruik’ een lange vocaal[1)], in tegenstelling tot Goerees (*āēljə)krükəl*; Noord-Beveland heeft dus de weg ingeslagen, die tot phonologisering der variatie voert. In de naar aanleiding van *ü, ū* genoemde posities vóór *r* en vóór de hiaat resp. *j*, die bij uitval van *d* optreedt, is de oppositie niet alleen tussen *ü* en *ū*, maar ook die tussen *ŏe* en *ōē*, *ĭe* en *īē* opgeheven: Goer. *bōēr*, *brōējə*, N. Bev. *bōē^{ə}r, brōēə*; G. *mīērə, rīējə*, N. B. *mīē^{ə}rə*[2)], *rīēə*; hetzelfde geschiedde aan het eind van een woord; hier is echter de korte vocaal gegeneraliseerd: *wĭe, jĭe* (niet op Goeree); *toe, joe*; woorden, op *ü* uitgaande, zijn mij niet bekend. Naast *dĭe* en *wĭe* geeft Van Weel in zijn woordenlijst ook *dīē, wīē* op (maar alleen *hĭe* ‘hij’, *bĭe* ‘bij’); in zijn grammatika heb ik deze vormen niet gevonden. Zijn het wellicht betrekkelijk jonge stylistische varianten?

Evenals *oe, īē, ūē* behoren ook *ŏe*, *ĭe*, *ü* in het Zeeuws en Goerees tot de zwak gesneden klinkers; zij worden in open zowel als in gesloten lettergrepen gebruikt. Op grond van de gegevens van Van Weel neem ik voor het Goerees het volgende klinkersysteem aan:

1. Zwak gesneden:	2. Scherp gesneden:	3. šwa:
a. lang:		
āē (*ā^{ə}* [3)]) *ò*	*a^{ə}*	
ē *eu* *ō* [4)]	*e^{a}*(*e*) *ò^{a}*	
ī^{e} *ò^{ə}*	*i* *u* *ò* [6)]	
īē (*ūē*) (*ōē*) [5)]		
b. kort:		
ĭe *ü* *oe*		

3) 4) 5) 6)

Tussen 1*a* en 1*b* bestaat een oppositie *lang: kort*; dan kan deze echter bezwaarlijk tevens tussen 1 en 2 bestaan; ook kunnen wij niet 2 en 1*b* tot een klasse verenigen, die dan in oppositie

1) *t.a.p.*, blz. 139 v.
2) Van Weel, blz. 25 v., 22 v.; Verschuur, blz. 137 v.
3) De *ā^{ə}*, die alleen in *jā^{ə}, vā^{ə}dər* en *kā^{ə}wə* ‘kauwen’ voorkomt, moet misschien veeleer boven *āē* en ò worden geplaatst dan op één lijn ermee. dan zou het systeem driehoekig zijn.
4) De vocalen dezer tweede rij zijn de zgn. zacht-lange, door rekking ontstane klinkers, die der derde rij gaan op de diphthongen *ai, au* terug. Van Weel beschrijft ze als een soort stijgende tweeklanken: *ī^{ə}* bestaat uit een tussen *i* en *ĭe* liggend eerste en een *e*-achtig tweede deel (klank van *zes*), ò^{e} uit de klank van Ndl. *vol* + een ‘onduidelijke klank’. Ik kan niet uitmaken, of deze klanken misschien boven de *ē, eu ō* behoren te staan in plaats van er onder.
5) *ū* en *ōē* zet ik tussen haakjes, omdat ze veeleer varianten zijn dan phonemen.
6) *ò* vooral vóór gutturalen (zowel uit *o* als *u*; Van Weel blz. 24 en 27), maar ook *kòommə* ‘komen’ (: *kò^{ə}mmə* ‘kom’, subst.).

zou staan tot 1*a*; daarvoor is de tegenstelling tussen scherpe on zwakke snede te groot en anderzijds de band tussen *īē*, *ū̄*, *ōē* en *y̆e*, *ü, oe* te eng. Het is dus heel duidelijk, dat in dit dialekt de oppositie tussen zwak en scherp gesneden klinkers niet als een quantiteitsoppositie mag worden opgevat.

En datzelfde geldt voor het Algemeen Beschaafd. Hier staan niet alleen de lange *ōē* en *ǖ*, maar ook de lange *īē* alleen voor *r*; vóór andere consonanten en ook aan het einde van een woord zijn *oe, ü, ie* kort; zij kunnen niet gerekt worden, zoals de vocalen van *daad, been, heup, boot* dat wel kunnen, zonder dat hun karakter verandert. Tussen de combinatorische varianten, die wij in *been: beer, keus: keur, boot: boor* hebben, bestaat een timbre-verschil, tussen die van *kies: kier, u: uur, boek: boer* veeleer een quantiteitsverschil.[7)] De als de normale klank gevoelde variant is zonder twijfel die, welke niet vóór *r*, maar in alle andere posities gebruikt wordt, en deze is kort, in tegenstelling niet alleen tot de vocaal van *kier, uur, boer*, maar ook tot de klinkers van *daad, been, keus, boot*, en de opposities *lied : lid, Ruut* (aanspreekvorm van *Rudolf*): *Ruth, moes: mos* mogen geen quantiteitsoppositie genoemd worden. Het Beschaafd Nederlands heeft een kategorie van scherp gesneden vocalen, die kort en niet rekbaar zijn, en een kategorie van zwak gesneden vocalen, waarvan sommige lang en rekbaar zijn, andere echter kort en niet rekbaar; het wezenlijke verschil tussen de beide kategorieën is de scherp resp. zwak gesneden uitspraak, die ik meen tot de intonatieoppositie te mogen rekenen.
Tot slot nog een paar woorden over de vraag, in hoeverre er

7) L.P.H. Eijkman, *Phonetiek van het Nederlands* (Haarlem 1937), 170 stelt vóór ‘een stemloze gesloten medeklinker of een zwakke syllabe’ de quantiteit van *ie, oe* gelijk met die der scherp gesneden klinkers. Deze laatste worden in andere posities gewoonlijk wat langer aangehouden, zelden echter worden ze ‘half-lang’, wat wel het geval is met de *ie* en *oe* in andere dan de boven aangegeven positie; aldus Eijkman.

een correlatief verband bestaat tussen de klasse der scherp gesneden en die der zwak gesneden vocalen! In zijn beroemd artikel: *Zur allgemeinen Theorie der phonologischen Vokalsysteme* heeft Trubetskoj er op gewezen, dat in talen, die twee klassen van vocalen onderscheiden, een met 'maximale Intensität' en een andere met 'minimale Intensität', de structuur dezer twee klassen gelijk kan zijn of ongelijk.[1)] Bij gelijke bouw kunnen de afzonderlijke leden van de ene klasse met die der andere correlatief verbonden zijn. Heeft bijvoorbeeld een taal vijf korte en vijf lange vocalen:

		a					*ā*		
	e		*o*			*ē*		*ō*	
i				*u*	*ī*				*ū*

dan kan men de evenredigheid opstellen: *a: ā = c: ē = o: ō = i: ī = u: ū*; zo is het o.a. in het Servokroaats. Een duidelijk voorbeeld van verschillend geconstrueerde klassen hebben wij vóór ons in het hierboven meegedeelde vocaalsysteem van Goeree. Maar ook in het Algemeen Beschaafd is er geen volledig parallelisme, doordat de *eu* geen pendant heeft onder de scherp gesneden klinkers:

		aa					→		
	ee	*eu*	*oo*			*e*		*ò*	
ie		*uu*		*oe*	*i*		*u*		*ò*-----

en bij degenen, die *ò* en *ó* niet onderscheiden, is het structuurverschil nog groter; de tweede groep bevat in dit geval maar vijf phonomen, die een vierhoeksysteem vormen:

e				*a*
i		*u*		*o*.

Wij hebben dus in het Nederlands wel een oppositie van twee klassen, maar geen correlatie tussen de eenheden, waaruit beide zijn opgebouwd. Aan een bepaald phoneem van de ene klasse beantwoordt niet een parallel phoneem in de andere. Men lette er op, dat, wanneer een vóór de hoofdtoon staande zwak gesneden *e*- of *o*-klank, zoals dat zo vaak gebeurt, met scherpe snede gesproken wordt, geen *e*- of *ò*-klank wordt gekozen, maar vocalen uit de geslotenste der drie rijen: *i, ó*. Men beluistere de onliteraire uitspraak van woorden als *kolos, sopraan; selectie, Gregorius*!

Leiden.

N. VAN WIJK.

1) *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* I (Praag 1929), 50 vv.

Bij het eeuwfeest van Klikspaans ‘Studenten-typen’.
I.

Juist honderd jaar geleden verschenen er, op onbepaalde tijden en in afleveringen van ongelijke omvang, een aantal schetsen uit het leidse studentenleven, die in 1841 tot een boek verenigd werden: *Studenten-Typen, door Klikspaan. Met platen van O. Veralby*. Daar de eerste aflevering in December 1839, de laatste in Mei 1841 uitgekomen is, herdenken wij in deze dagen het 100-jarig bestaan van een in zijn tijd bij uitstek populair werk; dadelijk bij zijn verschijnen met sympathie begroet, heeft het nog vele jaren een loffelijke naam bezeten. Het eeuwfeest is een goede en ongezochte gelegenheid, het werk nog eens ter hand te nemen, om met het oog van een 20°-eeuwer te herlezen, wat eens de vreugde van ons voorgeslacht uitmaakte. Vanzelf komt dan de vraag, of wij nog in die vreugde kunnen delen. Tevens is het een gelegenheid om met ander werk, niet alleen van Klikspaan, ook van zijn alter ego Kneppelhout, kennis te maken of te hernieuwen.

Een korte levensbeschrijving dient vooraf te gaan. Johannes Kneppelhout werd in 1814 in Leiden geboren. Zijn ouders waren rijk, zodat zijn vader ambteloos kon leven. Deze stierf in 1819, toen de zoon pas 5 jaar was. De moeder bleef in Leiden wonen. Het is voor een rijke vader al moeilijk, een zoon goed op te voeden; voor een moeder is het nog moeilijker. Jan Kneppelhout groeide dan ook op als een rijkeluiszoon. In 1825 kwam hij op de kostschool Noorthey bij Voorschoten, een school voor rijke jongelui (later is een zoon van Willem III op deze school geweest). De leiding die hij daar van de directeur de Raadt kreeg heeft hij in latere jaren dankbaar herdacht. In 1831 werd hij student in zijn geboortestad; jaargenoten waren Beets, Hasebroek, Bakhuizen van den Brink, Gewin, die ook lid waren van de pas opgerichte en veel besproken ‘Rederijkerskamer voor uiterlijke Welsprekendendheid’ (de leden werden onder de studenten als nogal verwaand beschouwd, wat gemakkelijk kon, omdat,

zoals Klikspaan later uiteenzette, studenten iemand gauw ‘pedant’ vinden). Na een verblijf van 8 jaar aan de academie, zonder enig examen te hebben afgelegd, nam Kneppelhout afscheid van het studentenleven en begon hij zijn *Studenten-typen* te schrijven. Maar hij had al een pijnlijke ervaring achter de rug.

Al vroeg had de lust tot schrijven er bij hem ingezeten. Doch zijn eerzucht was geweest, een frans schrijver te worden. Na langdurige vooroefening had hij zich met Jules Janin in verbinding gesteld; deze had hem maar matig aangemoedigd. Daarna had hij een aantal schetsen en ander proza aan Buloz, de directeur van de *Revue des Deux Mondes* en de *Revue de Paris*, gezonden en deze had hem ronduit geantwoord, dat zijn frans eigenlijk geen frans was. Dat was voor zijn eerzucht een zware slag geweest, en men moet hem bewonderen, dat hij deze nederlaag zonder er doekjes om te winden zelf heeft verteld. Gelukkig had hij in zijn wanhoop stenn bij Nicolaas Beets gevonden en deze had hem aangespoord, de nederlandse letteren te gaan beoefenen. Zo was hij tot het schetsen van zijn *Studenten-typen* gekomen.

In 1845 trouwde hij met zijn nichtje Ursula Martha van Braam; in 1847 kocht hij het bekende landgoed ‘De Hemelsche Berg’ bij Oosterbeek. Voortaan leefde hij ambteloos. Hij reisde veel, hielp graag veelbelovende jongelieden voort, stelde belang in de politiek en in de vraagstukken van den dag, zoals onderwijs, filantropie, kunst, en woonde sedert 1867 voorgoed op de Hemelsche Berg. Hij was, zoals zijn levensbeschrijver zegt, ‘eigenlijk een Hollandsch aristocraat van den ouden stempel, maar met zeer democratische neigingen’. Hij overleed in 1885.

In zijn jonge jaren, dus omstreeks 1840, heerste er in ons land opgewekt letterkundig leven. Aernout Drost was in 1835 gestorven, maar zijn bewonderaars Potgieter en Bakhuizen van den Brink gaven zijn letterkundige nalatenschap uit en zetten zijn werk voort door de oprichting van *De Gids* in 1837. In 1836 had de eerste al *Het Noorden* geschreven; enige jaren later deed hij, naast veel ander werk, *Jan, Jannetje en hun jongste kind* en *Het Rijksmuseum* verschijnen. Bakhuizen van den Brink bestudeerde Vondel met Roskam en Rommelpot. In 1837 verscheen *De Neven* van Helvetius van den Bergh en maakte grote opgang; in 1838 zagen het fijnzinnige boekje van Geel, *Onderzoek en Phantasie, De Schaapherder* van Oltmans en Heckers boetpredicatie *Quos ego!* het licht. In dezelfde jaren gaf Geels geestverwant Van Limburg Brouwer zijn werken uit. Beets, die al

vrij wat roem had geoogst met zijn romantische gedichten, deed in 1839 de *camera Obscura* verschijnen. In 1840 stierf Staring, nadat hij kort te voren zijn laatste bundeltje gedichten had uitgegeven; wel werd hij door het grote publiek weinig gewaardeerd, maar *De Gids* vestigde met geestdrift de aandacht op zijn werk. In datzelfde jaar 1840 verbrak da Costa na *Vijf en twintig jaren* zijn dichterlijk stilzwijgen, vervolgde van Lennep zijn reeds veel gelezen romans met *Ferdinand Huyck*, schreef mevrouw Bosboom-Toussaint *Het Huis Lauernesse*, en Jonathan *Waarheid en Droomen*. In 1842 begon *Braga* zijn pleidooi voor een betere poëzie en het volgende jaar deed van Koetsveld *De Pastorie van Mastland* verschijnen. Een indrukwekkende reeks, en men zal niet licht in onze letteren een tijd vinden, waarin in zo korte tijd een zo groot aantal werken verscheen, dat ook nu, na 100 jaar, een herlezing kan doorstaan. Het is jammer, dat de kritiek der Tachtigers ons voor die erkenning heeft bevreesd gemaakt.

In deze tijd van letterkundig leven nu trad Klikspaan met zijn *Studenten-typen* op, en het is geen geringe lof, dat te midden van de geboden overvloed zijn werk dadelijk een goed onthaal vond. De studenten allereerst ontvingen het met geestdrift, en daar zij in hun tijd groter invloed op de letterkundige smaak van het publiek oefenden dan hun opvolgers aan de hogescholen het nu doen, werd Klikspaans roem ook onder de burgerij spoedig groot. Maar ook de meer bevoegde kritiek was ten zeerste voldaan. Het is bekend, dat Potgieter, in zijn *Kopijeerlust des dagelijkschen levens*, weinig sympathie voor de *Camera Obscura* toonde. Maar voor de *Studenten-typen* had hij niets dan lof. Hij begon met van dit boek, evenals van de *Camera*, op te merken, dat de kopijeerlust des dagelijkschen levens (wij zouden zeggen: het realisme) de karakteristieke trek van de letterkunde zijns tijds was, en dat het genre op de laagste trap van kunst stond, tenzij de schrijver de kunst van idealiseren verstond. Maar daarna getuigde hij van Klikspaans werk, dat het ‘een getrouwe afschaduwing der jongelingschap aan de Leidsche academie’ gaf; hij noemde het een voortreffelijk werk, begroette het met ‘levendige sympathie’ en achtte het ‘het verdienstelijkste boek, ten onzent geschreven’. Voor de *Aflegger* dad hij ‘niets dan lof’, en *Flanor* ‘spande de kroon’. Op zijn oordeel was vooral van invloed, dat Klikspaan in de student de aanstaande leider der maatschappij zag en dat, om de laatste te verbeteren (een taak

van de kunstenaar) de eerste verbeterd moest worden. Klikspaan ‘zou ons vaderland een schooner, roemrijker, gelukkiger toekomst willen waarborgen’; en deze strekking miste hij in de *Camera*.

Ook Busken Huet prees Klikspaan hogelijk toen hij in 1885, dus bijna een halve eeuw later, Kneppelhout herdacht. ‘De *Studenten-typen* en het *Studentenleven* (schreef hij) danken hun onsterfelijkheid aan het welgevormd en zichzelf beheerschend vernuft van hetwelk hun samenstelling getuigt.... Zij zijn binnen de vijftig jaren classiek geworden, omdat zij van het begin af classiek geweest zijn.... Kneppelhouts roem, durf ik beweren, is, op een leeftijd dat andere jonge auteurs meest broddelwerk verrigten en zij hun weg nog vinden moeten, kant en klaar te zijn opgetreden met een in zijn soort volmaakt boek. Vòòr of na hem geen Klikspaan.’

Terzelfder tijd ongeveer schreef Jan ten Brink (die men overigens wel niet van grote oorspronkelijkheid zal verdenken) in zijn *Onze hedendaagsche Letterkundigen* (herdrukt als *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren*) even prijzend over Klikspaans werk. Het *Studentenleven* kon zijns inziens niet met de *Typen* vergeleken worden, maar dit laatste ‘doet Klikspaan een blijvende en zeer aanzienlijke plaats in de geschiedenis onzer letterkunde innemen.... De *Typen* zullen blijven leven door het verwonderlijk groot talent dat uit dit boek spreekt’. Hij noemde het ‘een unicum in de geschiedenis onzer letteren’ en gewaagde van ‘de voortreffelijke, frissche, stoute stijl’.

In 1910 oordeelde Luyt in zijn proefschrift *Klikspaans Studentenschetsen* eveneens gunstig. Wel zag hij enkele gebreken, maar zijn eindoordeel was: ‘Tot op onzen tijd blijft de belangstelling voor Klikspaan stijgen. Nog heden ten dage wordt hij door honderden genoten.... De auteur brengt ons onwillekeurig tot overpeinzing van eigen verleden. In de Schetsen leeft alle poëzie van het studentenleven, straalt alle bekoring der jeugd. Het is Klikspaans grootste verdienste en blijvende kracht, dat hij bij den lezer wakker roept de weemoedige herinnering aan den levenstijd, die hem het liefst is, den gouden tijd zijner jonge jaren.’ En al vroeger had hij gezegd, dat de *Typen* ‘den auteur een blijvende plaats in de geschiedenis der letterkunde verzekerden’.

Halen we ten laatste nog aan het oordeel van Kalff in zijn *Geschiedenis der Ned. Letterkunde*, in 1912 geschreven: ‘Klikspaans figuren leven, zijn beste werk staat niet lager dan het

beste van Hildebrand.' Wel wijst hij op Klikspaans sterk moraliserende en didactische neiging en zijn overdadige weelderigheid, maar zijn oordeel is toch in 't algemeen gunstig.

Voor deze algemene en duurzame lof moeten oorzaken zijn. Deze zijn vele. Het schrijven van 'typen' was in die dagen mode. Op voorbeeld van Engeland en Frankrijk gaven ook onze schrijvers, meestal in humoristische trant, beschrijvingen van personen, beroepen, ook 'physionomieën' genoemd. Klikspaan sloot zich dus daarbij aan. Hij gaf het studentenleven weer zoals een oudstudent het zelf had meegemaakt, en op een in die tijd onbekende wijze. Hij vertelt of schildert op vaak levendige wijze, zoals het begin van *De afleggers* en van *De liefhebbers* bewijzen. Het verhaal van de hoveling, die op 's professors schouders klimt om te spionneren welke studenten de hooggeleerde beledigen, is, hoe onwaarschijnlijk het toneel mag zijn, toch waarschijnlijk gemaakt. Vooral in het stuk over Flanor, zijn lievelingsheld, is hij op dreef. Pakkend is zijn beschrijving van een *Diplomaat*: 'Meestal komen zij naar Leiden afzakken uit de groote steden van ons land. Hun familie is in aanzien aan het hof, hun vader bekleedt een hoogen post of is millionnair. Van kindsbeen af hebben zij, in kleine pelsjes en met vilten hoedjes met pluimpjes versierd op het hoofd, zichzelven geleerd goed te doen, te vertroetelen, en langs Keizersgracht of door Voorhout te pronken aan de hand van een soort van juffrouw, met rose linten opgedrild, die Fransch tjilpt en daarom den dubbelzinnigen naam van *bonne* draagt. Op hun derde jaar reeds werden zij door freules die Fransch spraken staande gehouden in het Bosch. Van hun eersten polsslag af hebben zij in een eigen equipage gereden. Zij zijn opgevoed in de onbewustheid der armoede, in de verachting van den burgerstand en den hoogmoed van het geld of van het hofliverei. Men vindt *diplomaten* die reeds op hun tiende jaar de eer genoten hebben van met onze jonge prinses in een *française* te *figureren*.'

Klikspaan gaf zijn beschrijving van het studentenleven op realistische wijze; hij nam geen blad voor de mond, zag er niet tegen op een ruwe uitdrukking te plaatsen. Hij bereikte daarmee een hoge mate van 'echtheid': zo moest het studentenleven wel zijn. Wij, die door het realisme onzer dagen aan veel gewend zijn, schrikken misschien niet zo gauw, maar onze voorouders van 100 jaar geleden waren op dat punt minder gewend en het schrijven van de *Typen* was dan ook een moedige daad.

Een enkel voorbeeld van realistische weergave volgt hier. Een student-auteur: ‘Een beroerde vent’, zegt de een. ‘Een fluim die boekjes schrijft’, zegt een ander. ‘Ik zal dien beroerling nog eens van de kroeg donderen!’ - Naar het leven afgeluisterd is de philippica, die een dronken student onder het raam van prof. Schol tegen deze houdt: ‘Professor Schol, je bent een verdomde smeerlap. Hoor je niet dat ik zeg dat je een smeerlap bent? Nou ben ik bezopen, maar 't eerst dat ik je tegenkom, al is 't in de Senaatskamer en met je toga om je beroerden, leelijken bast, zal ik je in je bek spoegen dat Boerhave en Scaliger het zien. Je moest al lang afgezet zijn, ellendige schoft. Als je nog eens het hart hebt om een vriend van mij te laten druipen omdat je niet wel bent met zijn oude, zal ik je in het water smijten, fielt dat je bent, en hals en ribben stuk slaan. Versta je 't wel daar boven in je hok? Het gouvernement moest je afzetten, hoor je, afzetten!’

Dergelijke taal verzint men niet; die kan alleen gegeven worden door iemand die het studentenleven kent. En zelfs Potgieter, die anders niet van ‘een festijn in een gaarkeuken’ hield, had met toneeltjes als dit vrede.

Ook is Klikspaan geestig in zijn hantering van de nederlandse taal. De nalopers van de student-auteur noemt hij ‘geesten zonder geest’. - Bivalva's leven is ‘geen vuurwerk, maar een uurwerk’. - Liefhebbers zijn ‘een soort van volk, voor de intellectueele vorming en ontwikkeling eener natie erger dan de luis voor de groeikracht der vruchtboomen’. - Na de grote vacantie beginnen weer de colleges, ‘en de professoren, die in Junij - of, enkelen reeds in Mey - bij de omega amen gezegd hadden, vangen hun dictaat bij de alpha weer aan’. Wie zo kernachtig-beeldend schrijven kan, is geen beginner meer.

Klikspaan bezag het studentenleven met scherpe blik; een schets als *Flanor* kan slechts iemand schrijven, die geheel meeleeft met wat hij heeft gezien. Maar hij liet het niet bij blote waarneming, doch trachtte achter de verschijnselen een algemeen beginsel of een algemene oorzaak te vinden. Want hij was in de grond der zaak didactisch, moraliserend. Hij was dit opzettelijk. Zijn voorbericht eindigde hij met de woorden: ‘Hoe dikwijls heeft de schrijver dezer schetsen niet moeten horen: “Zoo ik mijn studiejaren nog eens beginnen mogt, hoe geheel anders zou ik het aanleggen!” Deze gedachte uit te roeijen, dezen uitroep onmogelijk te maken, is de strekking van dit boek. Ontvangt

het derhalve in liefde, met toegevendheid en eenige belangstolling, en neemt den schrijver zijn welligt te ver gewaagde, onvoorzigtige openhartigheid, ja, somtijds vrijpostigheid, niet al te euvel op! dit verzoekt Klikspaan nederig. De jeugd is een kostelijke bloem: dat wij er zorg voor dragen! Voort nu, opgetrokken tegen het kwaad!'

Klikspaan werd gedreven door liefde voor de hogeschool en de studenten. Zijn motto drukt het al uit: 'Aan allen, die het wèl meenen met de Leidsche Hoogeschool; aan ouders en voogden.' En hij eindigt zijn boek: 'Was het uit *liefde*?' (zo laat hij volgens zijn gewoonte een anonymus vragen). En hij antwoordt: 'Waaruit besluit gij, er aan te moeten twijfelen? Tot het zamenstellen van een boek als het mijne is noodig een levendige prikkel, die van de liefde of van den haat. Meent gij nu dat ik reden gegeven heb tot de veronderstelling dat het die van den laatsten hartstogt geweest is, welke mij tot zoo aanhoudend en dringend schrijven heeft aangezet? Neen! men moge beweren, dat ik, door de uitgave der *Typen*, de Hoogeschool in een ongunstig daglicht stel, hij die zou willen volhouden dat ik bijzonder met dat oogmerk de pen voerde, begrijpt mij niet of miskent mij.'

Deze moraliserende strekking van de *Typen* nu deed het werk bij het publiek geen kwaad, integendeel. Ons volk is altijd meer ethisch dan aesthetisch aangelegd geweest; naast, en zelfs boven het vermaak van de kunst vroeg het nutte lering. Cats in de 17°, van Effen in de 18° eeuw zijn daarvoor bewijzen. Ook de literatuur der 19° eeuw heeft een sterk moraliserende inslag; men heeft immers van 'predikantenliteratuur' gesproken? en de 80-ers hebben zich daartegen immers gekeerd? Zo deed zijn paedagogische en moraliserende bedoeling Klikspaan geen kwaad, integendeel, en de lof van Potgieter vindt grotendeels hierin zijn grond, dat Klikspaan ons volk trachtte te verbeteren en op een hoger peil te brengen; dat was immers de grondslag van Potgieters werkzaamheid ook? Ongetwijfeld heeft de laatste zich daardoor laten verleiden, aan de *Typen* boven de *Camera Obscura* de voorrang toe te kennen.

Zo zijn er dus tal van redenen om het gunstig oordeel van ons voorgeslacht over de *Studenten-typen* te rechtvaardigen. Kunnen nu wij, na 100 jaar, dat oordeel nog onderschrijven? Bij de herdenking van het eeuwfeest der *Camera* is eenzelfde vraag gesteld; het ook nu te doen betreffende de *Studenten-typen*, is dus niet

ongerijmd. En na de aangevoerde bewijzen van de voortreffelijkheid van dit boek zal het zeker geen lichte taak zijn, iets anders te willen volhouden. Toch durf ik het te doen; in het volgende hoop ik de gronden aan te geven voor mijn mening, dat de *Studententypen* de hun toegezwaaide lof geenszins verdienen en dat men gerust kan zeggen, dat het boek vergeten is en alleen nog met historische belangstelling kan worden gelezen.

Een van de oorzaken, waardoor wij de *Typen* niet meer kunnen waarderen is, dat de tijd van Klikspaans studenten voorbij is. Het studentenleven is in de daarop gevolgde 100 jaar volkomen veranderd; de maatschappelijke groepen die hun zonen naar de academie zenden zijn andere en de geest onder de studenten is, mede daardoor, gewijzigd. Busken Huet sprak nog in 1885 van ‘de lichtgloed van eeuwige jeugd om de slapen van Klikspaans twintigjarige helden’, en meende, dat nog menig geslacht na hem in *Typen* (en *Leven*) een frisch boek begroeten zou. Aan die mening te twijfelen is een hachelijke onderneming. Maar reeds in mijn studententijd (en deze begon nauwelijks 15 jaar later) was het boek verouderd. Hoe herinner ik me nog, dat ik, na een poos student te zijn geweest, al enige maanden ontgroend, Klikspaans boek vol verwachting ter hand nam, en hoezeer ik ontgoocheld werd. Dat studentenleven was voorbij, hopeloos voorbij: bijna nergens was het een afspiegeling van onze eigen tijd. En zo ging het mijn tijdgenoten. De verklaring, dat het eenvoudige, landelijke Groningen anders zou zijn als Leiden, mag hier niet gelden, want het zou geen compliment voor Leiden en zijn studentencorps zijn, als het nog de stad uit Klikspaans dagen was.

Want - en hier komt een tweede bezwaar tegen de tekenaar van de *Typen* - de studentenmaatschappij in het Leiden van voor 100 jaar moge naar waarheid getekend zijn, maar dan was ze niet veel zaaks. Er ontbreekt aan de spes patriae dier dagen dan vrijwel alles wat hogere beschaving heet; nergens zucht naar wetenschappelijke ontwikkeling; geen edelmoedigheid, geen hulpvaardigheid om elkaar voor struikelen en vallen te behoeden; geen omgangsvormen; geen fijne geest. Ieder werkt alleen voor een examen; niemand geniet van de wetenschap, beoefend om haarszelfs wil. - En de hoogleraren? Ze jagen naar collegegelden, reiken testimonia uit voor geld, laten zich flikflooien en pluimstrijken uit ijdelheid, domheid of uit andere, nog minder edele oorzaken, en zitten onder de plak van hun wettige echtgenoten.

Potgieter heeft dat gemis gevoeld: ‘Om billijk te zijn, lassche Klikspaan in een volgende bundel een opstel in, dat een hoogleeraar in een beminnelijk licht stelt, als welwillend, als verstandig, als degelijk vriend der jongelingschap.’ Zo is het; en hetzelfde verzoek zou hij hebben kunnen doen betreffende de studenten. Flanor is het ideaal van een student; Klikspaan zegt, dat hij zelden werkt en toch alles weet; dat hij edelmoedig is. Maar in de aan hem gewijde schets, hoe goed ook getekend, blijkt daarvan niets. Flanor doet wat ieder andere, gewone student ook doet: hij fuift, drinkt, vecht, duelleert, vrijt met een professorsmeid, zondert zich drie kwartier met een andere af en is dan in staat om enige uren te studeren en daarna 24 uur onder water te blijven. Maar zijn geestigheid, zijn vele weten, en zijn andere hogere eigenschappen moeten we aannemen op Klikspaans gezag.

Klikspaan heeft zelf wel ingezien, dat het betere element bij zijn typen zoek was. Als motto plaatste hij voor zijn voorbericht: ‘Je vais mettre mon doigt sur toutes les blessures’; een waarschuwing aan de lezer dus. En in het *Besluit* laat hij zich door zijn vrienden-studenten toespreken: ‘Bedenk toch eens, hoe gij ons van de eerste bladzijde tot de laatste er in laat loopen, in welk een ongunstig daglicht gij de Academie stelt.’ En hij antwoordt: ‘Ik heb eerbied voor uw bezwaar, vrienden, want het spruit voort uit achting voor uw stand en liefde tot uw academische omgevingen. Maar één van beide: òf gij ziet mijn bedoeling verkeerd in, òf ik heb de door het geheele boek heerschende gedachte niet helder genoeg doen uitkomen. Ziet, ik wilde, hetgeen mij verkeerd toescheen, berispen, bespotten en aldus den kop inslaan; ik wilde het academische koornveld wieden, en wierp het onkruid op den groten weg, opdat een iegelijk het vertrappen zou. Dat oogmerk meende ik dat lofwaardig was en meer getuigde van liefde voor de academie, zorg voor haar eer en lust tot bevordering van het welzijn en den vooruitgang in velerhande opzigten harer burgers, dan van het tegendeel.’

Klikspaan zal ongetwijfeld wel wat hebben bereikt. Als het studentenleven nu op een hoger peil staat en de professoren van nu hun voorgangers van toen overtreffen, dan is dat ook door zijn veel gelezen boek gekomen en door de onbeschroomdheid waarmee hij ‘zijn vinger op alle wonden legde.’ Maar ons is toch die wereld te grof, te laag bij de grond, te onbeduidend. Is ze zo geweest, dan kan ze ons hoogstens nog historisch belang inboezemen.

En hier komen we vanzelf op een ander tekort. Aangenomen, dat Klikspaan de studentenwereld van zijn tijd getrouw heeft nagetekend (en de lof uit zijn eigen tijd moet ons dat doen geloven), dan is hij er niet in geslaagd, ons die nu leven die wereld aannemelijk te maken. Een groot schrijver verstaat het, zijn personen leven in te blazen, zo, dat wij ze aan vaarden als werkelijkheid. Maar Klikspaans wereld leeft maar gedeeltelijk voor ons. Hoe komt dat? Omdat haar schepper niet kan tekenen. Hij is te heftig in zijn uitdrukkingen; zijn kleuren zijn fel rood, fel geel, pikzwart. In zijn ijver om indruk te maken werkt hij met sterke tegenstellingen. Maar hij vergeet, dat felle kleuren elkander overschreeuwen of elkaar doodslaan. Of ook: hij geeft een overvloed van beelden, die elkaar verdringen of opheffen. Zo beschrijft hij Bivalva, als deze naar 't college gaat: ‘Zijn ongewassen vel, in de eerste plaats zijn neus, is met vurige puistjes opgezet; zijn hals is achteloos in een roode, gescheurde bouffante gewenteld; zijn voeten steken in vuile wollen kousen en afgehakte vette muilen of zware modderschoenen’ (dit *of* bewijst, dat de tekenaar niet naar het levend model heeft geschetst, maar met zijn abstraherend verstand heeft gewerkt). ‘De pruim, waarmede hij gisteren avond naar kooi is gegaan, heeft hij zoo even uitgespogen op de straat en het gebroekte stompje gouwenaar kleeft reeds aan zijn gekloofde lip. - “O! terstond een citroen! Geef mij azijn! Hebt gij zuur roggebrood bij de hand? Het hart keert mij om!” - “Wat deert u, wat scheelt er aan?” - “Ik keek op toen hij geeuwde.”’

En op deze beschrijving volgt dadelijk deze lyriek: ‘O jeugd, o gulden, blonde jeugd! het is een afzichtelijk monster, dat u geschilderd wordt! Stelt tegen dezen aterling over den ijverigen, smaakvollen, geestrijken jongen man, die voor de zuivere indrukken van kunst, wetenschap, natuur, liefde, vriendschap, de wijde poorten zijner ziel opensluit, dien verrukking voort doet ijlen naar den top waar roem en geluk hem wachten; den vrolijken gast, die zich ontspant in de zonnige weide, zich, verborgen in het hooge lommer, op den arm geleund eens vriends of eener geliefde, uitstort in vertrouwelijke, diepzinnige gesprekken, of in liefelijke droomen der blijde toekomst verliest. Dat heet zaligheid, dat genot! O, zich over te geven aan de edelste neigingen des gemoeds! O, gehoor te hebben voor de groote harmoniën der schepping, sympathie voor bloemen en voor sterren! Eere zulk een jeugd! Ontzag, liefde voor haar!’

Of een enkel voorbeeld van drukke beeldspraak? ‘Bivalva is een paddestoel, een stinksloot, de academische aï.... Zoo hij slechts een greintje energie in het lijf had werd hij een zwijn of een schobbejak, maar neen! Bivalva blijft een oester.’ - De ‘hovelingen’ noemt hij: ‘Indringers, inkruipers zijn die onderdanige kapstokken; stille wachts, roodkragen in het geniep, dilettant-spionnen, besluipers, verraders hunner medeburgers uit louter genoegen, innige laagheid van karakter, adderachtigheid van ziel; het zijn de ooren van de muren.’

Klikspaan is moralist en paedagoog; hij is de navolger van van Effen en bewijst dat hij dat zelf ook voelt en wil, doordat hij een paar maal de *Hollandsche Spectator* aanhaalt, eens in de inleiding en later om aan te tonen, dat ook 100 jaar vòòr zijn tijd er al Bivalva's aan de academie rondliepen. Maar z'n paedagogische ijver brengt hem er toe, zichzelf herhaaldelijk op de voorgrond te plaatsen. In de *Inleiding* noemt hij zich ‘een ferm en oud Student, dit gaat zeker, die gaarne en bij voorkeur tot de jongeren het woord voert en niet aarzelt, door afwisseling van ernst en boert het kwaad scherp te teekenen’. - Als hij, in de aanhef var. *Bivalva*, de jonge studenten na de vacantie weer in Leiden welkom heet, roept hij uit: ‘Weer te Leiden, Studenten! Studenten, Klikspaans Studenten! Nu heeft Klikspaan met vernieuwden lust zijn puntige pen opgevat, en spreekt weer tot u, vrijmoedig, onbevreesd.’ - Of in 't begin van *De Hoveling*: ‘Men wil zeggen dat Klikje soms piquant kan zijn, maar nooit heeft men hem nagegeven dat hij kwaadaardig is of gevaarlijk. Hij steekt als een vlieg niet als een wesp, die een vergiftigd spoor nalaat. Niemand integendeel edelmoediger dan hij.... Inderdaad, vindt gij niet, dat hij veel van u moet houden, om met zoo veel liefde op een en ander te wijzen, dat voor verbetering zou vatbaar zijn?’ - En hij eindigt zijn boek met de woorden: ‘Leidsche Studenten! blijft, blijft uw Klikspaan genegen! geeft uw zoontjes, als zij eenmaal om den wil der kennisse naar Leiden komen, de *Studenten-Typen*, als leiddraad in den doolhof, mede, en zoo sommigen uwer eenmaal curatoren eener Latijnsche school worden mogten, schenkt dit werk als prijs aan de “verdienstelijke jongelingen”, die het gymnasium verlaten!’

(*Slot volgt*).

W.H. STAVERMAN.

Is dat goed Nederlands?
Is dat goed Nederlands? door Charivarius (Amsterdam - N.V. De Spieghel - 1940).

De geestige taalzuiveraar, de schrandere stijlcensor Charivarius is door zijn wekelijkse rubriek in ‘De Groene’, door zijn Ruizerijmen, algemeen bekend. Haastige journalisten vrezen zijn spotlust, als hij onvermoeid te velde trekt tegen slordigheid, modezucht en ‘deftigdoenerij’, gebrandmerkt als Dd. De lezers van zijn rijke verzamelingen amuseert hij door aardige vondsten en grappige commentaar. Toch is zijn bedoeling ernstig: hij wil aandringen op frisheid, kernachtigheid van stijl, zonder omslachtigheid of cliché's. Ook na de schooltijd dient de Nederlander, zowel in persoonlijk gebruik als in zaken, zijn stijl te verzorgen. In het bovengenoemde boekje treedt hij nu op als paedagoog: de oude spotternij wordt aangevuld met goede raad: de lezer moet er uit leren wat wèl goed Nederlands is.

In dit streven is veel sympathieks. Vooral de aardige berijmde stijllessen in het *Aanhangsel* (blz. 104-110) kunnen wij met volle instemming aanbevelen. Deze moderne ‘ars scribendi’ leent zich uitstekend voor een bespreking met oudere leerlingen. Minder onverdeeld gunstig is ons oordeel over de inhoud van dit boekje. Wel hope wij dat het in veler handen komt, en dat menige wenk behartigd zal worden, maar.... niet zonder kritische schifting! De schrijver zegt trouwens zelf: ‘mijn boek is geen wet, maar een wenk.’

Mijn ernstigste grief is, dat deze Anglist, ondanks zijn grote scherpzinnigheid, nooit bemerkt heeft, of nooit heeft willen toegeven dat zijn taalbeschouwing verouderd is, en dat hij daardoor tot schoolmeesterij vervalt.

Achttiende-eeuws is zijn ‘grammaire raisonnée’. Een typisch staaltje is de redenering waarom *de drie eerste* altijd ‘fout’ is, en *de eerste drie* soms ‘fout’ kan zijn (blz. 46). Zo doorredenerend zou ook *de laatste dagen van de vakantie* ‘onjuist’ zijn, want er is maar één laatste dag! Een ander staaltje: bij goede schrijvers vindt men: *de beide*, maar ‘eigenlijk’ is dat fout (blz. 14). Waarom? *Beide* staat voor *de twee*; ergo is ‘de beide’ = de de twee! Taal is geen algebra, heeft Van Ginneken

lang geleden reeds betoogd. Daarom vormt ook in ons Nederlands een dubbele ontkenning geen bevestiging (blz. 32), maar van ouds een versterkte ontkenning (b.v. ‘Ik heb er niets geen lust in’), al zal de schrijftucht die versterking vaak als onnodig doen vermijden.

Eigenaardig is ook de opvatting dat een woord of een zinswending afkeurenswaardig en tegelijk ‘door het gebruik geijkt’ kan zijn (blz. 19, 22, 36, 62). Met Huydecoper toont dus de schrijver voor het gebruik, ook in de meest ontwikkelde kringen, ‘kleine achting’. Deze scherpe waarnemer knijpt dan de ogen dicht voor taalfeiten, waaraan zijn smaak of zijn logica aanstoot neemt. De algemeen gangbare en onberispelijke beleefdheidsvorm *Neemt u plaats* noemt hij ‘een gebruikelijke fout’. Een veel bereden stokpaardje is de afkeuring van de praeposities *vanaf, vanuit, tot-en-met* (blz. 46), alweer op grond van redenatie: *af* is geen voorzetsel dus(!) *vanaf* evenmin[1].

Bij de beoordeling van germanismen geeft eveneens niet het gebruik, maar de beredenering van de vorming de doorslag. Het volkomen ingeburgerde woord *slagroom* wordt op grond van de vorming verworpen, maar het nog geheel ongebruikelijke germanisme *nederlage*, voor magazijn, dépôt, als ‘goed Nederlands’ aangeprezen (blz. 55-56).

Afwijkend plaatselijk beschaafd vindt in de ogen van deze taalcriticus geen genade, b.v. de Zuidelijke praepositie *rond* (blz. 30), de Noordelijke uitdrukking: *Het komt voor mekaar* = in orde (blz. 48); *zitten blijven* naast *blijven zitten* (blz. 49). Dat hangt weer samen met zijn opvatting van een gereglementeerde ‘schrijftaal’ naast een nonchalante ‘spreektaal’. Men zal wellicht mijn bezwaar tegen deze termen voor tweeërlei streng te scheiden ‘talen’ (blz. 53) beschouwen als een stokpaardje van mij, maar ook Charivarius zal moeten toegeven dat er velerlei ‘spreektaal’ is, van de familiaarste omgangstaal tot vormelijk

1) Dat *vanaf* nuttige dienst doet om nadrukkelijk het uitgangspunt of het begin van een reeks aan te geven (b.v. vanaf 1 Januari; prijzen vanaf f 1.) ziet Charivarius over 't hoofd. Een ondeugende lezeres vroeg hem eens wat zij schrijven moest: ‘Zeus donderde vanaf de Olympus’ of ‘Zeus donderde van de Olympus af’! Ook *tot-en-met* kan verduidelijkend werken. Wie zegt: ‘ik blijf tot Zaterdag’, bedoelt volgens Charivarius dat hij Vrijdagavond vertrekt. In de praktijk kan hij bedoelen: tot Zaterdagmorgen. Ondubbelzinnig is dus: ‘tot-en-met Vrijdag’ of ‘tot-en-met Zaterdag’.

taalgebruik, en velerlei ‘schrijftaal’, van een huiselijke brief tot archaïstisch of uiterst verzorgd letterkundig gebruik, d.w.z. dat er allerlei ‘gesproken schrijftaal’ en allerlei ‘geschreven spreektaal’ zou bestaan. Daaruit blijkt reeds dat deze verouderde termen, berustend op een verouderde taalbeschouwing, liever vermeden moesten worden.

Vreemd is ook, dat een beoefenaar van het Engels nu nog de betwistbare classicistische stelling neer kan schrijven: ‘Een lenige buigzame taal is een taal die veel buigingsvormen heeft’ (blz. 67), en bij de beschouwing van *Naamvallen* (blz. 23) blijkens zijn formulering vorm en funktie niet voldoende onderscheidt. Een woord (b.v. *hem*) dat ‘in twee naamvallen staat’ of ‘werkwoorden die verschillende naamvallen vragen’ kent het Nederlands evenmin als het Engels.

Bij ‘wenken’ aan leken is het ook niet ongevaarlijk, de regel onnauwkeurig te formuleren, of hen door vaagheid op een dwaalspoor te leiden. Ik bedoel b.v. ‘Vermijd het woord *om* zoveel mogelijk’ (blz. 41), al volgt daarop: ‘Uw taalgevoel zal u leiden’. In de gegeven voorbeelden en andere dergelijke zal menig Nederlander, om ritmische redenen, juist wèl *om* invoegen. Het beredeneren dat *om* hier gemist kan worden, wordt dan een averechtse wenk.

Hetzelfde geldt voor de les: ‘Wees spaarzaam met uw leestekens; gebruik ze slechts in geval van onvermijdelijkheid - *hoc minder hoe beter*’ (blz. 99). Lees daarvoor: ‘Wees niet spaarzaam met leestekens voorzover ze werkelijk *lees*-tekens zijn, want dan zullen ze voor degenen die *horende* lezen, uw bedoeling verduidelijken.’

Na deze uiteenzetting van principiële bezwaren laten wij nog een reeks losse kritische kanttekeningen volgen:

Blz. 9. Pleonasme komt niet alleen voor bij ‘slordige schrijvers’, maar ook bij Jantje Sekuur, een verre neef van Tante Betje. Let maar eens op overduidelijke ambtelijke stijl! Een geval dat Charivarius over het hoofd ziet, is b.v. het gebruik van terugwijzende possessieven, waar men met een lidwoord of een praepositie volstaan kan, b.v. De gemeenteraad besloot in *zijn* (1. *de*) vergadering van gisteren.... Dit besluit treedt in werking op de dag *zijner* (1. *van*) afkondiging. Ook de *haar*-kultuur, door Gerlach Royen gehekeld, hoort grotendeels in deze rubriek.

Blz. 26. Dat ‘vreemde woorden een Nederlandse uitgang krijgen’ (b.v. gymnasiums) is slechts gedeeltelijk waar. Vgl. blz. 75, waar de schr. op de dubbele meervoudsvorm wijst.

Blz. 26. Het prenomen *wij*, waar het bescheidener klinkt dan *ik*, heeft m.i. burgerecht gekregen.

Blz. 38. Als men durft breken met de schoolse regel dat na een comparatief steeds *dan* volgt, zou de reaktiefout: *dan* na *zo* en *even* vanzelf verdwijnen. Wie *als* na een comparatief schrijft, is in goed gezelschap van toongevende auteurs uit het verleden en het heden.

Blz. 39. dank weten is een oud gallicisme (savoir gré), door Charivarius onjuist als oorspronkelijk Nederlands verklaard.

Blz. 49. Tante Betje leest te weinig Duitse boeken en handelsbrieven om een 'kennelijk germanisme' toe te passen. Een aannemelijker verklaring van deze inversie vindt men in *De Nieuwe Taalgids* XII, 130 en XVI, 65, (vgl. XVIII, 171).

Blz. 50. De 'tussenwerpsels' - die zonderling-grillige woordgroep[1)] - staan lang niet altijd 'los van de rest.'

Blz. 51. Uitstekend is de wenk: 'Draag geen pantoffels bij een rok', maar dan ook.... geen hogehoed bij een colbert!

Blz. Aan de rubrieken A en B kan nog een C toegevoegd worden: *Duitse woorden in Duitse vorm* o.a. het modewoord überhaupt! Voor mijn bezwaren tegen een te puristische beschouwing van germanismen kan men *Verz. Taalk. Opstellen* II, 39 vergelijken.

Blz. 69. De constructie: 'De bewerking is een vlotte' is m.i. eer germanisme dan anglicisme.

Blz. 70. Gallicismen, zegt de schr., zijn minder schadelijk dan germanismen, want ze veroorzaken geen 'verwaaring'. Ook vreemde woorden zijn 'ongevaarlijk voor de taal' (blz. 72). Wij vragen: is hier dan geen modezucht, geen Dd. op te merken?

Blz. 76. '*Ti* in *natie, justitie* wordt veelal *verkeerdelijk uitgesproken* als *tsi*.' Onbevooroordeelde waarneming van beschaafd spreekgebruik zal beide vormen als gelijkwaardig erkennen; *tsi* geldt zelfs als iets deftiger.

Blz. 102. Charivarius heeft bezwaar tegen de schrijfwijze *'t, 'n, m'n*, immers: 'de lezer weet zonder die lelijke waarschuwingen wel wanneer hij de letters *ij, ee* en *i* bijna toonloos(!) moet uitspreken.' Hier is de criticus te optimistisch. Luistert hij nooit naar radio-sprekers, of liever radio-*lezers*, met hun taalbedervende spelling-uitspraak? Bereikte een goed leesonderwijs maar zulke uitkomsten, dat Charivarius gelijk had! Met de bewering dat die komma's 'de bladzijde ontsieren', vaart hij in het schuitje

1) Vgl. N.T. XXIX.

van Van Ginneken. Maar hoe staat het dan met de bladzijden die met verzen bedrukt zijn? Die van Charivarius zelf wemelen van *'t*! Bovenaan blz. 105 vindt men vijfmaal *'t* in twee regels.

Nog een laatste opmerking. Heeft Charivarius een hoofdstukje over woordgeslacht en buiging niet aangedurfd? Zelf schrijft hij de bij het onderwijs ingevoerde spelling, zonder buigings-n, maar met de beruchte uitzondering. Heeft de seksuele-n zijn spotlust nog niet opgewekt? En nadert de tijd niet dat de 'konsekwente' buiging, ook bij en*en*, mijn*en* onder de rubriek Dd. valt? Als jongste mode in papieren journalisten-taal vestigen wij de aandacht van Charivarius op de zonderling afgekapte vorm: de waarnemen*d* burgemeester, de plaatsvervangen*d* leider.

Wij zouden niet zoveel aandacht aan dit boekje geschonken hebben, als wij niet overtuigd waren dat het in brede kring terecht gewaardeerd zal worden, wegens de vele juiste beschouwingen en nuttige wenken van een auteur die zelf zo uitstekend schrijft. Onze kritiek is dan ook - ondanks de schijn van het tegendeel - opbouwend bedoeld. Charivarius is gelukkig geen 'Taalschutter' in de trant van Dr. Haje.[1)] Door veeljarige praktijk is hij echter te zeer van zijn goed recht overtuigd om ons in alle opzichten gelijk te geven, maar wij hopen op een ernstige overweging van onze bezwaren en opmerkingen bij een herdruk, die dit boekje stellig verdient, en die dan ook wel niet uit zal blijven.

C.G.N. DE VOOYS.

Over geannoteerde schooluitgaven en een merkwaardige drukfout in Woutertje Pieterse.

I.

Een letterkundig werk voor schoolgebruik voorzien van ver klarende aantekeningen is een lastig en vaak ondankbaar werk. Het lastige ligt voor den commentator maar zelden in het vinden van een eigen vernuftige verklaring van een duistere plaats. Hiervoor staan hem dikwijls - vooral wanneer het 'klassieke'

1) Wij herinneren er aan dat deze 'dilettantsche taalzuiveraar' in *De Nieuwe Taalgids* XXVII, 29 een welverdiende afstraffing kreeg.

werken betreft, - vele bronnen ter beschikking. Hij weet evenwel - en dat is het ondankbare deel van zijn taak - dat de beoordelaar van zijn werk vaak zal beweren, dat hij òf te veel òf te weinig heeft verklaard; ook Hildebrand besefte dit, toen hij op het titelblad van zijn *Na vijftig jaar* op deze titel van zijn Camera-commentaar liet volgen: Noodige en overbodige opheldering van de Camera Obscura. Het schrijven van verklarende aantekeningen bij proza en poëzie voor schoolgebruik is ten slotte ook een vraag van methodiek van het taalonderwijs. Het opstellen van vaste regels en voorschriften op dit terrein blijft hachelijk en ongewenst.

Evenwel - vrijheid en stelsellоosheid zijn twee. Wanneer men in de laatste regel van het bekende schouwburggedicht van Vondel

> 'Daar Demokrijt om lacht en Heraklijt om schreit'

in een schooluitgave den leerling mededeelt, wie Democritus was, kan men hem omtrent Heraclitus niet in het onzekere laten; een schooluitgave van de Reinaert, die het Mnl. woord *haghedochte* verklaart, vertelt ook, wat *barbecane* betekent; wie in een leesboek voor leerlingen, die geen Latijn kennen, de uitdrukking *mea culpa* vertaalt, laat enige regels verder het woord *peccavi* niet onvertaald.

II.

Commentatoren zijn niet alwetend. Een eerlijke bekentenis, dat men een woord of een zin niet begrijpt, is natuurlijk geen schande en verre te verkiezen boven het listig over de moeilijkheid heenlopen of het geven van een 'opheldering', die kant noch wal raakt. Een fraai voorbeeld van het laatste treft men b.v. aan in een schooluitgave van Bredero's Klucht van de Koe (Uitgave van de N.V. Joh. Ykema's Uitg.-Mij. te 's-Gravenhage, 1925). De gauwdief is met den boer op weg naar Amsterdam en bij Kostverloren, waar hij de gestolen koe heeft neergezet, verwijdert hij zich een ogenblik van den boer onder het voorgeven, dat hij daar een schuld moet gaan innen bij iemand, die hem allang geld schuldig is (blz. 29). De dief zegt:

> Ick souw gaeren wat gelts hebben hier van een Man:
> Hy geeft noch hy en biet, en de Renten vermenichvuldigen.
> Ick moet nou geld hebben, enz.

In een verklarende noot wordt het begin van de tweede hier aangehaalde regels vertaald met.... ‘hij geeft geen biet’! Dat de commentator er ‘geen biet’ van heeft gesnapt, merkt zelfs een enigszins snuggere H.B.S.er op.

Een andere moeilijke plaats in de Klucht van de Koe (regel 619 in deze uitgave, blz. 45) laat de verklaarder kalm onbesproken. Het zoontje van den bestolen boer komt huilende op:

> Goe-luydtjes heb gy myn vaar oock ghesien!
> Emme gy Jonge, nou laet my betien.

Hier staat wel een aantekening bij *betien*, maar het veel moeilijker te begrijpen *emme gy*, daarover zwijgt de verklaarder in alle talen.

Een ander voorbeeld van onjuiste opheldering treft men aan in de (verkorte) schooluitgave van Sara Burgerhart, uitgegeven bij Meulenhoff. De ontstellende onwetendheid op Bijbels gebied bij de rijpere jeugd maakt dikwijls een verklarende aantekening bij een Bijbelse naam bitter nodig. Ook hier geldt natuurlijk: beter een bekentenis van onwetendheid dan een verkeerde of een halve verklaring. Van dit laatste vindt men in de genoemde Burgerhart-uitgave een voorbeeld op blz. 47. Daar staat, dat Juffrouw Hofland ‘als een echte dochter van Gaaijus’ de noden der Heiligen vervult. Die ‘dochter van Gaaijus’ wordt in een noot ‘opgehelderd’ met: Der Gerechtigheid? - Het onnozele vraagteken is al even merkwaardig als de onjuiste verklaring. De naam Gajus komt op verschillende plaatsen in de Bijbel voor, o.a. Hand. XIX, 29; Rom. XVI, 23; I Corinth. I, 14 enz. Men zie Bakels, Bekn. Bijbelsch Wdb. i.v.

Eveneens een halve verklaring vindt men in de (verkorte) schooluitgave van Woutertje Pieterse (Meulenhoff-editie, blz. 24; men vgl. Idee 377). Daar staat:

> Stoffel hield 'n napreek, waarin -i aanvulde, wat huisdominee
> vergeten had. Hij sprak van Koran, Dathan en Abiram.

In een noot wordt verteld, wie Dathan en Abiram waren terwijl tevens wordt verwezen naar Numeri XVI, vers 1-3. Maar wie is Koran? Dat de commentator dat niet weet, zij hem gaarne vergeven; dat hij dat echter niet eerlijk bekent in de noot, waar wel de identiteit van Dathan en Abiram wordt vastgesteld, dat acht ik een ernstig verzuim, omdat zulk een onvolledigheid het gedachteloos lezen bij de leerlingen in de hand werkt.

III.

Maar wie is dan Koran?

Het lijkt mij toe, dat we hier te maken hebben met een merkwaardige druk- of schrijffout in Woutertje Pieterse. En wat de zaak nog moeilijker en ook nog merkwaardiger maakt, is, dat deze fout niet alleen voorkomt in alle mij bekende uitgaven van Woutertje Pieterse, maar volgens inlichtingen, die me welwillend werden verstrekt door den Heer H.A. Ett, Conservator van het Multatuli-Museum te Amsterdam, in alle daar geraadpleegde uitgaven van Multatuli's Ideeën, tot zelfs in de eerste uitgave, die van R.C. Meyer van 1862; verder in de Elsevier-Garmond-editie en in de zgn. luxe-uitgave, terwijl er in de Funkeeditie van 1872 ook van Koran wordt gewaagd; verder ook in de complete Woutertje Pieterse, verzameld uit de Ideeën, eerst door de Wed. Douwes Dekker en daarna door anderen (o.a. in de uitgave van Donkersloot in 1938).

We spraken hierboven van een drukfout; ik ben er n.l. van overtuigd, dat we hier te maken hebben òf met een schrijffout van Multatuli, òf met een zetfout, die merkwaardigerwijze van de eerste uitgave af in alle verdere edities is overgenomen. Uit het verband blijkt n.l. ten allerduidelijkste, dat hier sprake is van *Korah* (in een andere transscriptie uit het Hebreeuws ook vaak *Korach* genoemd), die in Numeri XVI met Dathan en Abiram genoemd wordt als een der lieden, die samenspanden en in opstand kwamen tegen Mozes en Aron.

Het lijkt me niet waarschijnlijk, dat Multatuli, die tamelijk ‘bijbelvast’ was, zich met den naam Korah zou hebben verschreven; om met volstrekte zekerheid vast te stellen, of dit misschien niet tòch het geval is geweest, zou men het handschrift der Ideeën ter plaatse moeten raadplegen; in verband met de gedeeltelijke evacuatie onzer musea en bibliotheken moesten we dit onderzoek uitstellen tot rustiger tijden.

Maar er stond ons in dezen een ander hulpmiddel ter beschikking, een surrogaat, zo men wil, maar dan in dit geval een surrogaat, dat van werkelijke waarde is. We treffen in de in 1937 bij Meulenhoff verschenen Bloemlezing uit Multatuli's werken (in de serie Meulenhoff's Bibliotheek van Nederlandsche Schrijvers) enige facsimilés van brieven van Multatuli aan. Wanneer men in deze copieën het handschrift van Multatuli nauwkeurig bekijkt,

kan men vaststellen, dat hij de schrijfletter h weliswaar dikwijls zeer duidelijk schreef, maar ook vaak (en vooral midden in een woord of aan het eind er van) zo ‘slordig’ en klein, dat men nauwelijks een verschil ziet tussen een n en een h.

Ik meen te mogen aannemen, dat we hier de oorzaak van de foutieve schrijfwijze van de naam Korah, getransformeerd tot Koran, hebben te zoeken, een fout, die dan klakkeloos door de verschillende latere uitgaven van de Ideeën en de afzonderlijke edities van Woutertje Pieterse is overgenomen. Men moge dit dom noemen; maar ook Homerus sliep weleens.

Leiden.

B.M. NOACH.

Boekbeoordelingen.

Protestantse poëzie der 16de en 17de eeuw. Deel I, verzorgd door Dr K. Heeroma (Bibliotheek der Nederlandse Letteren. Amsterdam - N.V. Uitgevers-Mij ‘Elsevier’ - 1940).

Voor deze breed opgezette bloemlezing schreef Dr Heeroma een uitstekende *Inleiding* (blz. I-XXV). Hij zet uiteen dat het begrip ‘Protestantse poëzie’, vooral in de eerste periode, niet scherp te omlijnen is. Het Calvinisme heeft ‘het geestelijk lied als uiting van een gemeente in zijn ontwikkeling gestuit.’

In de psalmberijmingen ziet de schr. niet meer dan ‘een literair-filologische oefening ter ere Gods’: daarom ontbreken in deze verzameling zowel de psalmen van Dathenus als die van Marnix. Of dit standpunt ten aanzien van Marnix juist is, valt m.i. te betwijfelen: men bedenke welke betekenis de psalmen en de bewerking daarvan in Vondel's leven gehad hebben!

Naast het oude reformatorische geestelijke lied, dat in wezen volkslied was, staat dan het kunstlied, te onderscheiden in een ‘zingvers’ en het ‘lees’- of ‘voordrachtvers’, in de rederijkerstijd nog gemaniëreerd, later tot volle dichterlijke bloei gekomen. Achtereenvolgens worden dan de dichters beknopt gekarakteriseerd. De ereplaats krijgen Camphuysen en Revius, wier gedichten de helft van dit boekdeel vullen.[1)] Over het algemeen

1) Van Revius zijn ook gedichten opgenomen o.a. de *Treurdichten* op de dood van Ernst Casimir, die nauwelijks in het kader van deze geestelijke poëzie passen.

lijkt mij de keuze en de onderlinge evenredigheid gelukkig, al is de Protestantse Vondel met twee gedichten schraal vertegenwoordigd. Daarbij moet men echter bedenken dat de bloemlezer de dramatische en de emblematische kunst buitensloot. Wanneer het beloofde tweede deel ons een soortgelijke keuze brengt, o.a. uit Lodenstein en Jan Luyken, dan zullen we een waardevolle standaard-bloemlezing bezitten.

De toelichting bij de teksten is zo sober mogelijk gehouden. Met juist inzicht en takt heeft de uitgever de plaatsen verklaard waar de tegenwoordige lezer zou kunnen struikelen, of waar het verband hem niet voor eigen verklaring de weg wees. Zelden stuitte ik op een onverklaarde plaats, die men licht zou kunnen misverstaan (b.v. op blz. 82: het woord, uit God *gerezen* = neergedaald). Soms zou een korte verantwoording van de gegeven verklaring niet overbodig geweest zijn. Menig lezer zal zich verwonderen, dat *kraaltjes* engelen kan betekenen (blz. 100), als hij niet weet dat *kraal*, uit *koraal* = koorknaap, zanger is. Hier en daar paste ook een korte zakelijke toelichting: Revius' *Herderlied* (blz. 164) is naar inhoud en bouw een vergeestelijking van het bekende pastorale lied uit Hooft's *Granida*. Dit zijn echter kleinigheden, die onze lof niet verminderen.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (November-December).

De Gids. Nov. Anton van Duinkerken's *Kroniek der Nederlandsche Letteren* bevat een uitvoerig *In Memoriam H. Marsman*.

De Nieuwe Gids. Dec. Lod. van Deyssel vervolgt zijn bonte rij *Opmerkingen en Beschouwingen*. - A.A. Haighton (*Leering uit 'Lebak'*) schrijft uitvoerig over Du Perron's beschouwing van de Havelaar-zaak.

Groot-Nederland. Nov. G. Stuiveling geeft als voorproeve van zijn Perk-uitgave een fragment van de inleiding, over *De oorspronkelijke Mathildekrans*, waarvan de bouw nauwkeurig bestudeerd en ontleed is. - In de rubriek *Nederlandsch Proza* wordt het jongste werk van Arthur van Schendel (*Mijnheer Oberon en Mevrouw*) uitvoerig besproken door Gerard van Eckeren. -

D.A.M. Binnendijk beoordeelt, in de rubriek *Over Poëzie*, de bundel *Glas en Schaduw* van Nes Tergast.

Dec. Als slot van bovengenoemde inleiding publiceert G. Stuiveling een fragment over *De groei van Perks dichterschap*. - S. Vestdijk (*Voorbeelden van slecht en goed lezen*) tracht in een anticritiek de bezwaren te weerleggen die een kroniekschrijver in de Nieuwe Rotterdammer Courant aangevoerd heeft tegen zijn studie *Albert Verwey en de Idee*. - In de rubriek *Nederlandsch Proza* beoordeelt Gerard van Eckeren de jongste romans van Willem Elsschot (*De Leeuwentemmer*) en van Lode Zielens (*Op een Namiddag in September*). - D.A.M. Binnendijk beoordeelt de nieuwste dichtbundel *Materie-man* van Gerard den Brabander.

De Stem. Nov. In het *Critisch Bulletin* vraagt A. Zijderveld waardering voor de liederen en zinnespelen van *Coornhert*, waarbij hij een merkwaardige plaats uit het weinig bekende *Spel van de ketterse wereld* aanhaalt.

Dec. In het *Critisch Bulletin* bespreekt A. Romein - Verschoor *Du Perrons laatste woord over Multatuli*, nl. *De bewijzen uit het pak van Sjaalman*. - Anthonie Donker beoordeelt Overdiep's bloemlezing *Onze renaissance in proza*.

Stemmen des tijds. Nov. J. Barents levert een bijdrage over *Dirck Volkertszoon Coornhert als Nederlander*. - C. Tazelaar vervolgt zijn opstel: *Rondom Da Costa's Vijf en twintig jaren, een lied in 1840*, ‘naar aanleiding van onuitgegeven brieven’.

Dec. Als slot van het bovengenoemde artikel bespreekt C. Tazelaar de korrespondentie over dit onderwerp tussen Da Costa en De Clercq, die bijna volledig medegedeeld wordt.

Roeping. Nov. J.W. Kerssemakers besluit zijn studie over *Gorters Mei*, waarin hij zijn opvatting van dit gedicht stelt tegenover de z.i. onjuiste interpretatie van P.N. van Eyck, in de inleiding van de jongste uitgave. Volgens de schrijver is het derde boek geen ‘neergang’, maar een ‘visionair gevonden synthese tussen ziel en lichaam’.

Dec. Gerard Knuvelder herdenkt *Dr. Moller* als stichter en eerste hoofdredacteur van het tijdschrift. - Dezelfde schrijver beoordeelt de eerste afleveringen xan *Walch's ‘Handboek’*, waarvan hij de opzet en de stijl afkeurt. - In de *Kroniek der Poëzie* bespreekt Jos. Panhuysen de jongste bundels van Louis de Bourbon, Mathias Kemp, Gabriël Smit en Hans van Zijl.

De Vlaamsche gids, Mei-Juli, Dit ‘speciale nummer’ is geheel gewijd aan *Pieter Pauwel Rubens*, die besproken wordt als Antwerpenaar, als mens, als kunstenaar en als diplomaat.

Studiën. Katholiek cultureel tijdschrift. Dec. Jac. van Ginneken stelt de vraag: *Hoe staat het nu met het auteurschap der Imitatio Christi*? Het antwoord luidt, dat zijn ondersteliing dat Geert Grote de auteur is, steeds meer bijval vindt. In een uitvoerige noot bestrijdt hij Prof. R. Post, dat in zijn jongste publicatie over *De Moderne Devotie* Van Ginneken's standpunt niet aanvaardde.

Paedagogische Studiën. Dec. A. Hallema levert een bijdrage over *Het kind en zijn spel in de vaderlandsche litteratuur. Roemer Visscher's Sinnepoppen en het Kinderspel der 16de eeuw*.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LX, afl. 2. Een uitvoerige studie wijdt D. Th. Enklaar aan *Uilenspiegel's achtergrond*. - H.L. Beroen verklaart het Oost-Nederlandse woord *beteun* of *betuun* (= schaars) uit een verondersteld bi-twên. - A.A. Verdenius geeft nog een paar oude voorbeelden van *Congruerende voegwoorden*. - D. Bax maakt *Opmerkingen over enige oude liedboeken*. - M. Ramondt verklaart de Mnl. geografische naam *Sint Joris braes*. In de rubriek *Boekbeoordeling* beoordeelt J.W. Muller de *Lijst van Nederlandsche plaatsnamen buiten de landsgrenzen* van A.J. Schreuder; J.A.N. Knuttel *De Refereinenbundel van Jan van Doesborch*, door C. Kruyskamp; C.B. van Haeringen de bloemlezing *Middelnederlands geestelijk proza* van C.C. de Bruin, en G. Kloeke het proefschrift *Boerenvoortvaring in de oude landschap* van C.C.W.J. Hijszeler.

Levende Talen. Dec. J.A. Rispens geeft ook zijn opvatting *Naar aanleiding van Kloos' Zee-sonnet*. - G.W. Wolthuis wijst op het verband tussen *De Faust van het volksboek en Mariken van Nieumeghen*. - H. Bongers ergerde zich aan de taal die men in *Onze radio* zo vaak hoort. - W. Mensonides protesteert tegen het oordeel dat Willem van Doorn gesproken heeft over de verskunst van H. Roland-Holst. - M.J. Premsela geeft *Eenige aanteekeningen bij een Nederlandsche ‘Misanthrope’-vertaling* van W.J. Wendel. - Cath. Ypes beoordeelt het proefschrift van C.L. Thijssen-Schoute over *Nic. Jarichides Wieringa*. - A.J. de Jong beoordeelt de studie van Branco aan Dantzig over *De korte o-klanken in het Nederlandsch*.

Onze Taaltuin. Okt. Deze dubbele aflevering is bijna geheel gevuld met het vervolg van Jac. van Ginneken's studie over *Het monachale humanisme*. - P.J. Meertens geeft een taalkaart voor het woord *paars*.

Dec. A. Weijnen publiceert een studie over *De ouderdom en het isolement van het Schouwens dialect*. - N. van Wijk schrijft over De Engelse ‘great vowel shift’ en een Baltische parallel. - J. Wils bespreekt de inhoud van de *Bundel opstellen van oudleerlingen, aangeboden aan Prof. Dr. C.G.N. de Vooys*.

Neophilologus. XXVI, afl. 1. L. Vercoren oordeelt ongunstig over *De vertaling van Keat's Hyperion door Mr. W.W. van Lennep*, een vertaling die van betekenis geweest is bij de beweging van 1880.

Vondelkronick. Okt. J.F.M. Sterck schrijft, met veel aanhalingen, over *Vondels soberheid*. - H.F. Wijnman heeft biezonderheden opgespoord omtrent *Jan Tonnis, de schrijver van ‘Josephs droef en bly-eindspel’*, die waarschijnlijk in Vondel's doopsgezinde kring te Amsterdam geen onbekende geweest is. - Jos. Vandervelden vraagt nog eens aandacht voor het *Eusebia*-probleem, waarbij hij een nieuwe verklaring geeft van Tesselschade's duister sonnet. - A.A. Verdenius bespreekt Vondel's woorden *winterbeer* en *winterbijl*, waarin winter ‘een sterk affectieve betekenis’ blijkt te hebben. - Een lange reeks *Kantteckeningen*, grotendeeis van de hand van de redakteur, besluit de aflevering.

Taal en Leven. Des. Onder het opschrift *Piet- en andere luttigheden* geeft Gerlach Royen overvloed van voorbeelden, waarbij gelijkluidende woordstukken éénmaal door een verbindingsstreepje aangegeven worden. Dit verschijnsel komt niet alleen in ‘departementaal proza’, maar ook bij verscheiden auteurs voor. Bij de groepering blijkt dat de gevallen niet alle ‘van hetzelfde stijlgehalte’ zijn, al acht de schrijver in 't algemeen zulke ‘afkappingen’ en ‘afknauwingen’ afkeurenswaardig. - H. Godthelp beoordeelt de Pantheon-uitgave van *Vondel's Faëton* door A. Zijderveld en A.A. Verdenius.

Museum. Nov. G. Kalff beoordeelt de uitgave van *De briefwisseling Vosmaer-Kloos* door G. Stuiveling.

C.D.V.

Scheldnamen, spotnamen en vleinamen.

In een oriënterende studie over Nederlands 'slang'[1] hebben wij het grote interessante gebied van de scheldwoorden opzettelijk ter zijde gelaten. Hoewel ze in veel opzichten met het overige 'slang' te vergelijken zijn, stelt het onderzoek eigen eisen en voert het op zijpaden van psychologische en sociologische aard. Het is niet mijn bedoeling al wat ik sinds vele jaren optekende, uitvoerig mede te delen en te bespreken. Ook nu waag ik slechts een verkenningstocht op een terrein dat nog weinig doorzocht is.[2]

Aardige opmerkingen over *De psychologie van het schelden* treft men aan in een artikel van A.J. Koens[3], waaraan wij, ter inleiding, een en ander ontlenen. Schelden kan tweeërlei uiting zijn. Wie scheldt gebruikt het woord als middel van aanval, van verweer, van zelfhandhaving. Men wil een tegenstander kwetsen op een gevoelig punt, hem zijn minderwaardigheid doen gevoelen, hem vernederen, hem in het oog van aanhoorders bespottelijk maken, en op die wijze over hem triomferen. Mogelijk speelt hierbij het geloof aan de magische kracht van het woord nog een rol. Gelijk men weet is dit geloof bij primitieve volken nog bekend.[4] In zoverre is dus het schelden bewust en opzettelijk.

Maar schelden kan ook eenvoudig zijn: lucht geven aan een

1) Amsterdam - Noord-Hollandsche U.M. - 2de herziene druk - 1940.
2) Mij is alleen bekend een artikeltje *Iets over scheldwoorden* in *Taal en Letteren* XVI, blz. 30-34. Verspreid materiaal is er in overvloed. Zie bv. Junius' *Nomenclator*, onder de rubriek Infamia, Smijters' *Epitheta*, Winschooten's *Seeman*, Tuinman's *Spreekwoorden* (register op "t Is..'), de woordenlijsten op zeventiende-eeuwse kluchten, het *Spreekwoordenboek* van Stoett, het *Mnl. Wdb.*, en vooral het *Nederl. Woordenboek*, waarin deze eigenaardige woordsoort rijk vertegenwoordigd is.
3) *Mensch en Maatschappij* XIII (1937), blz. 256-272.
4) Vgl. J.G. Frazer: 'The magic art' in *The golden bough* II (1911); een vervloeking of verwensing maakt het slachtoffer laag en verachtelijk. Maar in het bijgeloof leeft dit besef soms voort: Berlijnse vissers willen graag luid gehoond worden, want als de vissen dat horen, krijgen ze een zo geringe dunk van hen, dat ze niet genoeg op hun hoede zijn, en zich door hen laten vangen. (t.a.p., blz. 281).

overkropt gevoel van spanning. Koens zegt zelfs: ‘Bedachtzaam scheldwoorden lanceren is geen schelden meer.’ Het eigenlijke schelden is ‘stoom afblazen’. Het onderstelt dus een gebrek aan zelfbeheersing, dat men het meest vindt bij primitieve beschaving, bij kinderen. Wat niet uitsluit dat dichters met veel temperament, als Anna Bijns, de hekeldichter Vondel, de criticus Van Deyssel met grote virtuositeit kunnen schelden.

Als reaktie op prikkels is schelden irrationeel en door overmaat ondoelmatig. Al zal een verstandig man vergevensgezind zijn tegenover degene die zich in drift aan scheldwoorden te buiten gaat, in het algemeen wordt het als vijandelijke daad, als belediging gevoeld, en volgens het geldende recht gestraft: wellicht schuilt ook daarin nog een restje geloof aan de magische kracht van het woord.

Schelden kan ook tot een branie-achtige gewoonte worden: ruwe volkstaal is vaak met scheldwoorden doorzaaid, die niet altijd kwaad bedoeld zijn. Bekend is ook het zich zelf schelden (Ezel dat ik ben!), dat voort kan komen uit een minderwaardigheidsgevoel, maar ook wel uit ‘lust tot zelfkwelling’ verklaard is.

Er is ook een volkomen onschuldig schelden, als ‘heilzame ontspanning bij overbelasting’, dat Koens in bescherming neemt met de opmerking: wie nooit schelden wil, scheld ik als een ‘dooiepier’!

Daaraan knopen wij de opmerking vast dat er talloze overgangen zijn tussen schelden, spotten en schertsen: van de bitterste haat tot de onschuldigste geestigheid. Niet alleen het woord zelf, maar toon en gebaar geven de doorslag en bepalen de uitwerking.

Het ‘slang’-karakter van het scheldwoord is onmiskenbaar. Alle vroeger opgesomde eigenaardigheden van ‘slang’ zijn in hoge mate aanwezig. Het onderscheidt zich door buitengewone vruchtbaarheid: de vindingrijke kleurige volkstaal is op dit punt onuitputtelijk. Het zou ondoenlijk zijn, een volledig woordenboek samen te stellen, want reeds bij de voltooiïng zou het onvolledig zijn. Een verzameling oude scheldnamen uit schriftelijke bronnen zou wel mogelijk zijn, maar daarin zou nooit terug te vinden zijn wat eens bestaan heeft. Ook vergankelijkheid is een kenmerk van deze taalsoort, niet alleen door wisselende ‘mode’, maar omdat het scheldwoord produkt is van een ogenblikkelijke opwelling of opwinding, en misschien al te loor gaat nadat het éénmaal geuit is. Een aardig staaltje knipte ik eens uit het dagbladverslag van een verhoor op het politieburo. Een dikke visvrouw

en een magere barbier hadden zich te verantwoorden wegens burengerucht. Daarbij ontwikkelde zich het volgende gesprek:

> Komm.: ‘Heb jij dien man uitgescholden?’
> Vrouw: ‘God bewaar me! Ik heb alleen, omdat hij altijd zijn zeepsop op mijn gootplank gooit gezegd: Laat dat staan, magere kribbenbijter.’
> Komm.: ‘Ei! en verder?’
> De man invallende: ‘Toen heb ik natuurlijk gezegd: Voor jou, dikke rolpens?’
> De vrouw invallende: ‘Uwé begrijpt, toen hij rolpens zei, werd ik nijdig. Ik ben een veel te fatsoenlijke vrouw om mij door zoo'n Spaansche riet te laten verdeclineeren. Wat denkt zoo'n leelijke droogstok wel. Die snoetschraper zegt alles wat voor zijn mond komt. De heele buurt weet, dat hij een magere zwietkanarie is, meneer de kommissaris. Als u die kale slierspersie beter kende, zou u wel weten, dat een fatsoenlijke vrouw zich door een schuimslikker, zooals hij, niet kommandeeren laat. Eeuwig en altijd gooit die baardvilder zijn vuil zeepsop op mijn gootplank, en toen ik hem er wat van zeg, begint hij te schelden. 't Is om razend te worden! Maar ik laat me niet door zoo'n lat veraffronteeren. Daar kon ik dagwerk van hebben als ik naar de pijpen van zoo'n uitgeklopt mouwvest, zoo'n drogen zeepsmeerder wou dansen. Dat nooit, meneer de kommissaris! Eer dat ik me door dien uitgemergelden scheerriem dien doorgebroken hengelstok laat verschandaliseeren, moet er heel wat anders gebeuren. Zoo'n misselijke stokvisch met O-beenen durft mij rolpens te noemen. Zou je zoo'n platgeslagen puitaal niet in zijn nek nemen? Maar daar is die akelge zeepmug veel te mager voor. Uwé kan doen wat u wil, meneer de kommissaris. De agent heeft me meegenomen, omdat hij zei, dat ik schandaal en rumoer maakte, maar als uwé een eerlijk mensch is, zal uwé begrijpen, dat ik de vrouw er niet naar ben om mezelf in 't serijbel te helpen door zoo'n schriel mirakel van een slappen scheerdoek uit te schelden. Die rolpens van hem, laat ik niet op me zitten. Ik zal 't voor den koning weghalen als 't noodig is, maar die sla-schuim-over-den-duim zal de kast in - zoowaar ik een knappe vrouw ben.’
> De kommissaris verwonderde zich en doet het nog, dat er voor één barbier zooveel scheldwoorden te vinden zijn - in zoo weinig tijd.

Als pendant uit de oude tijd plaatsen wij daarnaast een aanhaling uit het *Houwelijck* van Jacob Cats, waar een vrouw haar man de huid vol scheldt:

> Fy *moey-al, roert-de-pot, sout-klyver, vrouwe-quelder*,
> Fy *taeyaert, seuteraer, gruys-sifter, gorte-telder*
> Fy *potlys, keukenvoogt, moes-wryver, hinnevaer*
> Fy *pluyser, albeschick*, fy rechte *duymelaer*.

Op één eigenaardigheid waardoor het scheldwoord zich in het biezonder onderscheidt, moet de volle nadruk vallen: de afleiding van het woord moge de onderzoeker belang inboezemen, hoofdzaak is de gevoelswaarde[1] voor de spreker en de hoorder. De rechter die uit moet maken of een benaming al of niet beledigend is, doet vergeefs werk als hij een woordenboek of een taalgeleerde gaat raadplegen. Na het boven aangehaalde citaat, waarin een voorbeeld uit de rechtspraktijk gegeven werd, heb ik verscheiden processen aangetekend, waar de rechter in moeilijkheden gebracht werd door een bepaald beledigend geachte term. Er moest b.v. uitgemaakt worden: Is *patser* een scheldwoord? Of *hufter?* Of *fladerappus?* Of *ónnut*, of *lelijke lappe?* Of het grappige *duikboot*, voor een onderkruiper bij een staking? In al die gevallen moest een rechter beslissen. Een Duitse rechtbank besliste eens dat *bons* geen scheldnaam was, omdat 'de uitdrukking meestal ironisch gebruikt wordt'. Opmerkelijk is juist bij het schelden de voorkeur voor het vreemd-klinkende onverklaarbare woord. Dat geldt even goed nu als vroeger, toen men zich bij *babok, docrak, tatolf, sulfus* e.d. niets konkreets voorstelde.

Wat de vorming van de scheldwoorden betreft, merkten wij een eigenaardige voorkeur op voor bepaalde beginklanken, vooral *sch, sl, sm, fl*. Dat is wel verklaarbaar: de spirant kan willekeurig gerekt worden en doet denken aan sissen en spuwen, uitingen van minachting en afkeer. Daarbij heeft men zich ook het gebaar van mond en lippen bij de vertoornde voor te stellen.[2] Wie het Ned. Woordenboek bij deze letters opslaat, kan er zich van overtuigen. Wij doen slechts een greep: *schabbe, schabbernak, schacht, schanskop, scharrebiersjuffrouw, scharminkel, scharmoes, schavijn, schavuit, scheet, schelm, schobbejak, schoelje, schoft, schuivik, schun, schurk; - slet, sleur, slierie, slobber, slodder, sloeber, sloef, sloer, sloerie, slokker, slonk, slons, sloof, slooi, slord, slos; - smakker, smiecht, smiek, smuistert, smuigert, smodde, smeerlap, smos, smots, smous, smuiger, smul; - flaar, flars, flees, flikker, flodder*.

1) Daarop is reeds met een aantal voorbeelden gewezen in mijn artikel over *De 'gevoelswaarde' van het woord* (*Verz. Taalk. Opstellen* II, blz. 126-127).
2) Vergelijk Jac. van Ginneken's bekende studie over *Gelaat, gebaar en klankexpressie*.

Bij de vorming van deze woorden zal ook analogiewerking in het spel geweest zijn. Duidelijk komt dat ook uit bij samenstellingen en afleidingen. Mede door zucht naar variatie is de werking van analogie en contaminatie bijna onbegrensd. Een woord dat er zich toe leent, ontwikkelt een groot aantal samenstellingen. Het *Ned. Wdb.* telt er 13 met *smeer* (*smeerbek, -hoos, -kanis, -kees, -kous, -pijp, -lap, -poets, -pot, -tiet, -touw, -toet, -vod*) 8 met *mors-*, 12 met *tater-*, 10 met *schijt-*, 8 met *lekker-*; vergelijk verder nog vele met *snot-, lul-, klets-* (10), *luis-, nete-* en met bestanddelen als *pest-, snert-, rot-*, die tot praefixen gaan worden. Daarnaast staan woorden die als tweede lid van een samenstelling tot vermenigvuldiging aanleiding gaven, als *bel* (*snottebel, totebel, kladdebel, morsebel, lellebel*), *-broek* (*dras-, pis-, schijte-*) en woorden met *-poes, -pot, -kous, -jak*, die weer tot suffixen worden.

Vermelding verdienen ook de samenstellingen met voornamen als Piet (*zeurpiet*), Hans (*pochhans*), *Hannes* (*lulhannes*), *Trien* (*babbeltrien*), die verklaarbaar zijn als we bedenken dat ook enkel sommige namen een ongunstige betekenis kregen: een houten *Klaas*, een stijve *Pier*, een *Jorden* (bij Bredero; vgl. Joris), een *lubbert* (= lobbes, sukkel), een *Jan-hen*[1], een *hannekemaaier*[2]. Een eigenaardig 'slang'-karakter, door het vreemde suffix, hebben het zeventiende-eeuwse *swynaris, sloerie* (naast sloor), *dantelarij* (archief van Trou moet Blycken) en *dantelorie*.

Gelijk reeds opgemerkt is, stuit het etymologiseren van scheldwoorden vaak op onoverkomelijke moeilijkheden, wegens willekeurige vorming en vervorming, zoals men die bij allerlei 'slang' aantreft. Het is een bont gezelschap, uit allerlei talen samengekomen: *kaffer* en *kalis* zijn Bargoens van afkomst, *schoclje* is Hebreeuws, *sjappitouwer* Maleis, *kwibus* Latijn, *doerak* Russisch, *hondsvot, lummel, schobbejak, schelm, schoft, schurk, sloeber, slungel, spitsboef, stakker* Nederduits[3]. Er blijven nog tal van woorden, die er vreemd of Nederlands uit zien, maar waarvan de oorsprong slechts gegist kan worden of altijd duister zal blijven. Hebben *patjakker* en *tang* iets met het Maleis uit te staan?[4] Is

1) Zo verklaarde Goemans het Leuvense woord *laat* = sul uit leit < Aleit.
2) Van Wijk wil *frik* afleiden van Frederik, maar m.i. is eer een obscoene oorsprong aan te nemen (vgl. *fik* en *flik*).
3) Vgl. mijn verhandeling over Nedersaksische en Hoogduitse invloeden op de Nederlandse woordvoorraad (Amsterdam - 1936).
4) Zie Stoett *Spreekwoordenboek* No. 1704 en 2126.

eunjer onts l aan uit unger? (Ned. Wdb.) Is *dein* (vrek) oorspronkelijk een diernaam of ontstaan uit degen (Verdam)? Heeft *lorias* (lorejas) iets te maken met lor of loer? Is *stoethaspel* ontstaan uit stoothaspel of een verbinding van stoeter en haspel (Van Wijk)? Zo zou men met vragen door kunnen gaan, terwijl men zich bij woorden als *patser*[1], *smiecht, larie* (onbeduidende vrouw), *laudate, blare, kleker, jubbe*[2], *lapzwans, plug, urk*, en nog vele andere, maar liever van gissingen moest onthouden. Soms is een analogie aannemelijk; het zonderlinge woord *lamstraal* kan, met bijgedachte aan lammeling, uit *donderstraal* ontstaan zijn. Maar waarom kan men een meisje een *nest* noemen, of een vervelende vent een *klier*? Raadselachtig is het scheldwoord *mispunt*, waarbij wellicht het begrip mislukking op mislukkeling overging.

Een veiliger weg dan langs wilde gissingen slaat de etymoloog in, als hij nagaat welke semantische groepen zich voor het schelden konden lenen. In de eerste plaats komen dan de diernamen in aanmerking. Met Duitse grondigheid is dit onderwerp behandeld in een studie *Tiernamen als Schimpfwörter* door Dr. Hugo Cohn.[3] Bij alle volken van de Oudheid: Hindoes, Perzen, Semieten, Egyptenaren, Grieken en Romeinen gaat hij na, welke dieren als zo verachtelijk of minderwaardig beschouwd werden, dat hun namen de kracht van scheldwoorden kregen. De konklusie is, dat de hond meestal voorop gaat, gevolgd door het zwijn, de ezel en de aap; de eigenlijke huisdieren worden meestal ontzien. Uit een geschiedkundig overzicht op Germaans taalgebied blijkt dat volgens de Lex Salica het schelden voor '*vos*' en '*haas*' strafbaar was. Ook hond en ezel werden geliefde scheldwoorden. Terwijl oudere namen een taai leven hadden, merkt hij op dat veel jongere, onder mode-invloed, een kort leven genoten.[4] Om de vraag te beantwoorden welke diernamen als scheldwoorden gebruikt zijn, heeft hij een lange lijst samengesteld van zes quarto bladzijden[5], gerangschikt volgens de hoofdstukken van

1) Stoett, a.w. No. 1706.
2) o.a. bij Cats. Niet vermeld in het Ned. Wdb.
3) Berlin, 1910.
4) Hij haalt het artikel van G. Binz over vijftiende-eeuwse *Baseler Schimpfwörter* aan (*Zs. für d. Wortforschung* VIII, 161), die aantoont 'dasz ganze Schiffslasten verdientermaszen ins Meer der Vergessenheit gesunken sind'.
5) a.w. blz. 14-20.

een dierkunde-leerboek, uit alle tijden, en uit alle streken van Duitsland. Zulk een bonte opsomming heeft m.i. weinig zin, al valt er wellicht met dit materiaal iets te beginnen. Wij onthouden ons dus van een dergelijke opsomming voor het Nederlandse taalgebied. Uit Mnl., 16de- en 17de-eeuwse volkstaal, uit hedendaagse dialekten zou zeker vrijwat bijeen te brengen zijn, maar men zou daarbij toch een schifting moeten maken tussen wat traditioneel en usueel, of individueel en accidenteel is.[1] Liever beperken we ons tot de opmerking dat deze diernamen, traditioneel geworden, geen levende metaforen meer zijn.[2] Dat de kat vals, de haas bang, het varken vuil is, kan ieder nog waarnemen, maar de domheid van de ezel en de gans, de giftigheid van de spin zijn spreekwoordelijk, terwijl bij de eigenschappen van de duif, de slang, de adder aan invloed van bijbeltaal te denken is. Men kan dus zeggen dat de scheldwoorden ezel, aap, uilskuiken e.d. nauwelijks meer diernamen zijn. Vandaar ook dat diernamen als scheldwoord kunnen voortbestaan, wanneer de afkomst niet bewust of reeds geheel verduisterd is, b.v. *rekel* (Mnl. *rode*), *guil, hoddebek* (= kropgans > stamelaar), *calle* (= ekster > babbelaarster), *mocke* (= soch = zeug > slet) en de reeds genoemde *malloot* (= hommel),[3] *hannik* (= gaai) en *schavuit* (= uil). Als grofste scheldwoorden worden de namen gebruikt voor het walgingwekkende dode dier: *aas, prij, loeder, karonje, kreng, schelm*; daarbij behoort etymologisch ook *vuilik* (Mnl. vulicke); vgl. ook *onverlaat*, ontstaan uit *onvlaet* = vuilnis, kreng[4], en *trijp* (mnl. tripe; de ingewanden van een geslacht dier).

Enige grote groepen zaaknamen worden metaforisch gebruikt om te schelden. In de eerste plaats namen van ruwe of vormloze voorwerpen. dingen die lang, plat en stijf zijn: *hark, gaffel* en

1) Een paar voorbeelden: uit *De Spiegel der minne* (ed. M.W. Immink) blz. 227: *vincke, quackel, matte*. B.H. Erné: *Spelen van de Hel*, blz. 64, wijst op diernamen, die scheldend op duivels toegepast worden. J.W. Muller in *Tijdschr*. XIX, 190-192 over *Wouter, hannik, malloot* en *Tijdschr*. XXV: schavuit, markolf e.d.E. Neurdenburg: Van Nyeuvont, Loosheit ende Practike, vs. 214 over *juper* = nachtraaf.

2) De zeventiende-eeuwers zullen in *schrijtvalch* niet meer de naam van een roofvogel gehoord hebben, of in *robbeknol* rob = konijn. Onherkenbaar is stellig *nijdas*, als daarin eidas = hagedis verscholen is.

3) Vgl. A. Kluyver in *Tijdschr*. XVI, blz. 159.

4) Zie Verdam in *Tijdschr*. XIX, blz. 242-243).

schudde (waarschijnlijk als dwarshout van de galg[1)], *kloet, vlegel, bengel, loeten, houten klik*[2)]. Daarbij past de etymologie van *sul*, dat bij Kiliaen heipaal betekent.

In de tweede plaats namen dik, plomp, verward ineengedrongen is: *kinkel, kloen* (= kluwen), *kluts* en *klunte, kneukel, knul, pummel* (uit pommel = dik voorwerp).[3)]

Ten slotte al wat door smerigheid afkeer wekt (b.v. *smeerlap, snotaap, fluim*). Allerlei woorden voor vuile lap worden overgedragen op een ontuchtige vrouw: *slet, vodde, todde, klungel, slons, dweil, feil, flarde, kladde, plodde, schabbe, lomp*.[4)] Daarbij behoren ook de vele woorden van faecalische en obscoene aard, die in de platste volkstaal van ouds bij voorkeur voor het schelden gebruikt worden, als *schijtebroek, bleekscheet* (bij J. van Looy genoemd) enz. Bij de samenstelling werd er ook al op gewezen. Enige oudere voorbeelden zijn: *hondsvot* en *hondsklink, aeldrijter* (driten = caccare), *poederconte*. Hierbij behoort ook het Mnl. scheldwoord *bruyt*, dat drek betekent[5)], terwijl *quaet* = boosdoener onder invloed kan staan van het gelijkluidende woord voor vuilnis.

Welke eigenschappen geven stof tot schelden? In de eerste plaats het uiterlijk. Iemand valt op door biezondere lelijkheid (een *vogelverschrikker*, een *molik*); hij is verlamd (*lammeling, sleeplenden, schrijbeen*), kreupel, stotterend (*stamerbout, kakelbout, hoddebeck*); hij is buitensporig lang of kort, dik of dun, hij of zij is opzichtig of slordig gekleed (*sloddervos, floddermadam*), enz. Een verzamelaar zou vele bladzijden kunnen vullen met zulke scheldwoorden. Daarnaast volgen de aanduidingen van werkelijke of vermeende, geestelijke of zedelijke tekortkomingen. Iemand wordt verweten dat hij dom of gek is (*malloot, neskebol, loterbol, duype*), of sukkelachtig (*slaapkop, slaapmuts, tet, doei, doetje, sul*) babbelachtig (*rammel, ratel, klep, klappei, labbei, kletskous, snaversnel, wapperkaak*), loszinnig of onzedelijk (*losbol*,

1) Zie *Mnl Wdb.* i.v.
2) Zie W.L. van Helten: *Eenige scheldwoorden, deels nu deels oulings in gebruik*, in *Proeven van woordverklaring* (1871), blz. 84 vlg.Hij noemt in dit verband nog: *prengel, pumpel, kneppel, knevel, loen* en gissenderwijze *plug* (= houten nagel).
3) Vgl. Van Helten t.a.p., blz. 87-90.
4) Zie Van Helten, t.a.p., blz. 68-69.
5) Zie *Ned. Wdb.* III, 1630.

pierewaaier, venus-jancker, Susanneboef, hennetaster, hiër), vechtlustig (*kijvekater*), geneigd tot dronkenschap (*bierlaerse, moutvliege, dronckenbout, drankorgel, zuiplap, pooier*), tot landloperij en bedelarij (*schooier, schooibrok, ruischer, cockijn, ribaut, truwant*), tot misdaad (*galgebrok*). Ook dat is maar een kleine greep uit een vrijwel eindeloze reeks.

Behalve uiterlijke hoedanigheden en karaktereigenschappen van de persoon geeft zijn maatschappelijke positie, zijn afkomst of zijn geestesrichting aanleiding tot een weinig vleiende beoordeling, die uiting vindt in een karakteriserende benaming. Hier naderen wij de grenzen van schelden, spotten en schertsen. Men kan inderdaad de bedoeling hebben, iemand te vernederen, maar ook hem lichtelijk belachelijk te maken, een loopje met hem te nemen. Voorwerp van hoon en spot kan het beroep zijn. Een klerk heet een *pennelikker*, een geleerde een *boekenwurm*, een schoolmeester een *schoolvos* of *frik*, een apotheker een *pilledraaier*, een scheepsdokter een *pil*, een landmeter een *spanrups*, een kleermaker een *knipluis* of in het Bargoens een *plunjeflikker*, een uitdraagster, bij Huygens: een *Lapp-hoer*, een stedeling in de mond van de boer een *steekat*, enz. Een verzameling van dergelijke beroepsnamen in het Nederlands is mij niet bekend; in het Duits bestaat er een van Heinrich Klenz: *Schelten-Wörterbuch. Die Berufs- besonders Handwerkerschelten und Verwandtes* (Straszburg, 1910), dat waarschijnlijk menige parallel zal kunnen leveren, als men de Nederlandse bijeenzocht.

Bij de afkomst kan men eerst denken aan belediging van de familie. Uiterst grof is de hoon van de moeder, b.v. in het scheldwoord dat Reinaert te pas brengt: *arger puten sone*[1]. Gewoner is de beschimping van de nationaliteit: de Hollanders worden *kaaskoppen* (bij Hooft: *botte hoycaes*), terwijl zij op hun beurt scheldnamen bedachten voor andere naties. De Amsterdammers spraken in de zeventiende eeuw minachtend van *poepen* en *knoeten, Drenten* en *Twenten*, van een *Deen*, een *Jotto*[2].

De animositeit tussen de bewoners van naburige steden en dorpen heeft overal aanleiding gegeven tot spottende benamingen. Daaromtrent zijn wij uitvoerig ingelicht door het breedopgezette

1) Merkwaardig is, hoe lang dit voortleeft. Kiliaen kent de verbasterde vorm *putten sone*. Synoniem is *hoeresone* en *dritensone* (Ferguut).
2) Ook de schildnaam *fun* (bij Cats) wordt in het *Ned. Wdb.* gissenderwijze in verband gebracht met het eiland Funen.

werk van Jozef Cornelissen *Nederlandsche volkshumor op stad en dorp, land en volk*[1]. De stof is zo rijk, dat het niet mogelijk is, in dit kort bestek daarvan een overzicht te geven.

Uit de 'analytische tafel' in Cornelissen's vijfde deel[2], in 34 rubrieken verdeeld, blijkt hoe velerlei aanleiding er bestaat om spotnamen te bedenken, o.a. de plaatselijke gesteldheid, de produkten, de ambachten, zeden en gebruiken, geliefkoosde spijzen en dranken, kleding, historische feiten, domheden en streken, zedelijke en lichamelijke gebreken, lokale taal, terwijl ook van metaforen en woordspelingen dankbaar gebruik gemaakt wordt. Honderden voorbeelden, uit Zuid- en Noord-Nederland, vindt men daar bijeengebracht.

Ten slotte wijzen wij op het bekende verschijnsel dat partijnamen in de mond van de tegenpartij schimpwoorden worden, terwijl de strijd van partijen en richtingen vindingrijk maakt om de tegenstander met hatelijke namen te honen. In onze geschiedenis behoeft men niet lang naar voorbeelden te zoeken: in de tachtigjarige oorlog noemde men de Spanjaarden *spechten* of *specken*; de opstandelingen werden *geuzen* geheten; in de achttiende eeuw werd *kees* of *patriot* minachtend gebruikt. Zuid-Nederlandse voorbeelden van politieke partijnamen, algemeen en plaatselijk, gaf Cornelissen in het bovengenoemde werk.[3] Aardige Amerikaanse gegevens treft men aan in de *Volkloristische Streifzüge* van Prof. Karl Knortz.[4]

1) Antwerpen - De Sikkel - 1929-1931, in vijf delen, terwijl een zesde deel een Nalezing bracht.
2) Op zulke spotnamen uit de late Middeleeuwen wees reeds G. Kalff in de *Geschiedenis der Ned. Lett.* II, blz. 73-74. Hij brengt dit in verband met de spottende bijnamen voor personen, door het speelse volksvernuft uitgedacht en later soms tot eigennaam geworden. Vgl. daarvoor ook Soutendam: *Wandelingen door Delft*, blz. 9, o.a. Frans, alias *mont van de hel*, Jan *Smeerdeborst, de rasende turfdrager, den ouwen hont* en A. van der Kooi: *Hînlepper Foltoltjes*, blz. 7, waar Hindeloper familienamen als *Bok, Brommer, Lap, Pinnelikker* als scheldnamen verklaard worden. In Rouveen werden o.a. opgetekend: *Harm Zot, Pal* (= verwaand), *Hannik-met-gat, bultien*. Zie verder Winkler's *Nederlandsche Geslachtsnamen*, blz. 447 vlg.: 'zonderlinge geslachtsnamen', waaronder menige spotnaam.
3) Deel V, blz. 42-43.
4) Oppeln und Leipzig - 1899, blz. 424. Vgl. aardige voorbeelden voor *Bei- und Spitznamen* op blz. 411 vlg. Overigens brengt dit populaire en anekdotische werk geen nieuwe gezichtspunten.

Wat vleinamen, liefkozende benamingen zijn, behoeft niet verklaard te worden; de volkstaal kent ze in allerlei variaties. Voorzover het metaforen zijn, bestrijken ze een beperkt gebied: zachte vriendelijke dieren (*duifje*), kostbaarheden (*schat*) en enigszins komisch: lekkernijen en zoetigheden. Bredero spreekt van: *kanjewieltje, suickermongtje, botterkulleken*. Elders vindt men *zuikerdoosje, suikere murfje* (murf = mond). In Le Jeune's Nederlandsche Volkszangen (blz. 252): 'mijn blaasje met boonen, mijn gesuikerde rijstenbrij'; in een onuitgegeven klucht, uit De Rijp 1633: 'Mijn suyckerde struyf; mijn butterde brij, mijn pruympje, mijn peertje, mijn kanjewieltie, mijn neutje-muskaetje, mijn pijpkanieltie!'

Merkwaardig is nu het omslaan van scheldwoorden in vleinamen. Liefkozend spreken moeders hun kind aan met: schelm, schurk, bij voorkeur met de vriendelijke verkleiningsuitgang. Het sterkste voorbeeld geeft Van Effen, wanneer hij in zijn Spectator verontwaardigd vertelt hoe een 'malle' moeder haar lieveling een *hoertje* noemt. Intussen is het niet onwaarschijnlijk dat het Noord-Hollandse *poet, poetje, poeteloet* met het Mnl. pute samenhangt.[1)] Gelijk men weet, is de tegenwoordige uitsluitend-gunstige betekenis van *guit* en *schalk* door dezelfde betekenisontwikkeling te verklaren, terwijl *schavuit* en *boef* op dezelfde weg zich bevinden. Uit oudere taal zijn nog meer voorbeelden aan te halen. *Snoes* is nog in het Fries en het Nederduits ongunstig = domme sul. Omgekeerd wordt *poen*, volgens het *Ned. Wdb.*, ook gebruikt voor een dik en mollig kind. *Druylken* in de 'Spiegel der Minnen' (vs. 1702) is een 'troetelnaam'. Huygens (Hofwijck, vs. 659) spreekt schertsend van 'een vriendelyck vel', terwijl *vel* gewoonlijk een scheldnaam voor een vrouw is.

Hoe is dit verschijnsel te verklaren? A.J. Koens heeft er in de bovengenoemde studie (blz. 261) reeds de aandacht op gevestigd. Hij denkt daarbij aan 'ambivalentie', de 'tweepoligheid van liefhebben en haten' en vergelijkt uitdrukkingen als: 'doodknuffelen', 'opeten'. Dat doet denken aan Wundt's psychologische verklaring[2)], die ontlening onderstelt 'wegen des grösszeren Intensitätsgrades der Unlust-affekte für intensivere Lustaffekte'.

1) Vgl. Boekenoogen's *Zaansche Volkstaal*.

2) *Völkerpsychologie* II^2, blz. 563.

Mijns inziens heeft Leo Spitzer[1] gelijk, als hij deze verklaring ‘allzu psychologisch’ noemt en veeleer denkt aan ‘fiktive Beschimpfungen’. Immers, ‘zum Wesen der Liebe gehört das Spiel mit Verkleidungen und Mystifizierungen, und die fiktive Beschimpfung des geliebten Wesens ist eine solche Mystificierung, eine für Augenblicke gespielte Rolle, die das geliebte Wesen aus seiner Sicherheit, seinem Vertrauen auf ewigwährende Liebe reiszen will.’[2]

Een dergelijke opvatting vindt men in een interessant artikel van Leo Polak: *Over ironie en haar omkering: het liefderijk schelden en plagen*[3]. Hij stelt als probleem: ‘Hoe komt het, dat het “kontrast” van mijn woorden en mijn bedoeling niet kontrarieert, maar releveert?’ en gaat daarbij uit van gevallen als wij reeds noemden, dat moedertjes de kinderen aanspreken met *stouterd, lelijkerd, vuilpoes*, of minnenden elkaar met: *ouwe brompot, lelijk serpent, naarling, monster*. De oplossing luidt: Zulk ‘schelden’ heeft plaats, ‘waar de feiten zelf zo sterk spreken, dat zelfs de meest tegenovergestelde kwalificering ze niet vermag te deren. Deze onbetwijfelbaarheid wordt nu gedemonstreerd, wordt metterdaad bewezen door die krachtproef der tegenovergestelde betiteling’, want bij het liefkozend schelden blijkt de liefde uit de omstandigheden, de gedragingen, de verhouding zelf - en wij voegen er bij: de toon! - zéér duidelijk. Aardig is ook de opmerking dat het verschijnsel in de hand gewerkt wordt door de schroom voor tedere woorden bij het zogenaamde ‘ruwe volk’, dat gretig de gewende krachttermen aangrijpt.

Wanneer iemand zich nu voor zou nemen, het hier geschetste schema volgend, een volledige studie met uitvoerige woordenlijst

1) In zijn *Aufsätze zur romanischen Syntax und Stilistik* (Halle 1918), blz. 11. Daar verwerpt hij ook de verklaring van L. Sütterlin (*Das Wesen der sprachlichen Gebilde*, blz. 182), die ‘wiederstreitende Gefühle’ onderstelt, ‘einesteils Neid und Erger über den Erfolg eines Nebenmenschen, andernteils aber auch Erstaunen und Bewunderung über seine Fähigkeiten und Mut’.
2) Vergelijk ook J. Vendryes: *Le langage* (blz. 246), die geen verklaring beproeft, maar op de afwijkende mentaliteit in verschillende talen (o.a. Skandinavisch, Frans en Duits) ten opzichte van dit verschijnsel wijst, met aardige voorbeelden.
3) *Tijdschrift voor zedekunde*, Jan. 1920.

samen te stellen, dan zou hij genoodzaakt zijn, behalve de aangegeven onderscheidingen, nog tweeërlei splitsing te maken, namelijk naar tijd en naar landstreek. Voor een historisch overzicht dient wording en ontwikkeling van de scheldwoordenvoorraad nagegaan te worden. Wij konden voor ons doel voorbeelden kiezen uit allerlei tijden, van de Middeleeuwen tot heden, maar de bontheid van een algemeen alfabetische woordenlijst zou geen zin hebben. Ook plaatselijk is het gebruik en de voorraad van scheldwoorden en spotnamen sterk uiteenlopend. Dat iedere streek zijn eigenaardige woorden heeft, die de algemene taal niet kent, daarvan kan men zich overtuigen als men plaatselijke lijstjes onder ogen krijgt. Ten bewijze laat ik hier een lijst volgen uit Rouveen (Overijsel), mij indertijd door een leerling verschaft:

miegert, drietert, koeflarte (= drek) (‘faecalisch’ scheldwoord), *klôeten, hoerebok* (man), *lelle, smotse, tonte* (vrouw) *smèront* (smeerhond), *mieghommel* (tevens dial. = mier), *koltfiestert* (= koukleum), *pichem* (= sul), *foelijn, foenikster* (= venijnig persoon), *smiestert* (gemene vent), *iepsel* (nietig persoontje), *lieder* (= loeder), *kniepert* (= gierigaard), *buul* (geringschattend), *snotdompe* (eig. = snotbel), *wicsdompe* (wijsneus), *poepe; gruunkôare* (eig. eter van onrijp groen), *laandvertèerder* (= nietsdoener), *gôarenkérel* (eig. = marskramer), *kippekrémer* (beide geminachte beroepen, *slipjasse* (= niet-inboorling), *doenekel* (lummel, nietsdoener), *drietoppe* (faecalisch scheldwoord), *frabbe* (venijnig vrouwspersoon), *gaorenklopper* (geminacht beroep), *gegosselde* (halve gare), *krikke* (sukkeltje, iemand die gauw ziek is), *lempert* (iemand die wijsneuzige schimpscheuten verkoopt), *poenik* (klein, venijnig kereltje), *smoegert* (stiekum type), *snarre* (feeks), *stikke* (idem), *vlës* (dartel, lichtzinnig meisje), *wiendmusse* (vrolike Frans, in afkeurende zin gebruikt).

Hiernaast de meer algemeen verbreide scheldwoorden, dialektisch getint, als: *strontzak, gastert, kuken, schiethuus, luzebos, keutel* e.a.

Meer individueel: *schaandevaarken, oerbeere, voerlakense stoete* (= groot brood), *domme pannekoekenwortel*.

Zuid-Nederlandse auteurs en idiotica, met zorg geëxcerpeerd, zouden een rijke oogst opleveren. Bij vluchtige lektuur van Stijn Streuvels kwamen b.v. de volgende te voorschijn: *luizaard, driedubbele steenezel, stroozot, schamoteur, leepe sloeber, pastenakel*,

sperluut, patodder, perleute, luizevel, stekelvarken, krekel, potshoofd, steenduivel, loerias.[1)]

Als staaltjes van Amsterdamse volkshumor vermeldde J. Schuite maker[2)], o.a. de volgende scheldwoorden en spotnamen: voor een lange magere: *uitgedroogde bonenstaak, uitgezogen spinaziestengel, lange sladood*; voor een dikke: *rolmops, bulletje bloedworst*; voor een pokdalige: *gatemetiel*; voor een drinkebroer: *volle maan, wijnbuik, oliebol, oliekop, doorroker, jeneverneus, koperneus, nathals, pimpelneus, pimpelaar*. Uit het *Nederlandsch Woordenboek* heb ik ook veel meer Noord- en Zuid-Nederlandse scheldwoorden aangetekend dan in dit artikel plaats konden vinden.

Weer een andere verzameling scheldwoorden biedt het Afrikaans, gelijk blijkt uit de lijst die F.Th. Schonken opstelde in zijn boek over *De oorsprong der Kaap-Hollandse Volksoverleveringen*.[3)]

Opzettelijk hebben wij ons in dit opstel beperkt tot de persoonsnamen. Hadden wij ook aandacht gevraagd voor de schimp- en spotnamen voor zaken - in verschillende 'slang'-groepen, als boeventaal en soldatentaal, zeer talrijk[4)] - dan zou het terrein nog meer verruimd zijn. Mijn voornaamste doel was, aan te tonen dat ook scheldwoorden en spotnamen als echt 'slang' een paddestoelengroei en een kameleontische betekenisontwikkeling vertonen, die zich aan regelmatige etymologie onttrekken en moeilijk in een afgeronde studie samen te vatten zijn.

C.G.N. DE VOOYS.

1) Vgl. scheldnamen uit Dendermonde in *Twee spotdichten* van W. Caudron, in *Dietsche Warande* 1989, blz. 359-371.
2) In het weekblad *Buiten* (Oktober 1920).
3) Amsterdam, 1914, blz. 32 vlg.
4) In het Duits schreef Alexander Matschoss, als pendant van de bovengenoemde studie van H. Klenz, een woordenboekje *Scherz, Spotl und Hohn in der lebenden Sprache* (Berlin 1931).

Bij het eeuwfeest van Klikspaans ‘Studenten-typen’. (Vervolg van blz. 35)

Een van de voornaamste oorzaken echter waardoor Klikspaans werk nu niet meer tot ons spreekt is: hij bezit geen stijl. Geen stijl: allereerst in die zin, dat hij geen goed nederlands schrijft. Het wemelt bij hem van fouten tegen de zinsbouw. Men kan geredelijk erkennen, dat hij (boven zijn een paar voorbeelden gegeven) de taal beheerst. Maar hij maakt fouten die in geen ander land van een schrijver zouden worden geduld, en zeker niet in Frankrijk, het land van zijn ideaal. Een aantal voorbeelden[1)]. ‘Hij wendt een waardigheid voor, die hij niet bezit en boven zijn aren is’ (p. 77). - ‘Alles wordt *den* kop ingeslagen en hatelijk gemaakt’ (p. 94). - ‘Studenten verzinnen dikwijls dwaasheden, die niemand dan Studenten durven(sic) uitvoeren en daarom alleen geestig schijnen’ (p. 162). - ‘Kennis van de zaak hebben zij niet en wordt hun ook niet ingeboezemd’ (p. 184). - ‘Hij, die anders kussen uitdeelt, worden ze nu opgedrongen’ (p. 245). - ‘Rampzalige gewoonte, die den jongeling zoo vroeg zijn onafhankelijheid schenkt en het huis uitbant’ (p. 350). Voor deze nominatief- accusatief- datiefconstructies schijnt Klikspaan ondanks zijn klassieke opvoeding geen gevoel te hebben gehad.

Erger stijlgebrek vertonen zinnen als deze: ‘De vriend van zulke viesneuzen, denkt hij, zal men zeggen, kan geen gewoon mensch zijn’ (p. 101). - Of: ‘Hij heeft een blaauwen bril op en gelapte laarzen aan, benevens een bruinen jas met fluweelen kraag en canariegeel vest’ (p. 115). - ‘Bedorven naar lighaam en geest, zorgt de wet, dat de jongeling den tempel betreedt’ (p. 159). - ‘Klikspaan weet, dat zij niet schadeloos zijn voor de gezondheid en eert hoog het voorschrift: zet je van tijd tot tijd een stuk in.

1) Mocht een enkel voorbeeld uit een stuk van een medewerker genomen zijn, dat verandert niets aan de zaak; Klikspaan is ook voor zijn medewerkers verantwoordelijk.

Hij gaf teekenen....' (maar die *hij* is niet Klikspaan, doch het lijk van 8 regels hoger). - 'Doch in plaats van elkander toen de hand te reiken, had Flanor hem den rug toegedraaid' (p. 319). - 'Alzoo opgewonden voortpratende, raakte het maagje vol en de flesch op' (p. 322). - 'Alle standjes, meende hij, was het om vele redenen zaak dat overdag vermeden werden' (p. 336).

Het is helaas een feit, dat ons volk niet veel waarde aan een onberispelijke zinsbouw hecht; er zijn bekroonde werken, die wemelen van fouten. Dat Klikspaan daarnaast herhaaldelijk tegenwoordige en verleden tijd dooreen haspelt, is een fout, die door zoveel van zijn landgenoten ook nu nog wordt gemaakt, dat daarop niet eens meer de aandacht behoeft te vallen. Maar dat zijn frans zo streng werd afgekeurd, verwondert ons na deze staaltjes niet meer.

Een erger stijlgebrek in Klikspaan is, dat hij niet de gave bezit van een schets op te bouwen. Zijn verbeelding is rijk genoeg, of liever, hij hij heeft buitensporig veel te vertellen. Maar hij weet niet, dat, zoals zijn jaargenoot Bakhuizen van den Brink al had gezegd, kunst het vermogen der vormen is; dat stijl zich openbaart door het vermogen, veel weg te laten, veel in de schaduw te stellen; kortom door te kiezen. De bouw van zijn stukken is vrij armoedig en gaat volgens een vast schema. Meestal gaat een tafereeltje vooraf, de student in actie; welk schetsje levendig genoeg is. Dan volgt steevast het vertoog, de moralisatie; het schetsje blijkt niet meer dan een aanloop te zijn geweest. Als voorbeelden kan men zien: *De Klaplooper, De Aflegger, De Liefhebbers*. In *De Student-autheur* staat het tafereeltje in 't midden, gevat tussen het spectatoriale vertoog. *De Hoveling* toont ons de hoofdpersoon vrijwel voortdurend in actie. Maar zelfs het stuk *Flanor*, dat vol beweging is, wordt onderbroken door een pleidooi tegen het duel en eindigt met een philippica tegen het vonnissen van studenten die zich aan straatschandaal hebben schuldig gemaakt. Daarnaast zijn er stukken: *De Student-Leidenaar, De Jurist-literator, Bivalva*, die louter vertoog zijn. *De student buiten de academiestad* is wel het zwakst van bouw, omdat daarin geen eenheid meer is te bekennen.

Dit komt voort uit gebrek aan fantasie, aan beeldend vermogen. Diezelfde armoede blijkt uit de namen die Klikspaan aan zijn helden geeft. Voor de beginletter *V* en voor het begin *Ver-* of *Van der* heeft hij grote voorkeur. Maar ook zijn andere namen zijn gewrongen en in de zuivere betekenis van het woord: ge-

maakt. Daar zijn: Van der Loop, van Eider, Verbees, Verkolken, van Dree, Verbrug, Verboor, Van der Wilden, Verloen, Van der Erkelen, Van der Wouden. Dan nog: Vraam, Vliegerstein, Vlierinxen, Vlaerdinck. Ook nog: Worpen, Gulpers, Terstrook, Sawel, Snermalen, Geerse, Droeving, Groempt. Een enkele moge goed gevonden zijn, het geheel maakt geen nederlandse indruk (doch evenmin een buitenlandse).

Bij dit alles zitten de boetprediker en de paedagoog de kunstenaar in de weg. Klikspaan verlustigde zich eigenlijk niet aan zijn taferelen; hij liep niet door het studentenleven als Bredero door het Amsterdam van zijn dagen: om waar te nemen, te genieten van het menselijke leven, hoe het zich ook mocht openbaren. Maar hij zocht voortdurend nutte lering; hij zocht de fouten om ze te kunnen aanwijzen en verbeteren. Potgieter waardeerde dat in beginsel, maar Busken Huet zag in, dat Klikspaan ‘van schilder meer en meer paedagoog was geworden’.

Zijn gebrek aan ordening openbaart zich ook doordat Klikspaan ons overlaadt: met gebeurtenissen (hij moet ze alle vertellen), met details, met moraal, met conclusies. Boven wezen we er al op, dat zijn beelden en zijn gedachten elkaar verdringen. ‘Hij (d.i. de bijlooper van de student-auteurs) gebruikt ze als den pols waarmee hij de breede sloot zijner middelmatigheid overspringt, den cocagnemast waaruit hij een onverdiend brevet van geestigheid en fijnen smaak tracht te kapen’ (p. 101). - ‘Ge weet, hoe ellendig, hoe kleingeestig, hoe walgelijk, hoe beuzelachtig, hoe verachtelijk het was’ (p. 225). - Licht leidt dit tot rhetoriek; zoals (in het stuk *Flanor*) in de ontboezeming tegen het duel: ‘Ik besef den haat en ik besef de wraak, die vergiftige harpijen welke woelen in den afgrond van 's menschen harte. Er zijn oogenblikken dat het een wellust - het zij dan een helsche! - mag heeten, het vitriool des haats en der wrake te voelen branden en spatten over zijn hart, en wee dengenen in wiens binnenste die zieleraderen van den natuurmensch verlamd zijn! Want ook liefde en weltevredenheid en welke haar bloemenstrooijende zusteren zijn mogen, zullen vreemd wezen aan zijn gemoed!’ - En even verder, over een brief van Koormberg: ‘Zulk een taal, bezegeld door zulk een naam! Welk een godslastering! Er zijn namen, die het onnoozelste schuldig maken, het blankste zwart, het opregtste valsch. De naam van Koormberg alleen veranderde dit vermanende schrift in vloekwaardige heiligschennis. Valsche slang, gij scherpt den angel der kastijding! Deze letters, Koorm-

berg, zullen wegen als lood in de schaal der geregtigheid! Wee u! word rood van schaamte als karmozijn, doorslepen femelaar! Wij kennen u, en gij weet dat wij u kennen, maar uw hart is verstaald in schaamteloosheid!....' - Zijn we hier niet aan de 'verwaande stijl', door Geel in zijn *Onderzoek en Phantasie* zo juist gekarakteriseerd en geparodieerd?

In plaats van één tekenachtig woord geeft Klikspaan vele woorden. Deels komt die overlading voort uit een onvermogen om het juiste woord te vinden (wat weer in verband staat met een onduidelijke voorstelling van wat hij zeggen wil). Deels komt die beeldenrijkdom voort uit een gebrekkige visualiteit: hij ziet naast het beeld niet de concrete voorstelling waaruit het is voortgekomen. De verschillende beelden verdringen elkaar niet alleen, maar de door deze opgeroepen werkelijkheden botsen tegen elkaar, zijn met elkander in strijd, als men tracht, ze zich voor te stellen. Onvermogen spreekt uit de volgende zinnen: 'Opeens hoort hij (de diplomaat) een vroolijke stem, die hen toefluit, sist, kwaakt of lijmt' (p. 71). De lezer mag dus uitzoeken en daarmee de taak van de schrijver overnemen. Hetzelfde in een beschrijving van een groepje afleggers: 'Op de bank hangen, liggen - zitten? - enige jonge heeren' (p. 140). - Foutieve beeldspraak in zinnen als deze: 'De stroop, welke des Professors tong het zoetste streelt, is de edik des lasters.... De honing, die hij (de hoveling) Schol om den mond smeert, is zamengesteld uit de ware en verzonnen misstappen en gebreken van hen in wier midden hij zich beweegt' (p. 222).

En eindelijk ontbreekt aan Klikspaans werk die hoogste stijl, die zo moeilijk te omschrijven is, maar die een geoefend lezer voelt: de harmonie, de overeenstemming tussen vorm en inhoud, de sfeer die in een werkelijk kunstwerk is. 'Onbehouwen' in beide betekenissen kan men zijn werk noemen. Het is vaak lomp, gedrochtelijk. Het is ook als een blok, dat de beeldhouwer niet heeft bewerkt, maar dat hij, vormloos als het onder zijn handen kwam, ons voorzet. Menigmaal wordt de lezer herinnerd aan Querido, vooral aan diens *Jordaan*. Ook deze werkt met luid trompetgeschal en slaat op de grote trom zo hard, dat de lezer niet alleen horen vergaat, maar ook zien: de gebeurtenissen dwarrelen voor zijn oog, maar een overzicht krijgt hij niet. Querido lijdt aan dezelfde stijlloosheid als Klikspaan.

Van Deyssel heeft, sprekende over de *Camera Obscura*, gezegd, dat dat boek, evenals elk kunstwerk, is blijven leven door zijn

stijl: ‘Het werk dat door zijn stijl een zekeren graad van voortreffelijkheid heeft bereikt, veroudert niet.’ Potgieter en Busken Huet wisten deze waarheid evengoed en hebben ook genoeg bewijzen ervan geleverd. Waarom hebben ze die dan vergeten bij hun beoordeling van Klikspaans werk? Misschien is de verklaring, dat de algemene bijval die het gevonden had en nog vond hen gunstig bevooroordeeld heeft.

Een vergelijking tussen de *Studenten-typen* en de *Camera* ligt voor de hand. Hildebrand en Klikspaan waren jaargenoten, beide lid van de ‘Rederijkerskamer voor uiterlijke Welsprekendheid’; ze waren vrienden en hun beider hoofdwerken zijn juist 100 jaar oud. Dit laatste geeft een schone gelegenheid om na te gaan, welk van de twee het duurzaamst zijn roem heeft bewaard.

Bij voorbaat reeds kan men vaststellen, dat de *Camera* de prijs verwerft. In het vorig jaar is deze op tal van wijzen herdacht: door een prachtige jubileumuitgave, door tijdschriftartikelen, voordrachten voor de radio, lezingen, zelfs toneelstukjes en tentoonstellingen. Vrijwel zonder voorbehoud werd het werk geprezen; ook wie tekortkomingen aanwees, stelde het toch hoog. En dat dit niet lofredenen waren zoals men die bij een graf houdt, maar welgemeende, daarvoor is het verschijnen van de 40° druk een afdoend bewijs. De *Camera* leeft nog onder ons volk.

Maar welke aandacht is aan de *Studenten-typen* geschonken? Vrijwel geen. Niet de gebeurtenissen van de 10° Mei en daarna hebben dat belet, want de gelegenheid voor een herdenking was er al in December 1939. Zelfs zij niet van wie men dit het eerst had mogen verwachten, de studenten, zelfs niet de Leidse, hebben Klikspaan herdacht. Zozeer is hij door de nakomelingen van zijn eigen broeders vergeten. De tijd, strenge criticus, heeft dus wel duidelijk vonnis gewezen. Soms is er kans op een herziening; er zijn voorbeelden van schrijvers, die, door hun tijdgenoten geprezen, door een later komend geslacht vergeten of zelfs verguisd, in weer latere jaren tot hoger roem zijn opgestaan. Maar of voor Klikspaan die kans er ook is? Waarschijnlijk niet. Een vergelijking tussen de *Studenten-typen* en de *Camera* moge dit oordeel staven.

In veel opzichten overtreft de *Camera* het andere werk. De kring waarin Klikspaan zich beweegt is wel zeer klein: enkel Leiden; enkel daar de academische wereld; enkel de studenten.

Hij verplaatst ons in geen andere stad, zelfs niet naar den Haag, dat alleen genoemd wordt als toevluchtsoord voor diplomaten en voor studenten die eens een avondje willen uitgaan. Geen anderen dan studenten treden op; bij de burgerij komen ze niet aan huis en Klikspaan spreekt over deze, de heren, de dames, de jonge meisjes, op verachtelijke of hooghartige toon. Een paar professoren verschijnen ten tonele, maar zo zijn zonder uitzondering verachtelijke wezens. Wel spreekt Klikspaan over de ideale hoogleraar, maar zulk een figuur ten tonele voeren doet hij niet; nergens geeft hij zulk een ‘type’ in actie. Nog kleiner maakt Klikspaan zijn wereld doordat (Busken Huet heeft het al opgemerkt) vrouwen er niet in voorkomen. Ja, een enkele dienstmeid en een aantal straatmadelieven spelen een rolletje, maar ontwikkelde, begaafde vrouwen of meisjes ontbreken te enenmale. Ook dat geeft aan zijn werk iets dors en ruws.

Stel daartegenover de wereld van Hildebrand. De aristocratie wordt vertegenwoordigd door baron van Nagel en zijn dochter. Kegge is de parvenu, maar zijn dochter vergoedt veel van wat aan de vader ontbreekt. Ook brengen zij het tropische element in onze gezichtskring. De Witses en hun vrienden vertegenwoordigen de koopmansstand uit Rotterdam, de Stastokken, de van Naslaans en de Dorbeens de gezeten burgerij uit D. (dat is elke provinciestad van ons vaderland). Mr. H.J. Bruis en zijn academievriend zijn de gestudeerden. De Hupstra's, de Dekkers, de de Rieten en de de Grooten zijn de nijvere burgers, die zich in een betamelijke welstand verheugen. Ook de studentenwereld ontbreekt niet: Pieter Stastok, Gerrit Witse en zijn promotie, Bruis en Deluw, Hildebrand zelf, zij allen verplaatsen ons naar Leiden. En zo is er meer te noemen. Zo is de *Camera* een spiegel van vrijwel ons hele volk in al zijn lagen; een drukke, bontgeschakeerde wereld tegenover de ijlheid van Klikspaans werk.

Hiermee zijn we tot een ander verschil gekomen. Boven is opgemerkt, dat Klikspaan er niet in geslaagd is, ons zijn typen aannemelijk te maken; ze leven niet en daardoor is zijn boek verouderd. En de *Camera*? Ook de wereld van deze is vrijwel voorbij: trekschuiten en diligences bestaan niet meer, theetuintjes, verguldavondjes, pantoffelparades in de Haarlemmer Hout zijn uit de tijd; de muzikale olifant is door de radio vervangen. En toch: hoezeer leeft die oude wereld voor ons. Hoezeer herkennen we onszelf of onze naasten in oom en tante Stastok, in Kegge, of van der Hoogen, of Gerrit Witse en zijn ouders, of wie

ge meer wilt. Dat zijn niet alleen onze voorouders; dat zijn wijzelf. Want Hildebrand heeft met verwonderlijke scherpzinnigheid en wijsheid het algemene uit het tijdelijk weten los te maken en in zijn camera op te vangen. Zo er één bewijs nodig ware voor de stelling, dat de *Typen* verouderd zijn, maar dat een kunstenaar zijn personen voor alle of althans lange tijden weet te doen leven, het ligt in Hildebrands boek.

Over de stijl van Klikspaan is reeds genoeg gezegd. Hildebrand is een veel groter stilist. Zijn zinsbouw is onberispelijk; fouten als die van Klikspaan maakt hij niet. Zijn zinnen, hoe lang soms ook, lopen luchtig voort en blijven altijd overzichtelijk. Zijn beheersing van onze taal is ook veel groter, zoals blijken kan uit tal van tekenachtige woorden en uit woordspelingen zo fijn soms, dat alleen een geoefende smaakt, en vaak ook deze eerste bij herlezing, ze kan vinden. Voorbeelden te geven ligt hier niet op mijn weg; ze zijn er te over. Hildebrand weet ook maat te houden. Nergens lijdt hij aan overlading; altijd is hij sober, eenvoudig, kiest hij het juiste woord. Zijn werk is klassiek van eenvoud en harmonische samenstelling. Evenals van Deyssel heeft ook Potgieter de stijl geprezen: ‘Een hoofdverdienste van het boek is de stijl, de taal. Wij weten niet, ook na twee, drie malen lezens, wat meer toejuiching verdient: de waarheid van opmerking, in welken geest dan ook, of de gelukkige uitdrukking der gedachte. Het Hollandsch is ons nog rijkere mijn gebleken, sedert Hildebrands talent er zoo vele, te lang voorbijgeziene, te achteloos verzuimde aderen in ontdekte!’ - Maar nogmaals verwondert het, na deze lof, dat Potgieter desondanks de *Typen* veel hoger stelde.

Ook is Hildebrand minder moralist en paedagoog. Een enkele maal (bijv. als hij, alvorens van der Hoogen te bezoeken, over de predikatie en de kerkgangers spreekt; of als hij het laakt, dat Henriëtte Kegge een hogere maatschappelijke kring zoekt dan die waarin ze thuis hoort) mag achter Hildebrand de aanstaande predikant heengluren, die keren zijn zeldzaam. Ook stelt hij zich veel minder op de voorgrond dan Klikspaan, hoewel de mogelijkheid om de aandacht op zichzelf te vestigen groot is, doordat hij het verhaal in de eerste persoon doet. Busken Huet heeft hem verweten, dat hij te veel op de voorgrond trad (hij dacht vermoedelijk aan het slot van *Het Diakenhuismannetje* en van *De familie Kegge*, alsook aan het optreden tegen van der Hoogen). Ook al zouden we dat toestemmen (quod non), dan nog vragen we, hoe hij in dat opzicht over Klikspaan zou geoordeeld hebben,

voor wiens aanmatiging hierboven enige bewijzen te vinden zijn.

Zo bezat Hildebrand in veel grotere mate dan Klikspaan die voor een schrijver onmisbare gave: stijl; stijl zowel in lagere als in hogere zin. De stijl doet een werk leven. Daardoor leeft de *Camera* nu nog voor ons en voelen we zijn personen als aan ons verwant.

Er is nog wat. Het feit, dat de *Camera* zo duurzaam is, de *Typen* zo tijdelijk zijn, vindt zijn diepere oorzaak daarin, dat Hildebrand met sympathie tegenover zijn personen staat en Klikspaan niet. Hildebrand beweegt zich te midden van hen als hun gelijke; doordat hij in de eerste persoon vertelt, maakt hij deel uit van de kringen die hij beschrijft. Hij mag zich misschien wat verheven voelen boven de meeste zijner helden en heldinnen. Hij ziet de burgerlijkheid van de Stastokken en hun vrienden; de opgeblazenheid van Kegge; de trots op hun ‘deftigheid’ van de ‘dames’ van het verguldpartijtje. Maar hij ziet evenzeer veel goeds in hen: op het verguldavondje vermaakt hij zich heel wat beter dan hij het bij de Kegges zou gedaan hebben; Kegge is goedhartig, gul en licht geroerd; Henriette zal onder goede leiding een voortreffelijke vrouw worden; zelfs Pieter Stastok maakt hij nergens verachtelijk. Ja, zo ver gaat zijn gevoel van eenheid met zijn personen, dat hij, nadat hij mevrouw Dorbeen's voordracht door de muzikale olifant heeft laten bederven, ook zijn eigen voordracht bedreigt, doordat bij de eerste regel ‘het kindje binnenkomt’. En Dorbeen, de droogkomiek, mag hij zeker niet lijden, maar toch laat hij hem de aardige geestigheid van ‘het nut der regenhoeden’ zeggen. Daardoor is Hildebrand de humorist, die met een zachte lach de mensen beziet, maar ook zichzelf, omdat hij zich een deel van de mensenmaatschappij weet.

Maar Klikspaan? Hij beziet zijn studentenwereld niet met sympathie, maar als een moralist die bij voorkeur de gebreken zoekt. De slotindruk van zijn boek (we schreven het boven al) is, dat de studentenmaatschappij een zoodje is: boemelaars, zatlappen, afleggers, vuilakken, gatlijkkers en diplomaten. En de professoren draaien jaarlijks hun verjaarde dictaten af, reiken testimonia uit om een paar gulden collegegeld op te strijken, vieren hun antipathieën bot, zitten onder de pantoffel en laten zich door vrijmoedige studenten beledigen. Maar Klikspaan staat niet middenin die wereld, maakt er geen deel van uit; hij

staat er buiten (daarom gebruikt hij ook de derde persoon bij zijn verhaal) en stelt zichzelf er boven. Ondanks zijn dwepen met vriendschap houdt hij eigenlijk van niemand; niet van de studenten en de professoren; ook niet van de broers en zusters van de studenten; niet van de Leidenaars; niet van de leidse meisjes; zelfs niet van de ouders en voogden aan wie hij toch zijn werk opdraagt, maar die in zijn verhalen altijd slechte opvoeders en bekrompen despoten zijn.

Wat kan daarvan de oorzaak zijn? Ik waag een veronderstelling. De jonge Kneppelhout was een rijk jongetje, door een rijke moeder opgevoed. Allicht is hij verwend, zal hij reeds als kind een hogere toon hebben mogen voeren dan voor kinderen wenselijk is. Op Noorthey verkeerde hij uitsluitend tussen rijke jongelui; in Leiden zal dat evenzeer het geval geweest zijn. Hij behoefde niet te werken voor een examen, niet te solliciteren naar een betrekking; behoefde geen rekening te houden met professorale gevoeligheden. Vandaar zijn hooghartig oordeel over studenten die studeren voor een examen, omdat ze daardoor later de kost moeten verdienen; maar het komt niet bij hem op, dat ook zij de vreugde van de belangeloze beoefening der wetenschap hebben gekend; te minder omdat zij hèm daarvan nooit deelgenoot zullen hebben gemaakt. Vandaar ook zijn scherpe veroordeling van sollicitanten, die niet anders dan likkers of jabroers kunnen zijn.

Maar daardoor komt hij niet *in* de maatschappij te staan; ook niet er boven; maar er buiten; ook buiten die der studenten. Men kan zich afvragen, of hij onder de studenten wel een rol van betekenis heeft gespeeld. Zijn streven, de zedemeester uit te hangen, komt voort uit een behoefte aan over-compensatie. Als verwend en (om een klankspel in zijn eigen trant te laten horen) verwaand jongetje was hij gewoon, dat er naar hem geluisterd werd en zal hij menigmaal ongevraagd en ongepast zijn oordeel hebben gegeven. Maar in het studentencorps gaat dat maar niet zo. Doch wat hem als student niet gelukte: invloed uit te oefenen, hoopte hij na zijn studententijd (want de *Typen* zijn verschenen toen hij al student-af was) te bereiken. Dat is ongeveer de houding van ouderejaars, die, in hun eigen jaar niet zo getapt als ze wel willen, omgang zoeken met jongerejaars, die daardoor een korte tijd vereerd zijn.

Busken Huet zegt, dat de alledaagse zegswijzen, die in Klikspaans verhalen zoveel voorkomen, hem eigen waren: ‘Hij schreef

zoo, omdat hij zoo sprak en was; en ik ben geenszins de eenige die vaak heeft opgemerkt, wanneer men met Kneppelhout zich onderhield, hoe het in zijn aard lag, schijnbaar in strijd met zijn tengeren lichaamsbouw, zijn zwakke gezondheid, en den doorgaans aan gemaaktheid grenzenden toon zijner gesprekken, nu en dan zich van een forsch en beeldend woord te bedienen.' Huet heeft, hoewel 12 jaar jonger, Kneppelhout persoonlijk gekend en dus is aan zijn getuigenis niet te twijfelen. En dat komt ook uit: de zwakke jongeman heeft waarschijnlijk aan lang niet alle genoegens van het studentenleven kunnen meedoen, maar in zijn wensdromen was hij een Flanor met ijzersterk lichaam en geest. Vandaar ook zijn lust aan sterke woorden en ruwe uitdrukkingen. Vandaar ook zijn verklaring op latere leeftijd, dat hij een volksman was; in de grond zal hij wel ver van het volk hebben afgestaan.

Uit zijn verwend- en verwaandheid is ook te verklaren de 'onbehouwenheid' van zijn werk. Al vroeg bezat hij een grote schrijflust; de Raadt moedigde dat tijdens zijn verblijf op Noorthey aan. Zijn eerzucht wees hem op de mogelijkheid, een naam als schrijver te verweren. Maar niet gewend zich duurzaam in te spannen, publiceerde hij te vroeg, stelde hij te weinig eisen aan zichzelf, gunde hij zich niet de tijd om zijn 'onbehouwen' blok te bewerken.

Dit alles is slechts een gissing, die ik graag voor beter geef; mij ontbreken genoegzame positieve gegevens om met zekerheid te spreken. Maar deze onderstelling zou toch veel verklaren: de (bijna vijandelijke) toon van *Typen* (en ook van *Leven*), de moraliserende strekking, de raadgevingen aan studenten, professoren en ouders; de voorstellen tot verbetering van de wetgeving voor het hoger onderwijs. Maar vooral ook zou dan begrijpelijk worden de vergetelheid, waarin Klikspaans werk is verzonken; een vergetelheid waaruit het waarschijnlijk niet zal opstaan. Ongetwijfeld heeft zijn werk invloed ten goede geoefend. Maar dat heeft alleen tijdelijk belang en in geen geval iets te maken met de literaire waarde ervan. Want, zoals Busken Huet geestig heeft gezegd, de literatuur is geen kraan waarmee men pakgoederen laadt en lost.

II.

Na deze uitvoerige bespreking van *Studenten-typen* kan die over Klikspaans latere werk kort zijn. Na de verschijning van de *Typen* begon hij dadelijk aan de uitgave van een reeks afleveringen,

eveneens op ongeregelde tijden verschijnende, die van Augustus 1841 tot Februari 1844 liepen en toen uitkwamen onder de titel *Studentenleven*. Ook dit werk had over 't algemeen een goed onthaal. Maar het is nu wel zeker, dat zonder de *Typen* en de naam die zijn maker daarmee verworven had het *Leven* veel minder zou zijn geprezen. Want het bezit de deugden van zijn voorganger in mindere, de gebreken in hogere mate.

Het is bijna uitsluitend vertoog en moralisatie. De uit de *Typen* bekende bouw: schets, gevolgd door vertoog, is hier vrijwel niet terug te vinden; alleen in *Promotie* en *Minerva* wordt men eraan herinnerd. Daardoor mist het werk een grote aantrekkelijkheid. - De taalbeheersing is nog even goed: ‘het heeft wat in voor iemand die nog al iets in heeft’; ‘ze leunen het schouwspel tegen de stoep aan te gapen’: dergelijke geestigheden treft men genoeg. - Klikspaans waarneming is nog even scherp: de kroegjool, de corpsvergadering, de min of meer waanzinnige rede, daar door Merk gehouden, bewijzen dat. Het realisme openbaart zich ook weer in de ruwe uitdrukkingen; het schijnt zelfs, dat de ruwheid nog is toegenomen, zodat Klikspaan zich verontschuldigt met te zeggen (p. 169), dat hij niet van vijgebladen houdt. Het is niet nodig, van deze ruwheid bewijzen bij te brengen.

Ook de fouten tegen het nederlandse taalgebruik zijn er, ja, ze zijn toegenomen. Over de accusatief-datief-nominatief-constructie struikelt hij geregeld; het dooreenhaspelen van verleden en tegenwoordige tijd komt veel voor. Na de vele reeds gegeven voorbeelden van gebrekkig taalgevoel wil ik er nog slechts één noemen: ‘Toen rukte de troep naar buiten, alvorens beloofd te hebben...’ (hij bedoelt: ‘na (eerst) beloofd te hebben’).

Klikspaan is feller geworden, ook sarcastischer, tot onhebbelijk wordens toe. Men leze het eerste stuk, *De academiestad*, waarin van Leiden en deszelfs bewoners niets heel blijft. Het is mogelijk, dat Klikspaan het Huygeniaanse: ‘Ik spaar de roede niet, ik heb het kind te lief’, in het hoofd had, maar de kastijding die hij hier toedient is een mishandeling, die wegens haar onredelijkheid alleen verzet kan opgewekt hebben. Kan een stad, waar Geel leefde en waar Bake en anderen aan Bakhuizen van den Brink hun hulp gaven, zo ontaard zijn geweest? en als het zo was, zou dan alleen Leiden dat geweest zijn en niet iedere provinciestad in ons land? Klikspaan heeft het ons, juist door zijn donkere schaduwen, met licht afgewisseld, weer niet aannemelijk gemaakt.

Evenzo staat het met zijn steeds fellere uitvallen tegen de hoogleraren.

Ook heerst in het *Leven* dezelfde stijlloosheid, die de *Typen* kenmerkt. De beschrijving der gebeurtenissen, die vaak levendig genoeg is (zie de *Promotie*) wordt telkens afgebroken door een uitweidend vertoog. De overvloed van synonieme woorden en gedachten is toegenomen; telkens wordt de lezer weer aan de verwaande stijl herinnerd. De zinnen dijen soms onrustbarend uit; er zijn er van 2 bladzijden lang. Het boek is dan ook tweemaal zo dik als de *Typen*. Geen wonder, dat ook de moralist en de paedagoog zich meer op de voorgrond stellen. Over veel laat hij zijn gedachten gaan en geeft hij zijn adviezen. Het stuk *Omgang* opent met een regelrechte preek. Wel valt Klikspaan daarna zich zelf in de rede of verdedigt hij zich tegen een mogelijk verwijt, maar daarmee is het niet goed: hij kan niet de kunst èn de moraal dienen. Ook zijn neiging, zich op de voorgrond te stellen, is eer toe- dan afgenomen.

Daarmee is niet gezegd, dat er niet veel goeds in zou te vinden zijn. Met tal van raadgevingen kunnen jonge studenten hun voordeel doen, evenals hun ouders en voogden, aan wie andermaal het werk is opgedragen. Maar ridendo dieere verum, die kunst verstaat hij niet; en of hij altijd het verum getroffen heeft, is ook nog de vraag.

Tegelijk met het *Studentenleven* verscheen van Klikspaans hand een boekje: *De studenten en hun bijloop*; de stukken waren geschreven van December 1840 tot Maart 1844, dus voor een deel nog vòòr die uit het *Leven*. Dit werk, vrijwel onbekend gebleven, kan men gerust een mislukking noemen. Er ontbreekt alle eenheid. Het geeft een paar ‘typen’, bevat een lange franse briefwisseling tussen twee ‘diplomaatjes’, en verder een aantal ‘bijlagen’, die de indruk geven, dat Klikspaan, verlegen om kopie, wat oude paarden van stal gehaald heeft. Dat het werkje een mislukking is, erkent hij eigenlijk zelf in een voorwoord, waarin hij zegt, dat het zijn bedoeling was geweest, 12 typen te tekenen, om het studentenleven volledig te schetsen. Maar deels door gebrek aan medewerking, deels uit eigen onvermogen (gelijk hij met de hem eigen openhartigheid erkent) bleef het bij twee. Het is dan ook niet nodig, langer bij dit werk stil te staan.

Blijkbaar was Klikspaan uitgepraat. De studentenmaatschappij (het is boven al gezegd) is een kleine wereld, en het is uiterst moeilijk, de aandacht van de lezer daarvoor in twee, laat staan

in drie werken gaande te houden, Klikspaan kon dat te minder, omdat hij zijn studenten alleen als studenten beschouwde; een verband met de latere, grote maatschappij zag hij niet, sneed hij zelfs opzettelijk af door te betogen, dat het goed was, dat de student zich niet met deze maatschappij verbonden voelde. Deze opvatting is (of was) misschien op zichzelf wel juist. Maar het is duidelijk, dat daardoor de kring waarin het verhaal spelen kon uitermate werd beperkt. Ook dat verklaart de mindere opgang van *Leven* en *Bijloop*.

III.

Naast en na Klikspaan heeft ook Kneppelhout de literatuur beoefend, en zelfs vrij druk. In 1860 verschenen zijn verzamelde werken, voor zover ze toen het licht hadden gezien, in niet minder dan 12 delen, onder de titel *Geschriften*. Daarin zijn de *Typen* en het *Leven* opgenomen, maar verder ook wat hij onder zijn eigen naam geschreven had. De inhoud is veelzijdig genoeg: *Verhalen; Verhalen en Schetsen op reis; Reisverhalen; Gemeenzame brieven uit Engeland, Wales en Schotland* (in 1859 eerst verschenen onder de titel *Mijne Zondagen in het Vereenigd Koningrijk*); *Fransche Mengelschriften: Mengelschriften; en Allerlei*; verder, in verschillende delen, verzen, gedichten en ‘snippers’. Het is een bont, veelzijdig geheel: kunstkritiek, pleidooien voor het behoud van oude gebouwen, novellen, letterkundige kritiek, speetatoriale vertogen, reisbeschrijving en zo voort. De meeste stukken, hoewel niet beneden het toenmalige gemiddelde, staan er ook niet boven; ze zouden zonder Klikspaans voorafgaand werk waarschijnlijk minder gelezen zijn, en ze zijn, als het overgrote deel van de geschriften der tijdgenoten, vergeten; uit welke vergetelheid ze wel niet weer zullen opstaan. Sommige novellen zijn sterk romantisch gekleurd. De psychologie gaat niet diep. Het schetsje *Hoe toevallig Aart zendeling werd*, een bekeeringsgeschiedenis van een dronken matroos, is minder merkwaardig om de bekering van Aart dan wel om de overtuiging van de schrijver, dat het christendom van grote betekenis is; welke overtuiging, in de studentenwerken nog zo goed als niet merkbaar, in latere jaren steeds meer zichtbaar wordt. De beste schets is *De Portlandvaas*. Dit is het verhaal van een rijk en verwend jongmens, student (Klikspaan zou hem onder de *diplomaten* hebben gerekend). Hij heeft nooit iets uitgevoerd en wordt nu door een

oom gedwongen, een tijd lang in Londen te verblijven, om zich algemeen te ontwikkelen. Maar de lust om zich in te spannen ontbreekt hem helemaal. In een balsturige bui vernielt hij dan opzettelijk de Portlandvaas, een kostbaar stuk uit het British Museum. De psychologische ontleding van dit geval is niet onverdienstelijk.

Merkwaardig is ook een letterkundige studie, *Een dichter uit den burgerstand*, waarin hij zijn oordeel over S.J. van den Bergh (Sam Jan) uitspreekt. Kneppelhout noemt hem een burgerman en wijst de apotheek aan, waarin van den Bergh zijn brood verdiende, middelerwijl verzen makende. Men heeft dat stuk in de kring van v.d. Bergh verkeerd opgevat: alsof de aristocraat Kneppelhout hooghartig op de burgerstand zou neerzien. Dat was echter geenszins zijn bedoeling. Hij wilde alleen betogen, dat de burgerij geen grote dichters of kunstenaars kon voortbrengen, omdat aan dichters uit die kring vaak de laatste vorming ontbreekt, welke de klassieke ontwikkeling alleen kan bijbrengen. Bovendien: ‘De burgerij is iets halfslachtigs, iets wel zeer talrijks en belangrijks in den staat, maar dat tusschen twee uitersten, de aristocratie en het eigenlijk gezegde volk, in staat’; daarom is ze middelmatig. Daarbij was van den Bergh autodidact en ontbeerde hij dus enkele onmisbare voorrechten van een wetenschappelijker opvoeding, en hij was in zijn verzen protestant, waardoor hij, evenmin als een katholiek, een volksdichter (d.i. een dichter voor het hele volk) kon zijn.

Zoals ik zei, men nam hem dat kwalijk. Toch was daarvoor geen reden, want Kneppelhout zag evengoed tekortkomingen bij de aristocratie. Immers hij prees daarna van den Bergh zeer; en ook schreef hij, dat de aanzienlijken kunst en wetenschap moeten beschermen en doen bloeien en het talent in bescherming nemen. ‘Moeten wij de kwijning, de verachting onzer letteren, aan de vergetelheid wijten, waarin zij door de eersten des lands gelaten werden? aan de ontkenning van haar bestaan, die stelsel geworden was?’ Met deze vraag ontmoette Kneppelhout Busken Huet, die in zijn *Avond aan het Hof* en andere kritieken hetzelfde betoogde (dat Kneppelhout hem naar aanleiding van die *Avond* meende te moeten kapittelen, maar anoniem, zullen we hier maar laten rusten). Dezelfde gedachte uitte hij in een ander stuk, over het nederlandse toneel: ‘Nederland levert bij uitzondering het eenige schouwspel van een volk, welks aristocratie zich de moedertaal ter schande stelt en de volmaaktste onkunde voorgeeft of verraadt omtrent de schriften der meest bekende landgenooten.’

Deze laatste zin bewijst tevens, dat Kneppelhouts taal nog altijd niet volmaakt is: in zijn proza staan vrij wat zinnen die niet door de stilistische beugel kunnen. We zullen maar geen bewijzen meer aanhalen.

Het uitvoerige werk *Mijne Zondagen in het Vereenigd Koningrijk* (het telt bijna 400 bladzijden) is een beschrijving van een reis door Engeland, Wales en Schotland. Een goede reisbeschrijving te maken is een moeilijk werk; de meeste zijn mislukt, omdat de schrijver meent, dat wat hij belangwekkend vond dat ook voor de lezer is, terwijl hij de gave mist van goed te vertellen en vooral van te schiften. Kneppelhouts beschrijving is ook nu nog leesbaar, ook al is ze natuurlijk in de meeste opzichten verouderd. Zijn reis duurde een hele tijd; hij vertrok 19 Mei en was 26 October terug. De titel verklaart hij aldus, dat er op Zondag in Engeland niets te beleven viel en hij dus die dag gebruikte om zijn indrukken en ervaringen te boek te stellen. Merkwaardig is zijn veelzijdige belangstelling: hij bezoekt armenhuizen, scholen van allerlei soort, opvoedingsgestichten, arbeiderswijken, tehuizen voor zeelieden en blinden; ook een preek van Spurgeon; evenzeer heeft hij oog voor de natuur. Zijn sociaal gevoel spreekt uit zijn bezoeken aan kinderhuizen; voor een bezoek aan een inrichting voor dienstboden heeft hij een treinreis van 2½ uur over.

Zijn stijl is over 't algemeen vlot, vrij van de moralisaties, die in zijn ander werk zo veelvuldig zijn. Zijn heftigheid heeft hij nog niet geheel verloren, getuige zijn beschrijving van Tom Thumb, de dwerg. ‘Wij zagen dat uit zijn bokaal weggeloopen foetus, met een stem als een mirliton, en dat nu buikig begint te worden, met dezelfde walging als in Parijs. Spotten met ligchaamsgebreken en met groote mannen vind ik gemeen en “wiederlich.” Aan het een zoowel als aan het ander bezondigt zich Tom Thumb; een dwerg, een misgeboorte, een gedrocht stelt den grooten Frits en keizer Napoleon voor! inderdaad heel dwaas, maar het is terugstootend.... De leelijke sprinkhaan, dien wij, als de Brobdingnaggers Gulliver, in een pilledoos moesten stoppen, kwam vervolgens in een vleeschkleurigen hansop te voorschijn, bootste of aapte onderscheidene klassieke standbeelden na en trad op als een kupidootje. Afzigtelijke, verachtelijke heiligschennis!’ Hier heeft het gemoed hem welsprekend gemaakt; men herkent Klikspaan.

Geestig is zijn bekende beschrijving van het gapen, dat een Engelsman kan doen; we zijn op een tentoonstelling van schil-

derijen in Manchester. ‘Het geheele publiek gaapt, gaapt om wakker te blijven of te worden. Engeland is het land, waar het meest gegaapt wordt, het rijk des gapens. Vooral tegen vieren, als de menschen moe waren gekeken en het lokaal verbaasd benauwd kon zijn, werd het werkelijk angstwekkend. Ik heb geeuwen gezien, zooals ik niet wist dat er in de wereld waren, zooals ik niet wist, dat konden worden voortgebracht; geeuwen heb ik betrapt van vijf minuten; geeuwen, die den lijder misvormden; geeuwen, dat er de man bleek als een lijk van werd; geeuwen, die zoo geducht aankwamen, dat het trillende slagtoffer zich moest vasthouden aan de borstewering.’ - Ook hier is Klikspaan nog niet gestorven.

Tot slot nog een enkel woord over een boekje, dat Kneppelhout in 1875 schreef, dus na het verschijnen van zijn *Geschriften*. De volledige titel luidt: *Een beroemde knaap. Ter herinnering aan Jan de Graan, geboren te Amsterdam 10 September 1852, overleden te 's Gravenhage 8 Januari 1874*. Het is de geschiedenis van een wonderkind, dat met zijn 7^0 jaar al in 't publiek als vioolspeler optrad, en met zijn 12^0 al aan 't hof concerteerde. Opgeleid eerst door een aan de drank verslaafde musicus, daarna door de toen zeer bekende violist Frans Coenen, bracht de knaap al f 2400 's jaars in. Zijn vader buitte hem eigenlijk uit. Maar deze stierf, toen het kind 14 jaar was, en Kneppelhout werd voogd. De beschrijving van het sterfbed van de vader is treffend.

‘Den dood voelende naderen, stak hij, te bed liggende, een laatste cigaar aan, deed Jan zijn ring aan den vinger en gaf hem den wensch te kennen hem, voor hij van het leven scheidde, nog eens voor het laatst te hooren spelen, en het altijd gehoorzame kind, dat van vaders sponde niet week, haalde in het holle van den nacht zijn muziek te voorschijn, plaatste zijn lessenaar in de nabijheid van den zieltogenden vader en speelde, meen ik, het bekende salonstuk van Ernst, waarmede hij zoo vaak het publiek onzer groote steden verrukte en dat hem voortaan zeker altijd als treurmuziek in de ooren zal hebben geklonken.’

Kneppelhout gaf zich veel moeite voor Jans ontwikkeling, liet hem later leerling van de beroemde Joachim in Hannover worden, en deze was van zijn leerling verrukt. Maar daarna begonnen de teleurstellingen. Jan trad in Parijs, Londen, ook in andere hoofdsteden op, maar opeens verslapte zijn ijver. Hij kreeg als gevolg van een te hevige griep tuberculose; een verblijf

in Italië hielp niet en hij stierf in den Haag op 21-jarige leeftijd. Als zovele wonderkinderen had hij meer beloofd dan hij gehouden had.

Het merkwaardigste van Kneppelhouts boek zit niet in de geschiedenis van Jan de Graan, maar in de wijze waarop hij zijn verhouding tot zijn pleegkind tekent. Want het verloop is een bittere teleurstelling geworden. Niet alleen doordat Jan zijn kunst verwaarloosde en te jong stierf, maar vooral, doordat hij zijn pleegvader geen dankbaarheid toonde en zich voor deze geheel sloot, zoodat Kneppelhout erkennen moest, dat hij Jan eigenlijk niet kende. Het is een gewoon verschijnsel, dat iemand die een kind uit een arme omgeving voorthelpt weinig dank ondervindt. De schuld zal daarbij wel aan beide zijden liggen: de pleegvader stelt zich alles te mooi voor; het pleegkind voelt de dankbaarheid als een druk en wil zich bevrijden. Bij Kneppelhout zal er bij gekomen zijn (hij zegt het niet, maar men kan het tussen de regels door lezen), dat hij de jongen te vroeg aan grote weelde heeft gewend en te zeer geëist, dat hij zich met zorg zou kleden en optreden als iemand van rijke familie. Dat heeft het kind misschien verwend; het heeft niet leren begrijpen, hoe moeilijk het is, geld te verdienen. Misschien ook heeft zijn te vroegtijdig succes hem niet gestaald, zodat hij, toen hij het hoogste moest bereiken, zich niet meer kon inspannen. Maar bewonderenswaardig is het, hoe Kneppelhout over dit alles spreekt: hij zoekt nergens schuld, in geen geval bij het kind, maar volkomen zakelijk, alsof het niet hemzelf, maar een vreemde betrof, legt hij openhartig zijn mislukking bloot. De beste bladzijden uit het merkwaardige boekje, misschien wel het beste wat Kneppelhout geschreven heeft, mogen hier volgen (dat Busken Huet dezelfde plaats, uitvoeriger, aanhaalt, mag geen bezwaar zijn: het bewijst alleen een mij verheugende overeenstemming).

‘Het was zeer moeijelijk, zoo niet volstrekt onmogelijk, Jan de Graan wat men noemt op te voeden. Hij had zich voorgenomen zijn gedachten nooit te laten uitlekken, zijn gemoed aan niemand te openbaren, zijn drijfveren nooit kenbaar te maken, iedere aandoening te smoren en zich in zichzelven op te sluiten. Als dat van van der Palm en uit dezelfde oorzaak was zijn oordeel over menschen en zaken doorgaans zacht, gunstig, toegefelijk, een hoedanigheid, die hij maar al te zeer tot zichzelven uitstrekte. In tegenwoordigheid der personen kon echter, vooral als knaap, bij een bewijs van onkunde, van gebrek aan gezonde redenering,

dat door hen gegeven word, zijn blik verguizend, een enkel woord, hetwelk dien blik vergezelde, verpletterend van toon zijn, maar deed toch nooit aan de uiterlijke beleefdheid te kort, ging nooit zekere grenzen te buiten. Men werd stilletjes dol, maar Jan had gelijk, zonder dat men hem eenigszins durfde teregt zetten. Voor het overige was alles altijd “goed”, en alle menschen waren “heel vriendelijk”. Verder, dieper ging het bij hem nooit. Meestal liet alles hem tamelijk koel. En wat zijn handelingen betrof, was hij veel te hooghartig, had hij veel te veel gevoel van eigenwaarde om niet te zorgen, dat zij nooit eenige reden tot aanmerking, veel minder tot berisping gaven. Maar Jan de Graan was en is gebleven een gesloten boek, een eenzame geest, en heeft getoond welk een onwillekeurig ontzag groote gaven, door stilzwijgendheid gesteund, inboezemen. Hij verbeeldde zich niemand noodig te hebben dan zichzelven. Waarlijk lief had hij niemand, ook zich zelven niet. Hij hechtte zich aan niets en voelde zich overal te huis. Hij ging als een logeergast door het leven, als iemand die tot zichzelven zegt: Voor den korten tijd, dat ik hier ben, is het voldoende. Zelden zag men hem regt vrolijk. Veelal was hij ernstig gestemd. Maar hij verstond toch de kortswijl van anderen en liet zich niet ongaarne vermaken, maar luidkeels lagchen hoorde ik hem nooit....

Jan de Graan bezat een steeds gepantserde, een steeds op zijn hoede zijnde omzichtigheid, en had zich onverwrikbare wetten en beginselen gesteld, waaraan hij gehoorzaamde, bijgevolg een zich nooit verradende zelfbeheersching. Niets kinderlijks kleefde hem aan. Nooit is hij kind geweest en werd ook nooit als zoodanig behandeld. Bij zijn vroege rijpheid, zijn, helaas bedriegelijke wijsheid zou dit ook een onmogelijkheid, een onbegonnen werk zijn geweest. Hoe dwaas het schijne, nooit kwam het bij iemand op, dat men met een jongen te doen had. Hij werd niet alleen gevierd, maar ook ontzien. Men luisterde naar hem. Zijn woord had gezag, en was wet. Hij besliste, en men zweeg op die liefelijke, zachte, fluisterende stem, maar die bescheid wachtte noch verlangde....

Eigenwijs was hij niet, maar in hooge mate eigenzinnig. Als alle grote mannen ontwikkelde hij onbewust een onwederstaanbare aantrekkingkracht, gelijk wij reeds zagen, dat hij op Joachim had uitgeoefend, een magnetisme, een prestige, een overmagt, waarvan zich niemand rekenschap wist te geven, doch waarvoor iedereen bukte. Maar nooit gaf hij zich. Hij bleef

de marmeren afgod, die de hulde der menigte nauwelijks bespeurde, koud bleef, maar niet koud liet. Ik durf zelfs, helaas! verder gaan, en beweren, dat zoo de ijver der vereering wat dringend werd, hij ze lastig vond....

Nooit heeft hij iemand in zijn kaarten laten lezen; nooit heeft hij voor wie 't ook zij zijn gemoed ontgrendeld; nooit heeft iemand geweten wat er in hem omging, wat hij aan hem had. Jan de Graan was een raadsel en is het gebleven, en met zijn levensgeheim is hij in het graf gedaald, tenzij het karakter van zijn vioolspel hem eenigszins verraden hebbe....

Nogtans deed hij niets verkeerds, niets laakbaars, niets in het verborgen. Zijn wandel was rein voor het oog van God en menschen: wat zou hij dan te verbergen hebben gehad? Maar hij verkoos nu eenmaal met zichzelven alleen te zijn; hij stond geen vreemde tusschenkomst toe. Op zijn vaandel stond het “moi seul” van Medea, een betreurenswaardige eigenschap, die hem in het bloed zat....

Het is begrijpelijk, dat.... een zoodanig karakter, waarvan ik mij heb laten verleiden, zonder schroom, doch breedvoeriger dan het velen misschien belangrijk genoeg voorkwam, de eigenaardige licht-, maar ook schaduwzijden in haar bijzondere dooreenmengeling te schetsen, op den duur aanleiding moest geven met dat van Joachim in botsing te komen.’

Men vergeve ook mij de lengte van deze aanhaling; ze leek nodig, omdat ze aantoont, dat Kneppelhout enige tekortkomingen van Klikspaan door deze karakterontleding heeft goedgemaakt. Men kan vragen: waarom schreef hij dat boekje? Hij had er geen moraliserende of paedagogische bedoeling mee; hij oefende geen kritiek op maatschappelijke of andere toestanden. Ook streefde hij niet naar literaire schoonheid. Wel blijkt uit de aangehaalde alineaas, dat hij de dingen ook hier soms herhaalt, maar het drukke, het overladene van zijn studentenverhalen ontbreekt hier geheel.

Waarschijnlijk heeft hij geschreven om met zichzelf in 't reine te komen. Zijn adoptie van Jan de Graan is voor hem op een teleurstelling uitgelopen. Niet de vroege dood van de kunstenaar trof hem; de felle dood verschoonde ook hier de jeugd niet en tegen diens geweld baat geen klagen. Maar hij moet zich afgevraagd hebben: hoe komt het, dat ik Jan de Graan niet heb gekend? Ligt de schuld ook bij mij? En zoals Tesselschade Huygens aanried: dat hij zijn leed te boek zou stellen, omdat hij 't niet

had te onthouden, zo heeft ook hij zijn verdriet en zijn twijfel uitgeschreven. Hij trad niet als aanklager op; bij Jan de Graan vond hij geen schuld. Hij zocht alleen naar het: waardoor? En daardoor bereikte hij, wat hij als student niet had kunnen bereiken: soberheid in zijn verhaal, harmonie; kortom: stijl. In de schijnbare dorheid van dit levensverhaal ligt meer sfeer dan in de beste stukken uit *Studenten-typen* en *-leven*.

En hiermee ben ik aan het einde van mijn beschouwing van Klikspaans werk. Zijn jubileum leek een goede gelegenheid om ook over Kneppelhout te spreken. Klikspaan was niet gewoon, zijn opvattingen onder stoelen of banken te steken; zijn schim zal het mij daarom vergeven, dat ook ik mijn mening ronduit heb gezegd.

Deventer.
W.H. STAVERMAN.

De korte *o*-klanken in het Nederlands.

Branco van Dantzig heeft onder de titel die hierboven staat een studie[1)] geschreven, waarvan het doel eigenlijk is het onderscheid tussen de beide Nederlandse korte *o*-klanken opnieuw te doen cultiveren. Men herkent in deze doelstelling onmiddellijk de spraaklerares, die gewoon is aan de uitspraak te 'bouwen'. De schrijfster heeft opgemerkt dat tal van beschaafde Nederlanders het onderscheid tussen de beide *o*'s niet meer hoorden en dat in sommige streken beide klanken elkaar in de uitspraak inderdaad sterk genaderd zijn. Zij vreest nu dat dit proces bevorderd wordt door 'verkeerde voorstellingen' van taalgeleerden die aan het onderscheid niet voldoende eer bewijzen. 'Wanneer er enkele personen zijn die beweren, dat er geen twee korte *o*-klanken meer bestaan, dan wordt dit door een menigte menschen nagezegd. Wanneer taalgeleerden hun klinkersysteem opbouwen en een der beide korte *o*'s bij voorbaat weglaten, dan wordt de liquidatie ontijdig gepropageerd' (blz. 159). Hiertegenover wil de schrijfster aan hen die in hun uitspraak het onderscheid bewust willen bestendigen, de nodige wetenschappelijke argumenten verschaffen. Deze argumenten zijn de volgende:

1) Verschenen bij P. Noordhoff N.V., Groningen-Batavia.

1. Alle Nederlanders maken hot onderscheid, ook al zijn ze het zich niet bewust en ook al is de afstand tussen beide klanken fonetisch soms niet groot.
2. Alle beschaafde Nederlanders hebben in hoofdzaak dezelfde verdeling der *o*-klanken; het aantal woorden waarbij verschil van opvatting over de *o*-uitspraak bestaat is klein.
3. Zowel het fonetisch onderscheid als de verdeling der *o*-klanken is in hoofdzaak altijd zo geweest als wij ze nu kennen.
4. Van fonologisch standpunt moeten we de beide *o*-klanken als twee verschillende fonemen beschouwen.

Ik wil naar aanleiding van deze stellingen enkele opmerkingen maken. Wanneer iemand met een zo geoefend oor als Mej. Van Dantzig zegt, dat ze nog nooit een spreker ontmoet heeft met maar één korte *o*, dan leg ik mij daarbij natuurlijk graag neer. Ik kon de beide *o*'s bij mijn dialektonderzoek in de streek tussen Den Haag en Rotterdam met geen mogelijkheid onderscheiden, maar op dit punt moet de filoloog voor de foneticus wijken. Het onderscheid is in die streek, dat moet Mej. Van Dantzig ook erkennen, in ieder geval buitengewoon klein. In Groningen daarentegen schijnt het onderscheid zeer groot te zijn. Op blz. 34 wordt deze uitspraak van een niet met name genoemd dichter, zeer waarschijnlijk echter de Groninger Hendrik de Vries, aangehaald: ‘De klinkers *ò* en *ó* zijn voor mij twee sterk verschillende klanken, wel even verschilend als b.v. “*dak*” en “*dek*”. Dat rijm is voor mij niets vreemder dan van *ò* op *ó*.’ Het is jammer dat de schr. aan deze gewestelijke verschillen in de uitspraak niet meer aandacht heeft gewijd. ‘De proefpersoon die zoo vriendelijk was zich tot het nemen der Röntgenphoto's beschikbaar te stellen, heeft een gewone uitspraak der korte *o*'s’, lezen wij op blz. 8. Naast de fonetische beschrijving van deze ‘gewone’ uitspraak hadden wij ook graag een beschrijving van enkele extreme gevallen, bv. van de uitspraak van een Rotterdammer en een Groninger, gezien, nog liever een kaartje waarop in lichter en donkerder tinten de fonetische afstand tussend beide *o*'s in de verschillende streken van ons land was aangeduid (natuurlijk volgens de uitspraak in de volkstaal).

Om de tweede stelling te bewijzen, dat de verdeling der beide *o*-klanken over de woorden bij alle beschaafde Nederlanders nagenoeg gelijk is, heeft Mej. Van Dantzig een enquête gehouden, waarbij een lijst van 265 woorden met korte *o* aan 175 personen werd toegezonden. Van de op deze enquête binnengekomen

antwoorden heeft zij er 100 uitgezocht die geheel overeenkomstig haar bedoelingen waren ingevuld (d.w.z. volledig, zonder aarzelingen en zonder dialektuitspraak). In deze 100 antwoorden bleken 180 van de 265 woorden, ofwel bijna 68 %, tamelijk gelijkluidend (met niet meer dan 10 % afwijkingen) te worden uitgesproken, 67 woorden, ofwel ruim 25 %, had tussen de 10 en de 40 % afwijkingen, terwijl 16 woorden, ofwel 6 %, door de ene helft van de inzenders met *ȯ*, door de andere met *ó* werd uitgesproken (over de 2 resterende woorden wordt geen verantwoording afgelegd). De eerste conclusie die men uit dit resultaat kan trekken is, dat de onzekerheid zelfs bij deze 100 uitgezochte antwoorden toch nog tamelijk groot is. Bij welke andere twee fonemen der Nederlandse taal zal men een dergelijke verwarring vinden? In 31 % van de gevallen blijkt men volgens deze enquête even goed de ene als de andere *o* te kunnen uitspreken zonder voor onbeschaafd te gelden (want men mag toch aannemen dat een uitspraakgewoonte van 10 tot 40 % der beschaafde Nederlanders iemand niet tot een onbeschaafd spreker stempelen kan). Maar dan: hoevelen zullen er bij de 75 niet gehonoreerde inzenders, althans aangeschrevenen, zijn geweest die de lijst hetzij onvolledig, hetzij in het geheel niet hebben ingevuld, omdat zij de klanken niet goed konden onderscheiden en ze voor hun gevoel misschien zelfs willekeurig door elkaar konden gebruiken (behoudens voor nasalen)? Ik heb zelf ook zo'n lijst van Mej. Van Dantzig ter invulling gehad en ik herinner me nog goed hoeveel hoofdbrekens die mij heeft gekost en hoe ik in verschillende gevallen, na lang wikken en wegen, de knoop maar heb doorgehakt. Er zijn bij de 265 gevraagde woorden talrijke die men niet bepaald dagelijks gebruikt en waarvan men dus onvoldoende uitspraaktraditie heeft. En nu heb ik mijn jeugd nog doorgebracht in Zwolle, dus in een plaats waar men de *o*-klanken duidelijk uit elkaar houdt. Al is het verschil mij doorgaans zeer weinig bewust, ik kan toch nog op een zekere gehoorservaring teruggrijpen. Maar wat hebben die meergemelde arme Rotterdammers met de lijst moeten beginnen? Zeer waarschijnlijk heeft hun antwoord, indien zij het al hebben ingestuurd, niet tot de uitverkoren 100 behoord. Ik meen dus dat men de graad van onzekerheid ten opzichte van het *o*-gebruik onder de beschaafde Nederlanders nog aanzienlijk hoger mag stellen dan uit het meegedeelde resultaat der enquête blijkt.

Wat de derde stelling betreft, dat het fonetisch onderscheid

tussen beide *o*-klanken er altijd geweest is, zolang de Nederlandse schrijftaal bestaat, dit wil ik wel zonder nader bewijs uit rijmen en grammatica's aannemen. De historische klankleer laat ons immers zien dat zowel oude *o* als oude *u* op een gegeven ogenblik door het teken *o* gaan worden voorgesteld en wanneer wij tegenwoordig nog een meer *a*-achtige en een meer *u*-achtige *o* onderscheiden, zou het wel heel zonderling zijn, als oorspronkelijk de meer *u*-achtige *o* niet uit een oude *u* en de meer *a*-achtige *o* uit een oude *o* was voortgekomen. Ik wil verder gaan en graag aannemen dat minstens tot in de 17de eeuw de beide *o*'s in het hele Nederlandse taalgebied nog verschillende fonemen zijn geweest. Maar noch de verschillende fonetische herkomst der klanken, noch het feit dat deze zich eeuwen lang als verschillende fonemen hebben kunnen handhaven, bewijst iets voor de wijze waarop de bedoelde klanken tegenwoordig opgevat worden. Dat de verdeling van de *o*-klanken in hoofdzaak altijd zo geweest is als wij die nu kennen, kan Mej. Van Dantzig ook onmogelijk bewijzen. Voor 69 woorden die tot de tegenwoordige beschaafde omgangstaal behoren[1)] weet de schr. getuigenissen uit oude grammatici e.d. op te sporen (uit de Twespraack - 1584, Montanus - 1635, Séwel - 1712, Lambert ten Kate - 1723, Bomhoff - 1849, het Ned. Woordenboek - 1869). Hierbij blijkt dat bij 12 woorden, of 17 %, zich in de loop van de tijd, schommelingen hebben voorgedaan. Bovendien behoren van deze 69 woorden er 17, of 25 %, tot de groep waarbij tegenwoordig volgens het resultaat der enquête door minstens 10% der beschaafd sprekenden een andere uitspraak wordt gevolgd dan de door Mej. Van Dantzig als normaal beschouwde. (Van de 12 woorden die in de loop der historie verschillende uitspraak vertonen behoren er 9 ook tot de groep die op 't ogenblik onzeker zijn.) De getallen waarmee hier wordt gewerkt zijn echter veel te klein om conclusies toe te laten. De veranderingen in de loop der tijden zijn stellig aanzienlijk geweest. Men denke alleen maar aan de invloed der volgende consonanten. In mijn uitspraak is de *o* voor *r* altijd helder en voor *l* altijd dof, onverschillig de historische herkomst van de *o*. Wanneer de omringende klanken een zo grote invloed kunnen hebben op de verdeling der beide

1) Mej. Van Dantzig komt tot 73 woorden, maar zij heeft één woord (*kot*) dubbel geteld, terwijl drie andere (*bol*, stier; *rok*, ruk; *brocht*, bracht) niet tot de algemene taal behoren.

o-klanken, kan men ze van fonologisch standpunt onmogelijk meer verschillende fonemen noemen. Ze zijn dan hard op weg om combinatorische varianten van eenzelfde foneem te worden. Het is niets vreemds dat bij twee fonemen die eeuwen lang uit elkaar zijn gehouden tenslotte een van beide een combinatorische variant van de ander wordt: men denke aan de vocalen van *koop* en *koor, keep* en *keer*, waarvan oorspronkelijk de meer gesloten variant een gerekte korte vocaal en de meer open variant een gemonoftongeerde tweeklank voortzette, terwijl nu de meer open variant in de beschaafde omgangstaal alleen voor *r* voorkomt en in deze positie zowel een gerekte korte vocaal als de gemonoftongeerde tweeklank kan voortzetten. We zijn al ongemerkt op het gebied van de vierde stelling gekomen. Mej. Van Dantzig stelt om tot haar bewijs te komen twee vragen: '1. Leven beide klinkers in het taalgevoel, in het taalbewustzijn der Algemeen beschaafd sprekende Nederlanders? 2. Wordt de differentiëerende beteekenis, veroorzaakt door de beide *o*-klanken, door een voldoende aantal voorbeelden gedekt?' (blz. 158). Zij erkent zelf dat het antwoord op de tweede vraag eigenlijk ontkennend moet luiden. 'Met moeite' heeft zij een dertiental doubletten 'bij elkaar gekregen', t.w.:

bòd (het bieden)	- *bót* (vis)
tòbben (piekeren)	- *tóbben* (mv. van tobbe)
tòp (v.e. boom)	- *tób* (tobbe)
dòllen (gekheid maken)	- *dóllen* (dwazen)
kròp (sla)	- *króp* (pissebed)
klòk (uurwerk)	- *klók* (broedse kip)
mòs (gewoonte)	- *mós* (plantje)
schròkken (eten)	- *schrókken* (schrikten)
hòp (plant)	- *hóp* (tussenwerpsel)
dòl (roeipin)	- *dól* (dwaas)
mòtje (insekt)	- *mótje* (gedwongen huwelijk)
fòrt (vesting)	- *vórt* (ga weg)
stòp (van een fles)	- *stób* (boomstronk)

Dit ongelukkige dertiental doubletten is weinig meer dan een grapje. Bewijskracht gaat er in 't geheel niet van uit. Er zijn tal van beschaafde sprekers die de woorden *tób, króp, klók, mótje* en *stób* zelden of nooit zullen gebruiken. Ook *mòs, hòp* en *dòl* behoren tot de woordenschat van betrekkelijk kleine kategorieën sprekers. Bovendien zijn maar 52 tot 79 % van de gehonoreerde inzenders bij de enquête het eens over de *ò*-uitspraak

in deze woorden. Een dergelijke onzekerheid heerst ook bij de uitspraak van de woorden *tóbben* en *dóllen*. Het aantal onbetwijfelbare doubletten wordt dus wel heel klein. Indien ooit, dan blijkt hier dat het opstellen van rijtjes doubletten ook een trucje kan zijn en geen onaanvechtbare methode is om het bestaan van fonemen te bewijzen. Twee klanken zijn alleen dan verschillende fonemen, wanneer een spreker door ze te verwisselen zich buiten de taalgemeenschap stelt. In de beschaafde omgangstaal kan een spreker tot op grote hoogte de beide *o*-klanken willekeurig door elkaar gebruiken (alleen niet voor nasalen), zonder dat hij aanstoot geeft, ja zonder dat het de meeste hoorders zelfs zal opvallen. De verdeling der *o*-klanken heeft voor het systeem van het Algemeen Nederlands dus geen zin meer. Voorzover de verdeling nog bestaat berust deze enkel op fonetische 'traagheid'. Het is een uitspraaktraditie die bij bepaalde kategorieën sprekers misschien nog een hele tijd kan blijven bestaan, maar die op den duur toch wel zal moeten sterven.

In de dialekten kan de toestand heel anders zijn. Ik kan mij voorstellen dat in Groningen, waar het fonetische verschil tussen de beide *o*'s immers blijkbaar zoveel groter is dan in Holland en waar de volkstaal ook veel meer en, naar het mij toeschijnt, veel echtere *ò*-*ó*-doubletten kent (Mej. Van Dantzig citeert er op blz. 101 wel dertig en dat zijn er nog maar 'enkele'), een dialektspreker die de beide *o*-klanken verwisselt wel degelijk aanstoot zou geven en zich buiten de taalgemeenschap zou plaatsen. Ik wil aannemen dat in 9/10 van de Nederlandse dialekten met betrekking tot *ò* en *ó* een soortgelijke toestand heerst als in het Gronings en dat dus voor verreweg de meeste volkstaalsprekers de beide *o*'s twee verschillende fonemen zijn. Dit kan echter niets veranderen aan het feit, dat ze in de algemene omgangstaal toch maar twee varianten van één foneem zijn. Want al brengt ieder volkstaalspreker die de beschaafde taal aanleert de beide *o*-klanken in zijn fonetische bagage mee, de volkstaalwoorden waarin hij die *o*-klanken gewoon was to gebruiken kan hij maar voor een deel, soms maar voor een zeer klein deel, naar zijn beschaafd taalgebruik overhevelen. Hij heeft tal van nieuwe woorden met *o*-klanken er bij te leren en de 'school' besteedt aan de uitspraak van de *o* in die beschaafde woorden weinig of geen aandacht. Iemand die in Groningen beschaafd Nederlands heeft leren spreken zal misschien 20 % van de *o*-woorden anders uitspreken dan een beschaafd sprekende Maas-

trichtenaar, een Middelburger zal misschien weer 10 % van de *o*-woorden anders uitspreken dan de Groninger en 10 % anders dan de Maastrichtenaar, enzovoort. Zodoende kan er een grote variatie in de beschaafde uitspraak ontstaan, vooral bij de *ó*-woorden, die in vele dialekten een heel andere vocaal bezitten. De Hollander, bij wie het fonetische verschil tussen de beide *o*-klanken misschien wel het geringste is, denkt er niet aan de beschaafden uit de andere provincies op dit punt te corrigeren. Doordat de 'school' zich niet met de *o*'s bemoeit is het beschaafde Nederlands met betrekking tot deze klanken geen gesloten gemeenschap, de dialekten die van buiten weinig nieuwe sprekers ontvangen daarentegen waarschijnlijk wel.

Rest nog de vraag: waarom heeft de 'school' zich nooit met de *o*-uitspraak bemoeid? Het fonetische proces in sommige Hollandse dialekten, waardoor de beide klanken tot elkaar genaderd zijn, verklaart deze geringe belangstelling van de, altijd Hollands georiënteerde, 'school' misschien voor een deel, maar niet ten volle. De oude grammatici, Spieghel voorop, hadden wel degelijk oor voor het foneemverschil. Als men zich in het midden van de 19de eeuw met de *o*'s gaat bezig houden, is het echter al mis. Het is dan al een 'probleem' geworden, dat een Bomhoff anders oplost dan een Matthijs de Vries. Juist in het einde der 18de en het begin der 19de eeuw, toen het verkeer tussen de verschillende provincies zoveel intenser werd en het gebruik van de beschaafde taal buiten Holland zoveel algemener, moet de 'school' niet voldoende op haar qui vive zijn geweest. Sedertdien is de zaak van de *o*'s reddeloos verloren. Daar kan ook het boek van Mej. Van Dantzig niets aan verhelpen!

K. HEEROMA.

.... Doen te weten:

Op *doen* als causatief hulpwerkwoord volgt een infinitief zonder *te*: ik deed hem weten dat.... Bij *geven* dat in overeenkomstige functie gebruikt kan worden, neemt de infinitief wel *te* voor zich: ik gaf hem te kennen, te verstaan.... (vgl. ook: ik geef je te raden). In Mnl. taal is doen te weten(e), te verstane zeer gewoon; één vb. uit de Reinaert (vs. 1608-9): Doe leeddickene in een stat, daer ick hem dede te verstane, dat.... Voor verdere vbb. kan ik naar Mnl. Wdb. VIII, 117 verwijzen.

Het schijnt wel zò te zijn dat naarmate *doen* zijn volle, zelfstandige betekenis meer gaat verliezen, het finale *te* als minder noodzakelijk wordt gevoeld. Is het louter causatief hulpwerkw. geworden, dan vormt het met de volgende infinitief zonder *te* een meer of minder sterke eenheid. Wij constateren dan hetzelfde proces als bij enkele verba van beweging (*komen, gaan*), die, met betekenisverzwakking tot hulpwerkw. van actionsact geworden, een infinitief zonder *te* achter zich krijgen: ik kom je even vertellen dat....; ik ga werken (daarnaast: ik kom *om* je *te* vertellen, met duidelijk finale functie; ze gaan elke dag (te) vissen; ze gaan uit *om* een wandeling *te* maken). Verschillende dialecten kennen hier niet de constructie met infinitief zonder *te*; bv. het Gronings niet (Overdiep, *Stil. Gramm.*, § 204); evenmin het Fries; vandaar dat ik als geboren Fries nog aarzel, of: *ze gaan te vissen* wel gangbaar is in de algemene taal.

Ik keer terug tot het causatieve hulpwerkwoord *doen*. Bekend is dat de wending *doen te weten*, als verstarde formule, stand heeft gehouden in kanselarijtaal, in de taal van wetten en afkondigingen. Overigens geen *te*-infinitief bij dit hulpwerkwoord. Toch was in de 17de eeuw die constructie nog bekend. Uit Coster's *Ghezelschap der Goden op de ghewenste Bruyloft van Apollo* (1618) haal ik aan vs. 13-14 en vs. 131-132:

> Gheleerde Wetenschap, nummer ghenoch gheprezen,
> *Doet* dan den mensch gherust van ziel en zin *te wezen*;

vs. 131-132:

> .... uw deugt, die'ck alsins booch
> En roem, en die my *deed'* mijn min u *aen te bieden*.

Een ander voorbeeld vindt men in het *Spel vande Rijcke-Man* (1621), vs. 1020-21:

> 'k Weet dat ghy hebt-een hoope leech gelts in u Kas,
> En om u dat te *doen* met voordeel *te besleden*
> Daerom is dat ick coom.

Doen kan bij Coster nog een zò zelfstandige waarde hebben, dat een objectszin volgt. In het reeds aangehaalde werk vindt men:

> Dat Wilt-braet, dat daer ginder aen dien eycken stam
> Hangt, deed' dat ick niet eer in u gheselschap quam
> (vs. 350-51).

Verdere vbb. van deze constructie (doen = bewerken, veroorzaken + objectszin) zijn in 17de-eeuwse literatuur gemakkelijk te vinden[1]. Ik geef nog één uit Coster's Ithys (vs. 1456):

> Dit doet dat onghevallich leeft
> De Vorst, die....

Daarnaast komt natuurlijk ook ònze constructie voor:

> U Vader, die 'm van oudts gingh onder 't kroos bedelven,
> Dien doet ghy bobren op....
> (vs. 25-26).

Ik mag hier ten slotte nog de aandacht vestigen op *leeren* met infinitief + *te* in *Ghezelschap der Goden*, vs. 337 (Bacchus heeft een lofzang op de Rijnse wijn besloten met de woorden: De Bauren zauffen Weyn aus disse steynen backen):

> *Jupiter*: By Rijnsche wiin *leert* uw mijn zoon oock Riinsch *te snacken*[2];

en op *gaen* met infinitief + *te* in *Ghezelschap der Goden* (vs. 534-535):

> Droeve Melpomene ontdeckt u voort en *gaet*
> Dit paer gheluck en heyl *te wenschen* in deez' staet.

Amsterdam, Nov. 1940.
A.A. VERDENIUS.

1) Zie bijv. *Granida* 1125: Dit doet, mijn Vrouw, dat ick op 't naest u bij sijn soeck; naast 1116: (Die) deed mij 't hof beminnen.
2) Mogelijk is de versregel niet geheel in de haak.

Twee klassieke ontleningen bij Vondel.

De wendingen die ik hier bespreek, komen beide voor in een vierregelig gedichtje van Vondel op Jan Vos:

> Zoo spant Natuur door Vos een' regenboogh van dichten,
> Of bogen van triomfe, en leert tooneelen stichten.
> Wat hoortge, *als hy een wijs op vrede en oorlogh zet*?
> *Een stem, gewrongen door een boghtige trompet*.

De 'klassieke vergelijking om het krachtige van verzen aan te duiden' (zie de aant. in de grote Vondeluitgave IX, 670) gebruikt Vondel ook in de opdracht van zijn proza-Vergilius. Hoeveel moet er bij een vertaling 'gespilt worden en verloren gaen,.... behalve dat dicht en ondicht, of vaers en onvaers onderling verschillen, *gelijck trompetklanck en bloote stem, en het vaers een stem, door een drieboghtige trompet krachtig uitgewrongen gelijck is*'. Het beeld is van Seneca[1)]. Het komt meer voor bij onze 17de-eeuwse dichters, zo in Huygens' Zeestraat:

> Dit wist ick by de proef, dat rijmens soete macht
> Veel' herten, meer als dwang van redenen, verkracht.
> T' gedicht is als de wind door een Trompett gedreven,
> De nauwte geeft hem 'tscherp, en een veel sneller zweven
> Dan of de selve wind vloogh door een' open locht (vs. 315-19).

In onze moderne literatuur vindt men dit beeld niet meer, naar ik meen, maar de gedachte die er aan ten grondslag ligt, blijft leven en komt onder andere vormen tot uiting, zo bij Perk in zijn bekend: Klinkt helder op, gebeeldhouwde sonnetten... De eerste terzine luidt:

> De geest, in enge grenzen ingetogen,
> Schijnt krachtig als de popel op te schieten,
> En de aard' te boren en den blauwen hoogen.

1) Seneca, Epist. Mor. 108, 10: Nam, ut dicebat Cleanthes, quemadmodum spiritus noster clariorem sonum reddit, cum illum tuba, per longi canalis angustias tractum, patentiore novissimo exitu effudit, sic sensus nostros clariores carminis arta necessitas efficit. (Vert.: want - om het te zeggen met Cleanthes - evenals onze ademstoot scherper en helderder klinkt, zodra de bazuin die, heengestuwd door de engten der langgerekte pijp, uit de breder monding aan het einde uitstort, zo ook wordt de verklanking der gedachten scherper en helderder door de straffe nooddwang van het vers). Aan Dr. J.D. Meerwaldt dank ik aanwijzing en vertaling van deze plaats.

In het zesde boek van zijn Aeneïs verhaalt Vergilius, hoe Aeneas afdaalt naar het rijk der schimmen om zijn gestorven vader Anchises te bezoeken. Anchises voorspelt hem de toekomstige grootheid van het Romeinse rijk dat Aeneas volgens de wil der goden in Italië zal stichten. Ik haal enkele van zijn woorden aan uit Vondels prozavertaling: ghy Romain zult passen over de volcken van uw gebiet te regeeren (dit zal uw werck zijn) *en een wijze op den vrede te zetten*.[1] De gecursiveerde woorden zijn de vertaling van *pacisque imponere morem*: de regelen voor de vrede opleggen (aan overwonnen volkeren), de vredestoestand regelen. Dezelfde uitdrukking gebruikt Vondel ook in de poëtische opdracht van zijn Vergilius-vertaling in maat en rijm, het gedicht *Parnasloof*, 'toegewijt' aan Cornelis de Graeff, de bekende Amsterdamse burgemeester. Hier dus zonder een direct Lat. voorbeeld. Hier volgen vs. 6-10 uit dat gedicht:

> Toen alle volcken Rome op haeren middagh zagen,
> Den vorst in 't hooftgezagh, en 't aerdtrijck, onder hem
> Gebogen, luistren naer d' ontzaghelijcke stem
> Van eenen eenigen, geheilight om, door wetten
> En maght gesterckt, een wijs op recht en vrê te zetten.[2]

Een derde vb. van Vondel geeft de hiervóór aangehaalde plaats. Ook Hooft gebruikt een soortgelijke wending in zijn Nederlandsche Historiën. Het gaat over Philips II als opvolger van Karel V in deze gewesten: 'Daar schuilde een heimelijk duchten, dat de liefde der gemeente tot den Koning niet zoude erkent worden met de bejeegheninghen, waar toe zy gewent was van zyne voorzaaten, die haar met alle aanminnigheit gestreelt en gestooft hadden. Want *hy zette, daar op, een' andere wyze*; nocht mêewaarigh, nocht gespraakzaam' enz.[3] Men kan hier vertalen: hij volgde in dat opzicht (wat dat betrof) een geheel andere gedragslijn; hij handelde hierin geheel anders.

Uit deze voorbeelden blijkt voldoende dat *wijze* hier is het Lat. *mos*. met de betekenis regel, voorschrift. En dat men niet heeft te denken aan wijze: melodie. - Harrebomée II, 465

1) W.B.-uitgave, Dl. VI 744, r. 890 vlg. De vertaling in maat en rijm heeft: een rechte maet en wijs op pais en vre te zetten (vs. 1281).
2) Dat is dus: vaste wetten en regelen opleggen, instellen voor de handhaving van recht en vrede; de vorst is hier Augustus. Zie W.B.-uitgave VI, 86.
3) Uitg. 1703, Dl. I, fol. 4.

vermeldt een zegswijze, die ook hierbij gebracht moet worden, naar het mij voorkomt: *Hij stelt er geene wijze op*; dezelfde uitdrukking geeft Halma: hij stelt er gansch geene wijze = hij leeft gansch niet wel, il ne prend pas garde à ses affaires. Het Fries kent dit nog; het Fr. Wdb. geeft dit voorbeeld: 'Broer Sip kin sa gjin keapman bliuwe: *hy set der gjin goede wize op*, zet de tering niet naar de nering'[1].

Duidelijk blijkt dat in deze Wdbb. *wijze* ook opgevat wordt als *mos*. Evenwel Tuinman in zijn Sprkw. I, 259 brengt de uitdrukking: hij stelt' er geen wijze op (dat zegt men van ymand die zyne zaaken verwaarloost, en *in 't wilde laat loopen*) bij de rubriek: Spreekwoorden van zingen, dobbelen, kaatzen enz. Maar, vraagt Tuinman zich af, wat is wijze hier: toon of manier? Weiland hakt in zijn Wdb. de knoop voor hem door: 'er eene wijs op stellen, is, eigenlijk, eene melodij voor een zangstuk bepalen; fig. zijn leven regelen: hij stelt er geene wijs op'. De conclusie van mijn beschouwingen mag zijn: Weiland heeft ongelijk[2].

En nu nog onze uitdrukking: daar zal een zware wijs opgaan: dat zal niet zo makkelijk gaan, grote moeilijkheden geven, niet glad zitten. Ook hier moet *wijze* in oorsprong wel wijze van handelen, weg om iets te bereiken betekenen. Maar wijze, melodie is uit het ruimere wijze ontstaan, en de betekenissen zijn niet altijd scherp te scheiden. Zo kan men licht - van de wijs raken.

Amsterdam, Nov. '40.
A.A. VERDENIUS.

Boekbeoordelingen.

Dr D. Th. Enklaar: *Uit Uilenspiegel's kring* (Assen - Van Gorcum en Comp. N.V. - 1940).

Als pendant van zijn belangrijke studie over *Varende Luyden* heeft de schrijver in deze bundel een vijftal opstellen gepubliceerd, die opnieuw getuigen van zijn belezenheid en speurzin. Het eerste, *Uilenspiegel's achtergrond*, onlangs in het Leidse Tijdschrift gedrukt, toont ons Uilenspiegel als 'de personificatie van wat men in de latere Middeleeuwen Aernoutsbroeders noemde' en

1) Zie ook Ter Laan i.v. *wies*.
2) Vergelijk nog: Indienje met dese parten voortgaet....., Soo sel ick'er *een ander manier* op setten (*Klucht vande Qua Grieten*; bij Van Moerkerken blz. 218).

wijst in deze figuur allerlei trekken aan, waardoor de Middeleeuwse vaganten zich onderscheidden. Interessant is de verrassend-scherpzinnige interpretatie van *De prent van Sinte Reynuyt*, door het verband dat gelegd wordt tussen beeldende kunst en volkslitteratuur. Datzelfde geldt voor de gedétailleerde verklaring van Breughel's Verloren Zoon, in het derde opstel (*Losse opmerkingen over Rotterdamsche kunstwerken*), al is daarin de toelichting van de beide jongensportretten m.i. minder overtuigend. Leerzaam is weer het vierde, reeds vroeger gepubliceerde opstel over *Middeleeuwsch uitschot*, met de verklaring van ‘een aantal figuren uit de kringen der middeleeuwsche vagebonden en fuivers’: Vrouw Laudate, Nobis, Sint Joris Vissop, Alijt de Gans en Hughe. Een korte bijdrage over *De blauwe schuit als uithangbord* besluit deze bundel, die wij als een grondige studie over de Middeleeuwse volksletterkunde mogen verwelkomen.

C.D.V.

Dr N. van Wijk: *Het Getydenboek van Geert Grote*. Naar het Haagse handschrift 133 E 21 uitgegeven (Leiden - E.J. Brill - 1940). Prijs f 7, -.

In 1880 vestigde W. Moll de aandacht op *Geert Groot's Dietsche Vertalingen*. Sedert bleek welk een grote verbreiding en invloed zijn Getijdenboek in de late Middeleeuwen verworven heeft. Zowel om de inhoud als om de taal verdient het de aandacht van theologen en litteratoren, gelijk Van Wijk in deze nieuwe uitgave aantoont. Het *Getiden Boec* dat K. de Gheldere in 1893 uitgaf, berustte op een jonger Zuidelijk afschrift. Maria Meertens (*De Godsvrucht in de Nederlanden*, 1930) gaf een overzicht van de inhoud en bibliografische gegevens, maar een kritische uitgave naar de oudste handschriften, die Van Wijk reeds dertig jaar geleden voorbereidde, bleef achterwege. Als grondslag zou moeten dienen een Haags handschrift met een oude Oost-Noordnederlandse tekst, waarvan de taal het Deventers van Geert Grote waarschijnlijk het meest nabij komt. Dit handschrift is nu nauwkeurig en volledig uitgegeven, met een groot aantal varianten en glossen, terwijl een uitgave van het Münsterse handschrift, dat Moll indertijd gebruikte, eveneens voorbereid wordt.

Van Wijk's *Inleiding* geeft een volledige verantwoording, een handschriftenbeschrijving en *Perspectieven voor verder onderzoek*, ook van taalkundig standpunt. Menigeen zal de uitgever

en de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, die het werk in de kleine reeks ‘Leidsche drukken en herdrukken’ opnam, voor deze degelijke uitgave dankbaar zijn.

C.D.V.

Vijf geestelijke spelen der Middeleeuwen, bewerkt door Dr H.J.E. Endepols (Bibliotheek der Nederlandse Letteren, Amsterdan N.V. Uitgevers Mij ‘Elsevier’ - 1940).

Dit jongste deel van de ‘Bibliotheek’ bevat de bekendste Mnl. dramatische poëzie: de twee *Bliscappen, Marieken van Nieumegen* en *Elckerlyc*, maar bovendien een Latijns Limburgs liturgisch spel uit de twaalfde eeuw, *Stella*, vergezeld door een moderne Nederlandse vertaling. Gelijk van Endepols, als grondig kenner van het Mnl. drama, te verwachten was, zijn de teksten voortreffelijk en uitvoerig ingeleid. In het biezonder bevelen wij de inleiding bij het liturgisch drama aan (blz. 1-12), die niet alleen voor leken belangrijk is, mede doordat de teksten ook muzikaal toegelicht zijn. De tweede inleiding (blz. 28-52) handelt over *Het semi-liturgische kerkelijke drama, Het geestelijk drama in de volkstaal*, waarbij de enscènering met behulp van Franse en Duitse gegevens besproken wordt, en *De Nederlandse Mysteriespeler*. Bij de *Marieken van Nieumeghen* (blz. 237-247) worden terecht de grote artistieke verdiensten in het licht gesteld. Bij de *Elckerlyc* (blz. 317-325) behandelt de uitgever ook de latere bewerkingen. Als hij zegt dat de oorspronkelijkheid ‘hoe langer hoe waarschijnlijker geworden is’ (blz. 321), dan mogen wij, na het onderzoek van E.R. Tigg, deze ‘waarschijnlijkheid’ in zekerheid laten overgaan.

De teksten zijn in moderne spelling overgebracht en in voetnoten beknopt taalkundig opgehelderd. Ongetwijfeld is dit aantrekkelijk geïllustreerde deel zeer geschikt om onze Mnl. dramatische kunst in brede kringen bekend te maken en te doen waarderen.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Pascha-problemen.

Dit is het onderwerp van de inaugurele rede die de Vondelhoogleraar W.J.M.A. Asselbergs (Anton van Duinkerken) de 11de Oktober l.l. te Leiden uitgesproken heeft (Hilversum - Paul Brand's U.M. - 1940). Als achtergrond van dit eerste drama zien wij het werk van rederijkers-tijdgenoten, eveneens Zuid-Nederlanders: Jacob Duym, Abraham de Koninck, Jacobus Celosse, waartegen het werk van de jonge Vondel gunstig afsteekt. Aangetoond wordt dat de tragicomedie destijds ‘de meest moderne dichtvorm’ was, opgekomen onder de invloed van de theaterlitteratuur der Franse protestanten. Als Mozes-drama had het stuk een voorloper in een Latijns schooldrama van de Utrechtse humanist Cornelius Laurimanus, in 1562 te Leuven gedrukt, en wellicht het voorbeeld voor een dergelijke tragicomedie in de volkstaal door de schoolmeester Peeter Heyns. Een aardige vondst is de opmerking dat dit wel het stuk geweest zal zijn dat Vondel als kind te Keulen zag opvoeren en waarin zijn zuster Clemenske een rol vervulde. Dat het Pascha van invloed geweest is op de compositie van De Koninck's *Jephtha* wordt daarna aannemelijk gemaakt. Ten slotte wordt aangetoond dat dit drama, juist door zijn toepassing ‘het voorspel van zijn levenswerk’ geworden is.

Negende verslag van de vereniging Het Vondel-Museum (1938- '39) Amsterdam - M.J. Portielje - 1940.

In dit Verslag geeft J. Aleida Nyland opnieuw een fragment uit Vondel's proza-vertaling van *Godefroy of Hierusalem Verlost* (*Canto XVIII)*. - A. Zijderveld (*Bij de gedichten van Jacob Steendam*) publiceert een gedicht *Rechte gruwel der verwoesting*, gericht tegen Vondel's *Decretum horribile*. - J.D. Meerwaldt geeft een interessante stilistische studie over *Eenzijdig gerichte polaire verbindingen bij Vondel*. Deze onlogische verbindingen wijst hij zowel in de Oudheid als in modern spraakgebruik aan (b.v. iemand uitmaken voor al wat *mooi en lelijk is*).

Vondel's Roskam en Rommelpot.

Een keurig uitgevoerde bibliofiele uitgave van deze beide teksten, bestemd voor de school, verscheen bij De Gemeenschap te Bilthoven (1940), als eerste van een reeks *Keur uit onze klassieken*. De los bijgevoegde Inleiding en Toelichtingen werden bezorgd door A.J. Schneiders.

Twee gedichten.
W. Kloos, *De Zee.*
Ch. Baudelaire, *L'Homme et la Mer.*

De regelmatigheid in de opeenvolging van betoonde en onbetoonde klankgroepen, die zo ver gaat, dat bij lezing nergens de gewone klemtoon behoeft verlegd te worden; de als zeegeruis zachtruisende melodie; de breedheid van zegging, het waardiglangzame tempo en de slepende en meeslepende cadans, die in verband staan met een voorkomen van 6-jambige verzen, - hetgeen in het sonnet niet gewoon is: zij alle verleenen aan Kloos' sonnet een mengeling van klassieke, voorname bewogenheid en romantische innigheid en een behaaglijke gedragenheid. Zij geven het dat waardig en ‘deftig’ karakter, dat den Hollander vertrouwd is en dat hem gemakkelijk imponeert. Aldus meenen wij de roep te moeten verklaren die van dit sonnet uitgaat. Het bovengenoemd 4-kwatrijnig gedicht van Baudelaire bezit minder rijkdom van rhythmische schakeringen. Het bindt zich niet aan jamben of andere traditionele metrische schema's. In dit oppervlakkig beschouwd ‘ongebonden’ gedicht schijnt de reflectie te overheersen, niet de emotie. Het is meer meditatie dan zang. Het is of de dichter zich denkend heeft willen bevrijden van het Onbewuste, alsof hij niet alle intuïtieve gedachten vertrouwt en vreest zich in onbezonnenheid te verliezen. Om het ietwat simplistisch, maar duidelijk te zeggen: Kloos' gedicht lijkt meer geanalyseerd gevoel, dat van Baudelaire meer geanalyseerde gedachte. Op de manier der Parnassiens heeft de z.g. realistische dichter B. niet alleen de vorm met verfijnde aandacht gecultiveerd, maar ook zijn gevoelens met nauwgezetheid ontleed. Hier geen onafgebroken vlot-vloeiende stroom van aandoeningen. Het is of de dichter de spontaneïteit en de inspiratie heeft willen verbergen, de gloed heeft willen temperen, zodat het gedicht op den leek de indruk maakt ‘koel’ te zijn, ja, niet meer dan ‘berijmde gedachte’ te zijn. Als de rasechte, oudere realistische schilders zoekt hij de vastomlijnde omtrekken. Hij vermijdt, in dit gedicht althans, die lyrische, romantische vaagheid, waar later de Symbolisten zo zijn van gaan houden.

De zuivere lyricus Kloos echter, de lyricus avant tout en van professie, is in zó'n innig contact met zijn object, in casu de

zee gekomen, dat dit hem als in de ziel is gevaren, als tot in zijn binnenste is doorgedrongen. Die ziel uit zich nu even spontaan, natuurlijk, onherroepelijk, ja onbewust, als het heel jonge kind, dat zijn kreten van vreugde of pijn laat horen; of ook als het instrument, dat bij aanslag zijn muzikaal geluid voortbrengt.

Een dergelijke uiting stelt Kloos altijd als de ideaal-dichterlijke voor. Zijn vrees is enigszins anders als die van Baudelaire. Hij vreest vóór alles, de indruk te maken, dat zijn gedichten, als die zijner gesmade voorgangers, maar berijmde, koele redenatie zouden zijn.

Een zuiver gedicht kan echter alleen bij oppervlakkige lezing en beschouwing van wat daar ten slotte op het papier staat, de indruk maken slechts berijmde gedachte te zijn. Als de kreet van het kind is de lyriek allereerst verzinnelijking van een innige aandoening. Terwijl de conceptie van het gedicht in het Onbewuste plaats heeft, zoals Kloos placht te zeggen, geschiedt deze verzinnelijking in en door de verklanking. Die uiting van den dichter is dus aandoening in klank. Maar de dichter heeft als geestelijk wezen geest en bewustzijn. Hij kan ideëel vertolken wat er in hem omgaat. De klankwoorden, waarin hij zich uitdrukt, bevatten i d e ë e l , als ‘gedachte’, datgene dat in de g e e s t van den dichter omging, toen het object hem in de ziel drong. R h y t h m i s c h beschouwd bevatten deze klankwoorden verder nog wat er in het g e m o e d van den dichter omging: de bewogenheden, de deiningen en lijningen die ontstonden bij de éénwording van dichter en object en die toen zijn gemoed vervulden en beroerden.

Wijsgerig beschouwd is Kloos' lyriek geen dichterlijk rationalisme of realisme, maar eer voluntarisme.[1)] Zijn lyriek heeft, evenals Wagner's muziek dit met Schopenhauer's voluntarisme gemeen, dat zij berust op de opvatting, dat de muziek de meest directe objectivatie van de wil is. Wat bij Wagner de muziek is, is bij Kloos de klank. Wat bij Schopenhauer de wil is, is bij Kloos de gemoedsbeweging. Hij is er diep van doordrongen dat dichtkunst muziek is. Hij is overtuigd van de enige en uitzonderlijke waarde die de dichtkunst als menselijke en culturele uiting heeft en daarmee tevens van de enige en uitzonderlijke, ja koninklijke plaats, die de heerser-dichter onder de mensen inneemt.

Na deze inleidende beschouwing zullen wij overgaan tot een vergelijkende analyse der beide gedichten.

B. zegt, dat de vrije mens altijd de zee zal moeten liefhebben:

Homme libre, toujours tu chériras la mer. Bijgedachte: hij voelt verwantschap, hij voelt de zee aan als een wezen, vrij als hijzelf. De zee is de spiegel van den mens, die in het eindeloos af- en aanrollen der baren zijn eigen ziel aanschouwt:

> La mer est ton miroir; tu contemples ton âme
> Dan le dêroulement infini de sa lame....

Kloos spreekt eveneens van de zee, waarin zijn ziel zich ‘weerspiegeld’ ziet en van haar eindeloze deining. B. verstaat onder de ziel het gemoed en hij onderscheidt dit van de geest, waarvan hij zegt, dat hij niet minder dan de zee en het gemoed een kolk van bitterheden is:

> Et ton esprit n'est pas un gouffre moins amer.

Het is de pessimistische, elegische klacht van een verscheurde geest, een verscheurd gemoed. De meer sensitieve Kloos maakt niet het onderscheid geest: gemoed, maar het onderscheid wezen: verschijning. Hij objectiveert zijn conceptie en spreekt dan van de zee als van een levend Schoon, dat zichzelf niet kent, dat geen bewustzijn heeft:

> De zee is als mijn ziel in wezen en verschijning:
> Zij is een levend Schoon en kent zichzelven niet.

En daarom juist, weet hij in verrukking, is zijn dichterlijke ziel een ‘levend schoon’ gelijk de volschone zee, omdat ook zijn ziel onbewust het schone concipieert, dat haar geheel vervult en haar opperste en fijnste leven uitmaakt. Over deze conceptie in het Onbewuste heeft Kloos geschreven in De Nieuwe Gids, Juli 1929. Plato heeft geschreven over het enthousiasme van den dichter, d.i. het van de Godheid vervuld zijn, over de goddelijke razernij, waarin hij verkeert als hij geïnspireerd is, buiten zichzelf, het verstand kwijt. Kloos zegt, dat als de dichter weer tot volkomen zelfbezinning gekomen, met zijn weer ‘daaglijks geworden hersens’ de gedichten overleest, hij zich dan in het eerste ogenblik meestal blij verrast afvraagt, of hij dat wel geschreven heeft. Hij weet er zo weinig van, hij deed het zó weinig bewust, dat hij er aan twijfelt. De dichtende ziel k e n t z i c h z e l v e n n i e t. Bijgedachte: ook de gewone, bewuste ziel kent zichzelf niet geheel; de zelfkennis is de hoogste en moeilijkste van alle, zoals de Griekse wijsgeren reeds wisten; zoals Coornhert, Spiegel, Montaigne, e.a. het wisten nà en mèt hen.

Dat de zee spiegel en symbool van de ziel is, ligt geheel in dé lijn van Kloos' natuursymboliek en is in de geest van Baudelaire's sonnet der

Correspondances.

La Nature est un temple où de vivants piliers
Laissent parfois sortir de confuses paroles;
L'homme y passe à travers des forêts de symboles,
Qui l'observent avec des regards familiers.

Het zijn deze heimelijke correspondenties, deze intieme gelijkenissen, gelijkvormigheden en overeenkomsten onder de verschijningen van het Al, die de Symbolisten zullen gaan naspeuren en verwoorden in een subtiele en suggestieve gemoedstaal, die zuiver-verstandelijk niet altijd te volgen is, daar zij zich uiteindelijk schijnt op te lossen in klanken met weinig scherpe betekenis, maar met veel muziek. Zo lossen ook de figuren der neo-realistische, impressionistische schilderijen zich op in de ijle atmosfeer, waarin zij vernevelen, met verdoezeling der omtrekken.

Ook in het tweede couplet voelt Kloos de verwantschap van ziel en zee op basis van symboliteit. De zee, die zichzelf van haar smetten ontdoet en zich altijd weer zuiver maakt, is als de dichter, die zichzelf van leed en last bevrijdt en al dichtend opklimt tot de staat van hoogste reinheid en geluk, van heil-ige sereniteit. Dichtkunst is bevrijding. Tal van dichters hebben deze gedachten uitgedrukt. Zo Potgieter:

Zoo vaak door d'aardsche schemeringen
De stralen dringen
Waar 't schoone uit blaakt,
Is 't ons te moede, in 't bad van luister,
Als werd de kluister
Van 't stof geslaakt:

Gemoed en geest versmaên de weelde
Die kort maar streelde,
Ontbloeid aan 't slijk,
En beuren fluks verbreedde wieken
Naar 't uchtendkrieken
Van hooger rijk!

Boutens zingt:

Die is den storm ontstegen
Die uit den storm den regen
Van eeuwge schoonheid op zijn oogleên vangen mag.

Poetry is the attempt which man makes to render his life harmonious (Carlyle). In *Poëta Victor* zingt Bastiaanse, dat alle smarten te pletter vallen tegen het pantser van de overmacht van den kunstenaar. Het vers: Zij wischt zichzelven af in eeuwige verreining, doet ook denken aan Israëls' *Na den Storm*. De ietwat zoetelijke, lichtende en kleurige zee van Israëls is als deze zee van Kloos, die zich afwischt en verreint. De zee van vers 6:

> En wendt zich altijd om en keert weer waar zij vliedt....

is symbool van de ziel, waarin de opeenvolgende aandoeningen elkaar als verdringen. In dat wenden en keren is de rusteloosstrevende en begerende, de Faustiaanse menselijke ziel, die voor Schopenhauer de essentie van het Al is en daarin en daardoor diens jammerlijkheid en tragiek uitmaakt. Dit wijsgerig pessimisme, deze invloed van Schopenhauer, rechtstreeks of onrechtstreeks ondergaan, heeft de moderne poëzie in mineurtoon gezet. Annie Salomons weet klagend:

> God, lief, er is niets dan verlangen,
> Verlangen is overal;
> De boomen, ze zoeken den hemel,
> De beken, ze snellen naar 't dal.
> De bloemen, ze buigen naar de aarde,
> Of rekken zich hoog in het licht.
> 't Is alles één trachten, één willen,
> Naar 't verre geluk gericht.

Eenzelfde geest spreekt uit de woorden van L. van Deyssel in een bekend stuk over H. Swarth: al die natuurwonderen hebben dit met mij, die een wonder ben onder de menschen, gemeen, althans in mijn oog, dat zij maar één hartstocht hebben: de liefde....

Het Ding-an-Sich is voor Schopenhauer geen onbekende meer: het is Wil. Vermetel knoopt hij aan bij vaagheden in Schelling's natuurphilosofie en ziet zelfs in de anorganische natuur het werk van de wil: in de scheikundige verwantschap, in de magneet, de kristallen, de wateren, die de laagte beminnen.

> En wendt zich altijd om, en keert weer waar zij vliedt.

Hier is de ontzenuwde ziel getekend, die in onbeheerst verlangen terugkeert naar de plaats die zij eerst ontvlucht is; de decadente ziel, die doet wat zij in zwakheid niet laten kan. Hier zijn feitelijk alle mensen: de débauchés van den Fransen

dichter, qui rentraient, brisés par leurs travaux; de dichters uit de klooster-Middeleeuwen, die hun liederen van ‘inkeer en zelfstrijd’ zongen; de egocentrische individualisten, die zich opsloten in hun Ivoren Torens om den cultus van het Ego te vieren, kortom hier is de lange stoet van mensen uit de Dodendansen, die Schopenhauer zijn moraal van het medelijden ingaf, van de plicht het Ik te breken, zich te verlossen van de Wil en daardoor tot het geluk te komen. Hij ging moraliserend verder dan zelfs Savonarola in het ultra-frivole Florence der Medici's, dat van Lorenzo il Magnifico, was gegaan. In *Parsifal* heeft Wagner deze leer overgenomen.

Ook in vers 7 en 8 is de zee nog symbool des dichters. De zee, die zich in duizenderlei lijning uitdrukt en een eeuwig-blij en eeuwig-klagend lied zingt, doet wel zéér denken aan de wijze waarop Kloos zo herhaaldelijk heeft geleraard, dat het rhythme een wezenlijk iets in de dichterlijke zegging is. B.v.: ‘Daar iedere aandoening, iedere kleinste beweging van het gevoel, bij fijn-georganiseerde naturen haar eigen rimpeling heeft, zal dus ook iedere goede versregel zijn eigen, slechts voor hem passende rhythmus doen hooren. Wie het zuiverst zijn gevoel door de bij dat gevoel behoorende rhythmus weet weer te geven, is de beste dichter.’

Samenvattend moeten wij dus constateren, dat de gelijkenis zee: ziel den dichter als zo groot is verschenen, dat de ziel van den dichter hem als een zee en de ziel der zee hem als een dichter voorkomt. Voor Baudelaire is de zee in het eerste kwatrijn een spiegel van den mens in het algemeen; voor Kloos is de zee in beide kwatrijnen een spiegel van den dichter in het bijzonder. Baudelaire's conceptie is minder lyrisch-subjectief; zij blijft niet vastzitten in natuurs y m b o l i e k , maar zij verheft zich tot natuurm y s t i e k . B.'s mens schept er behagen in, op de wijze van Goethe en de Duitse natuurcultus, die uit het innigste verwantschapsgevoel voortkomt, zich in de boezem van die zee, die zijn beeld is, te dompelen. Deze mens omhelst dat beeld met ogen en armen. Zijn hart vindt afleiding en verstrooiing, lafenis en troost bij het aanhoren van de onstuimige klachten der zee:

> Tu te plais à plonger au sein de ton image;
> Tu l'embrasses des yeux et des bras, et ton coeur
> Se distrait quelquefois de sa propre rumeur
> Au bruit de cette plainte indomptable et sauvage.

Verder nog dan deze tweede kwatrijn verwijderen de beide laatste kwatrijnen van B. zich van Kloos' sonnet. B. biijft doorgaan met de ‘recherche’ der correspondenties. Hij noemt zee en ziel beide *ténébreux* en *discrets*. De diepten van de afgronden der menselijke ziel heeft nog niemand gepeild. Niemand ook kent de intieme rijkdommen der zee, die zo naijverig is op haar geheimen dat zij nimmer deze ten volle openbaart. En dan komt B. tot de wondere ontdekking - of zulke ontdekking geheel of gedeeltelijk feitelijk geen ontdekking, maar bekende waarheid is, doet niets ter zake voor wie weten wat dichterlijk ontdekken is - die wel tot conceptie en schepping zal geleid hebben van het gedicht, de ontdekking dat ondanks die verwantschap de broeders zee en mens ontelbare eeuwen als onverzoenlijke strijders tegenover elkander staan, elkaar bestrijdend zonder mededogen en wroeging, omdat hun liefde tot slachting en moord sterker is dan de wederzijdse liefde:

> Vous êtes tous les deux ténébreux et discrets;
> Homme, nul n'a sondé le fond de tes abîmes,
> O mer, nul ne connait les richesses intimes,
> Tant vous êtes jaloux de garder vos secrets.
>
> Et cependant voilà des siècles innombrables
> Que vous vous combattez sans pitié ni remord,
> Tellement vous aimez le carnage et la mort,
> O lutteurs éternels, ô frères implacables.

Het is wederom de liefde die den dichter een blik heeft gegeven in het wezen van het object. Wij voelen, dat in dat wezen de liefde voor *carnage* en voor *la mort* schuilt en dat die liefde dus eeuwig zal zijn. Zo komt B. tot een inzicht van hoge morele en sociale, van grote culturele waarde: tot de pessimistische twijfel aan de komst van de eeuwige vrede.

Om de klassieke en Parnassienachtige, scherpe formulering van de ‘gedachte’ is B. hier niet verwant aan de impressionistische schilders, maar b.v. aan een Arnold Böcklin, die in innig contact kwam met de gigantische geest der natuur, met haar binnenste, en uit kracht daarvan tot een krachtige, zekere en klare openbaring van het wezen der elementen en der deze elementen bezielende geesten. B.'s zee en Böcklin's zeeën, zijn als de klassieke zee der Odyssea. Zij geven ons een gevoel van rust en welbehagen.

B. heeft dus meer gedaan in dit zeegedicht dan enkel het vastleggen van de symbolistische correspondentie-verwantschap

tussen zee en mans. Maar ook als hij niet meer had gedaan dan dit, dan zou zijn sonnet voor altijd voor de literair-aesthetici van belang blijven.

Om nu tot Kloos over te gaan: ook in de terzinen heeft hij zich niet tot natuur-mystiek weten te verheffen. Ook Van 't Hoog en Dr. Eugeen van Oye zijn niet verder dan tot natuursymboliek gekomen in hun zeegedichten, terwijl zij voor Keuls, min of meer als voor Kloos een levend Schoon, een vorm en woon zelf der Schoonheid is geworden, die spreekt:

> Ik ben de zee die lokt en dreigt,
> Haar zachte troost, haar luide hoon.
> En elke golf die zwellend stijgt,
> Is even mijne broze woon.

Om het verschil tussen symboliek en mystiek nog eens heel duidelijk te maken, wil ik nog een paar voorbeelden van mystieke zeegedichten geven. Zo is Geerten Gossaert in *Zwemmende* tot diepe inleving gekomen:

> En vlak aan ons hart bonst in innig vertrouwen
> haar machtige hart, en de zuivere lust
> Van haar kussen verkoelt onze brandende leden
> En voert ons verlangen
> Te rust....

Hethoogtepunt heeft Frederik van Eeden bereikt in *Zeegeruisch*:

> Het zeegeruisch zal ik nog dan gedenken,
> als diep in zand mijn hoorloos oor vergaat;
> als lichten mild mijn oogen niet meer drenken,
> als zonder woon mijn ijle wezen staat.
>
> Naar 't zeegeruisch zal ik nog dan verlangen,
> als naar het liefst wat mij de wereld deê.
> Zij zingt den kroonzang aller wereldzangen,
> de op zandig veld neerdonderende zee....

Zulke poëzie spreekt ons meer aan dan gedichten waarin de verhevenheid en onmetelijkheid der zee voelbaar wordt gemaakt, zoals in *Immensitas* van A. Walgrave en die overigens onvergelijkelijke, gigantische regel uit het kerkelijk officie, waarin de verhevenheid van God en zee beide even kort als krachtig, als door Michel Angelo gebeiteld, wordt uitgedrukt: quoniam Ipsius est mare, omdat van Hem de zee is.

Kloos' gedicht is niet allereerst een zeegedicht, maar een Ik-gedicht. Niet de zee of de mens, maar de dichter is zelf de hoofdpersoon. B. heeft de discrepantie geschouwd, die tussen de broeders zee en mens als onverzoenlijke tegenstanders bestaat. Dit schouwen kan het tot stand komen der mystieke één wording niet meer verhinderen: B. is ten slotte zelf ook de mens tot wien hij zich wendt. Bij Kloos echter eer een daling dan een stijging: de discrepantie wordt nu juist de kern van het gedicht. Doordrongen weliswaar van de gelijkenis zee : dichter weet hij dan ineens weer met klagende zekerheid, dat de dichter ten slotte toch maar mens is. De onbewust concipierende dichter is een bewust levende mens die klagend zo ver gaat in verwijdering van deze zee, dat hij zegt.... groter dan zij te zijn! Het is of de minnaar zich ineens vol trots afwendt.

Met het plotselinge besef dat de mens bewustzijn heeft, schijnt ook de vervoering zich teruggetrokken te hebben, de inspiratie te zijn heengegaan. Het is of Kloos met min of meer teruggekeerde daaglijks geworden hersens - om zijn eigen woorden te gebruiken - dit sextet gedicht heeft. Dus min of meer met bewustzijn. Dit sextet is dan ook minder zangerig, harder en stugger dan het octaaf. In tegenspraak met zichzelf is de dichter echter niet gekomen: beide zee en dichterziel zijn zonder bewustheid. Beiden zijn een levend Schoon. Maar die dichter is ook mens met bewustzijn, die leeft en werkt in het bewuste en daarom juist moet Kloos erkennen niet geheel als de zee te zijn, de zee met ‘al zijn onbewustheid’. M.a.w. de zee is *één*, hij is geheel en al onbewustheid. Kloos is *twee*-eenheid: als dichter is hij onbewustheid, als mens bewustheid. Droevig wenst hij zich een dergelijke algehele onbewustheid, want dan zou hij volmaakt gelukkig zijn. Men zou verwachten, dat Kloos nu, vervolgend, zou zeggen, dat hij dan enkel en alleen dichter zou zijn, bevrijd van het bewuste, in toestand van extase en verrukking verkeren. En werkelijk is Kloos niet zover af van een dergelijke uiting als men zou menen. Hij voelt immers pijnlijk-hinderlijk zijn mens-zijn, dat hem belet alleen-maar als de zee te zijn, alleen-maar onbewust-scheppend wezen te zijn. Hij herhaalt hier op opvallende en toch weer als men het verband in acht neemt, op zo natuurlijke, vanzelfsprekende wijze, het woord ‘menschelijk’ tot driemaal toe, met toenemende klacht:

> Dan had ik eerst geen lust naar menschlijke belustheid
> Op menschelijke vreugd en menschelijke pijn;
> Dan was mijn ziel een zee....

Het harde leven doet den dichter telkens weer ondervinden dat hij ook mens is; het haalt hem omlaag uit de hogere sfeer in de kringen van het bewuste. De mens jaagt den dichter op de vlucht. Het is zo menselijk, behoefte aan het menselijke te hebben, in de eerste plaats aan de vreugd. Als mens is den dichter niets menselijks vreemd. Als classicus weet Kloos: Homo sum et nil humani a me alienum puto. Hij heeft dus ook die lust in de menselijke lusten zelf, die genotzucht, die begeerte, die hem als dichter vreemd is (*als dichter* zegt hij b.v. niet te begrijpen hoe men aan een wijf meer kan hebben dan aan een simpele melodie). Toch is die menselijke bewustheid dwaas, want zij begeert ook vreugd die pijn brengt en dus begeert zij indirect het kwade: de pijn en het leed. Ziedaar een pessimistische gedachte uit de sfeer van vers 6: zij keert weer waar zij vliedt. Augustinus zou klagen in zijn *Confessiones*, dat hij het kwaad doet dat hij verafschuwt. Het gedicht eindigt dan sterk in mineur, in een irrealis: als de ziel van den dichter geen bewustheid had, dan zou zij ook die belustheid niet hebben en zijn als de zee, die immers belustheid en bewustheid mist. Ja, een beter lot zou dan zelfs haar deel zijn, want omdat zij groter is dan de zee, zou ook haar zelfgerustheid groter zijn.

Wat zou de dichter nu eigenlijk verstaan ondo ‘zelf-gerustheid’ en ‘grooter’? De vraag is hier niet geheel op zijn plaats, omdat de dichter niet denkt in bewuste begrippen, in wetenschappelijk te definiëren abstracties, maar in gevoelsvoorstellingen. Gaan wij zeggen, wat wij zelf daaronder bestaan, dan rukken wij deze voorstellingen uit het dichterlijke in het wijsgerige.

Met die beperking en met die reserve mogen wij overigens die zelf-gerustheid wel opvatten als een rust voor verstand, wil en gemoed: het verstand is verlost van de twijfel en in het bezit van de waarheid; de wil streeft niet meer naar de objectivering; de begeerten van het gemoed zijn gestild. De ziel is groter dan de zee, want wij kunnen de laatste hoogstens wil en gemoed toekennen, geen verstand. Bovendien zijn deze wil en dat gemoed dan van een lagere, anorganische soort en behoren zij meer tot de ideëel-wijsgerige als tot de reëel-practische orde.

Ik wil deze interpretatie niet besluiten zonder nog even te wijzen op de mooie overgang tussen de serene, velen fascinerende kwatrijnen in majeur en de droevige terzinen in mineur, een overgang die gevormd wordt door de woorden ‘eeuwig-klagend lied’ op het einde van het octaaf.

Bovenstaande schreef ik zonder vooraf nog eens geraadpleegd te habben Levende Talen, nr. 109, pag. 91 en L.T., nr. 110, pag. 176, waar respectievelijk Dr. J.E. van der Laan en G.W. Wolthuis hun aandacht gewijd hebben aan de interpretatie van Kloos' bekend sonnet, inzonderheid aan een schijnbare tegenspraak daarin. Een paar maanden geleden werden deze stukjes door mij gelezen. Wolthuis drukt een merkwaardige brief van den dichter zelf af, waarin deze verklaart, dat 'de intrinsieke bedoeling van het vers was, aan te geven, dat de ziel (evenals de zee) zich voortdurend beweegt en daardoor verder komt in zelfbegrip' (spatiëring van mij, P.D.). De vraag is nu maar: op welke wijze? Verklaar U nader. Ik antwoord dan met mijn eigen explicatie: de dichter gaat inzien, dat hij behalve dichter mens is; dat bewustheid en belustheid hem scheiden van de zee.

Dit vers is feitelijk een zelfbeschrijving, zegt Kloos verder in die brief. Insgelijks kwam ik tot de bevinding, dat de zee niet primair is in het gedicht, maar de dichter zelf. Het antwoord op de vraag, waarom de ziel groter is dan de zee, geeft de dichter aldus: de ziel kan zich haar tekortkomingen bewust worden en daardoor zich er van zuiveren. Hierbij kan het echter m.i. moeilijk gaan om die zuivering zelf, want de zee zuivert zich niet minder dan de ziel (volgens Kloos' eigen dichtwoorden; zie vers[1)]. Het verschil in grootheid zit dan in de mogelijkheid van zich de dingen bewust te maken, hetgeen weer strookt met mijn verklaring over de toekenning van het verstand, de bewustzijnsfactor, aan de ziel, niet aan de zee.

Ik wens te besluiten met de woorden van den Heer Wolthuis, l.c. 'Op die wijze behoeft men zich niet in duizend bochten te wringen om een goede, logische opvatting van het geheel te krijgen, maar komt men al klaar met een klein beetje goede wil. En dat beetje goede wil zijn wij den dichter Kloos wel verschuldigd.'

Eindhoven, 12 October 1940.

P.N. DEZAIRE.

Eindnoten:

1)

1) Voluntaristisch is een wijsgerig stelsel, als het de wil tot uitgangspunt neemt. Volgens Wundt b.v. gaat de werkzaamheid van de wil vooraf aan die van het intellect.

Een onveranderlijk relatief dat.

In het tijdschrift Taal en Leven II, 13 vlg. vindt men een opstel van Prof. Dr. G. Royen, getiteld *'Relatieve' raadsels*. Het begint met een herinnering aan de bekende grammatica-regel: antecedent en betrekkelijk vnw. moeten met elkaar overeenstemmen in geslacht en getal. En daarop volgen dan verschillende gevallen van grammaticale incongruentie van de relativa, in hoofdzaak verzameld uit het werk van hedendaagse letterkundigen en Noordnederlandse journalisten. In breder verband worden deze incongruenties, relatieve raadsels en slechts relatief raadsels, behandeld in het jongste boek van Prof. Royen *Bijgedachten en Botsingen in taal*. - De constructies waarvoor ik hier aandacht vraag, wendingen die ook incongruentie tussen antecedent en betr. vnw. laten zien, komen in geen der beide studies voor. Evenmin vond ik ze besproken in de *Stil. Grammatica* van Overdiep. Wel wordt het door mij bedoelde geval even genoemd in het *Ndl. Wdb*. III, 2517. Daar staat: 'De nom. onz. enk. (van het relatief) *dat* kan voor alle geslachten staan, wanneer daarop volgt een vorm van een koppelww. met een praedicaatsnomen.' Deze formulering is, zoals zal blijken, niet bevredigend. Er volgt slechts één vb., uit de werken van Arent Fokke, de bekende Amsterdamse auteur van rondom 1800: 'by een der Magistraatspersonen der stad.... *dat een goed vriend van hem was*. ' - Dit soort wendingen wil ik hier nader bespreken. Uit de inleidende woorden moge de lezer de conclusie trekken, dat in hedendaags geschreven algemeen Nederlands de vbb. schaars zullen zijn. In onze dialecten evenwel - mijn indruk is zowat overal in den lande - zijn deze relatieve zinnen met een onveranderlijk *dat* (*wat*) verre van ongewoon; de wending is al oud en ook uit de mond van Nederlanders die men gaarne tot de beschaafd sprekenden zal rekenen, kan men ze horen.

Bij mijn weten is de eerste die er aandacht aan heeft geschonken, Dr. W. de Vries in zijn *Dysmelie, Opmerkingen over Syntaxis*, blz. 37 vlg. en wel in verband met het gebruik van een neutraal pronomen als subject bij een nominaal praedicaat of als praedi-caatsnomen, wijzend op een substantief van welk geslacht of 'getal ook'; bedoeld zijn dus zinnen als: *dat zijn appels; die*

jongens dat zijn rakkers enz.[1]. Het spreekt van zelf dat er verband moet bestaan tussen deze zinnen met een vaag aanduidend of samenvattend demonstratief *dat* en de relatieve zinnen die ons bezig zullen houden[2].

Het is wenselijk eerst de condities na te gaan, waaronder het demonstratief *dat* dienst kan doen als subject bij volgend praedicaatsnomen; alleen onder diezelfde condities komt ook het onveranderlijke relatief *dat* voor. De Vries wijst er op dat het praedicaatsnomen *nooit een adjectief is*. Men zegt dus: *dat zijn appels, perziken* enz., maar men vraagt niet, wijzend naar appels enz. in een fruitwinkel: *hoe zijn dat*? en men krijgt niet ten antwoord: *dat zijn zuur, lekker* enz. Ik zou dit zò willen verklaren: een vraag naar (of mededeling over) de *qualiteit* veronderstelt - anders dan het vragen naar of de aanduiding van de *identiteit* - reeds een zodanige bekendheid met de zaak (of persoon) in quaestie, een zò duidelijke voorstelling van die zaak, dat een vaag aanduidend *dat* zich daarmee niet verdraagt. Onder de verschillende interessante opmerkingen die De Vries maakt over dit soort zinnen, is er nog één die voor mijn onderwerp van belang is, n.l. deze, dat als het praedicaatsnomen een enkelvoudige persoonsnaam is, het bepaald moet zijn door een lidw., een 'vnw. of *één* (*geen*)'. Dus: (Jan) *dat is een deugniet, mijn vriend* enz. en niet: *dat is* (*wordt*) *loopjongen bij de kruidenier*. Dit houdt dunkt mij verband met het hiervoor besprokene. Om dat aan te tonen moet ik eerst wijzen op het bekende feit, dat een substantief in de positie van praedicaatsnomen zijn substantivisch karakter ten dele (of geheel) kan verliezen, tot qualiteitswoord kan naderen. Overdiep, in § 262 van zijn Stil. Gramm. de verbindingen van *zijn* + *subst*. rubricerend, begint: *a*. het *subst*.

1) Voor de ouderdom, het algemeen-Germaanse karakter van deze constructies zie men o.a. Paul, *D. Gramm*. III, § 178 en Van Helten, *Vondels Taal*, § 208 en 217.

2) Dat verband legt ook het *Ndl. Wdb.*; eveneens Van Helten, die in *Vondels Taal*, § 217 enkele oudere vbb. van deze *dat*-relative geeft. - Op overeenkomstige wijze dus als een vragende zin (*wat zeg je? waar woon je*?) tot een bijzin (afh. vraag) kan worden (ik wil weten, *wat je zegt, waar je woont*), kan in een wending: Jan en Piet, *dat zijn zulke rakkers*, het zinsdeel: *dat.... rakkers* gesubordineerd worden: Jan en Piet, *dat zulke rakkers zijn*, worden door ieder gemeden. Blijft men in het eerste geval *wat* vragend vnw. noemen, *dat* in de geeursiveerde zin zal wel relatief moeten heten.

omschrijft een *eigenschap* van het subject (er volgen vb. als: z'n vader was *postbode*; hij is 'n *zwetser*; wees nou 's *ménsch*). Men weet dat dit adjectivisch karakter van het substantief zich vooral bij persoonsnamen kan openbaren, zich formeel kan uiten in het ontbreken van het lidwoord: in *hij is dokter, vrijhandelaar, anarchist* staat het praedicaatsnomen dichter bij een adjectief dan in: hij is een dokter enz.[1)]. Evenmin als nu een subject *dat* bij een adjectivisch praedicaatsnomen kan staan, even zo weinig verdraagt het zich met een persoonsnaam, die in de praedicaatspositie het dichtst tot adjectief is genaderd; dat is dus het onvergezelde substantief. Vandaar dus niet: Jan *dat* is kantoorbediende enz., maar *die* is kantoorbediende.

Daarmee is natuurlijk niet in strijd, dat men op een vraag: wie belt daar? als antwoord kan horen: *dat is dokter, dominé*.

Hier zijn dokter en dominé eigennamen (veel gebruikt als aanspreeksubst.) en hebben we dus een dergelijk geval als: dat is Jan of Piet; natuurlijk hebben eigennamen, òòk in de praedicaatspositie, geen lidwoord[2)]. - De constructie: *dat is dokter, timmerman* wordt ook nog in geheel andere zin gebruikt. Immers van een knoeier of beunhaas, die slecht zijn werk heeft gedaan, zegt men: en *dat* is (*dat* noemt zich) dokter, timmerman! Hier hebben we een ander *dat*, een ironisch-minachtend *dat*, opzettelijk gebruikt ter vervanging van het normale *die*. Achter dit *dat*, een *bewust-degraderende* persoons-aanduiding, kan ook als praedicaatsnomen een adjectief komen (zo bijv. tegen *iemand* die herhaaldelijk op oneerlijkheid is betrapt: en *dat is eerlijk! dat noemt zich eerlijk*!).

Maar ik wend mij nu weer tot mijn relatieve *dat-zin*, waarvan in de voorafgaande opmerkingen de condities bepaald zijn. Het door mij genoteerde materiaal behandel ik chronologisch. Het zal hierbij blijken, dat deze nu uit de beschaafde schrijftaal verbannen constructie, enige kans heeft gehad geldig algemeen-

1) Volkomen substantivisch blijft het praedicaatsnomen natuurlijk in: hij is *de* dokter van onze buren; hij is *die bekende* dokter, die.... - Voor de bekende algehele overgang van het subst. in de praedicaatspositie naar adjectief zie men o.a. Stoett, *Mnl. Synt.* § 25 met literatuuropgave.

2) Een dergelijk zinstype, maar nu gesubordineerd en dus met een relatief *dat*, vindt men bij Vondel: (daer bejegent hem) een out man *dat Laius was*; zie de Inhoud van *Koning Edipus* (uitgave W.B., VIII, 858).

Nederlands te worden. Waarschijnlijk zullen de concurrerende wendingen met een wel-congruerend relatief haar succes hebben verhinderd in een tijd, toen alles wat in strijd werd geacht met logica en orde in de taal, tot die logische orde werd teruggeroepen.

Ik kom dan eerst tot vbb. uit de Mnl. periode. Behalve die welke Van Helten (*Vondels Taal* § 217) noemt, wijs ik op een vb. in Stoett's *Mnl. Syntaxis* § 55[1]: Item, dat gheenen bierdragher van nu voortan eenich man sal mogen te werck stellen, *dat gheenen geswoeren bierdraghere en is*[2]. In het dagblad De Tijd van 6 Dec. '39 vindt men in een art. over 'De Haarlemsche Groote School' een citaat uit een keur van ± 1412, waarbij aan Hollanders verboden wordt hun 'kinderen, *dat knechten* (jongens) *zijn*', anders 'ter scole' te zenden dan in de 'grote scole'. Een vb. uit M.E. Saksisch is: zuster Hermen van Mekeren ende Ysentrut oer zuster, *dat beide uutgelesene perlen der doechden waeren*[3]. Neemt men hierbij Van Heltens vbb. (o.a. uit het Leven van Jezus), dan ziet men dat de constructie op een uitgebreid gebied in de Nederlanden voorkwam.

Talrijke vbb. vindt men in Coornhert's *Lustighe Historien*; ik geef er één: de dochter *dat mijn Huysvrouwe is*[4]. Men ziet hier uit, dat een der voornaamste taalbouwers aan de uitgang der 16de eeuw de wending niet schuwde, althans niet in het luchtige genre.

Mijn materiaal uit de 17de-19de eeuw stamt, behalve het reeds aangehaalde vb. uit Vondel, eveneens uit niet in de eerste plaats als literair bedoelde taal, uit eenvoudige of burleske geschriften. Ik noem Paschier de Fyne (de soldaten *dat alle Musquetiers waren*)[5] en vooral Nicolaas Heinsius. In zijn *Ver-*

1) Het gaat hier over het pron. rel. *dat* 'betrekking hebbend op een antecedent van een ander geslacht of getal'; maar het materiaal is zeer ongelijksoortig!
2) Dit vb. stamt uit de *Rechtsbronnen van Amsterdam* (Breen 477). In diezelfde bronnen blz. 67: *nyemant.... die* geen poirter en is; blz. 384: vier, *die* overmans zijn.
3) Uit *Hier beginnen sommige stichtige punten van onsen oelden zusteren* (uitgave De Man, blz. 76).
4) Zie Dr. G. Nauta's uitgave: XX *Lustighe Historien* (Gron. 1903), blz. 18*b* en verder o.a. blz. 74*a*, 76*b*, 123*b*, 13*b*, en vgl. de door Van Helten genoemde plaatsen. - Van Halteren (*Het pronomen in het Nederlands der 17e eeuw*) noemt dit gebruik van het relatief *dat* niet!
5) Zie Van Vloten, *Bloemlezing uit de Ndl. Prozaschrijvers der 17e eeuw*, blz. 228; op blz. 226: de Praeses *die* D. Festius Hommius was.

makelijken Avanturier vindt men heel wat vbb. (zie bla. 1, 10, add enz. in de uitgave van Jan ten Brink, Zw. Herdr.). Op Arent Fokke is reeds gewezen. En laat ik - wat min of meer algemene schrijftaal betreft - eindigen met de ‘Hallemannetjes, *dat* zulke fatsoenlijke kinderen waren’, waarin Multatuli zelf Juffrouw Pieterse's *dat* cursiveert en dus degradeert tot taal van drie hoog-achter.

Verder vond ik verschillende vbb. in 17de- en 18de-eeuwse meer of minder sterk dialectisch gekleurde teksten. Ik noem, afwijkend van de chronologische gang, in de eerste plaats *Het koddig en vermakelijk Leven van Louwtje van Zevenhuizen* van de Rotterdammer Gerrit van Spaan, de burleske levensbeschrijving van een 18de-eeuwse Zuidhollandse boerenzoon, die zoveel waardevolle gegevens bevat voor de Zuid-hollandse lagere omgangstaal, maar - althans op 't stuk van de klanken - er naar streeft dialectvrij Hollands in ruimere zin te zijn. Hier vindt men vele vbb. van mijn constructie; o.a. blz. 47 (den Engelschman *dat een koddige snaak was*), 74, 93 enz. Ook treft men hier (en elders) eigenaardige variaties op deze wending, die ik straks nader bespreek.

Het materiaal dat ik uit onze 17de- en 18de-eeuwse kluchten verzamelde, is niet groot. Overdiep geeft in zijn 17de-eeuwse Syntaxis, § 144 een paar vbb. uit Bredero en Coster[1)] (ook uit de brieven van Maria van Reigersberg). Interessant is uit Langendijk's *Don Quichot*, vs. vs. 116: volk *dat fyne knevels lyken*, waar de grammatische congruentie tussen antecedent en relatief slechts toevallig is. - Natuurlijk treft men ook vbb. aan in het werk van Wolff en Deken, in de eerste plaats in de proeven van Noordhollands dialect[2)], maar ook b.v. in de *Sara Burgerhart* (een kom thee *dat wel omspoelsel lijkt*, in een brief van Saartje; Uitg. W.B. I, 25).

In al deze dialectteksten vloeien de vbb. niet zo ruim; ook in vele moderne dialectteksten niet. Hoe is dat te verklaren? In de volkstaal zijn synthetische zinnen niet geliefd; men houdt niet van hypotaxis, met name niet van relatieve zinnen (Overdiep,

1) Zie o.a. ook Van Moerkerken, blz. 282, vs. 178; 590, vs. 140. Bredero legt de constructie de Brabander Jerolimo in de mond (zie Overdiep). - Overdiep's formulering van het geval laat te wensen over.

2) Zie de *Losse Proza-stukken en brieven van El. Wolff-Bekker*, uitgegeven in 't Klass. Letterk. Pantheon, b.v. blz. 73 en 78. Ook tante Martha de Harde gebruikt de *dat*-zinnen (Willem Leevend IV, 314).

§ 379), vooral niet van continuatieve bijv. bijzinnen, wat de behandelde *dat*-zinnen gewoonlijk zijn. Er zijn concurrerende, paratactische wendingen, die bij voorkeur worden gebruikt. Eerst als de dialectspreker pogingen doet om A.B. te spreken of te schrijven, of zijn eigen dialect in een meer gestileerde vorm weer te geven dan de dagelijkse sleur vereist, komen de vbb. talrijker aan den dag. Hij staat dan onder invloed van de 'hogere' zinsbouw van de meer gecultiveerde taal en komt tot compromisconstructies, constructies die in synthetische vorm trachten te zetten wat de dagelijkse-sleurtaal analytisch uitdrukt[1]. Vandaar dat men in volkomen getrouwe dialectweergaven minder vbb. vindt dan in die welke beheerst worden door de zinsbouw van de cultuurtaal.

En daarmee kom ik dan tot onze hedendaagse dialecten. Ik heb een klein onderzoek ingesteld, niet zo zeer om mij op dialectgeographische paden te begeven, maar omdat het zwijgen onzer dialect-grammatica's over deze constructics' het zwijgen ook van Overdiep in zijn studiën over 't Katwijks, van Peters in zijn verhandeling over de *Vormen en verbuiging der Pronomina in de Nederlandsche Dialecten* (*Onze Taaltuin* VI en VII)[2], mij bevreemdde. Het is immers te verwachten dat deze relatieve *dat*-zinnen, die zich toch ontwikkeld moeten hebben uit de alom verbreide wendingen met demonstratief *dat* (dat zijn appels), overal in dialect zullen voorkomen; natuurlijk in verband met de boven besproken voorliefde voor een meer analystische zinsbouw niet in die mate als de constructies met demonstratief, maar toch wel zò talrijk dat ze de oplettende waarnemer niet zullen ontgaan. Mijn eigen kennis van Fries en Gronings bevestigt dat. Zowel uit geschrèven Fries en Gronings als uit de gespròken taal is mij de wending volkomen vertrouwd[3]. En door navraag bleek mij dat men in al onze Noordnederlandse

1) Op eenvoudige wijze wordt dit geïllustreerd door de volgende mededeling, mij gezonden door iemand die uit Pijnakker afkomstig is: 'Ik zou zeggen: mijn nieuwe auto, dat's een Ford, bevalt mij goed; en schrijven: mijn nieuwe auto, dat een Ford is, bevalt enz.'
2) Het betr. vnw. vindt men VII, 237 vgl.
3) Talrijke vbb. vindt men bijv. in de *Rimen ind Teltsjes* van de Gebr., Halbertsma. Uit Ter Laan, *Gron. Wdb.* haal ik aan: n̥ maid *dat wat is*, dij wil doar nait dainn̥, waar men als praedicaatsnomen een zelfst. pron. vindt.

provinciën deze relatieve *dat*-zin gebruikt, hier meer, daar minder[1]. Ik ga niet in bijzonderheden, vermeld slechts terloops, dat ik maar één volstrekt afwijzend antwoord kreeg; dat van verschillende zijde het antwoord kwam: ja, wij kennen dat, maar gebruiken toch gewoonlijk een andere wending (zie boven); en zo kreeg ik nog andere meer of minder belangrijke opmerkingen. Twee daarvan wil ik noemen.

Van een paar zijden werd mij gezegd: wij gebruiken hier de constructie alleen als het antecedent *een persoonsnaam* is. Mij was ook reeds opgevallen dat in het door mij uit geschreven bronnen genoteerde materiaal, het antecedent bijna zonder uitzondering een persoonsnaam is. Ook zegt mijn Fries taalgevoel: in de eerste plaats bij persoonsnamen, al acht ik een zin als: die stoel, *dat nog een erfstuk van mijn moeder is*, wil ik niet missen, toch wel in de haak. En onder hetingekomen materiaal van moderne dialectsprekers zijn verschillende vbb. met een zakelijk antecedent. Toch blijven persoonlijke antecedenten verreweg het talrijkst. Een volkomen bevredigende verklaring kan ik niet geven.

Verder is het merkwaardig, hoe in de besproken wending *dat* dikwijls voor *wat* moet wijken. Dit constateerde ik enkele malen bij het materiaal, dat ik door bemiddeling van de heer Michels, vooral uit Brabant en Limburg kreeg, dat bleek treffend uit een onderzoek dat de heer Kuitert op mijn verzoek instelde bij 230 leerlingen van 16-22 jaar, allen onderwijzers of aanstaande onderwijzers. Daaronder zijn 130 Amsterdammers. Deze kennen allen de *dat*- of *wat*-constructie, maar de grote meerderheid (114) gebruikt *wat* (naast die). 28 proefpersonen zijn afkomstig uit Friesland of Groningen; deze kennen hier *dat* naast *die*, geen *wat*. Dit is in overeenstemming met mijn Fries gebruik. 20 komen uit Drente, Twente en de Achterhoek. Deze kennen naast *die wat*[2]. Volledigheidshalve deel ik nog mee dat volgens de door de heer Kuitert opgemaakte statistiek slechts 16 van de 230 leerlingen alleen

1) Dr. Karsten o.a. schrijft mij: geheel Noord-Holland kent de constructie; in zijn beschrijving van het dialect van Drechterland wordt ze niet vermeld. Ook Boekenoogen spreekt er niet over.

2) Ook dit sluit aan bij mijn andere schriftelijke en mondelinge gegevens; vgl. o.a. Bezoen (*Klank- en Vormleer van het dialect der gemeente Enschedé*), blz. 74: Graats, wat mienn̥ zön is. Ook het Nederduits kent dit gebruik van *wat* in ruime mate.

die gebruiken on het onveranderlijke relatief *dat* (wat) niet kennen. Deze zullen waarschijnlijk wel in een dialectvrij grote-stadsmilieu zijn opgevoed.

De vervanging van *dat* door *wat* zal wel van de jongste tijd zijn (stellig wat Holland betreft) en samenhangen met de moderne neiging om het bij een onz. enkelv. antecedent behorende *dat* door *wat* te vervangen. Ieder kent door de radio: het liedje wat ik voor U zingen ga....; hoezeer dit veld wint, ook in geschreven taal, kan men lezen in het reeds genoemde boek van G. Royen, *Bijgedachten en Botsingen in Taal* (blz. 179 vlg.). Hij constateert: ‘we zien het noorden naast het zuiden optrekken, vertalers naast oorspronkeliken, journalisten naast letterkundigen’ (blz. 189). Te opmerkelijker is deze voorliefde voor *wat*, wanneer men bedenkt dat in 17de-eeuwse taal - zowel in de literaire als in de volks-taal - *dat* zeer veel voorkomt in gevallen waarin de 19de- (en 20ste-) eeuwse grammatica *wat* voorschrijft (*dat int vat is*, dat suert niet; *dat meer is*....; kiest *dat u betaemt; al dat ick wenschen kan* enz.)[1].

Verschillende malen trof ik in oudere literatuur een variant van *dat*, die nog bespreking verdient, n.l. *hetwelk* ('t welk). Ik laat enkele vbb. volgen: in het Haarlemmermeerboek van Jan Adriaansz. Leeghwater vindt men: in de hofkerk...., *'t welk een zeer schoone kerk was* (Van Vloten, *Bloeml.*, blz. 88); in Louwtje van Zevenhuizen: de Waardin, *hetwelk een ongeruste Karonje was* (191); deze Vent, *'t welk een.... olyken Plug was* (167)[2]. Ik stel hiernaast een paar vbb. uit het Duits: die Abtissin, *welches eine Frau.... war* (uit Heinrich von Kleist's novelle Die heilige Cäcilie oder die Gewalt der Musik) en Bonifacius, *welches der Apostel der Deutschen werden sollte* (uit het werk

1) Zie Overdiep, *Zeventiende-eeuwsche Synt.* § 135 vlg., Van Helten, *Vondels Taal*, § 223 en Heinsius (*Statenbijbel*), p. 150, noot 1.- Over de motieven die een rol kunnen spelen bij deze *dat-wat*-overgang, handelt Gerlach Royen t.a.p. Het komt mij voor dat Friezen en Groningers niet mee doen; zij gebruiken zelfs dikwijls *dat*, waar de Ndl. Spraakkunst *wat* eist.

2) Zie verder o.a. blz. 41, 46, 167. Opmerkelijk is in Heinsius' *Vermakelijken Avanturier*: dat hem de Markgraaf, of Fiscaal van Antwerpen, 't *welk* gemeemlijk een smagterig volk is, niet weinig in de hairen sou sitten (blz. 15). - ook Coornhert gebruikt die relatief *het welc* naast *dat*; bijv. Lustighe Historien, blz. 109*a*:.... eenen Edelman, genaemt Cremes, *het wele hem een seer out vrient was*.

van Goethe (aangehaald in Blatz II, blz. 824)[1], hier zoals men ziet in literaire taal.

Hoe zijn de Ndl. vbb. te beoordelen? Zij kunnen naar het mij voorkomt, moeilijk als weergave van spreektaal worden beschouwd. Ik zou ze eerder willen toeschrijven aan een neiging om de als minder beschaafd gevoelde dat-constructie een deftiger tintje te geven, te verschrijftalen. Bijbellectuur en kanselgebruik[2] kunnen hier o.a. een rol hebben gespeeld: door de keuze van *hetwelk* bleef een algemeen neutraal relatief, een in 17de-eeuwse literaire taal geliefd relatief, en werd de constructie veredeld.

Ik heb mij in het bovenstaande bezig gehouden met een relatief *dat*, dat gebonden is aan bepaalde omstandigheden. Men zou het onderwerp ruimer kunnen nemen. Van ouds komt een onzijdig relatief *dat* voor onder algemener condities. Ik haal uit Stoett's Mnl. Syntaxis, § 55 één vb. aan: *Die lande dat nu die Pollanen bouwen*. Aan dit gebruik in moderne (Zndl.) dialecten wijdt Peters in Onze Taaltuin VII, 241 vlg. enkele opmerkingen, zonder echter de kwestie verder te brengen. Voor Nederland is deze zaak mogelijk van belang in verband met het Afrikaans, dat slechts één relatief kent, het onzijdige *wat*. Hebben de emigranten uit Nederland dit *wat* meegebracht naar hun nieuwe vaderland (mogelijk slechts in potentie), of is het een geheel op eigen Afrikaanse bodem voltrokken proces van creolisering geweest, dat aan het neutrale *wat* de overwinning heeft gegeven op de andere relativa? Ik weet het niet en wil het onderzoek naar een onveranderlijk *dat-* (*wat-)* relatief in ruimer verband gaarne aan anderen overlaten.

Augustus, 1940.

A.A. VERDENIUS.

1) Ik moet het Duits hier verder buiten bespreking laten; een enkele opm. over de constructies die ik behandel, maakt o.a. Paul, *D. Gramm*, III, § 178.

2) Zie D.J. Heinsius, *Klank- en Buigingsleer van de taal des Statenbijbels*, § 215.

De waardering van de volkstaal[1].

Wie de boer opgaat om dialektmateriaal te verzamelen, verrijkt niet alleen zijn wetenschappelijk apparaat maar ook zijn mensenkennis. Hij zit met afgedankte Zuiderzeevissers aan de haven en gaat bij oude grootmoeders op koffievisite. Hij moet zich verplaatsen in een goede oude tijd die hij nooit heeft gekend en ontdekt soms plotseling hoe hij onbeschaamd bezig is zich in allerlei intimiteiten binnen te dringen. Men kan natuurlijk heel goed op zijn studeerkamer over volkstaal schrijven zonder dat men ooit bij een mesthoop heeft gestaan, men kan op deze wijze zelfs ontdekkingen van blijvende wetenschappelijke waarde op dit gebied doen. Maar men kan de volkstaal dan toch nooit in haar maatschappelijk verband zien, omdat men de sprekers van de volkstaal niet kent, en daardoor weet men in de grond van de zaak niet wat volkstaal is. Wat volkstaal is, komt men pas te weten als men eens persoonlijk kennis heeft gemaakt met het wantrouwen van een Zuidhollandse boer, als men eens met kracht van redenen heeft moeten betogen dat men heus niet als melkcontroleur en ook niet van de belasting komt, maar integendeel een hoogst onschuldig wezen is dat enkel maar wil weten hoe b.v. de uier van de boer zijn koe heet, en als men na dit alles gedaan te hebben tot antwoord krijgt: ‘Kom morgen maar eens terug, dan zal ik het je vertellen’. Wat volkstaal is, weet men, wanneer men in zeker dorp vragend naar een woord dat daar zonder enige twijfel algemeen bekend moet zijn, te horen krijgt: ‘Och, d'r zal misschien wel eens zo'n groene ergens achteraf zijn die dat woord gebruikt, maar wíj zeggen het nooit!’ Dan weet de dialektverzamelaar duidelijker dan door welke theoretische beschouwing ook, dat volkstaal iets is waarvoor men zich schaamt, omdat de meester op school er vroeger altijd tegen gefoeterd heeft en de mensen in de stad erom lachen wanneer je je per ongeluk een boerse wending laat ontvallen. Dat een stadse meneer zich voor dat taaltje interesseert, dat kan geen zuivere koffie zijn! Die zoekt een smoesje om zich binnen te dringen!

En als de dialectoloog eerlijk is, moet hij dan niet toegeven

1) Voordracht gehouden op de maandelijkse vergadering van de Maatschappij der Ned. Letterkunde van 3 Nov. 1939.

dat er in het wantrouwen van de boer veel volkomen gerechtvaardigd is? Is zijn wetenschappelijke belangstelling er niet een van een verdacht soort? Moet hij niet bekennen: ‘Ja man, je mesthoop waar je een hele winter op zwoegt om hem zo goed mogelijk te krijgen, interesseert me niet, en je koe met al zijn deugden en hebbelijkheden interesseert me ook niet, en wie jij zelf bent laat me evenzeer koud, en voor je taaltje heb ik eigenlijk net zo weinig waardering als je vroegere schoolmeester. Ik heb alleen een paar woorden nodig die jij kent, woorden waar ik iets mee kan doen, die stippen kunnen worden op mijn wetenschappelijke kaarten. En als ik die kaarten heb getekend, mag jé dialekt voor mijn part uitsterven, wetenschappelijk is het dan toch vastgelegd’? De dialectoloog is een kultuurmens en kultuurmensen zijn vijanden van de volkstaal. De Zuidhollandse boer woont te dicht bij de grote steden om de kultuurmensen niet door te hebben. En hij is bereid zich voor 't uiterlijk aan de kultuurmensen te assimileren, hij is bereid zijn dialekt te laten uitsterven, liever dan zich daardoor te onderscheiden. Maar dan moeten de kultuurmensen niet met verraderlijke wetenschappelijke smoesjes aankomen die hem zouden dwingen zich toch nog bloot te geven. Wetenschap die niet tot onmiddellijke opbouw van zijn leven en bedrijf dient, kan hem niets schelen en hij laat zeker niet voor zijn plezier een röntgenfoto van zijn hart maken.

Ik heb met opzet het conflict tussen volkstaal en kultuur hier zo scherp mogelijk gesteld, maar ik moet er direkt aan toevoegen dat het in deze vorm een uitzondering is. Een volkstaalonderzoeker zo harteloos, dat hij een dialektspreker enkel beschouwt als proefpersoon en de dialektwoorden enkel als objekt van wetenschap, zal men nauwelijks ergens kunnen vinden. Want ieder man van wetenschap is ook een mens en de keus van zijn wetenschappelijk objekt kan niet los zijn van zijn menselijke voorkeur. Studie van de volkstaal is praktisch ondenkbaar zonder waardering voor de volkstaal. Het is geen beleefdheidsfrase, wanneer men in de werken van bijna alle dialektonderzoekers dankbetuigingen aantreft aan het adres van de vele ongenoemde medewerkers die het materiaal hebben verschaft, het is een behoefte van het hart. Men kan niet aan een huiselijke haard plaats nemen zonder gastvriendschap te sluiten, men kan de volkstaal niet onderzoeken zonder het volk en zijn taal lief te krijgen. In verreweg de meeste gevallen zal de waardering echter niet pas achteraf komen, maar de eerste aanleiding zijn geweest tot het weten-

schappelijk onderzoek. Hoe vaak stammen de dialectologen niet uit de kring der volkstaalsprekers en is dus hun studie een offerande der dankbaarheid aan het milieu hunner jeugdjaren! Naarmate de kultuur een sterker beslag gaat leggen op het menselijk bewustzijn, wordt de tegenzin om zich volkomen aan de kultuur te assimileren ook sterker. De diepste aandrift tot de studie der volkstaal is in vele gevallen de hang naar het nog niet door de kultuur verbruikte woord, naar de 'moedertaal'.

Anderzijds kan de Zuidhollandse boer zoals ik hem daareven tekende ook zeker niet gelden als het type van de gemiddelde Nederlandse volkstaalspreker. Zo vindt men ze alleen maar in de streek rondom de grote steden. Overal elders is men niet zo bang om voor de eigenaardigheden van zijn plaatselijk dialekt uit te komen. Dat er zelfs in brede kringen een duidelijk waarneembare waardering voor de volkstaal bestaat, blijkt uit de dialektlitteratuur. De heer P.J. Meertens heeft op grond van de op het Dialektenbureau van de Kon. Akademie van Wetenschappen aanwezige verzameling een kaart getekend, waarop de plaatsen staan aangegeven in welker dialekt in de laatste tien jaar geregeld bijdragen in bladen zijn verschenen. Deze kaart geeft dus geen overzicht van de huidige volkstaalbelletrie in zijn gehele omvang, maar alleen van dat deel dat niet slechts de liefhebbers en fijnproevers maar een algemeen publiek bereikt. We zien nu hierop dat alle provincies aan deze journalistieke dialektbeoefening meedoen, ook Holland benoorden het IJ, met uitzondering alleen van Utrecht en Zuid-Holland. Ja zelfs in Zuid-Holland vinden we nog een merkwaardige uitzondering: er blijken ook bijdragen in Schevenings dialekt in de pers te verschijnen. De vissersdorpen nemen in Zuid-Holland een heel eigen plaats in: de bevolking is er onafhankelijker van oordeel en minder bang zich door plaatselijke eigenaardigheden te onderscheiden (men denke aan de klederdracht). In grote lijnen geeft dit kaartje stellig een juist beeld van de waardering voor de volkstaal bij de volkstaalsprekers zelf. Zuid-Holland en Utrecht vormen de witte plek, niet alleen op deze kaart, maar in mindere of meerdere mate op vrijwel alle dialektkaarten: nergens is het zo moeilijk medewerkers voor dialekt-enquêtes te krijgen als juist daar.

Volkomen naief is de volkstaal tegenwoordig bijna nergens meer. Het onderwijs heeft de volkstaalsprekers in aanraking gebracht met de beschaafde taal en ze door de tegenstelling het eigen idioom al enigszins bewust gemaakt. In het Westen leidt deze bewust-

making, voortgezet en versterkt door een intensief verkeer met de kultuurcentra, tot een geleidelijke terugdringing van het eigene, in het Oosten en Zuiden daarentegen leidt de bewustmaking door de literaire en wetenschappelijke beoefening van het plaatselijk dialekt, veeleer tot een zeker zelfbewustzijn. Want de kultuur is als een gif dat in grote dosis toegediend heel anders werkt dan in kleine dosering. Een te sterke aanraking met de kultuurtaal werkt verlammend op de volkstaal, een matig contact prikkelt tot een particularistisch verzet. Particularisme is net zo goed een kultuurverschijnsel als dialektverdringing: in het laatste geval wordt de volkstaal verdrongen door de kultuurtaal, in het eerste wordt de volkstaal kultureel aktief gemaakt en houdt daardoor op volkstaal in de eigenlijkste zin des woords te zijn. Als men zich heel kras wil uitdrukken, kan men zelfs zeggen, dat alle waardering voor de volkstaal in de grond der zaak apenliefde is: er is geen beter middel om de volkstaal zijn karakter van volkstaal te ontnemen dan een levendige waardering. Maar om zich zo uit te drukken moet men wel heel vijandig tegenover de kultuur staan en heel idealiserend tegenover het onbewuste leven! Zonder deze beschouwing wat de appreciatie der verschijnselen betreft tot de mijne te willen maken, wil ik het waarheidselement dat erin ligt daarom niet voorbijzien.

Ik zei dat de volkstaal bij ons bijna nergens meer volkomen naief is. Ik zou ook kunnen zeggen: er is bijna nergens meer echte volkstaal, maar alleen kultuurtaal in verschillende gradaties. Maar ik geloof niet dat de laatste formulering de helderheid der begrippen bevordert. Liever stel ik het zo voor, dat kultuurtaal en volkstaal de twee polen zijn waartussen het taalleven zich beweegt. Dat wil zeggen: kultuurtaal en volkstaal zijn wisselende begrippen, maar begrippen die van elkaar afhankelijk zijn. Als men het begrip kultuurtaal ruim neemt, wordt het begrip volkstaal eng, en andersom. Men behoeft onder kultuur- en volkstaal in de verschillende tijden niet precies hetzelfde te verstaan, maar kan de begrippen wijzigen naar gelang het aangezicht der kultuur andere trekken krijgt. In de Middeleeuwen b.v. kan men kultuurtaal vrijwel laten samenvallen met geschreven taal en volkstaal met gesproken taal. In de tijd der Renaissance, wanneer ook de gesproken taal een voorwerp van aanhoudende zorg der kultuur begint te worden en men anderzijds het dialekt om het literaire effekt gaat gebruiken, kan men de kultuurtaal gaan omschrijven als beschaafde en de volkstaal als onbeschaafde taal.

In de tijd der Romantiek, wanneer de volkstaal gekultiveerd wordt tot uitdrukkingsmiddel van alle menselijke gedachten en aandoeningen, kan men de tegenstelling tussen kultuur- en volkstaal enkel nog maar zoeken in het verschil van maatschappelijke betekenis: de kultuurtaal is de algemene, de machtige, de volkstaal de bijzondere, de zwakke.

Al moeten wij echter in de verschillende perioden van onze taalgeschiedenis met verschillende begrippen kultuur- en volkstaal werken, dit neemt niet weg dat de wisselwerking tussen beide altijd door dezelfde wetten beheerst wordt. Het zijn de wetten die wij dagelijks kunnen constateren, zodra we ons rekenschap gaan geven van de plaats die de volkstaal in onze kultuur inneemt. De kultuur leidt enerzijds tot nivellering en conventie en ontwikkelt anderzijds de behoefte aan een individueel gevoelsdomein. De gemeenschap die zich van een volkstaal bedient staat enerzijds, door haar zwakker ontwikkeld bewustzijn, weerloos tegen de opdringende nivellering der kultuur en kan anderzijds bij versterking van het bewustzijn een voedingsbodem worden van particularisme en trots op eigen aard. Het spreekt vanzelf dat het kulturele individualisme en het naieve particularisme elkaar dikwijls zullen vinden en elkaar wederzijds versterken. Zij hebben beide de volkstaal nodig en waarderen die, maar de wijze waarop toont toch meestal nog wel duidelijke verschillen. Het spreekt ook vanzelf dat de nivelleringsdrang in de kultuur zich telkens ongewild zal encanailleren met het kuddeïnstinct van de zwakker bewuste massa. Beide zijn vijanden van de volkstaal, al zal in hun verschillende wijze van reageren op sommige verschijnselen het onderscheid van hun motieven nog wel dikwijls aan den dag treden.

Ik meende deze algemeenheden tot juist begrip te moeten doen voorafgaan, alvorens nu meer in bijzonderheden na te gaan, wat de volkstaal in de loop der eeuwen zowel voor de scheppende als voor de beschouwende geesten in ons kultuurleven heeft betekend. De Middeleeuwer heeft er zich stellig niet heel druk over gemaakt. Men mag niet zeggen dat hij het conflict tussen kultuurtaal en volkstaal onbewust heeft ondergaan, maar hij heeft er zich nooit opzettelijk en systematisch mee bezig gehouden. De Middeleeuwer leerde de grammatica van zijn moedertaal zoals men het verzenschrijven pleegt te leren, te weten door navolging. Daardoor verwierf hij zich wel een grammaticaal systeem, maar meestal geen streng systeem en vooral geen streng bewust systeem.

Hij vond dat niet nodig. Pas de humanistische dichters gingen dat nodig vinden. De spelling der alleroudste Vlaamse schrijftaal, zoals die zich in het uiterste Noorden van het Franse koninkrijk uit reactie tegen en dus onder invloed van de Franse kultuurtaal heeft ontwikkeld, moet wel vrij zuiver fonetisch geweest zijn en vrij zuiver de Vlaamse volkstaal hebben weerspiegeld. Aangenomen tenminste dat er geen oudere Germaanse taaltraditie een woordje in meegesproken heeft, want dan zou ook de oudste Vlaamse schrijftaal al conventionele, niet aan de volkstaal ontleende kultuurelementen hebben bezeten. Zodra die Vlaamse schrijftaal zich echter ook in niet-Vlaamse gebieden, b.v. in Brabant of in Holland, deed gelden, moet er een spanning ontstaan zijn tussen kultuur- en volkstaal. Theoretisch zou er in Holland onder invloed van de Vlaamse kultuurtaal een Hollandse kultuurtaal hebben kunnen ontstaan, net zo als de Vlaamse kultuurtaal onder invloed van de Franse tot stand was gekomen. Er ontstaat echter een Hollands getinte Vlaamse kultuurtaal. De Vlaamse kultuur was dus machtig genoeg om de schrijvende Hollanders tot assimilatie te dwingen, het Hollandse particularisme was niet machtig genoeg om zich kultureel te kunnen verwerkelijken. Hollands particularisme tegenover Vlaanderen moet er wel degelijk geweest zijn, getuige Melis Stoke. Het blijft echter problematisch of we de hollandismen in Hollandse teksten nu moeten toeschrijven aan particularisme of aan slordigheid d.w.z. onvolkomen nivellering. Misschien ook aan allebei tegelijk: een Hollands schrijver die ook eens de alleen aan scheppers van een schrijftaal voorbehouden spellingsregel ‘schrijf zoals je spreekt’ bij vergissing had toegepast en vervolgens zijn ‘fout’ bemerkte, kan misschien wel gedacht hebben: ‘waarom zou ik het verbeteren? is mijn Hollandse vorm niet even goed als de Vlaamse?’ Maar als hij een dergelijke overweging heeft gehad, heeft die hem toch niet weerhouden om in de volgende regel weer de zuiver Vlaamse vorm te schrijven. De machten die de wisselwerking tussen kultuurtaal en volkstaal bepalen, hebben ook ongetwijfeld in de Middeleeuwen al gewerkt, maar met een zo onbekommerde wispelturigheid, dat hun effekt moeilijk meer nauwkeurig is na te gaan. Enig houvast bieden de bekende regels van Maerlant:

> Men moet om de rime souken
> Misselike tonghe in bouken:
> Duuts, Brabants, Vlaemsch, Zeeus,

omdat men eruit kan afleiden dat Maerlant wel eens bewust rijmshalve, dat is dus in zekere zin ter wille van een verfijnd literair effekt, uitbreiding van zijn woordenschat in andere dialekten zocht. Merkwaardig is het woord ‘bouken’ in deze regels: Maerlant zocht in de geschreven taal. Van bewuste waardering van de ongeschreven volkstaal voor literaire doeleinden kan dan nog geen sprake zijn, evenmin van bewuste afkeer. Bij een algemene vernieuwing van de literaire taal zoals de rederijkers die voorstonden, speelt de volkstaal nog geen rol: we zien enkel nog maar een streven naar verfijning, naar kunstige constructies en exotische woorden, niet naar vereenvoudiging. De Renaissancist zal pas om aan de verstarring van een literaire taal te ontkomen en om zijn uitdrukkingsmiddelen bewust te verrijken naar de volkstaal gaan grijpen.

De 16de eeuw is de eeuw van de grammatica's en de woordenboeken. De dichters hebben er niet meer genoeg aan om het vak al doende te leren, zij voelen de noodzaak om zich bewuster rekenschap te gaan geven van hun taaltechniek. Uiteraard doen zij dat met behulp van Latijnse voorbeelden en van de rede, beide zojuist in hun volle omvang ontdekt. De macht der duistere middeleeuwse conventie schijnt gebroken, er zal een nieuwe redelijke conventie worden opgebouwd. Maar de conventie gaat zijn eigen gang. Hoeveel van de 16de-eeuwse experimenten houdt stand? Hebben de spelboeken van Joost Lambrecht of Sexagius de grondslag gelegd voor een nieuwe spelling? Hebben de taalbouwsels van Jan Utenhove of Pontus de Heuiter de grondslag gelegd voor een nieuwe algemene taal? Heeft de buigingsleer van de *Twe-spraack* iets aan de Nederlandse deflexie kunnen veranderen? Heeft het woordenboek van Kiliaan, dat zo zorgvuldig allerlei ongewone woorden uit oude en gewestelijke boeken bijeen had gelezen, de Nederlandse woordenschat werkelijk verrijkt? Het zijn allemaal curiosa geworden, soms door de moderne wetenschap nog wel gewaardeerd, maar om andere redenen dan de schrijvers kunnen hebben gewenst.

Aandacht voor de volkstaal kunnen we vooral opmerken bij de vernieuwing van de spelling en de opbouw van de woordenschat. Immers wie een redelijke grondslag voor de spelling wil opsporen zal altijd bij de uitspraak terecht komen. En bezinning op de uitspraak wil voor een 16de-eeuwer zeggen bezinning op de volkstaal, want een algemene beschaafde uitspraak als pendant van een min of meer algemeen aangenomen schrijftaal, hadden de

Middeleeuwen hem nog niet nagelaten, hoogstens hadden de rederijkers op hun gewestelijke en landelijke bijeenkomsten voor hun beperkt doel een begin van een literaire standaarduitspraak gekultiveerd. Lambrecht en Sexagius wisten dus niet beter te doen dan te luisteren naar de plaatselijke volkstaal, met het gevolg dat wij nu een tamelijk zuiver beeld hebben van het 16de-eeuwse Gents en Mechels. Dit was echter een poging die op niets moest uitlopen. Een kultivering van een gewestelijke uitspraak kan alleen zin hebben náast, niet in de plaats ván een algemene uitspraak. Die algemene beschaafde uitspraak moest er dus eerst komen vóor de spelling een redelijke grondslag kon krijgen. Maar die algemene beschaafde uitspraak kon er alleen komen op een onredelijke manier, niet door een weloverwogen keus uit de verschillende gewestelijke uitspraakmogelijkheden, maar door de machtspositie van een bepaald kultuurcentrum. Dat kultuurcentrum werd door de loop van de geschiedenis Amsterdam, en dus heeft Spieghel, die dat in 1583, toen hij zijn *Twe-spraack* schreef, nog allerminst kon voorzien, het geluk gehad dat zijn grammatica het verder heeft kunnen brengen dan historisch curiosum, dat zij de eerste systematische vastlegging heeft kunnen worden van de nieuwe algemene kultuurtaal. Het aandeel van de Amsterdamse volkstaal in deze renaissancistische standaardtaal moet men overigens niet overschatten: het was niet groter dan onvermijdelijk. Spieghel is ongetwijfeld Hollands particularist, men leze in zijn *Twe-spraack* zijn lofrede op Holland: ‘Vindmen óóck eenigh land dat zó ryck is van wel bezeilde en toegheruste schepen, van ghetrouwe schippers en rapse bóótsluy? Vindmen óóck vólck die van hun land, zó ten aldervorderlycksten konnen het nót trecken, als onze Hollanders doen? zó datter niet een voet lands onghebout blyft. ist hóogh? men bezaid het met de nutbaarste vruchten. ist laagh? men wayd het, 't selfde met molens ende sluyzen, van t' water ontledighende’ enz. Neen, van Hollands minderwaardigheidsgevoel tegenover het hoger beschaafde Zuiden heeft Spieghel geen last meer. De schimpnaam ‘botte Hollander’ draagt hij als een ereteken op de borst. En toch is Spieghel in taalkundig opzicht maar zeer ten dele particularist. Dat alleen het Hollands het echte Nederduits is, zoals men bij latere grammatici kan lezen, durft hij nog niet voor zijn rekening te nemen. Hij laat het in het midden waar men de beste uitspraak van het Nederlands kan vinden: ‘De Brabander zal zagghen de vrindelyckste taal te hebben, de Hóllander de

zuyverste, de Vlaming zal óóck zyne willen voorstaan, de Stichtse en Gelderse desghelyken om dat zy het Hóóghduyts wat naarder komen. de Vries zal zyn spraacx oudheyd by brenghen.' En zeer uitdrukkelijk verwerpt hij bepaalde eigenaardigheden van de Amsterdamse volkstaal, b.v. de uitspraak van *nt* als *ngt* in woorden als *hangd, mongd, hongd* voor *hand, mond, hond*. De algemene beschaafde uitspraak van het Renaissance-Nederlands heeft zich ongetwijfeld gevormd op de grondslag van de 16de-eeuwse Amsterdamse volkstaal, maar dan een volkstaal die al tal van elementen uit de conventionele literatuurtaal in zich had opgenomen, een volkstaal die de zeef van een beschaafd poëtenoordeel was gepasseerd.

Wanneer zich eenmaal een beschaafde gesproken taal naast een beschaafde geschreven taal heeft gevormd, zou men zich kunnen voorstellen dat hiermee de volkstaal haar laatste bijdrage tot opbouw van de kultuurtaal had geleverd. Immers de norm voor de uitspraak is dan conventioneel vastgelegd en daarmee heeft de volkstaal haar vat op de kultuurtaal verloren. Voor de *uitspraak* der beschaafde taal gaat dit inderdaad in hoofdzaak op. Die uitspraak mag weliswaar niet volkomen constant zijn, zij verandert toch uitermate traag en dan nog niet onder invloed van de uitspraak der volkstaal maar door inwendige oorzaken. De uitwendige invloeden die zijn uitspraak zouden kunnen aantasten kent en beheerst de beschaafde spreker. Hij zorgt dat hij bepaalde grenzen niet overschrijdt, daar is hij beschaafd voor. Dat de beschaafde uitspraak zo betrekkelijk standvastig is, komt doordat zij voortdurend gecorrigeerd wordt door de gesproken literaire taal, de voordrachttaal. Op het punt van *woordenschat* is de beschaafde spreektaal echter veel minder exclusief en staat zij in voortdurende open verbinding met het reservoir der volkstaal. Op dit punt heeft zij ook veel meer een voortdurende aanvulling nodig: klanken verslijten niet, maar woorden wel, want woorden zijn een expressiemiddel van de eerste orde, klanken zijn hoogstens een bijkomstig expressiemiddel. Ook voor de geschreven beschaafde taal geldt dit. Ook hierbij zullen de expressiebehoefte van de kultuurmens en het particularisme van de volkstaalspreker samenspannen tegen een al te strenge reglementering van de woordenschat. De grens tussen volkstaal en kultuurtaal blijft op dit terrein min of meer vaag en de volkstaal houdt kansen op waardering.

Wij zien dit al dadelijk bij de geleerde opbouw van de woorden-

schat in de 16de eeuw. Woordenschat en woordvorming van het Nederlands waren een voorwerp van trots voor de humanistische taalgeleerden. Mocht het Nederlands in andere opzichten dezelfde mogelijkheden bieden als het rijke Latijn, op het stuk van woordvorming overtroffen de Germaanse talen het Latijn stellig en de zuiverste van de Germaanse talen was het Nederlands. Het Nederlands had nog het best het karakter, dat de taal in de oertijd gehad moest hebben, bewaard. Men doet verkeerd met de 16de-eeuwse etymologen, hun grote man Becanus voorop, enkel belachelijk te maken. Zij hadden enige wetenschappelijke ontdekkingen gedaan op het gebied van de woordvorming, zij hadden inzonderheid de verholen samenstelling ontdekt. Zij vergisten zich alleen in de draagkracht van hun ontdekkingen, zoals bijna iedereen die een wetenschappelijke ontdekking doet. Zij meenden b.v. dat een van de voornaamste trucs van het etymologiseren was om de woorden zoveel mogelijk tot verholen samenstellingen te ontleden. Lukte dat, dan was het oorspronkelijk Germaanse karakter van het woord bewezen. B.v. (ik citeer weer uit de *Twe-spraack*): ‘Basterd, dat komt (mochtmen zeggen) van bast ende aard, die niet na het pit maar na de bast-aard; voort avontuur van auond ende uur, alzomen zeyt Ghod gheef u een ghoed avond uur (voor ghoet gheluck) dezen dagh: ende anker komt van an keren, pyloot van peylen met het lood’ enz. Dergelijke etymologieën van Spieghel waren allerminst sottises, Kiliaan, die wetenschappelijk heus niet de eerste de beste was, schreef ze ijverig over. De 16de-eeuwse taalgeleerden hadden zo een aantal kenmerken verzameld waarnaar zij oordeelden of een woord een goed of een slecht, een oorspronkelijk of een onoorspronkelijk woord was, en hiermee hadden zij een redelijke grondslag geschapen voor de opbouw van de woordenschat der kultuurtaal. Het spreekt vanzelf dat ontleningen uit het Frans of uit het Latijn alle onoorspronkelijke, en dus slechte en verwerpelijke woorden waren. Ontleningen uit andere Germaanse talen en uit de volkstaal daarentegen waren welkom als het echte, ‘eigentlijke’ woorden waren die het merk hunner oorspronkelijkheid op het voorhoofd droegen. ‘Ik spreeck’, zegt Spieghel, ‘(met Becanus) int ghemeen vande duytse taal, die zelve voor een taal houdende, doch dat de zommighe wat te hoogh, andere wat te laegh spreken... Int verryken onzes taals, zoud ick verstaan datmen uyt elcke verscheyden Duytsche spraack, ia uyt het Deens, Vries ende Enghels, de eyghentlyckste woorden behoorde te zoeken, van de

welcke de ene deze, de ander de andere alleen int ghebruyck ghehouden hebben'. De Renaissancist is altijd op zoek naar de eigenlijkste, de oorspronkelijkste, de onbedorven taal om daarmee een redelijke basis voor zijn eigen taalbouw te verkrijgen. In Lambert ten Kate gaat deze richting bijna onmerkbaar over in de wetenschappelijke historische taalstudie. Bijna onmerkbaar, immers tot hoe lang zal het voornaamste doel van de historische taalstudie niet blijven om een veilige grondslag te geven aan de moderne spelling en daardoor mee te bouwen aan het moderne taalsysteem? Ook voor L.A. te Winkel dienen de dialekten nog steeds om er de 'eigentlijkste woorden' uit te halen ten einde, zij het dan slechts formeel, via de spelling, ze op te nemen in de kultuurtaal. Ik ben op deze wetenschappelijke waardering van de volkstaal, waarvan we de eerste sporen bij de 16de-eeuwse grammatici en lexicografen vinden, zo uitvoerig ingegaan om de zeer verstrekkende gevolgen die zij op de taalpolitiek zou hebben. Lambert ten Kate kwam, zoekend naar de oorspronkelijke taal, tot de verrassende ontdekking dat op het stuk van het onderscheid tussen *y* en *ei, e* en *ee, o* en *oo* het Maaslandse dialekt dichter bij de oorspronkelijke toestand stond en dus taalkundig beter was dan zijn beschaafd Amstellands, dat voor iedereen anders de autoriteit op het gebied van de beste uitspraak was. Lambert ten Kate was de eerste die de volkstaal bewust liet meebouwen aan de spelling van de algemene taal. Zonder hem was er geen Siegenbeek geweest, zonder Siegenbeek geen De Vries en Te Winkel, zonder De Vries en Te Winkel geen Kollewijn, Marchant en wat er verder volgt. Als de volkstaal door de renaissancistische taalgeleerden niet gewaardeerd was als een hulpmiddel om de oorspronkelijkste, de ideale vorm van de kultuurtaal te vinden, was de helft van onze externe taalgeschiedenis ongeschreven gebleven.

(*Slot volgt*).

K. HEEROMA.

Jespersen's taalbeschouwing.
Otto Jespersen, *Efficiency in Linguistic Change* [Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser. XXVII, 4]. København, E. Munksgaard, 1941. 90 blzz.

Wanneer een groot man als Otto Jespersen op 80-jarige leeftijd zekere ideën, die hij een halve eeuw beleden heeft, opnieuw

formuleert en groepeert en ze met nieuwe beschouwingen aanvult, dan verdient dat feit in de taalkundige organen der verschillende landen gesignaleerd te worden, te meer nog wanneer, zoals in dit geval, de nieuwe publicatie uitmunt door klaarheid en zo rijk aan inhoud is, dat zij voor diengene, die niet aan de studie der grotere werken van denzelfden schrijver toekomt, deze tot zekere hoogte kan vervangen.

De auteur, die in 1894 zich een wereldnaam verwierf door zijn boek: *Progress in Language*, is steeds een idealistisch taalkundige geweest, gelovende aan vooruitgang der mensheid, die zekere idealen poogt te bereiken. Op het gebied der taal formuleert hij in zijn nieuwe boek het volgende ideaal: ‘the best is what with a minimum of effort on the part of the speaker produces a maximum of effect in the hearer’ (blz. 6), of, diachronisch gezien; ‘Linguistic changes should be measured by the standard of efficiency judged chiefly according to the expenditure of energy, mental and physical, both on the part of the speaker and of the recipient’ (blz. 85). Inderdaad is er, meent J., in de taalgeschiedenis vooruitgang in de richting naar het hier geschilderde ideaal; deze uit zich in de Indogermaanse talen in deze verschijnselen: 1. de vormen worden korter en 2. minder talrijk, 3. zijn regelmatiger gebouwd, 4. hun syntaktisch gebruik is regelmatiger, 5. door hun analytischer en abstracter natuur plooien zij zich gemakkelijker tot combinaties en constructies, 6. congruentie-regels zijn overbodig geworden, 7. een regelmatige woordvolgorde zorgt voor duidelijkheid en ondubbelzinnigheid.

Deze punten vindt men, iets uitvoeriger geformuleerd (naar des schrijvers boek: *Language*, van 1922), op blz. 8. Wanneer dan kort daarna op blz. 9 en 10 opgemerkt wordt, dat slechts twee schrijvers, Bally en Vendryes, na Jespersen ‘have dealt at some length with the question of progress in language’, en een sceptische houding dezer geleerden wordt geconstateerd, onderschat Jespersen, dunkt mij, de positieve invloed zijner ideën. Zonder bepaalde uitingen op het oog te hebben, durf ik wel te beweren, dat het geloof aan andere, vroeger veelal als een axioma beschouwde, schemata van typologische taalontwikkeling door Jespersen's optreden sterk is geschokt en die schok niet te boven is gekomen, en dat men in taalkundige kringen de *progress*-theorie, hoewel niet strict bewezen, als minstens even plausibel beschouwt als welke concurrérende theorie ook. Ik

denk hierbij in het bijzonder aan de ontwikkelingstendentiè als zodanig en niet aan haar appreciatie. Men kan enerzijds Jespersen's wetenschappelijke overtuiging delen, dat de taal op den duur efficiënter wordt en anderzijds een minder efficiënte taal als even ‘goed’ of zelfs als ‘beter’ beschouwen. Dit is geen kwestie van taalwetenschap meer, maar veeleer van wereldbeschouwing. Jespersen kan men slechts gelukkig prijzen, dat hij in ‘a period when pessimism and misanthropy are as it were forced on one’ er troost in gevonden heeft ‘to find out some bright spots in the history of such languages as I am most familiar with’ (blz. 88).

In het eind der vorige eeuw accentuëerden de linguisten gaarne de psychologische verankering der taal en ook de feiten der taalontwikkeling verklaarde men bij voorkeur van psychologische standpunten. Een belangrijke plaats nam in de belangstelling der vakmensen de analogie in, voor welker verklaring het psychologische standpunt bijzonder voor de hand lag. Bij de ‘blind’ werkende klankwetten, gemakkelijker in de afzonderlijke talen constateerbaar dan doorgrondbaar tot in hun diepere oorzaken, hield men zich meer op de vlakte. Jespersen's leer impliceerde een sociologisch standpunt: de toenemende neiging tot ‘efficiency’ moet wel samenhangen met een evolutie der samenlevingen, al was vóór een halve eeuw de aard der wisselwerking niet minder duister dan zij het voor ons nog steeds is. Daardoor staat Jespersen naast De Saussure, wiens *langue*-begrip typisch sociologisch is - op de overeenkomst met Durkheim heeft Meillet gewezen - en die voor de synchronische taalwetenschap even vruchtbare zaden heeft uitgestrooid als Jespersen voor de diachronische.

Ik ga niet uitvoerig op de afzonderlijke hoofdstukken in. Niet alle zijn ze even belangrijk. Wanneer in een kort hoofdstuk over ‘semantics’ overdrachtelijke aanwendingen van woorden, zoals *horen* voor een drinkhoren of een muziekinstrument of als stofbenaming, of *voet* als lengtemaat of voor het onderste deel van een berg, als ‘useful’ of als ‘a gain for the language’ worden beschouwd (blz. 62), dan is daar weinig tegen in te brengen, maar met de in de historie der talen toenemende neiging tot ‘efficiency’ hebben deze feiten weinig te maken; metaphoren en metonymieën zullen wel, zolang er talen geweest zijn, zijn aangewend voor het ordenen van de wederzijdse verhouding der begrippen en hunner benamingen. Het boek bevat trouwens allerlei wat niet direct op het hoofdthema betrekking heeft,

maar dikwijls zijn die passages waardevoller dan deze opmerkingen over ‘change of meaning’, welke ‘useful’ kan zijn.

Aan Meillet evenzeer als aan den blz. 25 geciteerden W. Horn (*Sprachkörper und Sprachfunktion*) herinneren Jespersen's beschouwingen over de invloed, die de waarde, de functie der woorden heeft op de ontwikkeling hunner klanken (24 vv.); hoe waar dit alles zijn moge, het bestaan van klankwetten, die geen uitzonderingen toelaten, wordt hierdoor niet weerlegd. Zulke klankwetten zijn er nu eenmaal, en zij zijn er in massa: als het Indoiraans alle *e*'s en *o*'s, lange zowel als korte, in *a*-klanken veranderd heeft, als elke Oudgermaanse *z* in het Nederlands en in andere talen *r* geworden is, als elke open *ē* in het Gotisch een gesloten *ē* geworden is en in het Duits een *ā*, wie kan dan de ‘Ausnahmslosigkeit’ loochenen? Ik geloof, dat het probleem der klankwetten door een phonologische beschouwing zeer verhelderd kan worden; dgl. onderzoekingen zal zeker ook Jespersen met vreugde begroeten, die tegenover de phonologie een sympathiserende houding aanneemt (blz. 83 v.), al interesseert hij zich ook minder voor de structurele tendenties als zodanig dan wel voor ‘the question whether such changes constitute an advantage to the speaking communities’, voor welke kwestie morphologie en syntaxis hem belangrijker lijken dan klankleer.

Een grote betekenis hecht Jespersen aan ‘the constant interplay of two opposite tandencies, one of an individual, and the other of a social character, one towards case and the other towards distinctness’ (blz. 15 vv.). Ook in dit punt gaat hij samen met Meillet, - en een zodanig samengaan van grote geesten, die niet tot éé school behoren en vaak verschillende punten van uitgang en oriëntering hebben, is steeds verblijdend, vooral als wij er de sterke divergentie naast plaatsen van de linguistiek van sommige jongeren, die wel eens de indruk maken er liever een eigen wetenschap voor particulier gebruik op na te houden, dan te zoeken naar vaste steunpunten voor voortgezette collectieve arbeid.

Leiden.

N. VAN WIJK.

Boekbeoordelingen.

Dichter's Verdediging.
Albert Verwey, Frederik van Eeden. 332 blz. Santpoort, Mees 1939. Prijs ing. f 3,25, geb. f 4,25.

Een samenvattend boek van den enen Tachtiger over den anderen zal door ieder, die onze letteren liefheeft, met spanning opgenomen worden. Niet alleen omdat er uit geheugen en archief nieuwe gegevens openbaar kunnen worden, maar vooral omdat men, wanneer een dichter over een dichter schrijft, dat visioenair doorschouwen verwacht, dat alleen het congeniaal kunstenaarsoog gegeven is. Uit Gorter's nalatenschap was ons een dergelijk boek geschonken. Dit van Verwey stelt echter teleur: zijn kijk op Van Eeden is eer bepaald doordat ex-zwager over ex-zwager, dan doordat dichter over dichter schreef. Want niet de ideële mens Van Eeden wordt hier gezien als drager van tendenties die millioenen zijner tijdgenoten bezielden, maar het werk van den dichter Van Eeden wordt geconfronteerd met zijn empirische menselijkheid-van-allen-dag, en dan vals bevonden. Het betoog dus, waarop Verwey in 1894 zijn afwijzing van Ellen en Johannes Viator grondde, nu systematisch uitgebreid tot een maatstaf voor het gehele oeuvre.

Beginnen wij bij de uitzondering. Verwey bewondert Van de Koele Meren des Doods en zegt op p. 148, dat ‘als wij van Van Eeden niets kenden dan dit ene boek, noch zijn naam, noch zijn leven, noch zijn andere werken, dan zou hij de Meester van de Koele Meren heten en een rang innemen, die niemand hem strijdig maakte’. De woorden ‘noch zijn leven’ in deze zin bevatten de gedachte die wij hierboven kritisch vooropstelden; wij vragen waarom of Van Eeden's leven ons beletten kan, hem die meestersrang toe te kennen. En hiermede raken wij de kern van Verwey's doorlopend afkeurend verslag van Van Eeden's literaire werkzaamheid. Hij waardeert daarvan: De Kleine Johannes I behalve het slot, Don Torribio, de Koele Meren en de Heks van Haarlem, en, koeler nog: fragmenten uit de Kleine Johannes II en III, en uit Sirius en Siderius I en II. Het dichterlijke werk valt vrijwel zonder één uitzondering door de zeef: De Broeders, Het Lied van Schijn en Wezen, Lioba, de Dante-cyclus - het wordt alles vluchtig afgedaan, de latere lyriek, b.v. ‘Toen ons kindje

glimlachte', wordt zelfs niet genoemd. Dit toont, dat, ondanks de meesterlijk-gelijkmatige, objectief beschouwende stijl van het boek, de schrijver vooringenomen is.

Ook spreekt hij zichzelf tegen. Na de intensiteit der beschrijvingen in Sirius en Siderius geprezen te hebben, laat hij zich even gaan als volgt (p. 298): 'Het is meeleven, met levende en ook met dode dingen. Het is leven uitstorten, zowel in de anorganische als in de organische elementen van de natuur. Wie het recht neemt. Van Eeden's werk te kritiseren, moet dit wèl weten. Hij moet bedenken dat Van Eeden zeker een van de sterkste en levendste schepsels van zijn tijd is geweest en dat er maar weinig waren die hem hierin gelijk kwamen.' En toch kritiseert de schrijver Van Eeden onmatig, en.... tekent hem ten voeten uit als een onmachtig-eerzuchtig neuroticus. Er is hier iets, dat helemaal niet klopt.

Van Eeden dan had een aangeboren gemis aan innerlijke zekerheid, wat een onbedwingbare behoefte in hem wakker hield om zich groot te zien en aan anderen te tonen. V. brengt hiertoe terug zijn vroegere beschuldiging tegen Ellen en Johannes Viator: 'wie rhetorica schrijft, liegt', en ontzegt op deze grond echtheid aan alle werken waarin Van Eeden het verhevene uitbeeldt en daarvoor gegevens ontleent aan eigen innerlijk. De vraag rijst hier, waarom een kunstenaar de eigen gevoelens niet in zijn verbeelding mag uitbouwen tot in het monumentale en daaraan artistieke vorm geven? Ongetwijfeld is Johannes Viator op auto-biografisch stramien geborduurd, maar óók is het een der diepst schouwende bewustwordingen der romantische liefde uit de wereldlitteratuur. 'Groot windgeruisch is om mij' mag belachelijk aandoen als men daarbij aan zijn zwager denkt, maar als die schrijver Ossian geheten had en van den held Salgar geschreven had 'Groot windgeruisch was om hem', dan viel er niets te lachen. Geeft dat niet te denken?

Voorts ziet V. in het licht dezer behoefte om groot te schijnen de sociale hervormingspogingen, het optreden in Amerika, het schrijven van Sirius en Siderius, de parapsychologische experimenten en tenslotte het Ik-Nu-probleem, het kentheoretisch raadsel dat de kosmos 'mijn' kosmos is en tegelijk die van alle andere mensen, visie die zich vooral in de ouderdom als een sensatie aan Van Eeden opdrong. Door deze constructie ontwerpt Verwey een eenvoudig beeld van een zeer ingewikkelde werkelijkheid: den dichter, denker en strijder F. van Eeden, iets wat ons

behoort te waarschuwen voor het bekende gevaar der al te bevredigende eenvoud, m.a.w. van het simplisme. En inderdaad ontbreekt b.v. de wisselende levensgang met zijn vele perioden, in welke het aangetoonde psychisme (minderwaardigheidsgevoel plus overcompensatie) zich zeer verschillend gedroeg. Met name het jaar 1907 is in dit opzicht een kentering: na het mislukken van alle sociale experimenten geeft Van Eeden zich allengs gewilliger over aan de illusie, speciaal wat zichzelf betreft. Eerdere schrijvers over Van Eeden hebben dit aangetoond. Daarvóór was er, naast het egocentrische gevoel van belangrijkheid, een gezond schuldbesef, wat ieder lezer van Van Eeden's werk moet beamen, dagboeken niet eens meegeteld. En in de ouderdom werkte hernieuwd en verhevigd schuldbesef mede om Van Eeden's leven tot een tragedie te maken. De laatste verzen getuigen daarvan en het laatste dagboek zal het beeld eerlang voltooien. Maar vooral de wijze waarop Verwey aan het slot Van Eeden's overgang tot het katholicisme in verband brengt met genoemd psychisme, en met het Ik-Nu-gevoel, moet hier gereleveerd en afgewezen worden. Het gevoel dat de ziel in wezen goddelijk is, o.a. door Perk en Kloos in prachtige verzen gezegd en ook Van Eeden eigen, te zamen met het Ik-Nu-gevoel en met de eeuwigkwellende vraag naar de zin en de rechtvaardiging van het lijden, doet Van Eeden, volgens Verwey, in zijn dagboek schrijven - het is een zijner eindeloos vele pogingen om een intuïtief antwoord op deze levensvragen vast te leggen -: ‘Ik, die God en Vader zelf ben, heb me vrijwillig geïncarneerd uit lust om te lijden, en door lijden te koomen tot zaligheid.’ Vergelijking met de in Opgang gepubliceerde tekst, die Verwey's bron was, doet zien, dat deze zin tussen aanhalingstekens geen citaat is, maar een excerpt van een beschouwing van 50 regels druks[1] Daar staat óók in: ‘Deeze gedachte, die den schyn kan hebben van grootheidswaan, zooals die van een krankzinnige, die zichzelve voor God houdt en toch beedelt om een sigaar - deeze gedachte gaf een wonderbare rust.’ En deze hele plaats moet voorts gelezen worden in zijn verband, n.l. de lange reeks uitingen van peilloze verwondering, hoe dit Ik (vroeger noemde v.E. dit het ‘Zelf’) wonen kan in en identiek schijnen met het ik-van-allen-dag, van welks minderwaardigheid hij zo pijnlijk doordrongen is. Ik citeer van 10 dagen later: ‘Ik ben moe van mijzelven en mijn

1) 6 April 1917.

gebreeken. Hoelang worstel ik nu met dit onwaardige weezen, waarmee ik opgescheept zit.' Maar Verwey gebruikt zijn karikaturaal citaat om aan te tonen dat Van Eeden katholiek werd om zich in genoemde waan te stijven, immers.... nu werd 'de nieuwe Christus met zijn oude lichaam (de kerk) verenigd'.

Al moge Verwey invoelingsvermogen tonen waar het de wording van kunstwerken betreft (b.v. van de Kleine Johannes I), toch toont ook het volgende dat hij op eigenlijk-psychologisch terrein een vreemdeling is. Hij bespreekt Lieven Nijland's zelfkritiek. Wij hebben daar te doen met de eerste auto-psychoanalyse die in ons land gepleegd, althans gepubliceerd is. Van Eeden wijst op het bestaan, in zijn binnenste, van onbewuste onedele motieven; dit toont dat hij, in 1891, wetenschappelijk bizonder 'bij' was, want Freud, door wien zulk inzicht gemeengoed geworden is, had toen nog niet gepubliceerd. Verwey nu vindt het onbegrijpelijk, dat Van Eeden na die ontdekking nog voor een fatsoenlijk mens gehouden wilde worden!! 'Dit was de man', luidt zijn requisitoir, 'die tegenover zijn vrienden als de vertegenwoordiger van het ethisch-goede optrad'. Met deze zinnen voor ogen vraagt men zich af, waarom Verwey zich als biograaf niet liever aan Potgieter gehouden heeft; daar komen niet zo van die psychologische dingen in voor.

Neen, het is jammer dat dit boek, bewerkt college-dictaat van de laatste jaren, gepubliceerd is. Hier geldt de omkering van een bekend woord: du begreifst den Geist, dem du gleichst. Uit antipathie is nog nooit een zuiver levensbeeld ontstaan. Hoeveel dieper zag Henriëtte Roland Holst, toen zij van Rousseau schreef wat van Van Eeden gezegd kon zijn: 'Als de meeste teergevoelige menschen was hij ijdel. Het is erg moeilijk de grens aan te geven waar eindigt het genieten van liefde omdat zij 't hart streelt, en begint 't genieten van hulde omdat zij de ijdelheid streelt. De eene gaat onmerkbaar over in de andere. Zeer sterke karakters versmaden doorgaans de hulde en ook de liefde van hen die zij zelven niet liefhebben en eeren. Zulke menschen zijn te hoogmoedig om ijdel te zijn. Maar Rousseau behoorde gelijk de meeste kunstenaars tot de zwakkere naturen, voor wie liefde in elken vorm, ook dien der hulde, den lievende haast onweerstaanbaar maakt.' (J.J. Rousseau p. 107). En hoe ver laat ook deze vrouw de beschouwingswijze van Verwey beneden zich: Ricarda Huch: 'Selbstbespiegelung, Selbstbetrachtung, Selbstschilderung, vor allem Selbsterlebnisse, besonders aber das

Bewusstwerden der eigenen individuellen Idee, des Zusammenhangs des Ichs mit dem Universum, das Gefühl des Auserwähltseins als Dichter und Prophet, das füllt die reiche Bekenntnisliteratur der Romantiker.' (Romantik I 294). Op dít niveau kan een verhandeling over Van Eeden beginnen.

Eindhoven.

H.W. VAN TRICHT.

De refreinenbundel van Jan van Doesborch, uitgegeven door Dr. C. Kruyskamp. Eerste deel: Inleiding en Aanteekeningen; Tweede deel: Tekst (Leiden - E.J. Brill - 1940). Prijs f 7, -.

Het is reeds een eeuw geleden dat Mone in zijn 'Übersicht der Niederländischen Volksliteratur älterer Zeiten' de refreinen die Jan van Doesborch gedrukt heeft, een plaats gaf, onder de 'minneliederen'. Tot een grondige bestudering zette niemand zich. Enkel wees De Vooys op de verwantschap tussen de bundels van v. Styevoort en v. Doesborch, en gaven de handboeken globale besprekingen. Nog niet eens alle handboeken: bij Te Winkel vindt men beide bundels slechts in een noot vermeld! Te verwonderen is deze geringe bekendheid niet als men bedenkt dat van de oorspronkelijke uitgave slechts éen exemplaar overgeleverd is (bewaard in de U.B. te Gent). Dr. Kruyskamp nu heeft door een volledige her-uitgave de refreinen van v. Doesborch onder ieders bereik gebracht, zodat een pendant ontstond van de uitgave van Styevoorts bundel door F. Lijna en W. van Eeghem. Een vergelijking van deze beide edities valt ten gunste van Dr. Kruyskamps werk uit. Lijna en Van Eeghem hebben nl. met quasi-wetenschappelijke exactheid de tekst 'onaangeroerd' afgedrukt. Zij gaan dus met hun diplomatische methode zo ver dat zij den huidigen lezer blijven lastig vallen met alle vergissingen van den copiïst uit 1524; daardoor zijn zij genoodzaakt in deel II zeven blz. met schrijffouten te signaleren. Dr. Kruyskamp echter heeft zich tegenover den drukker van zijn tekst critisch gesteld: hij waagt 't veranderingen aan te brengen en uit zijn werk blijkt dat hij het wagen mag. Hij doet het met beleid en verantwoordt alle afwijkingen van het origineel.

Ten aanzien van de interpunctie heeft de uitgever zich meer behoudend getoond; de overgeleverde leestekens liet hij staan en hij bracht alleen wijzigingen aan, wanneer ze 'beslist onjuist' waren. Mijn indruk is dat Dr. K. wel zulk een voorzichtig gids

blijkt te zijn, dat het aanbrengen van interpunctie hem toevertrouwd had kunnen worden. De refreinen waren er leesbaarder door geworden, en dat is toch het doel van de uitgave. De toegevoegde varianten werken hier ook toe mee; Dr. K. verzamelde ze uit een herdruk en wist bovendien nog van 28 refreinen varianten van elders te vermelden.

In zijn 'Inleiding' geeft hij veel wetenswaardigs omtrent de uitgegeven tekst en hij weet de oudste uitgave te dateren tussen 1528 en 1530, hierbij overtuigend gebruik makend van gegevens die hij ontleent aan de (om praktische redenen niet gereproduceerde) houtsneden. Hij toetst de refreinen aan Molinets definitie en bepaalt statistisch de eigen aard van het Nederlandse refrein. Als norm kan men het refrein van vier strophen aannemen, met 15 regels per strophe. Alleen bij Anna Bijns zijn de vier strophen uitzondering. Dr. K. ziet als reden hiervoor dat zij niet behoorde tot de 'georganiseerde rederijkers' en dus vrijer in de vorm van haar verzen was.

Soms gaat de zucht naar statistische aanschouwelijkheid wel wat ver naar mijn smaak (blz. XXXVII, tabel II en III); maar een deel van dit werk is toch niet tevergeefs verricht. Van belang is dat Dr. K. in zijn beschouwingen zich niet bepaalt tot de bundel van v. Doesborch: hij betrekt er ongeveer 650 refreinen in, o.a. de bekende verzameling van Jan de Bruyne en de 'Nieuwe Refreinen' die op naam van Anna Bijns staan. Het hoogtepunt van de inleiding vormen blz. XLII tot LXIX, waar een karakteristiek gegeven wordt van de drie groepen: in 't amoureus, in 't wijs en in 't sot. Allerlei algemene tendenties uit literatuur en leven van het laatst der vijftiende en het begin der zestiende eeuw ontmoet men in de bundel, bijv. de traditionele toon der liefdeslyriek, de hekeling van het wereldse leven (het 'nu'), de vermaningen om ernst te maken met de eeuwige toekomst ('maect u bedde so ghi slapen wilt'), de aanschouwelijke voorstelling van de verschrikkingen van de dood[1)]. Wat Dr. K. omtrent deze en dergelijke kenmerkende opvattingen schrijft, is lezenswaard en verantwoord en het geeft een werkelijke inleiding op v. Doesborchs bundel. Een enkele maal slechts wil hij naar

1) Vermoedelijk raadpleegde Dr. K. niet J. van der Heyden, *Het Thema en de uitbeelding van den dood in de Poëzie der Late Middeleeuwn en der vroege Renaissance in de Nederlanden*, waarin veel materiaal verwerkt is. Ook van Doesborchs bundel is daarbij wel eens gebruikt, vgl. ook l.c. blz. 333, met het oog op Ref. CVI, 91.

'k meen te veel bewijzen, bijv. op blz. L en LI, waar zijn (aan Dirk Coster herinnerende) schrijftrant het refrein overwoekert door al te nadrukkelijke parafrases[1]. Maar vast staat dat Dr. K. door zijn smaakvolle en intelligente inleiding de tekst beter toegankelijk gemaakt heeft.

Ook gaat nog een taalkundige inleiding vooraf aan de uitgave; volledigheidshalve geeft Dr. K. een opsomming van de voornaamste kenmerken van de taal van v. Doesborchs refreinen. Sommige aantekeningen kunnen verwarring geven. Wat verstaat men onder ‘correcte’ verbuiging der pronomina? Dr. K. geeft als ‘anomalie’ op *wiens*, gen. fem. sing, terwijl deze vorm toch de toenmaals gangbare was. (v. Halteren § 755; van Helten, Vondels Taal, § 126; Franck^2, S. 185, 186). En kan men *roeken* in 1529 reeds ‘archaïsch’ noemen?

De taalkundige commentaar is sober gehouden, maar naar mijn ervaring over het algemeen zeker betrouwbaar. Het hoeft geen betoog dat op de moeilijke en op vele plaatsen corrupt overgelegeverde tekst nooit een afdoende commentaar te geven valt. Dr. K. stelt voorop dat hij slechts ‘een eerste schuchtere stap in de richting van een bevredigende tekstverklaring’ heeft willen geven. Ieder die de tekst bestudeert, zal moeten toegeven dat die eerste stap ons op vele plaatsen al een heel eind brengt. Een groot bezwaar alleen vind ik dat Dr. K. veel te weinig vraagtekens plaatst; vaak weet men ook niet of een zonder nader bewijs gegeven verklaring een vermetele gissing is, of een door parallel-plaatsen gestaafde uitlegging. Om een enkel voorbeeld te noemen: *mi naerscreven* VIII, 2 in de betekenis van: ‘mij ondertekende’. 't Is wel aannemelijk, maar de lezer heeft er recht op om te weten of deze apodictische verklaring een gissing is of niet.

Ook is het jammer dat een glossarium ontbreekt; wel staat er een ‘register op de aantekeningen’, maar dat geeft weinig. Een uitdrukking als *hem verhanghen*, XIV, 37, in de bet.: zich verslingeren, zich vergooien, wordt niet verklaard, en staat dus ook niet in het register; *geen schof cunnen scieten voor*, XXVI, 94, wordt wel besproken, maar staat niet in het register. Een glossarium zou voor de lexicographie van het 16e-eeuws veel

1) Die zelfde ‘nadrukkelijkheid’ vindt men ook soms in zijn stijl: blz. LII en LIII ‘zeer fraaie regels’, ‘zeer fraaie verzen’ of op één blz. (XLIX): ‘zeer gepassioneerd’, ‘zeer aangrijpend’, ‘zeer sterke gespannenheid van toon’, ‘zeer bijzonder effect’.

hebben bijgedragen. Veel uitdrukkingen als ‘draeyen der vruechden spille’, ‘des droufheyts draet weven’, ‘te pande stellen’, ‘tegen moeten geen boet’ blijven nu in de tekst verborgen.

De grootste verdiensten van Dr. K.'s werk (waarvan een deel als Leidse diss. verscheen) zijn dat v. Doesborchs bundel in een punctueel verzorgde uitgave verschenen is, dat een eerste poging is gedaan om de refreinliteratuur te karakteriseren en dat door een literair-historische en taalkundige commentaar de kennismaking met deze moeilijk leesbare refreinen uitermate vergemakkelijkt is.

L.M. VAN DIS.

Aankondigingen en mededelingen.

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1939-1940.

Dit deel bevat een ‘onuitgesproken voordracht’, door Prof. Dr. Jan de Vries, ter herdenking van *Antony Christiaan Winand Staring*, de dichter die honderd jaar geleden overleden is. Daarbij vindt men de reproduktie van een weinig bekend portret, naar een olieverfschilderij van Adriaan de Lelie.

Gedichten van A.C.W. Staring.

In de *Bibliotheek der Nederlandse letteren* verscheen gelijktijdig een nieuwe volledige uitgave. Jan de Vries heeft de bovengenoemde voordracht omgewerkt en uitgebreid tot een leerzame en gedokumenteerde *Inleiding* (blz. 1-15). Een aardig jeugdportret, naar een pastel van 1785, siert deze chronologisch gerangschikte bundel. Daarin is, overeenkomstig Staring's inzicht, alleen opgenomen wat hij in 1820 als zijn werk wilde erkennen. Niet geheel juist is dus eigenlijk de invoering van de chronologie, waardoor de lezer de indruk kan krijgen dat de gedichten, onder 1786 en 1791 gerangschikt, proeven uit dat tijdperk van zijn leven zijn. Daarvoor zijn ze te radikaal omgewerkt. *Herdenking* b.v. is een heel ander gedicht geworden, gelijk ook in de Inleiding vermeld wordt. Een paar parelleteksten, zoals in de bekende keuze door Van den Bosch, zou de lezer ook een kijkje gegeven hebben in Staring's zelfkritiek, en tegelijk in de ontwikkeling van zijn talent.

Nederlandse Poëzie van deze tijd.

Als pendant van het boekje *Nederlands Proza van deze Tijd*, in onze vorige jaargang met ingenomenheid aangekondigd, gaf Dr. Marie H. van der Zeyde een soortgelijke samenvatting van de hoofdstromingen in de poëzie sinds 1880, bestemd om als grondslag voor een cursus in letterkunde te dienen (Arnhem - Van Loghum Slaterus' U.M. - 1941; prijs f 0,85). Ook dit boekje kunnen wij warm aanbevelen. Ondanks de beknoptheid is het helder en boeiend geschreven, met goede smaak en juist inzicht. De karakterisering van personen, ook levende tijdgenoten, geschiedt zonder omwegen: het oordeel is uiteraard subjectief, vaak scherp, maar steeds weloverwogen.

De stof, tot hoofdpersonen en hoofdzaken beperkt, is verdeeld in zeven hoofdstukjes: I Inleiding, met een schets van de beweging van Tachtig, II Omslag: socialistische poëzie, voornamelijk Gorter en H. Roland Holst, III Andere wegen: Gezelle, IV De afgewenden: Leopold en Boutens, V De lijn van De Beweging, VI De oorlogsgeneratie, VII Het heden. De schrijfster heeft haar boekje (en de daarop te baseren cursus) bestemd voor mensen die ‘van gedichten houden en er wel iets van afweten’, en voor degenen die ‘er niets om geven, en er trouwens niets van weten ook.’ Wij zijn overtuigd dat ook menige docent met dit inderdaad paedagogisch opgezet schema zijn voordeel zal kunnen doen.

Frans Erens: Suggesties. Critieken, invallen en verbeeldingen.

Naast de bundels schetsen en litteraire kritieken, die Frans Erens († 1935) zelf bundelde, bleef nog vrijwat onuitgegeven en verspreid werk te verzamelen. Met toewijding heeft Pierre van Valkenhoff die taak verricht in een mooi verzorgd boekdeel (Maastricht - N.V. Lester-Nypels - 1941) met een portret naar de schilderij van Isaac Israëls. De verzameling bestaat uit drie gedeelten: *Critieken*, voornamelijk over Franse tijdgenoten, maar ook beschouwingen van algemene aard (*Gedachten over Critiek; Litteraire Essenties*). Dan een reeks *Invallen* (blz. 109-167), losse gedachten over personen en letterkundige verschijnselen, uit de latere levensjaren, getuigende van gerijpte kennis en inzicht, en vaak zeer lezenswaardig. Ten slotte schetsen en romanfragmenten, voor een groot deel ongepubliceerd. De uitgever schetste de persoonlijkheid van Erens in een met piëteit geschreven *Inleiding* (blz. 7-14) en gaf aan het slot een bibliografie van zijn geschriften.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(Januari-Februari).

De Gids. Jan. J. Huizinga herdenkt *Colenbrander als Gidsredacteur*. - Pierre van Valkenhoff publiceert een opstel *Over Frans Erens*, de inleiding voor een weldra te verschijnen verzameling van Erens' geschriften.

Febr. M. Nijhoff (*Vragen en Antwoorden*) schrijft over A. Roland Holst en Viruly. - De *Kroniek der Nederlandsche Letteren* van Anton van Duinkerken is gewijd aan *De Jeugd van Slauerhoff*, naar aanleiding van enige geschriften over deze onlangs gestorven auteur.

Groot-Nederland. Jan. Constant van Wessem betoogt, in een artikel *Geschiedvervalsching en Usurpatie*, dat de betekenis van het tijdschrift *Het Getij* (1916) onderschat wordt, en *De Vrije Bladen* daarvan de rechtstreekse voorganger is. In de Kroniek van het *Nederlandsch Proza* beoordeelt Gerard van Eckeren de brochure *Vaarwel dan*! van Gerard Walschap. - D.A.M. Binnendijk beoordeelt in de rubriek *Nederlandsche Poëzie: Dagelijksch Brood* van J.W.F. Werumeus Buning. - P.H. Dubois geeft *Kritische Aanteekeningen over proza*.

Febr. In de Kroniek van het *Nederlandsch Proza* beoordeelt Gerard van Eckeren *Marianne Philips* en haar roman *De Doolhof*. De Kroniek over Nederlandsche Poëzie, van D.A.M. Binnendijk, is gewijd aan *De Erfgenaam* van Ed. Hoornik.

De Stem. Jan. In het *Critisch Bulletin* beoordeelt Anthonie Donker de bloemlezing *Protestantische poëzie der 16de en 17de eeuw*, samengesteld en ingeleid door K. Heeroma. - Albert Helman beoordeelt de roman *De Doolhof* van Marianne Philips.

Febr. A. Ricardo herdenkt M.J. Brusse. Het *Critisch Bulletin* bevat o.a. een beoordeling van *Erflaters van onze beschaving* IV van de Romein's, door P.J. Bouman, terwijl A. Donker de bundel *Onderweg* van A. Roland Holst uitvoerig bespreekt.

Roeping. Jan. In de *Kroniek van het proza* bespreekt Wouter Paap werk van Miep van der Velde en Agnes van der Marke; in de *Kroniek der poëzie* beoordeelt Jos. Panhuysen *Twee bundels critieken en 'n poëzienummer*, nl. *Hannibal over den Helicon* van Anthonie Donker, *Tafelronde* van Ed. Hoornik, en een

nummer van het tijdschrift *Criterium*. - In de afdeling *Boekbespreking* beoordeelt G. Knuvelder o.a. de *Dichters der reformatie* van W.A.P. Smit, de bloemlezing *Protestantse poëzie* van K. Heeroma, en de *Historische Schets* van C.G.N. de Vooys-Stuiveling.

Febr. In de *Kroniek der Poëzie* beoordeelt Jos. Panhuysen *Het Schiereiland* van Clara Eggink. - H. Weytens geeft een uitvoerige beschouwing over de roman *Het leesgezelschap van Diepenbeek*, door P. van Limburg Brouwer, onlangs in de Bibl. der Ned. Letteren herdrukt.

Studien. Katholiek Cultureel Tijdschrift. Jan. Een artikel *Zuiver Nederlandsch* van G. van Woesik S.J. handelt voornamelijk over het wezen van taal en over het beang van de moedertaal voor volk en staat. - Joh. Heesterbeek S.J. geeft korte aantekeningen over *Nederlandse romans* van de laatste tijd.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXVIII, afl. 4. L.C. Michels levert een *Bijdrage tot de kennis der bronnen van Kiliaen*, waarbij hij in het biezonder nagaat wat Kiliaen te danken kan hebben aan Simon Pelgrom's *Synonymorum Sylva*. - Jop Polman wijst vele leemten aan in een Zuid-Nederlandse volksliederenuitgave (*Belangrijk materiaal in slordige publicaties*). - V. Verstegen O.F.M. geeft een studie over een zeventiende-eeuws liedboek, samengesteld door de Jezuiet P.B. van Bauhuysen en getiteld *Het prieel der gheestelycke melodie*, waarvan de betekenis z.i. onderschat is. - A. Tuinstra beproeft een interpretatie van *Een Maastrichts wederdoperslied*?, dagtekenend uit 1532, waarvan de tekst gebrekkig overgeleverd is. - Br. Edgard Heynen publiceert een nog onbekende redaktie van de veel voorkomende *Preek op den gulden berg*, ter aanvulling van Pater Axters' artikel in ditzelfde tijdschrift. - H.H. Knippenberg beoordeelt de tweede druk van Malherbe's proefschrift over *Humor in die algemeen en sy uiting in die Afrikaanse Letterkunde*.

Tijdschrift voor Levende Talen VI, afl. 6. Fr. Closset, redakteur van dit Belgische tijdschrift, geeft een uitvoerig waarderend artikel met een overzicht van het werk van *H. Marsman, Menno ter Braak en E. Du Perron*. - J. van Mulders wijst op *Een Honderdtal Bedriegertjes*, namelijk: *Les 'mots perfides' du vocabulaire néerlandais*: woorden die òf schijnbaar òf verouderd Frans zijn, naast het tegenwoordige Franse equivalent.

Onze Taaltuin. Jan. W. Dols behandelt uitvoerig *Een phonologisch probleem der Limburgsche dialecten*, nl. de woord-phonologische rol die de intonatie speelt. Daaraan knoopt Jac. van Ginneken een opmerking vast over *De grondslagen der phonologie*. - E. de Fremery bestudeerde *De structuur van het 'vrije' vers bij H. Marsman*. - A. Weynen beoordeelt het proefschrift van F.L. Zwaan: *Uit de geschiedenis der Nederlandsche spraakkunst*.

Febr. Jac. van Ginneken bewijst dat *De Spieghel der menscheliker behoudenisse in Nederland* alom gelezen werd. - N. van Wijk schrijft over *'Silbenschnitt' en quantiteit*. - Johan Renders maakt *Opmerkingen omtrent Noord-Brabantsche verkleinwoorden*, ter verbetering en aanvulling van Dr. Pée's bekende studie. - Jo Daan tekende *Taalkaarten* voor de woorden *buik* en *kuit*.

Dietsche Warande en Belfort. Juni-Juli. André Demedts herdenkt de dichter en Flamingant Albrecht Rodenbach: *Zestig jaar na Rodenbach's dood* (*1880-1940*). - Pierre van Valkenhoff schrijft een artikel *Vondels beeld bij Anton van Duinkerken*, waarin hij Van Duinkerken's verdiensten voor de Vondelstudie, op grond van zijn geschriften, uiteenzet.

De Vlaamsche Gids. Aug.-Sept. Jan Schepens vestigt de aandacht op de werken en de betekenis van *De ketter Vestdijk*. H. van Tichelen kondigt *Een nieuwe geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden* aan, naar aanleiding van het verschenen eerste deel door J. van Mierlo. W. van Eeghem besluit zijn artikel over *Contrabandetooneel circa 1600*, nl. acht toneelstukjes van circa 1550 en 1584, in afschrift bewaard in een album van Adriaan Wils (± 1600). De *Kroniek van het proza*, van H. van Tichelen bevat korte besprekingen van een aantal werken, o.a. van Toussaint van Boelaere, Jan Greshoff en Nico van Suchtelen. Na deze 28ste jaargang zal een nieuwe 'vooralsnog' niet verschijnen.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Dec. 1939. Uit de nalatenschap van Leonard Willems werd een bijdrage gepubliceerd *Over Reinaert II, vs. 7587 en den Vlaamschen oorsprong van Reinaert II*. - Een breed opgezette studie van R. Verdeyen is getiteld: *Petrus Dasypodius en Antonius Schorus. Bijdrage tot de studie van de lexicographie en het humanisme*.

Jan.-Febr. J. Salsman wijst op Gedichten van Poirters

in de '*Afbeeldinghe van d'eerste eeuwe*' die hij met latere redakties vergelijkt. - A. Carnoy onderzocht *Curiosa onder de taalkundige doubletten in de Vlaamsche Toponymie*, nl. die van Frankische en van Romaanse oorsprong, die soms schijnbaar onverenigbaar zijn.

Maart. Prosper Arents verzamelde bibliografische gegevens voor een overzicht van *Zuidnederlandsche Vondeldrukken en Vondelstudies*.

April. J. van Mierlo betoogt dat *De dichter van Elckerlijc* stellig Petrus Dorlandus of Petrus Doorlant is. - J. Salsman betoogt opnieuw dat *Vondels Bekeeringsjaar* op 1641 te stellen is. - Jan Lindemans maakte een studie van *Het praefix ver in familienamen*. Daarbij bleek verwarring tussen *ver* (= vrouw) en *ver* als samentrekking van *van der*, dat ook wel deftigheidshalve er voor in de plaats gesteld werd.

Juli-Aug. Walter Couvreur publiceert een degelijk gedokumenteerde bijdrage over *De tegenstelling Nederlandsch-Vlaamsch en de spellinghervormingen 1844 en 1864*. - Emmanuel de Bom vraagt aandacht voor *Sam. G. van der Vijgh, een jong en vergeten talent*.

Vondel-kroniek. Dec. B.H. Molkenboer herdenkt en prijst *Het Vondelwerk van Dr. Moller*. - Jos. Vandervelden gaat na, welke invloed H. de Groot's *Christus Patiens* gehad heeft op het werk van Vondel, reeds toen hij zijn *Pascha* schreef[1)]. (*Vondels 'eer en danckbaerheit'*). - W. Kramer onderzocht uitvoerig *De sententies in Vondels drama's*. Onder de *Kantteekeningen* oordeelt Molkenboer ongunstig over de Amsterdamse opvoering van *Peter en Pauwels*.

Taal en Leven. Febr. In een opstel *Nieuwe Jeugd* knoopt Ph. J. Simons aan de tiende Jeugdwedstrijd in Welsprekendheid een taalkundige beschouwing vast: hij gaat de verhouding na van wat hij 'zinskreet' noemt tot de 'taalredelijkheid'. Komen die tot harmonie, dan wordt de ware 'welsprekendheid' bereikt. - Gerlach Royen besluit zijn artikel over *Piet- en andere luttigheden*. Hij toont aan dat ook visuele aanduidingen of onderscheidingen met auditieve faktoren kunnen samenhangen, en dan van taalkundig belang zijn. Zijn betoog wordt met tal van voorbeelden, in allerlei variatie, toegelicht, voornamelijk om

1) Kende Vondel toen reeds Latijn?

de ‘hakmesstilistiek’ aan de kaak te stellen. - Uit de rubriek *Kroniek en Kritiek* vermelden wij de juiste kritiek op on-Nederlandse stijl, die Kruisinga oefent onder het opschrift *Onderwijs in Nederlandse zin*.

Neophilologus. XXVI, afl. 2. J.H. Scholte (*De Wetenschap der poëzie*) geeft een breed overzicht van het Standaardwerk *Die Wissenschaft von der Dichtung*, door Julius Petersen, waarvan het eerste deel in 1939 verschenen is, en het tweede deel voorbereid wordt. - E.R. Tigg antwoordt opnieuw bevestigend op de vraag *Is Elckerlijc prior to Everyman*? met klem van argumenten, voornamelijk aan de rijmen ontleend.

Paedagogische Studiën. Febr. J.A. Meyers vraagt nog eens aandacht voor *Het eerste Nederlandse boek over de Fonetiek*, nl. de *Spreeckonst* van Montanus (1635), als verdienstelijk origineel werk[1)].

Historisch Tijdschrift. XIX. J.D.M. Cornelissen schrijft over *Marnix en de tuinbouw*. Hij toont aan dat de belangstelling die Marnix te West-Souburg toonde voor de tuin en de planten geen ongewoon verschijnsel is onder de humanisten; dat het nauw samenhangt met de klassieke litteratuur en met de idealisering van het buitenleven in de renaissance-tijd, o.a. ook bij Ph. van Borsselen en Jacob Cats. Daarbij komt ook de allegorie van de Bijencorf ter sprake.

English Studies. Febr. In een artikel *Elkerlije-Everyman* betoogt R.W. Zandvoort opnieuw dat het Nederlandse drama oorspronkelijk is.

Museum. Dec. J.W. Muller beoordeelt *Vanden vos Reinaerde, in nieuwer Nederlandsch nagerijmd* door J. van Dam. - J. Karsemeyer beoordeelt het proefschrift van J.H.J. Willems over *J.P. Hasebroek*.

Febr. J.J. Mak beoordeelt de bloemlezing *Middelnederlands Geestelijk Proza*, samengesteld door C.C. de Bruin. - G. Gosses bespreekt, met Duitse tekst, de Friese studie van Douwe Kalma over *Gysbert Japiks*.

C.D.V.

1) De schrijver vermeldt wel de uitgave door Dr. Verschuur, maar niet de leerzame opstellen van L.P.H. Eijkman: *Geschiedkundig overzicht van de klankleer in Nederland*, in Jaarg. XVII en XVIII van ons tijdschrift verschenen.

De waardering van de volkstaal. (Vervolg van blz. 127).

Als men dit alles overziet kan men niet zeggen dat de wetenschapsmensen met hun pogingen om aan de zich vormende conventie der kultuurtaal een redelijke grondslag te geven veel geluk hebben gehad. Ik kan hier ter illustratie trouwens nog een tragisch verhaal aan toevoegen over het ongelukkig uiteinde van onze welbekende, brave Kiliaan. Men kent Kiliaan vrijwel alleen op het hoogtepunt van zijn woordenboekenleven, uit zijn *Etymologicum* van 1599, dat trotse monument van 16de-eeuwse lexicografie, die bewonderenswaardige samenvatting van 16de-eeuwse taalgeleerdheid. Kiliaan had in zijn zucht om mee te werken aan de opbouw van zijn moedertaal niet alleen de woorden verzameld die hij als algemeen gangbaar beschouwde, maar ook de verouderde en gewestelijke, die hij dan zorgvuldig als zodanig kenmerkte met een *vetus* of een *Flandricum* of een *Hollandicum* of iets dergelijks. Hij was niet de eerste die de woorden op deze wijze localiseerde, want Hadrianus Junius was in zijn *Nomenclator* van 1567 hem er in voorgegaan, maar hij was wel de eerste die het systematisch deed. De bedoeling die hij hiermee had was ongetwijfeld ook om zijn boek voor een zo groot mogelijke kring bruikbaar te maken, maar dit komt, naar het mij toeschijnt, toch pas in de tweede plaats. Hij bracht allereerst in praktijk wat Spieghel geleerd had, hij verrijkte de taal met tal van goede, ‘eigentlijke’ woorden die hij uit andere Germaanse talen en uit de verschillende Nederlandse streektalen ontleend had. Hij vermeerderde op deze manier de expressiemogelijkheden der kultuurtaal. Dat was Kiliaan in zijn glorie. Minder bekend is het echter hoe het hem in zijn nadagen verging. Hij werd niet alleen herdrukt, maar hij werd ook nageschreven, met name in Nederlands-Franse woordenboeken. Die namen echter zijn hele woordenschat klakkeloos over en lieten de toegevoegde localiseringen als wetenschappelijke overbodigheden weg. Voor het uiterlijk scheen het dus of Kiliaans woordverzamelingen in hun geheel in de kultuurtaal waren overgegaan. Dat ging een halve eeuw lang goed, maar toen kwam de katastrofe. Een Rotterdams boekverkoper, Johannes Naeranus, liet Caspar van den Ende een Nederlands-Frans woordenboek maken, waarvan het Neder-

landse deel meer beantwoordde aan de behoeften van de tijd. Een ander Rotterdams boekverkoper, die een Nederlands-Frans woordenboek van Kiliaanse traditie uitgaf, zag zich hierdoor in zijn winst bedreigd en aan de ruzie die hieruit ontstond hebben we een merkwaardige voorrede te danken in de uitgave van Van den Ende van 1656. Naeranus heeft de moeite genomen om uit het woordenboek van zijn concurrent Van Waesberge alle mogelijke rare woorden te verzamelen ‘welke onfatzoenlijke woorden’ zegt hij ‘wy niet en zouden konnen verstaan ten ware door het Frans dat daar by staat’. En dat niet alleen: om te laten zien wat een gek taaltje dat ‘Waasbergens Duyts’ is, heeft hij er een verhaaltje mee samengesteld, waarvan ik het begin hier curiositeitshalve wil citeren: ‘Den Mandit was met een Pleytvoghel, zijnde een Loerhals, in een Ghaerbret, op de kosten van een Averwijs Boonken, welk een Respeel, en Haeldinck van den Pussemer was: Zij Coloffeerden, tot Havelinck in den Grieckelinghe; zoo dat zy door Sechen Knol en Smoel waren’. In ‘Goed Nederduyts’ van Naeranus overgezet zijnde betekent dit: ‘Den Schoutet was met een Advokaat, zijnde een Bedrieger, in een Herberg, op de kosten van een Dwaas Dwerg, welk een Booswicht, en Erfgenaam van een Lombaard was: Zy waren Vrólyk tot byna in den Dágeraad, zoo dat zy door t'zamendrincken, dronken en zat wáren’. Al deze woorden, die op Bargoens lijken, vindt men bij Kiliaan, al moet erkend worden dat het ‘Waasbergens Duyts’ ze niet steeds in onverminkte vorm geeft. Duidelijker dan wat ook toont een dergelijk verhaaltje hoe volkomen buiten de werkelijkheid Kiliaans poging tot opbouw van zijn moedertaal had gestaan. Zijn *Etymologicum* was het werk van een geleerde, zijn waardering van de volkstaal, zijn doelbewuste propaganda voor verouderde woorden, beantwoordde niet aan de reële behoeften der kultuurtaal. Een halve eeuw na de verschijning van zijn meesterwerk kon een winstbejagend boekverkoper het aan de bespotting prijs geven, enkel door het te citeren....

Dit alles heeft echter aan Kiliaans roem als wetenschappelijk lexicograaf niets afgedaan. De 18e-eeuwse filologie grijpt weer op hem terug en bezorgt hem zelfs een herdruk met geleerde noten. Zijn standpunt dat men de woordenschat van de kultuurtaal door de goede woorden uit de diverse dialekten kan verrijken, is volkomen redelijk en moet waardering vinden zolang de redelijkheid gewaardeerd wordt, dus in ieder geval in de 18de eeuw.

Her standpunt van de verdienstelijke predikant Ahasverus van den Berg, die bij onze Maatschappij der Ned. Letterkunde in de eerste jaren van haar bestaan het plan tot een ‘volkomen omschrijvend Nederduitsch Woordenboek’ ter tafel bracht, is niet wezenlijk anders dan dat van Kiliaan. Ik citeer uit het *Beredeneerd Plan* van 1771 het volgende: ‘Onze Tael, zegt de Heer Van den Berg, bezit onuitputtelyke schatten van woorden; doch in de boeken welke wy uitgeven, wordt alleen een gedeelte van die woorden gebruikt, welke dan nog aldaer niet voorkomen in alle beteekenissen, welke hun in de tael des gemeenen Lands gegeven worden. In Holland, waer zekerlijk verre de meeste boeken geschreven.... worden, bedient men zich in 't schryven van de Hollandschen spraekvorm, en dat nog, met vry veel bepaling. Zy, die in andere oorden en streeken van Nederland boeken schrijven, schroomen woorden te gebruiken, welke niet door de Hollanders gestempeld zijn, en verkiezen liever zich met eene mingepaste uitdrukking... te behelpen, dan dat zy zich van een woord zouden durven bedienen, 't welk in hun Stad of Landstreek zeer gebruikelijk, van eenen waren Nederduitschen oorsprong, en tot hun oogmerk by uitnemendheid dienstig is: en op die wijs moeten veele van onze gebruikbaerste woorden in onze boeken in onbruik blyven. Wanneer men hierby aenmerkt, welk een aental van woorden en beteekenissen zoo voor als door Hooft en Vondel gebruikt worden en sedert achter de bank geraekt zijn, zoo is lichtelijk optemaken, dat onze Tael der geletterden vry arm geworden is.... Een algemeen Woordenboek, waerin, zoo veel mogelijk, de geheele Tael plaets vond, zoude het beste middel zijn, om deze, reeds aenwezende armoede, in den taelvorm der schryveren en de verdere vermeerdering voor te komen’. Zeker, er is verschil van toon tussen de 16de-eeuwers en de 18de-eeuwers, zoals er verschil was tussen de losbandige rederijkerij en het verstarde classicisme waartegen zij zich onderscheidenlijk richten. Ook kan men vragen of er bij Van den Berg al niet een ondertoon van particularisme te beluisteren valt. Het particularisme en de kulturele expressiebehoefte liggen dikwijls in elkaars verlengde, zoals wij al eerder opmerkten. Maar al is het wetenschappelijk inzicht op menig punt verfijnd, het doel der wetenschap is opvallend gelijk gebleven: het algemene Woordenboek van Van den Berg wil even als dat van Kiliaan de verouderde en gewestelijke woorden, voor zover het echte goede woorden zijn ‘van eenen waren Neder-

duitschen oorsprong', in de taal der geletterden, de kultuurtaal zouden wij zeggen, doen opnemen.

De erfgenaam van het woordenboekplan der Maatschappij is ons tegenwoordige *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Slaan wij daarvan de inleiding op, die Matthijs de Vries in 1882 schreef, dan merken wij dat ook dit woordenboek oorspronkelijk niet is opgezet als zuiver-wetenschappelijk werk, maar naast zijn wetenschappelijk doel ook opbouw van de kultuurtaal beoogde. Het verbaast ons dan ook niet in die inleiding een soortgelijke houding tegenover de woorden van de volkstaal aan te treffen als wij bij Kiliaan en Van den Berg konden waarnemen. Wij lezen: 'Zoo dikwijls men in den schat onzer volksdialecten van Noord of Zuid eenig woord aantreft, dat de gelukkige uitdrukking behelst van een begrip, waarvoor de algemeene Nederlandsche taal geen geschikt woord heeft aan te wijzen, dan voorzeker mag men de gelegenheid niet verzuimen om den rijkdom der taal te helpen bevorderen, die te allen tijde streefde en moet blijven streven, zich te versterken en in iedere nieuwe behoefte te voorzien door te putten uit de steeds vlietende bron der levende volksspraak.... Maar bij alle ingenomenheid met den kostelijken schat der dialecten is toch ook hier behoedzaamheid noodig.... Waar het werkelijke idiotismen geldt, woorden alleen in enkele streken bekend, en die niets kunnen toebrengen om eenige leemte der taal aan te vullen, maar slechts de uitspruitsels zijn van een al te weelderigen, ja kwistigen groei, daar kan aan dat alles geene plaats in het Woordenboek worden ingeruimd'. Dat deze doelbewuste propaganda voor sommige goede, 'eigentlijke', dialektwoorden door het Woordenboek enig praktisch effekt op de kultuurtaal zou sorteren, kan met reden betwijfeld worden. Kiliaans mislukking is symbolisch. De taal is niet op een redelijke grondslag gebouwd, ook de kultuurtaal niet, al kan het er soms een beetje op lijken. Dat de taalgeleerden der Renaissance en hun erfgenamen in die richting hun gedachten hebben laten gaan, is historisch begrijpelijk, maar was niettemin een vergissing. En de hiermee samenhangende redelijke waardering van de volkstaal was een misschien respectabele, maar daarom niet minder onvruchtbare liefhebberij.

Op welke wijze de volkstaal wél de woordenschat der kultuurtaal heeft beïnvloed, zien we, zodra we het oog richten op de renaissancistische dichters en schrijvers. Terwijl de rederijkers het bij hun vernieuwing van de literaire taal enkel in de verfijning

hadden gezocht, zoeken de renaissancisten het in de vereenvoudiging en verfijning tegelijk. De verfijning brengt hen o.a. tot een strenge metriek en een bij de klassieken geleerde taaltechniek, de vereenvoudiging brengt hen tot het gewone, het direkte woord, tot de volkstaal. Men denkt hierbij natuurlijk allereerst aan Bredero met zijn bekende uitspraak: 'Het is myn alleens, of ick van een machtich Coning of van een arm Bedelaer leer de kennisse van mijn moeders tale, en of de woorden uyt het vuylnis-vat of uyt de cierlijckste en grootste Schat-kamers van de werelt komen: doch moet my elck na haer waarde goude, silveren en koperen gelde verstrecken'[1]. Maar dit is helemaal niet uitsluitend typisch voor Bredero, het is een algemene renaissance-trek. Ook van Vondel vertelt Brandt dat hij de taal der handwerkslieden ging afluisteren om het enig goede woord te vinden. Wèl typisch voor Bredero is de sterke naturalistische inslag in zijn werk, die hem er toe drijft om zijn personages soms zuivere volkstaal te laten spreken. De mensen moeten spreken naar hun aard. 'Ick hebbe door mijn slechtheit een Boer boerachtigh doen spreken', zegt hij in de voorrede van *Griane*, en in die van de *Spaansche Brabander*: 'Wy (hebben)... ons volck niet hoogher doen spreken dan sy en verstaan, of daghelijcx mede ommegaan. Dat is, een Smit van yser en koolen, een Schilder van sijn veruwen, een Schoen-maker van sijn leesten'. Men moet wel onderscheid maken tussen het opnemen van volkstaalwoorden in de literatuurtaal (niet uit redelijke oorzaak zoals de grammatici en lexicografen zouden willen, maar uit artistieke noodzaak) en het schrijven van zuiver dialekt. In het eerste geval gaan de volkstaalwoorden werkelijk in de geschreven en gesproken kultuurtaal over, in het tweede geval blijven de volkstaalwoorden tot de volkstaal behoren en worden zij in de geschreven taal maar zeer beperkt gebruikt, n.l. alleen voor naturalistische effekten. Het eerste kan men in de middeleeuwse literatuur ook wel vinden, zij het minder bewust en opzettelijk dan bij de renaissancist, het tweede is bij een middeleeuwer ondenkbaar. Het gebruik van zuiver dialekt in de kluchten begint omstreeks 1610. Pas door de taalbewustheid die de renaissancegrammatica had gebracht, was men in staat de volkstaal zo objektief, los van en tegenover de gangbare kultuurtaal te hanteren. Dit is het begin van de eigenlijke dialektliteratuur, waardoor de volks-

1) In de voorréde van het *Geestich Liedt-Boecxken*.

taal wel wordt ingelijfd bij de kultuur, maar niet bij de kuituurtaal, waardoor de volkstaal zelf een bescheiden kultuurtaaltje wordt tegenover de algemene kultuurtaal.

In het opnemen van Amsterdamse volkstaalwoorden in de kultuurtaal, zoals we dat bij Bredero, Vondel en ook Hooft waarnemen, zit een veel sterker particularistische trek dan in de zuivere dialektliteratuur waar ze zich ook alle drie mee hebben bezig gehouden, maar waarin Bredero toch onbetwistbaar de grootste meester is geweest. Immers de dialektliteratuur getuigt wel vaak van een virtuoos hanteren der volkstaal, maar helemaal niet van een bijzondere waardering ervoor. De volkstaal dient vaak om zijn spreker min of meer belachelijk te maken bij het publiek en als men daarmee begint is het met de standing der volkstaal gauw gedaan. Men begint zich als volkstaalspreker voor zijn volkstaal te schamen en wil ze liefst maar zo radikaal mogelijk terugdringen. Men denke aan de Zuidhollandse boer en zijn wantrouwen tegenover de dialectoloog. Het gebruik van de Hollandse volkstaal in de 17de-eeuwse klucht- en roddelliteratuur heeft dus eerder de ondergang van het dialekt bevorderd dan tegengehouden, en de nivellerende kracht van de opkomende beschaafde spreektaal versterkt.

In de Spectatoriale geschriften, dus in een tijd als de stadsdialekten al lang hun beste tijd hebben gehad en het plat-Amsterdams al tot een traditionele kluchttaal is geworden, treft men soms wel dialektliteratuur met nobeler inhoud aan. De volkstaal dient dan om aan een boer of een andere eenvoudige ziel, die in zijn eenvoudigheid het verstandige woord spreekt, de nodige lokale kleur te geven. Het moraliseren in dialekt is in de plaats getreden van het roddelen in dialekt en dat is ontegenzeggelijk een vooruitgang, maar het bewijst misschien toch meer dat de waardering van de kultuurmens voor de brave landman of de brave handwerker zelf is gestegen, dan dat de waardering voor expressiemogelijkheden van de volkstaal zoveel groter is geworden. De 18de-eeuwer heeft nog zomin als Bredero het beste, innigste, verhevenste wat hij te zeggen had in de vormen der volkstaal uitgedrukt. Dat komt pas met de Romantiek.

De Romantiek benadert de taal niet zoals de Renaissance met de

Hoor in 1836 L. Ph. C. van den Bergh daarover, de taalgeleerde die bij ons het zuiverst de romantische school van Grimm vertegenwoordigt, de man die, in 1837 al, de eerste bibliografie der Nederlandse dialektliteratuur samenstelde: ‘Naar mate de spelling van de oude echte volksspraak zich afscheidde, werd zij onvolledi-ger en min vatbaar om alle toonen en tongslagen getrouw terug te geven, maar ook naar mate de volksspraak zich naar de schrijfwijs rigtte, werd zij armer en minder muzikaal’[1)]. De invloed van de Romantiek is bij ons niet bijzonder sterk geweest, wel vrij algemeen. Daardoor treedt in de hele taalwetenschap wel een zekere verschuiving in waardering op en wordt de levende gesproken taal algemeen gesteld boven de verstijfde geschreven taal, maar men bleef met zijn waardering toch meestal binnen de kring der kultuurtaal: niet de volkstaal wordt het troetelkind maar de beschaafde gesproken taal, die wij liefkozend aanduiden met de eerste letters van het alfabet. Ook in haar verhouding tot de taal vertoont onze kultuur die typische vermenging van classicisme en romantiek, die men onze nationale vorm van romantiek zou kunnen noemen. Matthijs de Vries met enerzijds zijn vurig pleidooi voor de levende taal, anderzijds zijn klassieke traditie, belichaamt deze verhouding het duidelijkst. De zuivere romantici zijn allen meer figuren van de tweede rang en dilettanten: Van den Bergh, Halbertsma, Johan Winkler.

Een belangrijke dialektliteratuur heeft de romantiek hier niet in 't leven geroepen, maar de verhoogde waardering van de volkstaal als uitdrukkingsmiddel van al het menselijke kunnen wij er toch duidelijk in opmerken. Van de *Klucht van de koe* naar de idylle die Staring in 1816 in het ‘Boeren-Zutphensch’ dichtte naar aanleiding van de *Tuchtiging der Algerijnen* is een hele stap. Hoort u maar:

‘Hoe hield ze os beknepen,
Die lelleke Fransen; pas twee jāār verleen!
Hoe wist eure dartig miljoen os uut te kleen -
Os! handvol mensen! t Lans geld, amnisie, tugazie,
Schepen, matrozen, soldāten mos weg! De koerazie
Liet ze os allenig, om, wasze, in eur euvermoed schond
En vernieldet, in Goos naam, van niis, uut den grond
Weer op te halen. Ook hield wi, diep in onz zakken
En spāārpennink vast: of he neer mog smakken,
Die dāār, op t hoogste van t rad van fortuun
Ston te kreien!

1) *De Leer der enkele en dubbele Vokaalspelling* 82.

In t end lag he dale; en et gruun
Van d Oranjeboom sloeg, as de Lelies dāār ginter
Hier uut den wortel op, nāā n twintigjārigen winter.
Knap spronk ze toe, die wat kost en wat had!
Waterloo het onze kriigshaer zien vechten - de Stad
Algiers onze vlote! En - meug ze andren ook prizen
Van onz Provincies - wi durf op Gelderland wizen!
Viif Lanslu hawwe, bi t zeuvental opperste, an boord
Van de Melampes!'

In de laatste regels komt een provinciale trots naar voren die in de richting van particularisme wijst. En inderdaad, al is deze idylle in de volkstaal een eenling gebleven in Starings werk - inspireerde hem de herinnering aan Johann Heinrich Voss die tien jaar voor hem student in Göttingen was geweest? - een zeker particularisme is aan de Gelderse dichter niet vreemd[1)]. De romantische dialektliteratuur schiet, in tegenstelling met de renaissancistische, niet allereerst op in Holland, maar in de uithoeken van 'de provincie' waar de invloed van de algemene kultuurtaal het zwakst was en het particularisme dus de beste kansen had: de vroegste voorbeelden die ik ken zijn, op het laatst van de 18de eeuw al, de Maastrichtse gedichtjes van pastoor Delruelle, in 1812 het *Twentsch Bruiloftslied* dat Halbertsma achter zijn Overijsels woordenboekje plaatste, en in 1816 het zoëven genoemde gedicht van Staring in het dialekt uit de buurt van Vorden en Lochem. Als men hier Groningen nog bij noemt, heeft men meteen de streken opgesomd waar later de meeste en beste zuivere dialektliteratuur geschreven zal worden. Maar nog eens, erg belangrijk is deze al met al niet geworden, doordat de talentvolste particularisten zich niet van zuiver dialekt, maar van een dialektisch gekleurde algemene kultuurtaal hebben bediend.

1) In de inleiding op een *Lijst van eenige Woorden uit den Zutphenschen Tongval*, opgesteld omstreeks 1835, laat Staring zich als volgt uit: 'Voor het overige spiegelt zich in het Taaleigen van den Zutphenaar en zijne Geburen, het, zoo veel naauwer dan het Hoogduitsch met ons verzusterde, Platduitsch, hetwelk geen heerschende Schrijf- en Spreektaal is geworden, maar deswege nog in het minste niet verdient, dat wij Nederlanders hetzelve smadelijk aanzien, en onbeoefend en ongebruikt laten'.
(Het ms. van deze *Lijst*, waarop Dr. C. Kruyskamp mijn aandacht vestigde, bevindt zich in het Staring-archief op de Wildenborch).

Grotendeels los van het particularisme staat het gebruik van zuiver dialekt voor naturalistische doeleinden. Dit gebruik zet meer rechtstreeks de 17de- en 18de-eeuwse traditie voort, maar is toch ook niet buiten de romantische bewustzijnsverdieping gebleven. Ook de naturalistische uitbeelding stelt zich niet langer tevreden met een uiterlijke typering, maar wordt psychologischer en meer geladen met de aandoening van de schrijver, en dit geldt natuurlijk ook wanneer de naturalistische uitbeelding zich van volkstaal bedient. De copieerder des dagelijksen levens Hildebrand legt het beste van zichzelf in de volkstaalwoorden van oude Keesje, niet in de kultuurtaalwoorden waarmee hij deze omlijst, dus het omgekeerde van wat we bij Bredero, Hooft en Vondel vinden.

Van veel meer belang dan deze zuivere dialektschrijverij en deze naturalistische toepassing van de volkstaal als literair effekt, zijn echter in kultureel opzicht de particularistische strevingen tot herziening der kultuurtaal, die optreden als reactie tegen het opdringen van de beschaafde taal op Hollandse grondslag. Eerst twee citaten om de Hollandse beschaafde taal te laten zien als koekoeksjong dat de andere gewestelijke talen uit het nest gooit. Sewel schrijft in 1706 in de voorrede van zijn Nederlands-Engels woordenboek: ‘Mooglyk zal de ééne óf de andere Nederlander, buyten ons Hólland, denken dat veele byzondere woorden en benaamingen hier te lande juyst niet gangbaar ook plaats in dit werk mosten gehad hebben; maar van dat verstand ben ik niet: want hoewel het Nederduytsch zich veel verder uytstrekt dan Holland, nogtans meen ik dat het Hollandsch alleen het rechte Nederduytsch is, en dat de andere byspraaken, die daarvan afwyken, voor gebreklyk te houden zyn; al zo wel als de straattaal, en boerespraak, in Holland gebruykelyk, niet voor goed Nederduytsch moogen te boek gesteld worden. Alhoewel het nogtans waar is, dat ten platten lande eenige woorden in gebruyk zyn die men niet t'eenemaal te verwerpen heeft.... Het is ook niet ongewoon in andere landen, alleen aan zeker gedeelte derzelven de beste spraak toe te schryven. Hoe verre strekt zich Duytschland niet uyt! en evenwel weet men dat het beste Hoogduytsch binnen den Kreyts van Saxen, en inzonderheyd binnen de wallen der stad Leypsig, bepaald wordt. In Italië wil men dat hetzuyverste Italiaansch, te Florence, hoofdstad van Toskane te vinden zy: in Vrankryk houdt men de taal, die te Parys... gesprooken wordt, voor 't beste Fransch: en in Engeland wordt geoordeeld.

dat men te Londen... het netste Engelsch spreekt: en zelfs de Schotten, die in hunne uytspraak zeer veel van de Engelsche verscheelen trachten echter in hunne schriften zuyver Engelsch te schryven, gelyk ook de Engelschen der afgelegene Provinciën, in welke men veele woorden gebruykt, die voor geen algemeen Engelsch erkend, en daarom ook... Provincie-woorden genoemd worden'. Dit klinkt alles nuchter en zelfverzekerd en het getuigt bovendien van een treffend juiste kijk op de situatie. Sewel was een man die midden in de praktijk stond en die er geen behoefte aan had om, zoals Kiliaan en Ahasverus van den Berg, zijn woordenboek in dienst te stellen van een kunstmatige taalopbouw. De waardering voor de volkstaal is hier wel tot een minimum ingeschrompeld. Zeker, er zijn misschien op het platteland wel enkele woorden te vinden 'die men niet t'eenemaal te verwerpen heeft', maar overigens blijkt duidelijk dat hij het beschaafde Hollands helemaal niet voor een arme taal houdt en het mens genoeg acht om zichzelf te redden.

Het tweede citaat is van Ypey, de schrijver van de eerste geschiedenis der Nederlandse taal in 1812: 'Reeds in Bredero's tijd begonnen... lieden van goede opvoeding te Amsterdam de nederlandsche taal wel te spreken. Ook in zeer vele andere steden van het voormalige Holland' (Y. schrijft in de Franse tijd) 'vooral met name Rotterdam en Den Haag, werd de verbetering te dezen opzigte bespeurd. Geheel Holland trouwens was, na de spaansche beroerten, de voornaamste zetel der beschaafdheid geworden. In de overige gewesten bleef men hierin meer ten achteren. Eerst gedurende de jongste vijftig jaren kwam aldaar te dezen aanzien eene aanmerkelijke verbetering. En door dezen weg is, zelfs ten platten lande, het onderscheid van dialekt der nederlanders, allerblijkbaarst verminderd. Bij het wel opgevoed gedeelte des volks is hetzelve altoos thans niet meer hinderlijk, waarom het te hopen is, dat het gemeen, dit voorbeeld op den duur volgende, met den tijd, eene spraak zal leeren voeren, die vrij gelijkvormig, en allen daar door niet onaangenaam is'[1)]. Hoever zijn we hierin van de Romantiek verwijderd! En het is toch 1812. Ypey is, ofschoon zelf geen Hollander als Sewel, een echte partijganger voor de Hollandse beschaafde spreektaal. Hij ziet de volkomen ondergang van de dialekten al in't verschiet. En ook hij is een man van de praktijk, hij heeft

1) *Bekn. Gesch. Ned. Tale* 572.

het gelijk aan zijn kant, Maar zo gauw als hij het zich voorstelt, zal het toch niet gaan! Zijn fout is dat hij het hele particularisme, de logische reactie op de aanmatiging van een zich algemeen noemende beschaafde gewestelijke spreektaal, over 't hoofd ziet. Het particularisme is van huis uit volstrekt niet romantisch. Men kan het in middeleeuwse vormen in de Middeleeuwen en in renaissancistische vormen in de tijd der Renaissance aantreffen. Het particularisme behoeft immers allerminst uitsluitend te berusten op een primitief instinct van verzet, maar het kan zich ook op zeer redelijke argumenten beroepen. De redelijke taalgeleerde der Renaissance zoekt immers naar de beste, de ‘eigentlijkste’ woorden in de taal? En kunnen alle gewestelijke talen hem die niet gelijkelijk verschaffen? Waarom bepaalt de praktijk der beschaafde taal zich dan tot één dialekt, het Hollands, volstrekt niet het beste en oudste, zoals de particularisten u gaarne met de stukken zullen aantonen? Particularisten en taalopbouwende woordenboekschrijvers wandelen dus hand in hand. Het *Westvlaamsch Idioticon* van De Bo, toch ongetwijfeld een krachtige uiting van particularisme, dient zich tegelijk aan als bron voor het *Woordenboek* van Matthijs de Vries. ‘Het ware te wenschen’, zegt De Bo in 1873, ‘dat men in de nieuwe Woordenboeken al de beste gewestelijke termen en uitdrukkingen inlaschte, met de melding erbij van hunnen thuis, latende het gebruik ervan aan de bescheidenheid van de schrijvers over. Zoo deed de oude Kiliaan die met zijnen *Etymologicum* aan de algemeene taal eenen dienst bewezen heeft dien men nooit genoegzaam waardeeren zal’. Dit zouden Naeranus, Sewel, Ypey en de andere partijgangers voor een beschaafde Nederlandse taal op Hollandse grondslag niet met De Bo eens zijn. Het was echter wel, zoals we gezien hebben, tot op zekere hoogte de opvatting van Matthijs de Vries. Wat een taalgeleerde, die geen andere hulpmiddelen heeft dan zijn grammatica's, zijn woordenboeken en zijn gezag, echter nooit kan, t.w. een gewestelijk woord in de kultuurtaal ingang doen vinden, dat kan een particularist, omdat hij een taalscheppend partijganger is, wel. Daarom heeft het particularisme een veel grotere praktische betekenis dan de waardering der volkstaal bij de geleerden. Naast De Bo staan een Gezelle en een Stijn Streuvels die door hun literair gebruik van Westvlaamse woorden ze werkelijk enigermate bij de kultuurtaal hebben ingelijfd. En het literair particularisme van deze Westvlamingen heeft weer schrijvers uit andere streken als

Herman de Man en Anton Coolen tot hún literair particularisme geinspireerd. Wel een bewijs dat het particularisme een werkelijke macht in het kultuurleven vertegenwoordigt, dat deze waardering voor de volkstaal niet onvruchtbaar hoeft te blijven.

Al is het praktisch effekt van het literaire particularisme, dat het enigermate in de geest van de redelijke taalbouwers de kultuurtaal veerijkt met woorden uit de volkstaal, de eigenlijke bedoeling ervan is geen andere dan door het gebruik van de gewestelijke volkstaal beter zichzelf te kunnen zijn. Zichzelf zijn, dat betekent de eigen tradities hooghouden en zich niet laten imponeren door de holle superioriteitswaan van het machtige Holland. In een romantische tijd betekent zichzelf zijn vooral het eigen, zo nauw met het plaatselijke verbonden, gevoelsleven te redden tegenover de nuchtere nivelleringsdrang van het moderne leven. De Bo's particularistische liefde voor de Westvlaamse volkstaal is niet zo redelijk als men uit de zinnen die ik zoëven van hem citeerde zou kunnen besluiten. Ook De Bo ontpopt zich als romanticus, waar hij zegt: ‘Er zijn woorden en wendingen die men maar in de school en in de boeken leert: dat is conquest, aangewonnen rijkdom. Het zijn er andere die men leert rond den heerd: dat is vaderlijk erfgoed waar men in geboren is en opgegroeid, dierbaar en bekoorlijk boven al ander, omdat men er geheel zijnen landaard in ziet, omdat het krielende vol is van personeele herinneringen. Om hier een enkel voorbeeld van te geven: *akelig* of *naar*, die men dikwijls in de schrijftaal vindt, zijn schoone woorden, maar zij en hebben bij den West-Vlaming op verre na de weerde niet van zijn eigen *eenlijk* of *vereend*, die er de synoniemen van zijn; *akelig* en *naar* spreken hem maar aan den geest; *eenlijk* en *vereend* doen ook indruk op zijn hert; de twee eerste verstaat hij, de twee laatste verstaat en gevoelt hij tevens: er kleeft iets van die huivering aan die eens in zijn bloed zinderde bij een ongeluk dat hij gebeuren zag, bij een bosch of veld waar hij 's nachts in verdoolde, enz.’

De keerzijde van dit met affekt geladen romantische taalparticularisme is een evenzeer met affekt geladen afkeer van dat domme aanmatigende Hollands. Die vinden we heel duidelijk uitgesproken bij de romantische Johan Winkler die in de voorrede van zijn *Dialecticon*, geschreven in 1873, de volgende krachtige taal laat horen: ‘Hollandsch schrijven kan ik niet; ik zou het ook niet willen, evenmin als ik mijn pen dwingen wil om de geijkte nederlandsche boeketaal te schrijven. Wat mijn tong

niet spreekt, zal mijn pen niet schrijven. De Hollanders matigen zich in de Nederlanden alles aan, ook de alleenheerschappij over ons aller nederlandsche, liever nog nederduitsche taal. Niet alleen dat reeds sedert ruim twee. eeuwen, in geheel Noord-Nederland, langzamerhand de algemeene schrijftaal al meer en meer op de hollandsche leest is geschoeid geworden; neen maar tegenwoordig wil men aan de niet-hollandsche Nederlanders niets meer of minder dan de hollandsche tongval als de eenige zoogenoemd beschaafde uitspraak der nederlandsche taal, als het eenige, het onfeilbare, het eenige geijkte nederlandsch opdringen. Alsof we Franschen waren, die slechts in middelpuntzoeking (centralisatie) hun heil vinden kunnen! De Hollanders spreken slechts van hollandsch; dat bijv. nw. neemt bij hen geheel de plaats van nederlandsch in. Holland is in hun oog Nederland; wat in Nederland buiten Holland is, dat zien ze over 't hoofd, dat bestaat niet, dat is niet ‘fatsoenlijk’. Wie niet hun hollandschen tongval spreekt, die is eenvoudig geen Hollander-Nederlander, dat is een ‘mof’ of een ‘belg’ of een ‘fries’, mogelijk wel een ‘fries uit Groningen of Drente’. Nu, ik laat aan de Hollanders gaarne die domme aanmatiging, maar voor hun hollandsche taal bedank ik vriendelijk. Met evenveel recht als de Hollander hollandsch schrijft, kan de Groninger groningsch, de Gelderschman geldersch, de Brabander brabantsch schrijven, want zoowel het eene als het andere is goed nederlandsch. Wat moet een Hollander op zulke beschuldigingen antwoorden? De particularisten hebben gelijk. De overheersing van het Hollandsch is noch uit renaissancistische redelijksheidsoverwegingen, noch uit romantsche gevoelsoverwegingen te rechtvaardigen. Het is van objektief standpunt een willekeurige conventie, dat de gesproken en geschreven kultuurtaal is, zoals hij is. Maar het is nu eenmaal een historisch feit. Dat begrepen mensen als Sewel en Ypey. Johan Winkler begreep het misschien ook wel, maar hij was teveel romanticus om niet tegen deze willekeurige conventie te blijven spartelen. Hij kon zich niet aanpassen aan de wrede werkelijkheid dat ook de taalkundige samenleving gegrond is op macht en niet op goed recht. De kultuurtaal op Hollandse basis is de sterkste, de volkstalen der andere gewesten zijn de zwakkeren en zij zullen het verliezen.

Er ontstaat in de nieuwere tijd, onder invloed van het particularisme, vermoedelijk ook wel mee door het meer verfijnde naturalistische gebruik van de volkstaal, onder literatoren soms

een soort waardering voor de volkstaal-in-het-algemeen ten koste van de gesproken kultuurtaal. Als voorbeeld daarvan laat ik hier een paar zinnen van Carel Scharten volgen, geschreven in 1910: ‘Een rijken woordenschat hoort men eerst aan gene zijde van het “algemeen beschaafd”. De uitspraak is er gewis nòg slechter’ (Scharten is geen romanticus!) doch de verscheidenheid en juistheid van uitdrukking neemt toe. Hoe zou ook de taal van den beschaafden stand, die zich slechts in zijn huizen, kantoren of bureaux, en niet dan oppervlakkig buitenshuis beweegt, een orgel kunnen zijn met vele registers? Kom bij de burgerklasse; zij hebben al dadelijk een menigte van goede woorden, die wij nooit gebruiken, allerlei eigenaardige wendingen en gezegden, argeloos te pas gebracht... zij zijn nog niet zenuwziek! Wordt in het ‘beschaafd Nederlands’ alleen ‘gegeten’ het ‘eten’, dat er natuurlijk is, op zijn tijd, (eerst bij de hoogere standen komt het ‘fijn-proeven’ en het ‘savoureeren’ aan de orde!) - hier hoort men van ‘nuttigen’.... Zit daar niet de voldoening is, dat er iets te ‘bikken’ viel? En er is dan ook honger: ‘die jongen, die kan me wat “stouwen”! En ga dàn eens luisteren bij het volk, in de Jordaan; dáár begint, bij gebrek aan brood, eerst het plezier in de taal, in den uitgezochtsten en felsten geest van woord en zegging. En, op het land, hoor er de sappige en fijnoolijke boerenspraak’[1)] Deze uiting van een literator wijst op dezelfde bezorgdheid over de nivellerende krachten in de kultuurtaal als we b.v. bij de taalkundige Ahasverus van den Berg vonden. Beiden willen de kultuurtaal bij de volkstaal in de leer sturen. Het grote verschil tussen beiden is echter, dat van den Berg de volkstaal vooral tegenover de geschreven kultuurtaal stelt en Scharten vooral tegenover de gesproken kultuurtaal. Hierbij moet opgemerkt worden dat Scharten op deze wijze van de gesproken kultuurtaal een zeer onzuiver beeld geeft. Hij versmalt het begrip ‘algemeen beschaafde taal’ tot iets als een ‘algemeen fatsoenlijke taal’, inderdaad iets heel akeligs, en ziet niet in dat de gesproken kultuurtaal wat de woordenschat betreft in een onafgebroken open verbinding met de volkstaal staat. Alle woorden die hij citeert om de rijkdom der volkstaal tegenover de armoede der beschaafde taal te illustreren, behoren inderdaad, reeds lang tot de gesproken kultuurtaal. De liefde voor

1) *Het Spellingvraagstuk, de vereenvoudigde een gevaar voor volk en stam* 14.

da volstaal bij Scharten lijkt ven beetje gekunsteld, gezien de betrekkelijk geringe betekenis die de eigenlijke volkstaal gedurende de laatste eeuwen voor de vernieuwing van onze literatuurtaal heeft gehad. Zowel bij de anti-classicistische beweging van Bellamy en zijn kring, als bij de zoveel belangrijker beweging van 1880 is de bron van vernieuwing niet de volkstaal, maar de gesproken kultuurtaal geweest. Het is geen wonder dat die beweging van '80 bij de taalkundigen van dezelfde generatie, die zich groepeerden om het tijdschrift *Taal en Letteren*, een hernieuwde waardering voor het Algemeen Beschaafd heeft opgeroepen, zij het dan een Algemeen Beschaafd dat minder op de geschreven kultuurtaal en meer op de ongeschreven volkstaal steunde dan Matthijs de Vries zich als ideaal kan hebben voorgesteld. Er mag van de gesproken kultuurtaal enerzijds een nivellerende invloed uitgaan, voorzover zij n.l. - de angstdroom van Scharten - in een fatsoenscode gevangen kan raken, anderzijds kan er van haar als filiaalhoudster van de volkstaal juist een vernieuwende, differentiërende, individualiserende werking op de geschreven kultuurtaal uitgaan. De gesproken beschaafde taal is enerzijds de dood van de dialekten, zoals we reeds in het begin constateerden (en de dialekten laten niet na zich tegen die aanslag op hun leven particularistisch te weer te stellen), anderzijds is zij de erfgenaam van de volkstaal, is zij het juist die iets van de rijkdommen van de volkstaal kan redden. Omdat zij natuurlijk groeit en niet bebouwd wordt, omdat zij eigenzinnig groeit op een zelf gekozen plaats en zich niet laat kweken op het door de rede uitverkoren plekje.

Dit moge ons tot troost zijn, wanneer wij moeten constateren hoe in de nieuwere tijd de gewestelijke talen, ondanks hun particularistisch verweer, onder invloed van de al machtiger wordende kultuurtaal steeds meer achteruitgaan. Het is natuurlijk niet met zekerheid te zeggen dat dit nivelleringsproces nooit gestuit zal kunnen worden, maar het geschiedkundig verloop zoals wij dat voor ons zien, geeft ons weinig recht tot optimisme. Wij kunnen aan de ontwikkelingsgang van de kultuur ook door de hartstochlijkste waardering van de volkstaal waarschijnlijk niets veranderen. Ook wanneer de dialekten echter te gronde mochten gaan, zullen ze toch kultureel gered kunnen blijven, wanneer de beschaafde gesproken taal zo rijk en levend wordt dat zij hun functie kan overnemen, zoals ze ook voor de wetenschap gered kunnen blijven wanneer hun bestudering nu met alle kracht

ter hand wordt genomen. Het zou een dwaasheid zijn, wanneer wij uit liefde voor de volkstaal de kultuur zouden afvallen, want in zijn kultuur vindt een volk zijn vervulling. Wanneer wij ons met alle krachten van hart, ziel en verstand in dienst stellen van de kultuur, mogen wij vertrouwen, dat niets wat werkelijk waardevol is, kan ondergaan, zonder dat het in de een of andere vorm zal herrijzen. Gezelle de grootste particularist die onze kultuur gekend heeft, heeft geschreven:

't En gaat geen een verloren,
geen dingen dat bestaat,
't en wordt geen een geboren
dat heel en al vergaat.

K. HEEROMA.

Vondel en de Nieuw-Bulgaarse letterkunde.

Toevallig kwam mij een dezer dagen nog eens onder de ogen Van Deyssel's kostelijk essay over de Bulgaarsche Letterkunde (Verz. Opst. I). Hij wil daarin ‘door beknopte mededeelingen en fragmenten de belang stelling in de nieuw-Bulgaarsche letteren wekken.’ Een van de ‘stukjes’, ‘door de pen van den ondergeteekende (ik laat weer het woord aan Van Deyssel!) gewaagd te vertolken in het Nederduitsch’, is een achtregelig gedicht van de Bulgaarse dichter Tapla, dat ‘ironisch begrepen moet worden’. Het is aan het adres van Ferdinand van Koburg en diens moeder Clementine:

Wie dwaalt in rijke krinoline?
Het is de oude Clementine.
Wie is hij, dien de lauwer voegt,
En met een aanzicht zoo vernoegt
Gezeten op den zegenwagen,
Keert weer van 's vijands nederlagen?

De twee slotregels kan ik weglaten; het overige verdient hier nogmaals te worden afgedrukt, omdat de lezer, die daarnaast het begin van *Vondels Zegesang ter eere van Frederick Henrick* (Wie is hy dien de lauwer voeght enz.) wil plaatsen, onmiddellijk duidelijk wordt, dat de Bulgaarse poëet Tapla wel een zeer brutaal plagiaat heeft gepleegd.

Dit bedrijf zij dan hierbij gesignaleerd.

A.A.V.

Over jullie en enige andere pronomina.

Enkele jaren geleden heb ik trachten aan te tonen, dat het pronomen *jullie* niet, zoals tot dusver was aangenomen, kan zijn ontstaan uit *gijlieden*[1]. De bewering dat het eerste bestanddeel zich zou hebben ontwikkeld uit een *ge* **>** *je* met zwakke klem, stuit - nog afgezien van de door niets gerechtvaardigde overgang *g* **>** *j* - op het bezwaar, dat *jullie* geen zwakke klem op de eerste lettergreep heeft, terwijl een verondersteld **gelieden* niet is overgeleverd[2)]. Verdere formele bezwaren zijn:

1. Het te allen tijde ontbreken (tenminste in Holland) van de *-n* (van het veronderstelde **lie(de)n* zelfs wanneer een vocaal op *jullie* volgt ('nooit hoorde ik b.v.: *dat doen jullien anders*).
2. Na *jullie* eindigt de werkwoordsvorm bij voorkeur op *-en* (*jullie komen*), na *gijlieden* daarentegen past uitsluitend *-t* (*gijlieden komen* is ondenkbaar).

Wat het eerste bestanddeel van *jullie* betreft, kan men de herkomst uit *gij* of *ge* afdoende weerlegd achten. Wie daaruit onwillekeurig de conclusie mocht trekken, dat het eerste bestanddeel dan ‘dus’ op *jij* terug moet gaan, zal spoedig bemerken, dat onze Hollandse dialecten geen materiaal opleveren, dat tot steun voor deze hypothese kan dienen. Mocht men ook hier zijn toevlucht willen nemen tot een *je* ‘met zwakke klem’ dan zij nogmaals geconstateerd, dat in *jullie* de klemtoon, althans bij mijn weten, steeds op de eerste lettergreep ligt: een uitspraak *jullié* heb ik nooit gehoord. Zo is het nu en zo is het blijkbaar altijd geweest: de Afrikaanse vorm *jul(le)* maakt dat reeds voor het 17de-eeuwse Hollands aannemelijk.

Afgezien van de formele bezwaren tegen de herkomst van *jullie* uit *gijlieden* is het stilistisch verschil tussen deze twee woorden voor mij altijd een onoverkomelijk beletsel geweest voor de gelijkstelling. Wie *Gijlieden* gebruikte ‘hing’, volgens Ten Kate,

1 Deftige en gemeenzame taal, blz. 14; zie ook noot 9-14.

2) Het zou trouwens ook in strijd zijn met wat L. ten Kate uitdrukkelijk opmerkt: ‘ik merk dat dit L i e d e n , dat op zich zelf *Menschen* beteekent, bij agterlassing geen nadruk van belang ontfangt; om dat het onderscheid der gedagten meer op de Persoonlijkheid als op het Menschdom valt.’

'zekerlijk den *Pedant* uit'. Een woord, dat in het begin van de achttiende eeuw nog tot de 'pedante' sfeer behoorde, zou in de tweede helft van de negentiende reeds volop een volkswoord geworden zijn? Zo zeer een productief volkswoord, dat het zelfs betrokken is bij het ontstaan van die andere echte 'volks' woorden *hullie, wullie* en *zullie!* Dat *jullie* om zo te zeggen als vader van die drie woorden moet worden beschouwd, lijkt mij waarschijnlijk. Aan een opzettelijke meervoudige vorm was bij *gij* en *je* - die immers enkelvoudige èn meervoudige betekenis hadden - bepaald behoefte. *Hullie, wullie*[1] en *zullie* vormen in zekere zin een luxe in onze taal, omdat men met *hun, wij* en *zij* immers reeds volkomen ondubbelzinnig hetzelfde kon uitdrukken.

Het stilistisch bezwaar geldt in 't bizonder ook voor het tweede bestanddeel van *jullie* uit -*lieden*. De tegenstelling tussen de 'deftige' *ie* en de 'gemeenzame' *ui* voor ogm. *eo*, die wij waarnemen in *dier(baar)-duur, diets-Duits, bedieden-beduiden, lieden-lui, kieken-kuiken, rieken-ruiken, bestieren-sturen, vier-vuur* geldt niet voor *jullie-jelui*. Bij dit laatste paar is juist de *ui*-vorm, voor mijn gevoel althans, de 'deftige' vorm, wat voldoende verklaard wordt door het feit, dat het de oudere en vollere vorm is. Het min of meer plechtstatige karakter van de *ie* der bovengenoemde woorden tegenover de duidelijke gemeenzaamheid der *ui* was voor mij een reden om -*lie*, tegen de letter in, uit -*lui* af te leiden, waaruit het in het zinsverband, vooral wanneer het niet de klemtoon had, inderdaad gemakkelijk kon ontstaan. In verbindingen als *joului oom, joului ook*, (*achter*) *joului an* en dergelijke konden gemakkelijk klankverbindingen als -*lejoom*, -*lejook*, -*liook*, -*lian* ontstaan, die te vergelijken zijn met gevallen als *rejaal* < *royaal*, *pias* < *paljas*, *appelbiejee* < *beignet*, *kiakkie* < *cognacje*. Ik kan hier nog aan toevoegen, dat de *ə* van het Afrikaanse *julle* ook bezwaarlijk uit een vroegere *ie* verklaard kan worden. *Olie* blijft in het Afrikaans *olie*; ook *balie, familie, foelie, Juli, salie, tralie* behouden in het Afrikaans onveranderd hun *ie*, om van de vele Afrikaanse diminutiva nog te zwijgen. Men vergete hierbij niet, dat ook in Holland nog vormen op stomme *e* voorkomen. Zo zegt men in Akersloot, Ameide en Dirksland: *julle*, in Herkingen, Middelharnis, Nieuwe Tonge en Sommelsdijk: *jule*, in Ouddorp en op Goeree *joele*[2]. Volgens de

1) *Wullie* is blijkbaar de jongste van de drie. In Zuid-Afrika kent men wel *hulle* en *sulle*, maar **wulle* ontbreekt.
2) Zie ook Van Weel, blz. 60.

opgaven van mej. A.R. Hol[1] zegt men ook *julle* in Deil, Zoelmond en Beusichem, ook ten Zuiden van de Rijn komt *julle* voor[2]. Belangrijk is in dit verband de opmerking van mej. Hol in Tschr. LV, blz. 230: 'Soms is het moeilijk te zeggen, of de vocaal van dit tweede deel de klankwaarde *euj, uu* of *ie* heeft.'

Wat nu de herkomst van *-lie* uit *-lui* betreft, deze is door Van Haeringen (Suppl. blz. 78) dan ook aanvaard. Ten aanzien van het eerste bestanddeel van *jullie* is er echter nog verschil van mening. Van Haeringen blijft uitgaan van nom. *jij* (eventueel **jî*) + *lui*, terwijl Heeroma (Tschr. LVII (1938), blz. 80-82) weliswaar ook van de objectief-vorm uitgaat, maar zich de ontwikkeling van de vocaal anders voorstelt.

Ongetwijfeld is de beknoptheid, die voor een woordenboeksuppl. vereist is, oorzaak geweest, dat Van Haeringen zich alleen uitspreekt over de nominatief-vorm. Over het objectieve en possessieve *jullie* zegt hij niets. Dat deze vormen uit **jillui* of **jillie* ontstaan (resp. uit de nominatief overgenomen) zouden zijn, zal ook hij stellig niet willen aannemen. Hier spreken de feiten trouwens duidelijk genoeg. In dialecten n.l., waar tussen nominatief enerzijds en objectief-possessief anderzijds een veischil gemaakt wordt, hebben de objectieve en possessieve vormen veelal ook de o b j e c t i e f-vorm. Zo b.v. in Zwolle: *bin i-j-lu däör, ik heb owlu ezien, owlu vaeder*. Niets ligt meer voor de hand, dan aan te nemen dat men vanouds in Holland heeft gezegd: ik heb *joului* gezien, *joului* vader. De bezwaren van Van Haeringen zullen zich dan ook wel uitsluitend richten tegen *jullie* < *joului* als n o m i n a t i e f.

Is het mogelijk dat de nominatief-vorm van de Hollandse persoonlijke voornaamwoorden 'wordt vervangen' - zoals de term dan luidt - door de accusatief-vorm? Men haalt zich onmiddellijk de paren *ik-mij, jij-jou, hij-hem, wij-ons, zij-hun* voor de geest en komt tot de conclusie: neen, een zodanige vervanging is in onze taal onwaarschijnlijk, zo niet onmogelijk. Wel maakt ons taalgevoel over 't algemeen geen verschil meer tussen nominatief en objectief, maar onze persoonlijke voornaamwoorden vormen, naar algemeen bekend is, een uitzondering op deze regel.

Bij nader onderzoek blijkt echter, dat het nom. obj.-verschil

1) N.T. XXVIII, blz. 203-4.
2) Mej. Hol in Tschr. LV, blz. 232.

bij de pers. vnw. volstrekt niet zó vast is, als menige grammatica zou willen doen geloven. In 't bizonder houdt men onvoldoende rekening met het feit, dat de schijnbaar zo vaste orde in de categorie der pers. vnw. ook van b u i t e n a f herhaaldelijk verstoord wordt, en wel door de possessiva. Het verschil tussen persoonlijk en bezittelijk vnw. moge voor een volbloed-grammaticus vrij groot zijn, voor den gewonen taalgebruiker is dat verschil veelal nauwelijks aanwezig. De juistheid hiervan valt gemakkelijk aan te tonen.

Al dadelijk is daar de accusatief van de eerste persoon van het personale, die kennelijk onder possessief-invloed staat. Ten onrechte noemt Overdiep (Stil. Gr. § 124) de vorm *mijn* een ‘verzwaarde’ vorm. Het is de normale Hollandse volksaccusatief, die in de klemtoon tegenover de nom. *ik* staat. Voor zover mij bekend vormen *ik-mijn* een ‘stel’ in het hele Hollandse taalgebied en verder naar het oosten toe tot een lijn, die ten dele nog iets oostelijk van de IJsel loopt[1)]. Van Halteren[2)] zegt: ‘De in het Mnl. vrij gebruikelijke dat. en acc. *mijn* (M.S. § 329) komt ook in de 16de eeuw dikwijls voor, en niet, zooals later (Vgr. § 116), bij voorkeur in de volkstaal, maar evenzeer in deftigen stijl, zelfs in gewijde geschriften.’ Cosijn en Van Helten hebben zich niet voldoende van de grammaticale categorie der p e r s o o n l i j k e vnw. kunnen los maken, om deze vorm als een van oorsprong possessieve vorm te herkennen. Tegenover een persoonlijk èn bezittelijk *mijn* staat in de bijtoon een persoonlijk èn bezittelijk *me*. De gewone Hollander zegt: hij heb *me* gezien, maar evengoed: *me* zuster, *me* vader, *me* moeder (vgl. ook *mevrouw*). Indien men al de term ‘verzwaring’ zou willen gebruiken, dan zou men die even goed kunnen aanwenden op een possessief *mijn* (mèt klemtoon) tegenover *me* in de enclise.

Bekend is, dat het possessieve *zijn* in sommige Zuidholl. dialecten gelijkwaardig naast *hem* gebruikt kan worden: ‘dat is voor *zijn*’. *Met zijn vieren* is trouwens het aequivalent van de mnl. uitdrukking *met hem vieren*. De ‘fout’ dat het possessief voor het personale aangewend wordt, komt echter heel wat meer voor dan uit Verdam, Tschr. II (1882), blz. 194 valt op te maken.

1) Zie o.a. Karsten, blz. 82, Boekenoogen blz. LXV, Van Weel blz. 60, Opprel blz. 34, Van Schothorst blz. 78, Gunnink blz. 72, Draayer blz. XI [maar Zwolle b.v. kent alleen de *n*-loze vorm].
2) Het pronomen in het Nederlandsch der zestiende eeuw, blz. 13.

Het reflexieve *zijn eigen* is het natuurlijkst als possessieve vorm te verklaren. Van Helten (M.S. § 335*a*) vermeldt reeds een mnl. *sijn eygen* of *syn self* welke vormen hij uit de gen. *syn* verklaart. De gedwongenheid van die verklaring springt in het oog, als men ziet, dat *z'n eige* ten onzent het meest in Zuid-Holland voorkomt, juist dus in het gebied waar de possessieve invloed op alle persconlijke vnw. het sterkst is (benoorden het IJ constateerde ik *z'n eige* alleen maar te Beverwijk, Kolhorn, Koedijk en Ilpendam, met dien verstande dat het in de beide laatste plaatsen naast het meer gebruikelijke *hem* werd opgegeven. Verwante vormen als *z'n eiges, z'n zelvers* kunnen het best met de possessieve genitief in verband worden gebracht.

Of *zijn* soms ook in de nom. voorkomt, is mij niet bekend. Wel kan ik dat zeggen van *haar*. Voor Middelharnis deelt men mede: 'het gebruik van *haar*, i. pl. v. *zij*, als onderwerp is algemeen, b.v.: *haar* heeft het gedaan'. In Goeree zegt men: 'Heur is 't 'r nog', 'Heur doet zwiegend de deure toe.' Wel is *haar* oorspronkelijk een casus van het personale, maar ik acht het, mede in verband met de andere gevallen, mogelijk, dat het possessieve gebruik hier (mede) van invloed is geweest.

In dit kader wordt ook het Afrik. *ons* voor 'wij' begrijpelijk, het zal te danken zijn aan de - algemeen (zuid)hollandse neiging om de possessiva op de plaats der persoonlijke vnw. te zetten.

Voor *hun*[1)] geldt hetzelfde als voor *haar*: 'Hun (= zij) doen niks' hoort men veel in Zuid-Holland.

Ook het beleefde *U* is van zuiver possessieve herkomst. De geschiedenis van dit woord toont aan, van hoo groot belang de attributieve genitief hierbij geweest is. Deze attributieve genitief is voor het taalgevoel m.i. op één lijn te stellen met een (immers ook steeds attributief gebruikt) possessivum. Immers uit *U.E.* met bewezen klemtoon op de tweede lettergreep zou zich, in

1) Sommigen zullen het gebruik van *haar, hun* en *ons* in de nom. misschien uitsluitend als 'vervanging' door de acc. willen beschouwen. Ik kan het tegendeel niet bewijzen, doch slechts aan de andere gevallen herinneren, waar invloed van het possessief bewezen of op zijn minst waarschijnlijk is. Voor het hoofddoel van mijn betoog komt dit er trouwens niet zo zeer op aan. Wel kan de *u* van *jullie* m.i. alleen uit een *ou* worden verklaard, maar die kan theoretisch natuurlijk evengoed uit de acc. van het personale afkomstig zijn. Het is zeer wel mogelijk dat acc. èn possessief tezamen een opkomend *jijlui* (gesteld dat het werkelijk geleefd heeft) in de kiem hebben gesmoord.

zelfstandige ontwikkeling, nooit een *U*, op zijn hoogst een *Wee* ontwikkeld kunnen hebben. Het woord zal dus de possessieve genitief met zwevende klemtoon zijn gepasseerd (b.v. *Uwees hoed*) vóór het ten slotte *U* kon opleveren. De nominatief *Uwes* (oorspr. natuurlijk poss. gen.) is daar om het te bewijzen: 'Bint Uwes der oouk weest?' [Broek in Waterland], 'Uwes en Uwes kat' [Brielle], 'Uwes loopt nog zoo kwiek' [Zoetermeer].

Van hoe groot belang de possessieve genitief voor het pron. personale geweest is, blijkt o.a. nog uit de Zeeuwse vorm *julder* (= jullie) die uit het attributieve *julieder* ontstaan moet zijn.

Ook *hullie* is een vorm, die alleen verklaard kan worden uit *hunlui* of *heurlui*[1)].

Men ziet: over de hele linie nemen de possessiva een sterke, enigszins agressieve, positie in tegenover de persoonlijke vnw. Ook de possessieve genitief - die hier met de possessiva op één lijn gesteld mag worden - heeft vanouds een veel sterkere positie gehad, dan menig modern, van 'naamvallen' afkerig, grammaticus aanneemt. Ik wijs hier terloops op het feit, dat b.v. de meervouds-*s* der substantiva volgens de zeer aannemelijke hypothese van Salverda de Grave (N.T. VIII, blz. 15 vv.) aan de *s* van de attributieve genitief is te danken. Ook de adjectiva op -*er* (Groninger koek, Haarlemmer halletjes) hebben hun ontstaan aan possessieve genitieven te danken.

Is, na dit alles, een nominatief **joului* van het personale werkelijk zo onaannemelijk? Ik heb reeds vroeger gewezen op de dialectische vormen *jóllie* en *jòllie*, die daarop schenen te wijzen en op de dialectische vormen *vrulli* en *vrolli* (= vrouwlui), waarvan de *u* en *o* toch zeker op een *ou* teruggaan. Voor één dorp althans (Rijsbergen) heb ik kunnen aantonen, dat de vocaal van het possessieve *juilliën broer* dezelfde is als die van *vruilie*[2)]. Daar dit

1) Natuurlijk alleen in die streken waar *heur* voor 'haar' gebruikt wordt. Dat is slechts in enige noord-Noordhollandse en zuid-Zuidhollandse plaatsen het geval. Het kaartje van Van Ginneken in Onze Taaltuin II, 117 geeft een geheel onjuiste indruk. In het kerngebied van Holland ontbreken, blijkens de mij ter beschikking staande talrijke gegevens, de aanwijzingen van *heur* volkomen.

2) Het belang van dit geval zit in de g e l i j k h e i d van vocaal. Dat de *ui* nu niet precies 'de' *ui* is, die wij in onze beschaafde uitspraak kennen, doet m.i. niet ter zake. Heeroma zegt (Tschr. LVII, blz. 81): 'In *juilie* wordt echter in de Hollandse dialekten wel degelijk een *ui* uitgesproken'. Aangenomen dat dit in zijn algemeenheid juist is, dan zou dit toch een interessante vraag aan de orde stellen. Want het staat vast, dat o.a. in het merendeel onzer grote steden de klank van *vuil, huilen* enz. géén *ui* is. Is er dus verschil in uitspraak der *ui* in *juilie* en b.v. *vuil*? Dat zou verschillende herkomst bewijzen.

intussen nog geen bewijs was voor de nominatief van het personale meende ik te moeten aanknopen bij de volksvorm *juilie* (nom.), die ik niet met Wb. VII, 304 toevallig 'door omzetting uit *jij-(ji)lui*' ontstaan kan achten, maar die ik voor een 'vaste' en 'echte' vorm moest houden. Behalve de moderne vormen die ik opsomde heeft Dr. Heeroma nu voor kort (in Tschr. LVII, blz. 80) de vorm *juyluy* (nominatief) herhaaldelijk aangetroffen in het kluchtspel 'Hollantse Boere Vreugt wegens de Roemrugtige Victorie bij Mons op den 11 September 1709'. Een zeer welkome aanwinst, omdat nu inderdaad de oudst-overgeleverde vorm van de gehele familie de *juyluy*-vorm blijkt te zijn. Zelf vond ik later verscheiden *joyloy*-vormen (nom. en poss.) in 'De hellevegen in de Trekschuit' [1783] van Le Francq van Berkbey.

Terwijl de *ui* van *juilie* door mij dus als een verkapte *ou* wordt opgevat, neemt Heeroma aan, dat *juilie* direct teruggaat op een **jûlie* **>** **jülie*. Dat deze samenstelling 'heel oud' zou zijn, lijkt mij onbewezen en zonder nadere bewijzen acht ik het ook niet aannemelijk, dat de samenstelling zó vast zou zijn, dat ze zich zelfs zou hebben onttrokken aan de normale *jû* **>** *jou*-ontwikkeling[1)]. De objectieve *joului*-vorm, die Wb. VII, 304 reeds bij Van Effen constateert, lijkt mij trouwens een aanwijzing voor het tegendeel.

Ik moet hier op één ding de aandacht vestigen, dat bij de discussie onwillekeurig over het hoofd gezien kan worden: dat een vorm *jullie* uit *joului* kòn ontstaan en in werkelijkheid ook ontstaan ìs behoeft m.i. niet te worden aangetoond. Immers waaruit zou het possessieve en objectieve *jullie* (ik heb jullie gezien, jullie boek) anders zijn ontstaan[2)]? Ten aanzien van de

1) 'Voorzover ik weet komt *joulie* dan ook in geen enkel dialekt voor' zegt Heeroma. Maar hoe komt dat? Omdat *jou* een ouder stadium vertegenwoordigt dan *lie*. Maar *jou lui* komt wel degelijk voor. Is de verbinding van deze beide woorden voldoende vast geworden, dan begint pas de afslijting, dus: *jou* + *lui* **<** *joului* **<** *juilui* (-*lie*) òf de plaatselijke variant *jollui* (-*lie*).
2) Wel niemand zal willen beweren, dat deze vormen zich uit *gijlieden* hebben ontwikkeld. En met *ulieden* resp. *ulieder* loopt men eerst recht vast.

acc. en de poss. rust dus veeleer op den twijfelaar de plicht om te bewijzen dat *jullie* niet uit *joului* is ontstaan.

De moeilijkheid zit dus alleen in de nominatief *jullie*. Nog afgezien van de bovengenoemde gevallen van possessieve (resp. objectieve) invloed op de nominatief van persoonlijke voornaamwoorden, verliest de veronderstelling, dat de korte *u* ook in de nom. op een oude *ou* teruggaat, veel van zijn avontuurlijk karakter, wanneer we de vocalen van de overgeleverde dialectische vormen beschouwen. Dan immers komen wèl herhaaldelijk vocalen met *o*-kleur aan het licht: *jóllie, jòllie, jůllie*, maar in geheel Holland en Zeeland nimmer vocalen met *i*- of op zijn minst *e*-kleur, zoals **jillie* of **jellie*. Ook de *ui, ö* en *oy* zijn het naast met de *ou* verwant. Dat de *ui* zéér dicht bij de *ou* kan staan, bleek uit *Woutijn* > *Wuiten, Nuyens* (patr. v. *Arnout*), waaraan men misschien de eigennaam *Kuyvenhoven* mag toevoegen, die een variant schijnt te zijn van de eveneens verbreide naam *Kouwenhoven*. Uit ervaring weet ik dat de *ou* van sommige Hollandse dialectsprekers akoustisch haast niet te onderscheiden is van de beschaafde *ui*.

Toch was er in mijn vroegere bewijsvoering nog altijd een ‘missing link’. Het enige door mij gegeven citaat van *jouluy* in de nom. was uit Friese bron (Jouluy bint een hoop weetnieten), al was het dan vrijwel uitgesloten, dat men hier met een ‘Friese’ vorm te doen had. Ik heb niet geaarzeld, deze vorm als ‘Hollands’ te bestempelen, maar hoopte nog wel eens een volkomen onverdacht Hollands *joului* in de nom. aan te treffen. Door een gelukkig toeval kan ik thans de keten mijner bewijsvoering inderdaad sluiten met een paar 18de-eeuwse *joului*-citaten.

Ze zijn afkomstig uit de N.R. Ct. van Vrijdag 13 Jan. 1939, Ochtendblad A, waar ‘een medewerker’ onder de titel ‘Pastoraal hartzeer in vroegeren tijd. Weerspannige vrouwen’ enige ervaringen mededeelt ‘welke ds, François Bekius, die van 1752-'77 predikant te Ilpendam is geweest, omtrent zijn huisbezoek rapporteert in het kerkeraadsbezoek der gemeente’. Hieruit moge ik het volgende citeren: Een lastige vrouw voor de pastorale praktijk was ook Mary Ciers, die, telkens wanneer haar allervriendelijkst haar plichtsverzuim onder het oog gebracht werd, ‘als voorheen al lachende daarop zeide: Ja, dat kon wel beter wezen’; en [op] de vermaning van den predikant dat elk hierin zich van zijn plicht had te kwijten, ten antwoord gaf: ‘Ja, zeide zij, de kerkeraad en gij doen haar plicht ook niet.

Ik zeg hierop, dat zij onbezonnen sprak en daarin de heele kerkraad en mij te na kwam en zulks eens moest aantoonen. Ja hoor, zeide zij, de kerkeraad heeft met mij niet van noode, die heeft met mij niet te doen. *Jou lui* kunt vervolgens mijn deur maar voorbij gaan. *Joului* hebt geen verantwoording voor mij te doen, en andere smertelijke redenen meer, waarop wij zeiden hiervan rapport te zullen doen en bericht te geven aan de kerkeraad.'

Verschillende keeren vinden de broeders deze weerspannige lidmaten niet thuis; lukt het weer eenmaal, dan 'was het wederom tot vervelens toe hetzelfde als voorheen. Wij hebben niets kunnen winnen, haar antwoord was los en ongegrond of onbezonnen: Ja, man, 't kon wel beter, maar 't is zoo niet, dat moet zoo heen. *Joului* doen je plicht, 'k zeg je doen je plicht, maar 't is niet aars....'

Vooral de laatste zin met zijn werkwoordsvormen op *-n* na *joului* en *je* en met het Hollandse *aars* maken de indruk, zo uit de mond van de vrouw te zijn opgetekend. Voor de uitdrukking *dat moet zoo heen* kan men Wb. VI, 297 vergelijken, waar o.a. een *zoo wat heen* 'maar zoo'n beetje voort' uit Van Effen wordt aangehaald. Er is dus geen reden om aan een werkelijke weergave van Hollandse volkstaal te twijfelen.

In verband met de tegenstelling Noord-Holland/Zuid-Holland, die Heeroma wil construeren, vestig ik er de aandacht op, dat ook Katwijk *jollie* kent (zie Overdiep, Stil. Gr. § 132). Voor de veronderstelling ener specifiek 'Zuidhollands-Utrechtse' herkomst is dunkt mij geen reden, veeleer hebben wij hier m.i. met een kustverschijnsel te doen, waarbij Noord-Holland van den aanvang af ten volle is betrokken. Aan de vormen der - vanuit het westen beïnvloede - periferie in Gelderland kan ik dan ook niet die waarde hechten, die Heeroma er blijkbaar aan toekent. Het - thans in alle opzichten vast geboekstaafde - 'Hollandse' type *joului* heeft denkelijk zijn invloed naar het oosten doen gevoelen. Een later Hollands *juilie* (al was déze *ui* uit *ou* ontstaan) had in het niet-diftongerende gebied alle kans om als *julie*[1] te worden 'vertaald'[2]. Verder van het centrum nam men het

1) Dit *julie* mag niet uit een ouder *oe*-relict-met-Umlaut afgeleid worden, zoals Heeroma doet. Van Schothorst (zie § 301, 132) schrijft *jueli-j.* Als hier sprake was van een umlautsvocaal moest het *jüli-j* luiden.

2) 'Wie in Groningen, Friesland of Drente ten halve de gemeenlandsche taal spreekt, pleegt elke ndl. *ui* door *ü* of ü te vervangen' (W. de Vries, Het vocalisme van de tongval van Noordhorn, § 109). Deze regel geldt evenzeer voor Overijsel en Gelderland.

Hollandse type over met aanknoping aan het gewone aanspreekpronomen. In Urk is dat *jie*, dùs zegt men *jielui*, in Zwolle zegt men *i-jlü*, omdat het gewone aanspreekpronomen *i-j(ə)* luidt, en zo ging het in het merendeel der plaatsen aan de periferie. Dat het *joului* > *jullie*-type oorspronkelijk 'Hollands' is wordt te waarschijnlijker, daar verder naar het oosten het -*luu*-type steeds 'zeldzamer' of geheel 'ongebruikelijk' wordt. Men zoeke dus de 'oude' vormen liefst in Holland en niet oostelijk daarvan.

In het bovenstaande is de theorie ontwikkeld van een vèrgaande invloed van de objectief en vooral van de possessief op de nominatief. Dat sluit de gedachte aan een verloren gegaan *jij lui* niet uit[1)], maar de levenskansen van een dergelijk woord moeten wel uiterst gering geweest zijn.

Leiden, November 1940.
G. KLOEKE.

Onevenredig belang.

Met de uitgave van zijn boek over de 'Dichters der Reformatie in de zestiende eeuw'[2)] heeft Dr. W.A.P. Smit als protestant op voortreffelijke wijze het werk van zijn katholieke vriend en tegenstander Anton van Duinkerken aangevuld en gecritiseerd. Met vooropstelling van mijn bewondering voor de kennis en het geduld van de samensteller, wil ik toch allereerst enige punten bespreken, die juist bij herlezing mij bleven hinderen.

Wanneer iemand uitvoerig de delen en de functies behandelt van het menselijk oor, is het bij een goed docent misschien mogelijk, tenslotte dit lichaamsdeel zó geanalyseerd te krijgen, dat de synthese vanzelf voor ieder volgt. Maar de studenten zijn allen, eer de bespreking begint, geheel op de hoogte van de positie die het oor inneemt aan het hoofd, en het hoofd aan het lichaam van de mens. En weinig waarschijnlijk moet het worden geacht, dat een hooggeleerd docent óók allerlei gedeelten van wat niet meer tot zijn onderwerp behoort, zal kunnen in-

1) Het Wb. geeft een tweetal citaten, maar persoonlijk heb ik deze vorm nooit gehoord. Men verlieze hierbij niet uit het oog, dat *jijlui* tot dusver in geen enkel dialect is geboekstaafd, terwijl ook secundaire vormen als **jillie* en **jellie* in het westen geheel ontbreken.
2) J.B. Wolters' Uitgevers Mij. Groningen-Batavia, 1939.

palmen, zonder dat zijn hoorders weten wáár hij de grenzen overschrijdt.

De Reformatie, hoe belangrijk ook voor ons volksbestel in de zestiende en zeventiende eeuw, en hoe beslissend als factor in het historische pleit dat over onze nationale zelfstandigheid en autochthone beschaving heeft beslist, - de Reformatie is niet de *enige* stroming van die periode, en in de letterkunde wellicht niet eens de belangrijkste. Het grootste bezwaar, dat men tegen Dr. Smit kan hebben in zijn overzicht en bloemlezing, is het ontbreken van de algemene visie op de gehele eeuw, waarvan zijn speciale onderwerp een gedeelte vormt.

Bij de schrijver zelf is deze visie natuurlijk niet afwezig, ook al blijft ze in het geschrift achterwege; maar voor zo ver zij uit kleine feiten valt na te gaan, lijkt ze mij zeer aanvechtbaar. Gemakkelijk te verklaren uit de antithese van Katholicisme en Hervorming, en niettemin fundamenteel onjuist acht ik het, de zestiende eeuw te zien als een strijd tussen *twee* standpunten. Het is tenminste een strijd tussen *drie*, en in de litteratuur zelfs tussen *vier* levensopvattingen geweest. Het eenvoudigst laat zich dit aantonen bij een figuur als Coornhert, die hier onder de dichters der Reformatie wordt opgenomen, ofschoon bij de Coornhertherdenking van katholieke zijde voor zijn ‘Rooms eerherstel’ is gepleit.

De moeilijkheid ligt in de misvatting als zouden Hervorming en Katholicisme een volstrekte tegenstelling vormen, die álle punten van de godsdienst betreft. Het behoeft geen betoog, dat voor een overtuigd Calvinist de verschillen het belangrijkst zijn. Maar naast degenen die hun heil hebben gegrond op het contrasterende dogma zijn er in de zestiende eeuw mét en nà Erasmus tientallen christenen geweest, die de eenheid hebben gevoeld als hoogste waarde, en die aan de dogmata niet méér dan een betrekkelijk recht hebben toegekend. Wie dit niet aanvaardt als een ‘derde’ standpunt, in wezen zó afzonderlijk van de twee overige dat ook een of ander feit van nog-tot-dekerk-te-behoren nauwelijks als argument geldigheid verdient, wringt de geschiedkundige groei van onze Nederlandse geest in een schematische starheid, die evenzeer strijdt met de psychologische werkelijkheid van wat men heden tasten en voelen kan, als met de bewijsbare overtuigingen van een gehele reeks werkers en denkers, dichters en christelijke ethici, van Erasmus tot de jonge Vondel, om ons maar te beperken binnen het besproken tijdvak.

Maar zelfs komt het mij voor, dat naast de twee dogmatische en het ene ondogmatische standpunt, de zestiende eeuw zeer duidelijk de vierde mogelijkheid heeft gekend: het artistieke criterium als levensbelang. Er zijn dichters geweest, zoals Jan van der Noot, die hun bepaalde norm van schoonheid hebben gevoeld als opperste wet en wens, en die, ook als zij geïnspireerd werden door religieuze ontroeringen, allermeest de pracht van klank, de volheid van rijm, de subtiliteit van ritme, de bouw van de strofe nastreefden en verzorgden.

Zo is dus de dichtkunst van de Reformatie één terrein van het vierdelige gebied der zestiende eeuwse letteren; en zonder twijfel zou meer dan een enkel gedicht en zelfs meer dan een enkele dichter, die hier door Dr. Smit geplaatst zijn binnen de reformatorische poëzie, zich beter thuis gevoelen in één der ándere provincies, mits niet de Katholieke. Uitgaande, niet van de letteren maar van het geloof, en gedreven door een onbewuste begeerte om zijn onderwerp zo rijk en veelzijdig mogelijk te maken, moest de samensteller wel komen tot een overzicht en een bloemlezing, die leerzaam en belangrijk maar door hun onevenredigheid toch niet geheel overtuigend blijken. -

Doch het werk aanvaardend zoals het is uitgevallen: met wélk een zorg en hoeveel smaak is hier dan een keuze bijeengebracht van zelden-bestudeerde en moeilijk-achterhaalbare poëzie! Zijn er bladzijden die wellicht uit godsdienstig oogpunt meer merkwaardig dan uit letterkundig fraai mogen heten, er zijn ook vele, die in beide opzichten gelijkelijk hun betekenis bezitten en waarvan de herontdekking een verrijking mag heten van onze litteratuur. Met twee zulke voortreffelijke eenzijdige bloemlezingen als van Dr. Smit en Prof. Van Duinkerken voor ogen - misschien toch meer voortreffelijk dóór dan ondanks hun eenzijdigheid - zou men de wens vervuld willen zien, om de àlzijdigheid van de zestiende eeuw óók bewezen te krijgen door studies over de christelijk-humanistische gezindheid en over de strikt-artistieke Rederijkers- en Renaissance-stroming, en de conclusies gedocumenteerd met een deskundige keur uit de toenmalige poëzie.

G. STUIVELING.

De heerelijcke ende vrolijcke daeden van keyser Carel den V.

De Zuidnederlandse dichter en dramaturg Michiel de Swaen (1654-1707) is in de literatuurgeschiedenis geen onbekende meer; zelfs de ‘schoolliteratuurboeken’ noemen hem met ere, en gezien de ontwikkeling in de waardering van de vlaamse schrijvers, waaronder ook een ‘Westhoeker’, de Duinkerker De Swaen, verwachten we eerlang de opneming van fragmenten uit zijn lyriek en dramatiek.

Verreweg zijn minst onbekende stuk is ‘De Verheerlyckte Schoenlappers of De Geeroonde Leersse’, - een vastenavondklucht die zich ook thans nog met genoegen en in de handeling en in de karakterisering van de personages laat lezen. Die ook niet moeilijk is van taal: het vlaams van 1688, het jaar van de klucht, is veel minder idioom, verouderd dialectisch idioom als de taal van onze zeventiende-eeuwse kluchten. In graad van moeilijkheid (van gemak om te lezen) komt het spel de stukken van Bernagie, Asselijn en Langendijk nabij.

Men weet, dat de bron van inspiratie voor deze klucht - intussen een heus drama van 5 bedrijven, met proloog en epiloog! - een volksboek is, nogeens ‘geapprobiert’ in 1674: ‘De heerelycke ende vrolycke Daeden van Keyser Carel den V’. Waarvan nog slechts weinige exx. over zijn. (De ‘Koninklijke’ te Den Haag bezit er een van). De Platenatlas van Kuypers en De Ronde (uitg. Noordhoff) reproduceert uit het volksboek een van de plaatjes, dat voorstelt de schoenlapperskelder waarin de vastenavondklucht speelt.

De anecdote dat Karel V eens een carnavalmaaltijd bij lappers gevierd heeft, neemt in het boekje 3 bladzijden, ± 400 woorden in, en blijft een aardig verhaaltje, zonder handeling en karakterisering der personen. De klucht is dan ook als zelfstandig werk te beschouwen.

Merkwaardig - op 't eerste gezicht - is wel, dat De Swaen, bij wie zich toch reeds de eerste symptonen van dichtgenootschappelikheid voordoen, het volksboekje van meer dan een eeuw terug kende, en Karel er nog steeds de populaire grote vorst is. Wel een bevestiging van de zienswijze hoezeer in de 18de en 19de eeuw de traditie in Vlaanderen werkte. Toch, zó na als de vlamingen kòn de keizer de ‘hollanders’ niet liggen: Karel V, te Gènt ge-

boren; Karel V, de defensor fidei van het katholieke Vlaanderen.

Wat men echter nog niet gemerkt heeft (en de standaarduitgave in 6 delen van De Swaen, door V. Celen) schrijft daarover evenmin, is, dat het bovengenoemde volksboekske in meer dan het éne hoofdstukje, De Swaen voor zijn spel gediend heeft. De ‘Voor Reden’ begint met:

> ‘Wij spelen Carel: niet, met 't wapen, inden vuyst,
> Waar voor den grooten Turk van Weenen is verhuyst;
> Niet, met den Saxenaer aen sijn triomphe-wagen:
> Neen, sulcke grootheid past niet wel, op dese dagen;
> 't Is Vastenavont;.....’

Het zou wel zeer uitzonderlijk zijn als de dichtlievende medicus De Swaen deze historische feiten ‘uit z'n mouw geschud had’; en gezien zijn kennis van het volksboek ligt veeleer voor de hand dat hij ook de andere kapitteltjes van deze ‘biografie’ van Karel V gelezen heeft. Wat aangaat dat ‘den grooten Turck vàn Weenen is verhuyst’, merken we op, dat de bron van zijn klucht (op blz. 17) verhaalt: ‘(hij) Verdreef tot een al-gemeyne vreugt der Christenen, den Turk (Soliman II) die met dry hondert duysent Mannen voor Weenen lag: soo dat hy als eenen tweeden Alexander over al van synen Vyanden seer gevreest wird....’ (In 1529 heeft Soliman, in bondgenootschap met Frans I, Weenen belegerd).

En wat betreft ‘den Saxenaar aen sijn triomphe-wagen’, blz. 15 van ‘De heerelycke enz. Daeden’ geeft ons te lezen:

In 't jaer 1547 heeft hij voor de Religie de Wapenen gevoert tegen den Hertog van Saxen het hooft van de Protestanten, syn Leger verslagen ende hem gevangen genomen: in der voegen dat hy door syne victorieuse Wapene heel Duytsland (hetwelk noyt aen eenig Roomsch Keyser gebeurt was) getemt heeft enz.

Het inleidend gedicht tot 's Keizers levensloop, ‘Princelyken Spiegel’ spreekt daarvan ook:

> ‘Den Turk, de Hessen, Saks en Franschen
> Die moesten naer syn pypen dansen,.....’

En zo is er stellig in het volksboek meer te vinden dat ons al of niet duistere plaatsen in De Swaens klucht verklaart. Te veel stellen de zuidnederlanders zich tevree met nieuwe puurtèkstuitgaven. Zo ‘De Berrevoeter-Bruers’ door de Zeven Sinjoren, zo ook de grote uitgave van De Swaen, door Dr. V. Celen c.s.

SCHNEIDERS.

De Noordstar en De Gids.

In de veelbewogen jaren 1840-1842 is het tijdschrift *De Noordstar* het orgaan geweest van de Antwerpse romantische jongeren. Pieter Frans van Kerckhoven, kort te voren, na een driejarig verblijf in Italië als volbloed romanticus teruggekeerd, nam de leiding op zich, en wist de voornaamste Antwerpse schrijvers en dichters voor dit doel te winnen. De eerzuchtige 'bestierder' gaf de toon aan door zijn letterkundige kritiek. In veel opzichten is hij een merkwaardige figuur geweest, die in de geschiedenis van de Vlaamse letterkunde nog onvoldoende tot zijn recht gekomen is[1)]. Het volgende is slechts een kleine bijdrage. Mij trof, bij de kennismaking met *De Noordstar*, de eigenaardige overeenkomst van de letterkundige kritiek met die van de bijna gelijktijdige Noord-Nederlandse *Gids*. Van Kerckhoven was niet de evenknie van Potgieter of Bakhuyzen van den Brink, maar zijn streven ging in dezelfde richting. Er is geen enkel rechtstreeks bewijs dat hij *De Gids* gekend heeft, maar ik acht het zeer goed mogelijk dat hij te Antwerpen dit tijdschrift onder de ogen gehad heeft.

In het manifast klinkt een hoopvolle, zelfbewuste toon: 'Nu blinkt eene algemeene herboring van Vlaemsch België als eene opdagende star aen de kim der toekomst.' 'Onze zoo lang miskende en diep verdrukte tael heeft eindelyk hare kluisters gebroken en mag nu vryen adem halen.' 'Wy hebben dit zoo lang gewenscht oogenblik niet willen laten voorbygaen, zonder al onze krachten intespannen.'

Om ruim baan te maken voor jong talent, moest eerst de onbeduidendheid van leiding gevende ouderen aangetoond worden. Het eerste slachtoffer was Frans Rens, de uitgever van het *Letterkundig Jaarboekje*, van wie juist een bundel *Gedichten* verschenen

1) Stellig verdient hij een uitvoerige monografie, al heeft zijn verder leven niet vervuld wat zijn jeugd beloofde. Na een koortsachtige produktie - een overproduktie uit nood! - is hij vóór zijn veertigste jaar gestorven, o.a. herdacht in een aandoenlijk gedicht van Jan van Beers. Een goede grondslag voor een biografie is gelegd door Lode Baekelmans, in een beknopte studie (40 blz.), in het herdenkingsjaar 1918 verschenen (Antwerpen - L. Opdebeek).

was[1]. Opmerkelijk is al dadelijk dat de beoordeling begint met een pleidooi voor het proza, dat in de ‘herbloeyende Letterkunde’ nog zo schaars is tegenover ‘klaterende rymelary’ van dichters die hun ‘meermaels ramlend klatergoud voor het duerbaerste der metalen doen rekenen’. Dit herinnert aan Geel's aansporing en zijn kritiek op de school van Bilderdijk en Helmers. Ware dichters, vervolgt de criticus, zijn zeldzaam. Een poëet als Rens is ‘van dichterlyken aanleg ontbloot’; zijn verzen zijn meestal lachwekkend en onbeduidend. Dat beseft hij zelf, wanneer hij ergens zegt:

> Wel treft het dichtgevoel my teeder
> Maer 'k struykel magteloos op uwe gloriepaên.

Deze grap: de dichter af te maken met een eigen versregel, zou Van Kerckhoven afgezien kunnen hebben van Potgieter, die een zekere dichter H. van Berkum vermoordt met een citaat uit zijn eigen werk: ‘Maar zingen kan ik niet’[2].

Na staaltjes van wansmaak, van ‘versleten’ beeldspraak, volgt een verontschuldiging dat de heer Rens, een ‘achtenswaardig taalkenner’, wel ‘een weinig ruw behandeld is’.

Een volgende kroniek[3] richt zich tegen de dichter Ledeganck, die in de voorrede van de *Bloemen myner lente* z.i. de roeping van de dichter miskend had, door te schrijven: ‘De Letterkunde is by my niets anders dan eene verpoozing van ernstiger bezigheden.’ Daardoor verdient hij een afstraffing: ‘Straffe kampvechters, welke nooit achteruitdeinzen, zyn ons noodig; geene die de Letterkunde tot laeg verdryf gebruiken en haer slechts als eene tydsnippering in ledige uren beschouwen.’ Ledeganck heeft talent; al zijn sommige van zijn prijsverzen ‘een weinig *Rhetoricael* behandeld’, hij behoeft nog niet in de ‘Rhetoricale klasse’ gesteld te worden. Maar als hij zijn lier aldus aanspreekt:

> Dat ik u neêrlegge en vergeet
> Als een onnut sieraed
> Als iet dat aen de jongheid past
> Maer dat by later pligt en last
> Benadeelt en misstaet.

1) *De Noordstar* I, blz. 79 vlg.
2) *De Gids* 1838 Boekb., blz. 336.
3) *De Noordstar* 1840, blz. 138 vlg.

dan moet hij niet denken ‘dat het eene grootere en edelere taek is boerenkrakeelen en geschillen te beoordeelen, dan zich aen de heilige kunst toetewyden. Gelukkig dat Tasso, Byron, Schiller, Goethe, Lamartine, Helmers en Vondel geene Vrederegters geweest zijn!’

Een volgend *Overzigt*[1] bevat een beoordeling van F.J. Blieck's *Mengelpoëzie*, voorafgegaan door een interessant principieel betoog (blz. 23-28), waarin gewezen wordt op de eenheid van inhoud en vorm (‘gedacht’ en ‘uitdrukking’), om op grond daarvan de retoriek in verzen te veroordelen:

‘Het *innig gevoel des gedachts*, maekt den dichter, en de *uitdrukking*, of de rym zoo men wil, is niet dan een gevolg van het gevoel. Wanneer het gevoel diep, treffend en ontroerend is, moet de uitdrukking ongetwyfeld hetzelve volgen en van de gewone spraek afwyken om de ongewoone verhevenheid van het gedacht, zóó als men het gevoelt, uittedrukken. By den waren dichter volgt de uitdrukking het gedacht; by den rymelaer doet de uitdrukking min of meer het gedacht volgen.’

Ter staving plaatst de schrijver een stuk bombastische poëzie naast aanhalingen uit Vondel's Lucifer en uit een drama van Feith.

Na deze inleiding komt de dichter Blieck er slecht af, ondanks zijn vijf bekroonde dichtwerken. De pijlen richten zich in het algemeen tegen de in zwang zijnde prijskampen: wat voor eer steekt er in zich in eene kleine stad of in een gering dorp en voor een kleintallig en meestal ongeletterd publiek eene zilveren of gouden medalie te zien toewerpen, zoo als men den leerlingen in lagere scholen doet; het is om een deel gapende monden voor zich te zien staen, en onder elkaer te hooren mommelen: ‘het is een poeet’.

Een derde gezaghebbende dichter van de oudere generatie, die hardhandig aangevallen werd, was Prudens van Duyse[2]. Een onlangs verschenen toneelspel van zijn hand werd een ‘misgeboorte’ genoemd. Er was wel iets goeds in, maar ‘wat geeft het toch dat er eenige goede granen tarwe in eenen geheel bedorven hoop verborgen liggen?’

Niet lang daarna wordt met lof Ledeganck's *Burgslot van Zomergem* besproken[3], als vergoeding van de vroegere hatelijk-

1) *De Noordstar* 1840 II, blz. 23 vlg.
2) *De Noordstar* 1840 II, blz. 235 vlg.
3) *De Noordstar* 1840 II, blz. 276 vlg.

heid tegen de ‘afvallige’ dichter. De inleiding handelt over de noodzakelijkheid van een strenge en onpartijdige kritiek: wij hebben getracht ‘zelfs aen de kortzigtigsten te doen zien dat eene statige, strenge kritiek alleen bekwaem is onzer letterkunde alle de achting welke zy verdient, bytezetten en de letterkundigen aentemoedigen om niet als speelzieke liefhebberen, maer als krachtige en gewetensvolle schryvers, de moedertael te gebruiken’. - ‘De zinspreuk: *Onpartijdigheid*, welke op onze banier gedrukt staet, zal ongeschonden bewaerd worden.’

Een bewijs daarvoor leverde in de volgende jaargang[1)] een afbrekende kritiek op de berijmde legende *Eppenstein* van Theodoor van Rijswyck, een van de vaste medewerkers aan De Noordstar. Van Kerckhoven vindt daarin ‘eene zekere soort van verwardheid welke den lezer pynlyk valt’, soms ook ‘plompe ongerymtheden’. Aan het slot spreekt hij de wens uit dat de auteur hem dit scherpe oordeel ten goede zal duiden: ‘doch de waerheid voor alles; en wy hebben maer eene maet, welke voor allen dezelfde moet blyven’. Kritiek moet wel streng, maar mag niet kwaadwillig zijn. Daarom neemt hij zijn vriend De Laet in bescherming tegen een onbillijke beoordeling[2)].

Evenals Potgieter in het Noorden, speurde Van Kerckhoven naar opkomend talent. Hij betreurt het lage peil van het Vlaamse toneel, begroet dus met grote ingenomenheid de eersteling van de blijspeldichter Van Peene, en juicht: ‘Het Vlaemsche blyspel herleeft, de eerste stap is gedaen, de renbaen is geopend’[3)]. Men kan hierbij denken aan Potgieter's lof voor de blijspelen van Van Hemert en van Helvetius van der Berg.

Een overeenkomst met de *Gids*-kritiek is ook de toetsing van dichterlijke almanakken of jaarboekjes als ‘standmeter der poëzie’[4)]. Het *Nederlandsch Letterkundig jaerboeke voor 1841* besprekend[5)], zegt Van Kerckhove: ‘Een Jaerboekje zou even als eene pronkzael, als eene letterkundige tentoonstelling moeten zijn’; ‘de ware toetssteen van den vooruitgang der letterkunde’. ‘Nu, dit is het letterkundig Jaarboekje van Gent niet’, al is er wel wat

1) *De Noordstar* 1841 I, blz. 24-36.
2) *De Noordstar* 1841 I, blz. 88 vlg.
3) *De Noordstar* 1841 I, blz. 25 vlg.
4) Aldus genoemd in de kort te voren verschenen kritiek op de almanakken in *De Gids* van 1840 (Boekb. blz. 40).
5) *De Noordstar* 1841 I, blz. 266-273.

goeds in te vinden. Rens en Pr. van Duyse moeten een veer laten en ook Dautzenberg wordt bespot: zijn stukje *Eer en roem* 'is uitmuntend prozaisch en zal geen de minste *roem* aan deszelfs schryver toebrengen'.

In het vervolg van deze jaargang wordt het toneelwerk van Van Peene nog tweemaal geprezen[1]; in de derde jaargang worden merendeels onbeduidende werken beoordeeld; alleen tegen het einde komt Ledeganck nog eens ter sprake, waar zijn gedicht *De Zinnelooze* in gunstige zin besproken wordt[2].

Waarom het tijdschrift gestaakt werd, blijft onduidelijk. In een naschrift van de redaktie vernemen wij dat het 'op verzekerde gronden rustte' en door het publiek 'met veel liefde ondersteund werd', maar dat nu het werk in 'een gansch nieuwe onderneming' voortgezet dient te worden. Het is bekend dat Van Kerckhoven inderdaad leiding gegeven heeft aan het *Kunsten Letterblad* (1844-1845) en later tien jaren lang medewerkt aan *De Vlaemsche Rederyker*. In hoeverre zijn kritiek daarin dezelfde lijn volgde, dient nog onderzocht te worden. De heftige onderlinge strijd in het Vlaamse kamp, de breuk met Conscience en De Laet, de voornaamste vroegere medewerkers aan *De Noordstar*, zal hem vooreerst in beslag genomen hebben.

De parallel met de *Gids*-kritiek, door bovenstaande aanhalingen verduidelijkt, gaat niet geheel op. *De Gids* toonde zich afkerig van de geïmporteerde on-Nederlandse romantiek, door de jonge Beets, en vooral door Van der Hoop vertegenwoordigd; *De Noordstar* keert zich volstrekt niet tegen een bont-gekleurde, overgevoelige romantiek, die blijkens de populariteit van Conscience, van Ledeganck, in harmonie was met de toenmalige Vlaamse smaak en de volksaard. Immers, de eerste jaargang werd geopend met Conscience's *Pelgrim in de Woestijn* en de Laet's *Kruisvaerder*. Deze romantiek was in zijn soort even 'nationaal' als die van de *Gids*-kring, waar Potgieter en Bakhuizen het zeventiende-eeuwse verleden als maatstaf en voorbeeld aanprezen.

C.G.N. DE VOOYS.

1) *De Noordstar* 1841 II, blz. 134 vlg. en 263 vlg.
2) *De Noordstar* 1842 II, blz. 179.

De personen in de poezie.

Het artikel van Dr. van Tricht over Verwey's 'Van Eeden'[1] bevat behalve de vele opmerkingen waarmee ik me gaarne accoord verklaar, één passage waarvan ik de strekking óf niet begrijp óf niet aanvaard. Van Tricht zegt:

'Ongetwijfeld is Johannes Viator op auto-biografisch stramien geborduurd, maar óók is het een der diepst schouwende bewustwordingen der romantische liefde uit de wereldlitteratuur. 'Groot windgeruisch is om mij' mag belachelijk aandoen als men daarbij aan zijn zwager denkt, maar als die schrijver Ossian geheten had en van den held Salgar geschreven had 'Groot windgeruisch was om hem', dan viel er niets te lachen. Geeft dat niet te denken?

Inderdaad geeft dat te denken, maar toch over iets ánders dan Dr. van Tricht klaarblijkelijk bedoelt. Mij althans bracht het een kleine beschouwing voor de geest, destijds verschenen in de N.R.Ct en afkomstig naar ik mij meen te herinneren van Victor van Vriesland. Daarin werd betoogd, dat men de beroemde aanvangsregel van Kloos' jeugdsonnet:

> Ik ween om bloemen, in den knop gebroken
> En vóór den uchtend van haar bloei vergaan -

niet énkel om de klank mooi kan vinden, aangezien met behoud van de klank een volkomen dwaze regel ontstaat door wijziging van 'ik' in jij of hij:

> Hij weent om bloemen, in den knop gebroken
> En vóór den uchtend van haar bloei vergaan,
> Hij weent om liefde, die niet is ontloken,
> En om zijn harte dat niet werd verstaan.

Men hoeft dus in het geheel zo ver niet te gaan, als eenmaal Carry van Bruggen, die in haar knappe studie 'Hedendaagsch Fetischisme' deze zelfde versregels in klank navolgde om het effect te bestuderen, en toen de zinnen schreef:

> Ik smeer 'em spoedig, want daar komt mijn oome,
> ik hoor z'n kuchje waar de koeien staan.

Zowel de conclusie, die Dr. van Tricht suggereert: nl. dat de vorm het enig beslissende is - als die welke Mevrouw van Bruggen getrokken heeft: nl. dat het klankspel van de woor-

1) Zie deze jrg., bl. 131.

den eigenlijk géén betekenis heeft, moet worden afgewezen. Het zotte effect in de zonderlinge regels van Carry van Bruggen berust juist op de tegenstelling tussen de gedragen lyrische klank en de nuchtere huiselijke inhoud. Indien déze tegenstelling, dus déze klankwaarde niet bestond, zou het effect alle grappigheid missen.

Anders evenwel staan de zaken bij Van Eden-Salgar en het daarbij aansluitende geval van de ik-hij-wijziging in het sonnet van Kloos. Wáárom is die wijziging onaanvaardbaar? Stellig niet om de dalende klankwaarde, maar uitsluitend, omdat een opmerking die men over zichzelf neer kan schrijven, onmiddellijk de min-of-meer natuurlijke aanvaardbaarheid verliest, als men haar schrijft als karakteristiek van een ander. De subjectieve en lyrische uiting van de dichterpersoonlijkheid kan niet worden geobjectiveerd voor een derde persoon, zonder de grens te overschrijden, die het sublieme van het ridicule scheidt.

Precies zó, maar dan in tegengestelde richting ligt, naar ik meen, de kwestie bij de woorden: ‘Groot windgeruisch is om mij’. Het constateren van zulke atmosferische omstandigheden, die geacht worden een zekere symbolische warde te bezitten, en bovendien het gebruiken van zúlk een stijl, is typisch voor de epische kunst. Ik neem een kleine passage uit de tweede zang van Gorters Mei, een reeks verzen die Balder uitbeelden, en verander ‘hij’ in ‘ik’:

> Donder knalde en rommelde, groote spoken
> Vlogen een ogenblik rond en neergedoken
> Zaten we saam, toen schrikten we weer heen
> En vloden hande' omhoog, huilend uiteen.
> En ik stond hoog, ik leek een rots, diep blauw
> Was heel mijn lijf, mijn haren zwart, en grauw
> Handen en voeten. En ik zeide hard
> Als steenen, woorden: ‘Nooit, nooit, nooit’ en zwart
> Trilde ik zoo als een verbrande boom.

Het is duidelijk, dat de magistrale schoonheid van zulk een passage volkomen verdwenen is, al blijft zelfs in deze verminking nog iets bestaan van het wonderlijke klanken- en beeldenspel, dat Gorters genie kenmerkt.

Dr. van Tricht heeft dus gelijk: de woorden ‘Groot windgeruisch was om hem’ zouden van den held Salgar geschreven kunnen zijn en geheel aanvaardbaar wezen. Maar *niet*, omdat deze woorden opzichzelf aanvaardbaar zijn, doch enkel omdat er dán een gelijkwaardige verhouding zou bestaan tussen een ‘episch-

werkende' vorm en een epische inhoud. Door deze epische vorm te gebruiken voor een lyrische, althans subjectieve inhoud, heeft Van Eeden een zonde begaan tegen het wezen van de artistieke stijl. Het is niet de 'zwager-van-Verwey', die hier noodzakelijk moet worden opgeroepen om de koddige tegenstelling tussen verhevenheid en alledaagsheid te veroorzaken, want reeds lang vóor men er aan denkt wie dit geschreven heeft, weet men met onfeilbare intuïtie, dat over zichzelf te spreken in deze epische trant iemand belachelijk maakt van ijdelheid.

Afgezien van allerlei traditionele en dus ook wel voor wijziging vatbare begrenzingen tussen de poëtische genres, bestaat er kennelijk een bepaalde taalvorm die uitsluitend subjectief, een andere die uitsluitend objectief mag worden gebruikt, indien men er tenminste prijs op stelt, dat de lezer wordt getroffen door dezelfde gevoelens, die de schrijver hebben bezield.

G. STUIVELING.

Kroniek en kritiek.

'Schrijftaal'-eenheid tussen Noord- en Zuid-Nederland in gevaar?

In de *Verslagen der Koninklijke Vlaamsche Academie* (Juli 1940) verscheen een degelijke en leerzame verhandeling van Dr. W. Couvreur: *De tegenstelling Nederlandsch-Vlaamsch en de spellinghervormingen 1844 en 1864*. Als waardevolle bijdrage tot de Zuid-Nederlandse taalgeschiedenis, aansluitend bij Maurits Sabbe's bijdragen op dit terrein, begroeten wij deze studie met ingenomenheid. Een bezwaar hebben wij echter tegen de strekking die uit het slot naar voren komt. Couvreur's betoog luidt: vooruitziende Vlamingen hebben steeds gestreden voor schrijftaaleenheid met Noord-Nederland. In 1844 en 1864 hebben zij de overwinning behaald op het taalpartikularisme. Daarna heeft 'een Grootnederlandsche cultuurgolf het Vlaamsche particularisme weggespoeld. Het "Nieuw Belgisch Vlaemsch" is doodgebloed in de taalparticularistische oasen van West-Vlaanderen' (blz. 318). Nu 'schrijdt de Vlaamsche beweging voort in het teeken van cultureele verbondenheid met het Noorden' (blz. 319). 'Moge andermaal, door het streven der Hollandsche vereenvoudigers, de schrijftaaleenheid in onze Lage Landen niet worden bedreigd!' (blz. 320). Zoals de toestand nu is, 'blijkt vooral Zuid-Nederland de hechtste waarborg voor het behoud van de Nederlandsche taalnorm te zijn'.

De grondgedachte van dit betoog is deze: als de ‘schrijftaal’, d.w.g. da taal-op-papier so streng mogelijk geuniformeerd is, volgt de beschaafd gesproken taal geleidelijk en vanzelf. Daar stellen wij tegenover: voor duurzame en karaktervolle eenheid van verzorgde geschreven taal is een gemeenschappelijk beschaafd-gespröken taal de hechtste waarborg en de beste grondslag. Wij verlangen dus iets anders, iets méér dan de schrijftaalnorm. Misschien kon men daar tevreden mee zijn bij een laag kultuurpeil, een gebrekkig onderwijs, weinig persoonlijk contact en weinig vormelijke omgang - gelijk in het Vlaamse leven vóór 1830 - maar dan bleef ook het correcte taalgebruik het privilege van een kleine kring van intellectuelen. In de laatste halve eeuw heeft het inzicht veld gewonnen, dat het eerst-nodige is: een beschaafd gesproken taal, zich aanpassend aan het algemene Nederlands. Dank zij de voorgang van Willem de Vreese en vele van zijn volgelingen, heeft dit streven, langs de weg van het verbeterd onderwijs, grote winst opgeleverd. Menige ontwikkelde Vlaming - de Vlaamse kongressen bewijzen het! - spreekt voortreffelijk Nederlands, niet in alle opzichten eenvorming met dat van de Noordeling, maar in zijn soort minstens even goed. Tussen *dit* Nederlands en de ‘taalnorm’ die Couvreur bedoelt, ligt dezelfde kloof die de vereenvoudigers willen dempen, voor welk streven ze, van 't begin af, waardering vonden bij paedagogen en taalgeleerden in het Zuiden[1]. Genus-onderscheid openbaart zich bijna uitsluitend in de voornaamwoordelijke aanduiding en in enkele *n*'s bij vaste uitdrukkingen[2], *niet* in de classicistische naamvalsvormen: een beschaafd sprekend Vlaming - tenzij hij papieren vormen *voorleest* - spreekt niet van de*n* man, en kent geen relatief *dien* of vragend *wien*. De moeilijkheden van een op uitheemse leest geschoeide grammatica blijken bij minder geoefenden uit de vele zonden tegen de officiële schrijfwijze, die in het Zuiden niet minder talrijk zijn dan in het Noorden[3]. Het zou aan het Nederlands onderwijs in Vlaanderen stellig

1) Zie daarvoor *Zuid-Nederland en de Vereenvoudigde Spelling* door Prof. Dr. C. Lecoutere en Prof. Dr. L. Scharpé (*Kritiek op het Verslag van de Staatskommissie* II) Zwolle 1913.
2) Talrijker, maar van dezelfde soort als Noord-Nederlandse uitdrukkingen: voor *den* dag, aan *den* haal, van *dien* aard e.d.
3) Voor het Noorden o.a. verzameld door G. Leffertstra: *Hoe spellen onze schrijvers* (Zwolle 1910); voor het Zuiden zou de oogst ongetwijfeld niet kleiner zijn!

ten goede komen, als ook daar wat ballast opgeruimd werd! Als Couvreur eens enige jaren onderwijspraktijk had gehad, zou hij daar even zeer van overtuigd zijn als onze leraren en onderwijzer. Het is begrijpelijk dat ook in België herhaaldelijk onderwijzersverenigingen op invoering van de nieuwe schrijfwijze aangedrongen hebben.

Couvreur's pleidooi voor een schrijftaalnorm ligt meer in de lijn van een Franse dan van een Nederlandse taalbeschouwing. Een Fransman zal het afkeuren, als uit iemands geschreven taal duidelijk blijkt of hij uit het Noorden of uit het Zuiden van het land afkomstig is. Die opvatting, streng genomen, is on-Nederlands. Dat wil niet zeggen dat wij het particularisme verdedigen. Het verwerpen van een algemeen beschaafd-gesproken Nederlands door de Westvlamingen hebben ook wij beslist afgekeurd[1)]. Maar het Westvlaams van Gezelle heeft als een ferment gewerkt: het heeft ook in andere kringen een dodende eenvormigheid doen wijken voor een niet alleen geoorloofde, maar wenselijke verscheidenheid. Het is een feit dat Zuid-Nederlandse schrijvers in het Noorden eerst volle waardering gevonden hebben, toen hun taalgebruik een eigen karakter ging vertonen. Prudens van Duyse en Ledegank schreven een taal die nauwelijks van die der Hollanders te onderscheiden was. Vermeylen en Van de Woestijne zijn dadelijk aan taal en stijl als Zuid-Nederlanders te herkennen. Zelfs een volksdichter als Theodoor van Rijswijck komt in zijn taal dichter bij de Noord-Nederlandse ‘schrijftaalnorm’ dan René de Clercq. Volgens de opvatting van Couvreur zou dat achteruitgang betekenen, inbreuk op de ‘cultureele verbondenheid’.

Nu zal hij tegenwerpen: dat geldt niet voor de taal van de kunstenaar, die uiteraard iets individueels heeft, en zich niet naar de norm voor het algemene gebruik behoeft te richten. Maar is niet in mindere mate hetzelfde op te merken in zakelijk, wetenschappelijk, officieel taalgebruik? De gelijkenis met soortgelijke taal in het Noorden is weliswaar groter, maar er bestaat meer schakering dan de oppervlakkige waarnemer opmerkt. Dr. Couvreur heeft een verzorgde stijl: verscheiden bladzijden hadden even goed van een Noord-Nederlandse geleerde afkomstig kunnen zijn, maar de Vlaming kijkt om de hoek als hij schrijft:

1) Uitvoerig betoogd in mijn opstel van 1911 *Spreken en schrijven in Noord- en Zuid-Nederland* (*Verzamelde Taalkundige Opstellen* I, blz. 64-98).

iemand ‘een verwijt toesturen’, ‘de aandacht op iets roepen’, de ‘gekende Flamingant’. Misschien zal hij zeggen: dat is mij ontsnapt, ik zal in 't vervolg ook in het woordgebruik de ‘cultureele verbondenheid’ meer in acht nemen! Laat hij echter overtuigd zijn, dat wij het hem allerminst kwalijk nemen, als hij uitdrukkingen gebruikt die in het Zuiden algemeen gangbaar zijn. Van die verschillen in woordgebruik (vooral ook conjuncties en praeposities), in vormen (b.v. conjunctieven, onder invloed van Franse stijl), in syntactische verschijnselen en semantische kleur (b.v. ‘beroerde’ tijden) zou eens een grondige studie gemaakt moeten worden. Dan zou blijken dat dit alles veel meer opvallend is, dan de enkele malen dat de Vlaming *ze* of *den* schrijft, tegenover *hij* of *de* van de Hollander, wat door sommigen al geschuwd wordt als een gevaarlijk verbreken van de taaleenheid!

Ook op een nieuwe grondslag en met soepeler normen is een hechte waarborg voor de Nederlandse taaleenheid mogelijk.

Zij-kultuur.

Naast de bekende *haar*-kultuur woekert bij menige schrijver de *zij*-kultuur. Onze lezers moeten er eens op letten, hoe vaak men *zij* leest, waar een stilist die zich niet door ‘spraakkunst’-regels in de war laat brengen, spontaan *hct* zou gebruiken. Van de *jeugd* sprekende, zal men nooit zeggen: ‘*Zij*, maar “*Het* is het onbezorgdste deel van het leven”, of van een *reis*, niet *Zij*, maar *Het* (of dat alles) blijft mij steeds in het geheugen.

De wisseling met het nadrukkelijke *dat* bewijst dat in zulke gevallen *het* (*t*) niet-gelijk Den Hertog meent - een persoonlijk maar een verzwakt aanwijzend voornaamwoord is.

Ik geef hier slechts een paar voorbeelden die ik in de laatste dagen uit gedrukte stukken optekende. Ze zijn gemakkelijk met vele te vermeerderen: “Het is de uitgave aan te zien dat *zij* (l. het) een slordige nadruk is”. - Een van Beethoven's markantste persoonlijke karaktertrekken is: heroiek. *Zij* (l. het) is een deel van zijn wezen’. - ‘Hij moet zijn invrijheidstelling afwachten. *Zij* (l. het) zal ongetwijfeld wel spoedig komen’ (l. gebeuren).

Wij maken deze opmerking niet alleen om te bevestigen wat Gerlach Royen schreef: ‘Goede stilisten zullen intuïtief “onnederlandse” pronomina vermijden’, maar ook omdat het gevaar niet denkbeeldig is, dat bij kunstmatige voorschriften omtrent voornaamwoordelijke aanduiding, door oefeningen-fabrikanten zulke *zij*'s ingestudeerd zouden worden.

C.G.N. DE VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

Supplementen bij Verdam's Middelnederlandsch Woordenboek.

Aan het Mnl. Wdb. zal een ‘elfde deel’ toegevoegd worden met *Aanvullingen en verbeteringen op het gebied van dijk- en waterschapsrecht, bodem en water, aardrijkskunde, enz.*, bewerkt door de bekende specialist Dr. A.A. Beekman (5 afl. à f 3.-). De bedoeling is, dat daarin opgenomen worden: woorden die in het Mnl. Wdb. ontbreken, woorden waarvan de betekenis door onjuist of onvolledig weergegeven is, woorden met beter toelichtende bewijsplaatsen. De eerste aflevering (A-D) is reeds verschenen.

De uitgever, Mart. Nijhoff, deelt ook mede dat De Vreese's tiende deel, met de *Bronnenlijst*, voltooid zal worden door Dr. Lieftinck.

Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland.

Bij de verschijning van de tweede aflevering schreef Prof. Dr. G.G. Kloeke een *Voorbericht* (Leiden - E.J. Brill - 1941), waarin hij de moeilijkheden uiteenzet waarmee de ontwerper van dialektkaarten te kampen heeft: ‘De buitenstaander is er meestal niet voldoende van doordrongen dat elke kaart ten aanzien van interpretatie en techniek haar eigen eisen stelt’. Deze techniek wordt daarna uitvoerig toegelicht; geopperde bezwaren en verwijten tegen vroegere kaarten worden weerlegd. Het stemt tot voldoening dat de voortzetting van deze Taalatlas verzekerd is, nu de volledige samenwerking is verkregen met de dialekten-commissie van de Ned. Akademie van Wetenschappen.

Voordrachten, in 1940 gehouden voor de Nederlandsche Phonologische Werkgemeenschap.

De referaten van een drietal voordrachten o.a. over Limburgse dialekten en dat van Deventer, zijn in een beknopte brochure verenigd, die te Leiden (bij E.J. Brill - 1941) gedrukt werd.

Dat dyalogus of twisprake tusschen den wisen coninck Salomon ende Marcolphus.

In de reeks *Nederlandsche Volksboeken*, verzorgt door de Maatschappij der Ned. Lett. bestond een leemte: No. VII, toevertrouwd aan W. de Vreese, bleef meer dan dertig jaren onvoltooid liggen Uit zijn nalaterschap is de uitgave van dit merkwaardige boekje, bijgewerkt door Dr. Jan de Vries, onlangs verschenen (Leiden - E.J. Brill - 1941). De nauwkeurig afgedrukte tekst wordt

gevolgd door *Bijlagen*, waarvan vooral de tweede (blz. 40-72) belangrijk is. Uitvoerig is daar de velerlei behandeling van deze zeer merkwaardige stof, door de gehele M.E. wereld verspreid en bekend, historisch in verband gebracht. Het type van de Salomo-dialoog had reeds in het Westen een zeer groot sukses gehad. Het volksboek heeft daar een tweede gedeelte aan toegevoegd met een geheel andere inhoud: een reeks verhaaltjes met allerlei motieven uit de volkslitteratuur.

Bilderdijk en Tollens.

In het Jaarverslag 1939-1940 van de Vereniging *Het Bilderdijkmuseum* schreef J. Bosch een uitvoerige verhandeling over de verhouding van Bilderdijk en Tollens (blz. 9-41), gegrond op de bewaard gebleven brieven, gedichten en gegevens van persoonlijke aard.

Alland Pierson naast en tegenover Conrad Busken Huet.

Een voordracht over dit onderwerp, onlangs te Amsterdam gehouden door C.G.N. de Vooys voor de Allard Pierson Stichting, is in enigszins uitgebreider vorm verschenen in de uitgaven van deze Stichting (No. 18) bij de firma J.B. Wolters (Groningen 1941)

Nieuwe uitgaven voor het onderwijs.

Van de firma J.B. Wolters ontvingen wij o.a.:

Klein verzenboek, verzameld en ingeleid door Dr. J.C. Brandt Corstius en Dr. G. Stuiveling (*Bongerd-bockjes*).

Onze eigen keus. Leesboek voor de eerste klas van Gymnasium, Lyeeum en H.B.S. door R. Kuitert.

Als herdrukken: *Nederlandse schrijvers en schrijfsters* (12de herziene druk) door Dr. G.S. Overdiep en Dr. W.L. Brandsma.

Bloemlezing uit de Nederlandse letteren (7de druk) door Dr. E. Rijpma.

Nederlands-Duits Woordenboek (8ste druk) door I. van Gelderen en J.H. van Beckum.

Van de firma G.B. van Goor Zonen:

Gouden Aren. Derde deel en Vijfde deel A (1940) door Dr. G.A. Brands en R.W. Lieve.

Van de firma W.J. Thieme en Cie:

De Garve. Leesboek voor het Gymnasiaal en M.O. door G.J. van der Keuken, deel I en II.

Lezen en Schrijven. Lees- en steloefeningen voor de hoogste klassen (1940). Idem voor de H.B.S.- (1941).

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(Maart-April).

De Gids. Maart. S.M. Noach putte *Uit de brieven van Charles M. van Deventer aan Frederik van Eeden* interessante gegevens aangaande hun verhouding. - Theun de Vries uit een gunstig oordeel over *Albert Verwey en de Idee*, een studie van S. Vestdijk.

April. Anton van Duinkerken bespreekt in zijn *Kroniek der Nederlandsche Letteren: Drie dichteressen*, nl. Clara Eggink (*Het Schiereiland*), Ida Gerhardt (*Kosmos*) en M. Vasalis (*Parken en Woestijnen*).

De Nieuwe Gids. Febr. Lod. van Deyssel vervolgt de reeks *Opmerkingen en Beschouwingen*, die slechts voor een klein gedeelte betrekking hebben op de Nederlandse letterkunde.

De Stem. Maart. H. Bonger wijdt een zeer waarderend artikel aan *De Zuid-Afrikaanse Dichter Eugène Nielen Marais* (1872-1936), wiens grote betekenis door een opvolgende generatie miskend is, maar onder de jongste weer begrepen is. In het *Critisch Bulletin* beoordeelt Wouter Paap de laatste roman van A. van Schendel: *Mijnheer Oberon en Mevrouw*, en Anthonie Donker *De Erfgenaam* van de dichter Ed. Hoornik.

April. In het *Critisch Bulletin* beoordeelt Albert Helman de roman *Rumeiland* van S. Vestdijk; J. Tielrooy de roman *Koning Attila's bruiloft* van P.H. van Moerkerken; Anthony Bosman de roman *Liefde en Goudvisschen* van J. Gans, en Anthonie Donker poëzie van Gerard den Brabander en Jac. van Hattum (*Drie dichters vertrekken van één perron*).

Groot-Nederland. Febr. Gerard van Eckeren beoordeelt de roman *De doolhof* van Marianne Philips; D.A.M. Binnendijk *De Erfgenaam* van Ed. Hoornik.

Maart. Gerard van Eckeren beoordeelt de roman *Liefde en Goudvisschen* van J. Gans; D.A.M. Binnendijk de dichtbundel *Parken en Woestijnen* van M. Vasalis.

April. Gerard van Eckeren beoordeelt *Hollands glorie* van Jan de Hartog; D.A.M. Binnendijk beoordeelt de dichtbundel *Onderweg* van A. Roland Holst.

Stemmen des Tijds. April. De rubriek van C. Tazelaar, getiteld *Boeken van sfeer* bevat alleen bespreking van vertaalde werken. - H. van der Leek (*Gesjochten Toeristen*) kritiseert scherp de poëzie van twee jongere dichters: H. de Wit en D. Warners, die samen de bundel *Reizen* uitgaven.

Roeping. Maart. In de *Kroniek van het Proza* beoordeelt Wouter Paap twee boeken, nl. *De bruid die hij niet verwachtte* van Jac. Schreurs, en *Jonkheid* van Paul Haimon.

April. J.M. Kramer geeft een inleidende beschouwing bij *Een Middeleeuwsch lied*, nl. het beroemde Egidiuslied. - Jos. Panhuysen's *Kroniek der Poëzie* bespreekt *Tempel en Kruis* van H. Marsman en *Daqelijksch Brood* van J.W.F. Werumeus Buning.

Dietsche Warande en Belfort. Aug.-Okt. Albert Westerlinck wijdt een studie aan *De poëzie van Pieter G. Buckinx*, naar aanleiding van de bundels *De dans der Kristallen* en *Droomvuur*.

Nov.-Dec. Albert Westerlinck besluit bovengenoemde studie. - George Meir geeft een brede bespreking van *De nieuwe groote Geschiedenis van de Nederlandsche Letterkunde*. Hij is zeer ingenomen met de uitvoerige inleiding van Baur als ‘een baanbrekende studie’, en prijst de degelijkheid en de smaak van Van Mierlo's tweedelige geschiedenis der Mnl. letterkunde. - De *Poëzie-leroniek* van P.G. Buckinx handelt over *De Gesloten Kamer* van J.L. de Belder en *Conchita* van K. Jonckheere. In Paul de Vree's *Kroniek van het Proza* wordt *Het Experiment* van P. Lebeau beoordeeld.

Jan. Edgar de Bruyne vat de hoofdzaken van zijn *Philosophie van de Kunst* samen in enige *Kunstphilosophische stellingen*. - August Corbet schrijft over *Peter Benoit en de Vlaamsche Letteren*. - Bert Ranke prijst de gebundelde kritieken van Marnix Gijsen (*Peripatetisch Onderricht*) onder het opschrift *Over critiek en een waarachtig criticus*. - In de *Kroniek uit Nederland* beoordeelt Pierre van Valkenhoff S. Vestdijk's *Lier en Lancet*. - J. van Mierlo toont zich weinig ingenomen met de bloemlezing *Het Dietse lied van de middeleeuwen*, door H. Godthelp en A.F. Mirande.

Leuvensche Bijdragen XXXII, afl. 1-2. W. Gs. Hellinga maakte een nauwkeurige studie van *De korte vocalen voor r + consonant in het Noordwestelijk Middelnederlands*, waarvoor hij

de gegevens in de allereerste plaats bijeenzocht in niet-literaire bronnen. - J. Gessler geeft een vierde reeks *Over oude woorden en uitdrukkingen*, uit de Westvlaamse bloemlezing van J. Jacobs en uit de Limburgse woordenschat. - Een opstel van Pierre van Valkenhoff, getiteld *Briefwisseling in parallelogram*, behandelt twee publicaties: de briefwisseling Vosmaer-Perk, uitgegeven door G. Stuiveling, en de nog onvolledige briefwisseling De Clercq-Da Costa, uitgegeven door Mej. M.E. Kluit. - Eugen Lerch publiceert een studie over *Satzdefinition und Stimmführung*.

Bijblad XXXI, afl. 4. L. Grootaers geeft enig *Dialectisch kleingoed*. J. Leenen beoordeelt dialektstudies van W. Welter (*Die mundarten des Aachener Landes*) en van J.G.H. Tans (*Isoglossen rond Maastricht*). E. Rombauts beoordeelt de uitgave der Gentse spelen door Van Dis en Erné, het proefschrift van H. Smilde over *Jacob Cats in Dordrecht* en de Reinaertuitgave van J.W. Muller. - V. Verstegen beoordeelt de *Dichters der Reformatie* van W.A.P. Smit. - R.F. Lissens beoordeelt het proefschrift van J. de Graaf: *Le réveil littéraire en Hollande et le naturalisme français*.

Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde LX, afl. 3-4. Een uitvoerige *Drost-studie*, aansluitend bij de inleiding op de *Hermingard van de Eikenterpen* publiceert P.N. van Eyck. Daarin wordt *De pestzegen en de Pestilentie van Katwijk* besproken. Scherpzinnig ontledend toont hij aan dat alleen hoofdstuk III en een deel van IV tot de ontworpen *Pestzegen* behoren, en dat Potgieter en Bakhuizen, door het werk op geheel andere wijze te voltooien, de nagedachtenis van hun vriend geen dienst bewezen hebben. - F. Kossmann vraagt aandacht voor de weinig bekende Rederijker *Marius Laurier van Yperen*, schrijver van *Den sleutel der Liefden* en de Ovidiusbewerking *Conste der Minnen* (1581), een tekst die lang nagewerkt heeft. - C.G.N. de Vooys vervolgt zijn *Bijdragen tot de Middelnederlandse woordgeographie en woord-chronologie*, met gegevens aangaande verschil in woordgebruik tussen *Middeleeuws Vlaams en Brabants*, grotendeels geput uit Mnl. teksten van de Roman van de Roos. - A.R. Hol ontwierp een dialektkaart, betreffende *Het prefix in het verleden deelwoord*, en gaf daarbij een zeer uitvoerige toelichting. - M. Boas schrijft over *Cato*-bewerkingen door de Haarlemse predikant S. Ampzing. - M.A. Koolen

betoogt dat *De dichter van 'Bouwheers welleven' Katholiek* was. - A.E.H. Swaen schrijft over de zangwijze *Betteken voer naer Mariemont*; C.W.H. Lindenburg *Over het ontstaan der Kamper uien*. - G.I. Lieftinck beoordeelt een posthuum werk van Willem de Vreese, nl. *De simonia ad beguttas*, in Mnl. tekst. J.H. van Lessen beoordeelt de Academie-voordracht van C.G.N. de Vooys over *Oorsprong, eigenaardigheden en verbreiding van Nederlands 'slang'*.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXIX, afl. 1. Jos. J. Gielen zet zijn denkbeelden uiteen omtrent *Geschiedschrijving van de Nederlandse Letterkunde*, naar aanleiding van de nieuwe *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden* en Prof. Baur's inleiding. - J. Heeren wijdt een artikel aan *Jacob Zeeus, de Zevenbergsche dichter*. - Ed. A. Serrarens beoordeelt het proefschrift van J.H.J. Willems over *J.P. Hasebroek*; J.F.J. van Tol beoordeelt de uitgave van Suso's *Horologium* door Zr. Hildegarde van de Wijnpersse.

Volkskunde I, No. 2. Jan de Vries publiceert een artikel over *Volkslied en Kunstlied*, naar aanleiding van de vertaling der Kalevada, door Jan H. Eekhout. - Jop Pollmann geeft een studie over *Verwante Liederen*, waarin een parallel getrokken wordt tussen liederen uit Nederland en uit Lotharingen. De aflevering bevat verder een rubriek *Verscheidenheden* en *Boekbesprekingen*.

Levende Talen. Febr. Willem van Doorn schrijft, met Engelse voorbeelden, over de vorm van *Sonnetten en schijnsonnetten*. - In een boekbespreking toont W. Mensonides zijn ingenomenheid met de studie *Willem Bilderdijk als dichter* van August Heyting.

Tijschrift voor Levende Talen VII, afl. 1. C. De Baere schrijft over *Vloeken met een balk in hun wapenschild; hoe ze ontstonden*, o.a. uit gewilde vervorming van eedformules, en uit een beroep op hogere macht.

Taal en Leven. April. Een artikel van Gerlach Royen (*Bout en bydehant*) gaat over de vraag, opgeworpen in het maandblad 'Onze Taal', of de verbogen vormen een *d* of een *t* behoren te hebben. De auteur beklaagt zich dat dit maandschrift 'een asyl van taalschutters in alle formaat' is. - N.C. Andriessen

behandelt, met goed gekozen voorbeelden, *Een paar Nederlandse constructies*. - E. Kruisinga (*Niet meér Duits, maar beter Duits*) komt met klem op tegen de poging om Duits in te voeren op de lagere volkschool. Dit zou zeer schadelijk zijn voor de moedertaal, en het volk, gelijk in Vlaanderen, ‘vermuilezelen’. Op de middelbare school moet het onderwijs in het Duits z.i. ingrijpend verbeterd worden. In de polemische rubriek *Kroniek en Kritiek* is voornamelijk de redakteur Kruisinga aan het woord.

Onze Taaltuin. Maart. W. Dols schrijft over *Tweetaligheid in het renovatiedeel van het Schinveldsche rol- en genachtingboek*, en geeft een verklaring van het daarin voorkomende woord *noick*. - A.A. Prins geeft een aanvulling bij N. van Wijk's artikel: *Frontal tendency en phonologisch ‘herstel’*. J. Eringa kondigt *Noord-Nederlandsche dialectlitteratuur* aan, op Gronings en Drents gebied. - A. Weynen tekende een dialektkaart voor *De hoepel*. - J. Wils heeft niets dan lof voor Charivarius' boekje *Is dat goed Nederlands*? - A. Weynen beoordeelt de *Dialect-atlas van Vlaamsch Brabant* door H. Vangassen.

Den Gulden Passer XVI-XVII, deel 2. Deze gehele aflevering draagt als titel: *Max Rooses herdacht*. Daarom zijn ook nog eens de redevoeringen opgenomen, die bij zijn dood uitgesproken werden.

Zuid-Afrika. Maart. In dit maandblad vindt men een uitvoerig, belangrijk opstel van M. Bax-Botha *Na aanleiding van C. Louis Leipoldt se sestigste verjaardag*, waarin de kunst en het karakter van deze dichter en schrijver met veel aanhalingen gekarakteriseerd wordt.

De Dietsche Gedachte. Maart-April. J.J. Wijnstroom publiceert een studie over *René de Clercq; zijn strijd en tweestrijd*.

English Studies. C.B. van Haeringen beoordeelt J.F. Bense's *Dictionary of the Low Dutch Element in the English Vocabulary*.

Museum. Maart. C.G.N. de Vooys beoordeelt de uitgave van *De refereinenbundel van Jan van Doesborch* door C. Kruyskamp. - S.A. Krijn beoordeelt het proefschrift *Holberg en Holland*, door Saskia Ferwerda.

C.D.V.

Verloren zonen.

Bijbelse onderwerpen zijn in de Nederlandse letterkunde geen zeldzame verschijning: het Bijbelvaste Nederlandse volk, uit welke godsdienstige geleding ook voortgekomen, vindt in het gewijde Boek wat het zoekt. Ook als het dichtkunst schept: het beeld voor eigen ervaringen van gemoed en geest, de gestalten die persoonlijke belevenissen in verhulde vorm zichtbaar maken. De 'verloren zoon' is vaak 'behandeld'. Maar het is de bedoeling niet hier te spreken over het schooldrama *Acolastus* van Gnaphaeus (1529) noch over het zinnespel van den Amsterdamsen rederijker Jan Theunisz (1551). We zwijgen ook over de *Hedendaegsche Verloren Soon*, 'klucht' genoemd, van W. Dirksz Hooft (1630) en over het spel van Corn. de Bie, *Den verloren sone Osias* (1678). Zelfs laten we grotere werken uit onze eigen tijd, als de bewerking in dramavorm van Willem Smulders, terzijde. We beperken ons tot Gossaert en wie, in kleinere verzen, na hem kwamen als bewerkers van dit thema[1)].

De parabel van den Verloren Zoon zoals die in Lucas XV en Math. XVIII wordt verhaald bevat als belangrijkste elementen de volgende gegevens: 1. een vader had twee zonen: de oudste, arbeidzaam en vroom, leidt een stoorloos leven; de jongste, leegloper en levensgenieter, verkwist zijn vaderlijk erfdeel en wordt dan met open armen door den vader ontvangen. De oudste zoon maakt hierop aanmerkingen en doet zó de hoofdzaak van de parabel beter uitkomen: 2. de vader is de verpersoonlijkte barmhartigheid; hij vergeeft, niet ómdat de verloren zoon zijn schuld bekent, en ondanks de redelijke aanmerkingen van den oudste, uit louter liefde. Zijn barmhartigheid laat zich niet inperken of terugdringen: Gods erbarmende liefde is grenzeloos; 3. de jongste zoon kent noch dankbaarheid noch berouw. Hij zoekt alleen zingenot, slechts nood dwingt hem de weg naar het vaderhuis te gaan. Hij komt daartoe niet als hij zijn bezit verloren heeft, maar enkel door de hongersnood gedreven, toen hij - Jood - zwijnen hoedde en niet eens hún voedsel kreeg.

Wat is er van de parabel geworden en onder welke invloeden hebben zich deze wijzigingen voorgedaan? Wie de 'verloren zonen' van na 1900 naast elkaar legt, ziet aan het begin Gossaert

1) Er is ook een volksboek - *De historie van den verloren sone* - uitgeg. door G.J. Boekenoogen. Vgl. N.T. III, 314. Vgl. ook C.G.N. de Vooys, *Twee zesliende-eeuwse spelen 'Van den Verlooren Zoone'*. N.T. XXXII.

staan, niet alleen in tijdsorde, maar in álle opzichten: Gossaerts Verloren zoon heeft een fascinerende invloed op andere dichters uitgeoefend. Hij was de eerste die de parabel aanwendde tot zeer persoonlijke doeleinden. Voortgekomen uit de kringen van het Réveil, met een aristocratische levenshouding die den cosmopoliet nimmer verliet en waardoor hij zich geestelijk volledig kon handhaven en uitbouwen, leefde in hem dat grote verlangen naar geestesstijging, zoals Verwey in 1911 reeds opmerkte, 'met afwijzing van de wereld en daardoor vaak moeilijk heenwenden naar de werkelijkheid'. Maar 'zonder lichaam van werkelijkheid' getuigt geen geest van zichzelf en zo moest in Gossaert wel het dualisme ontstaan dat hij in den Verloren Zoon heeft verbeeld. Er is in hem een doelbewust zich afwenden van de werkelijkheid der wereld en een zich richten op de eeuwigheidsdroom. Maar onafwendbaar staat daar het feit, dat de dichter in de wereld staat en leeft, dat hij zich onbewust op de stroom der wereld laat meedrijven, dat de gestaltegeving van de droom hem noodzakelijk brengt tot het grijpen naar de werkelijkheid dier wereld. Ook dáarom is het dichten hem een experiment geweest, een experiment dat hij niet geslaagd achtte.

'Stem en inhoud', zoals Verwey dat eens uitdrukte, stonden in Gossaerts poëzie naast elkaar. In dit gereflekteerde dichten werden de gevoelens verhuld weergegeven, waardoor de wisseling ervan niet naspeurbaar was. Dat de stem toch levend bleef, dankt Gossaert aan het feit, dat hij de spanning, uit zijn dualisme ontstaan, wist te handhaven, ook waar deze bijna zwevend en dus strak was met geringe daling en stijging. Het is die zweving die in Gossaerts grotere verzen strakgespannen gevoeld wordt door de brede zegging, de dragende maat, de steunende stafrijmen, de archaistische en zeldzame woorden, de remmende hiaten door een zorgvuldige interpunctie gemarkeerd, de apartstelling der aposisities, de inschakeling ook der retoriek in de poëtische hulpmiddelen. Gossaert, met hart en geest geboren uit het Réveil, had in deze dichtkunst geléefd zoals hij zich in deze taal had bewogen. Zo waren deze poëtische hulpmiddelen niet van buitenaf aangeschaft of aangebracht, maar levende bestanddelen van zijn levensstijl.

Rispens heeft geschreven, dat levensdrift (De Bader) en levensschroom (De Badende Herderin) de polen zijn van Gossaerts wezen, uit het contrast waarvan zijn dynamiek ontsprong. Ik geloof, dat Gossaert beter gekarakteriseerd kan worden door

Het verlaten Landhuis, de Stervende Palgrim de *de Verloren Zoon*; het eerste, geschreven op zeventienjarige leeftijd, is typisch voor zijn technisch meesterschap, het tweede voor zijn verhouding tot de wereld als dichter, het derde voor zijn verhouding tot de wereld als mens.

'De dingen van het ogenblik,' verklaarde Gossaert in een interview, 'zijn (den dichter) slechts het kijkglas in de ideële wereld, waarin hij zijn eigen vaderland dicht. Maar dit eeuwigheidsverlangen is genoopt zich een zinnelijk symbool te zoeken, en deze ontdekkingstocht van den geest naar de werkelijkheid kan het tweeërlei karakter dragen van vooruitzien en terugzien.' Gossaert nu ziet terug; hij vindt de symbolen van zijn eeuwigheidsverlangen in het verleden: Thalassa, De centaur en de Oceaan, Het verlaten landhuis. De stervende pelgrim, De Moeder, De verloren zoon.

De verloren zoon van Gossaert verwijdert zich ver van de parabel, die de dichter toch zo goed kende. Het is niets anders geworden dan een monoloog van den verloren zoon, die als zodanig slechts in enkele trekjes geschetst wordt; of eigenlijk, alleen vaag aangeduid: in de schampere opmerkingen der dorpsgenoten, in de herinneringen aan het voorbije leven van ellende. Een behandeling van de parabel werd het vers dus niet; zij verricht er slechts de dienst dat zij voor het verstaan van de hoofdzaak de onmisbare achtergrond vormt: zonder kennis van de parabel zou men het gehéel niet verstaan. De inhoud voert ons, door enkele woorden, in de sfeer van de Bijbel, in de gordel die ontbonden, in de voeten die ontschoeid worden; anderzijds wordt nadrukkelijk heengewezen naar verschillen: 'géen schouwtoneel van vreugd... géen hokkeling geslacht...' Nieuwe elementen zijn ingevoerd: het dorp dat schampere opmerkingen maakt, de hoon der wereld. Juist deze zijn uiterst belangrijk en demonstreren oorzaak én gevolg tegelijk van de wijzigingen die de parabel onderging: zij zijn de rechtvaardiging en de toetsing van zijn trots. Daaruit blijkt dát hij de wereld trotseert en hóe: hij zal, 'naar oudgewijden trant', zijn arbeid op der vaderen grond verrichten; slechts met God zal hij zich verstaan, slechts voor Hem zich buigen en Hem danken voor zijn héle leven zoals het, met zijn weelde en pijnen, is voorbijgegaan, met zijn zonden en zijn liefde.

Het belangrijkste element der parabel: de barmhartigheid des vaders, geaccentueerd door de aanmerking van den oudste, is geëlimineerd. Het accent is geheel verplaatst van den vader

naar den zoon, en naar wat voor zoon! Voortaan zal hij, het ‘gapende gemeen’ verachtend, in geheim verbond met God, zijn leven slijten. Staande temidden van een wereld die hij niet kennen noch erkennen wil, richt zijn eeuwigheidsdroom zich enkel op God, met handhaving van den helen mens in hem, zoals God die schiep, zoals God die leidde, zoals God die vormde met ‘het tweesnijdend kouterzwaard van Zijn volmaakten spot.’ Liet de dichter zich gaan op zijn gevoelsstroom dan zou een woeste worp van beelden hiervan het gevolg zijn geweest; de sterke geest in Gossaert beheerste het gevoel binnen de grenzen die de wil getrokken had. Vanuit een heldere verbeelding, onder voortdurende controle van de geest, werd *de Verloren zoon* tot de gestaltegeving van een dualisme in den dichter, dat de basis werd voor de voortdurende conflicten waarvan zijn verzen spreken. Meegesleept door de wereld, zoals eens de verloren zoon, wendt hij zich thans bewust van haar af in een wereldverachting, althans gewilde wereldvreemdheid, omdat God roept, Die spot door de armzaligheid van 's werelds lust en lijden met den verhovaardigden, wereldsen mens.

Dit gedicht is een keuze voor de toekomst, zonder veel berouw over het verleden, zonder veel schaamte ook, een keuze die bewust afstand doet van de verlokkingen der wereld, waarvan hij alleen zijn ‘zeer hoogmoedig zijn’ overhoudt om zich tegenover haar te kunnen handhaven. Zo openbaart ons dit vers het conflict in den dichter tussen onbewust meedrijven met de stroom en bewust verwerpen der wereld, het conflict ook tussen de verschillende verhouding tot God en mens, tussen liefde en trots. Als gedicht is het prachtig geslaagd. Het gevoel is er ingetoomd tot een koele lyriek, de aandoening verhuld in het gewaad der epiek: oude woorden en vormen, nieuwe woordvormingen en syntactische middelen, de brede alexandrijnen in de rustigste der strofe-vormen met het rustigste der rijmen verbonden, stijlmiddelen in overeenstemming met de aard van de monoloog zoals exclamaties en ontwikkeling van vragen, die de aarzelende houding, de psychologische wegen naar het besluit aftekenen. Eerst in de tweede helft van het gedicht als de definitieve beslissing gevallen is, de laatste aarzeling overwonnen, komt de tekening van het toekomstbeeld, met vaste en zekere hand opgezet[1)].

1) Gossaerts vers *De Moeder* is klaarblijkelijk op de parabel ingesteld, maar in wezen 'n verheerlijking der moederliefde.

Het was Willem de Mérode die in zijn bundel *Gestalten en Stemmingen* (1916) opnieuw een *Verloren Zoon* schiep. De Mérode, louter lyrische natuur, wist niet als Gossaert de stroom van zijn aandoeningen in te dammen en in een gereflekteerd vers - zoals Heeroma zich uitdrukte - zijn gestalte te verbeelden. De titel van het boek zou een reeks epische gestalten naast een reeks lyrische stemmingen doen verwachten; de gestalten echter openbaren evenzeer stemmingen, die de dichter wel trachtte te verhullen, maar die zo openlijk ons treffen dat de schijn van epiek hier nauwelijks gehandhaafd kon worden. Als Gossaert werd de Mérode beheerst door liefde voor gestalten uit het verleden, waarin hij zijn eeuwigheidsdroom openbaren kon.

Zelden gelukt het De Mérode een nuchter-zakelijk, een koel vers te schrijven zoals hij éenmaal in *Het Stamboek* deed. Gestalten heeft hij nochtans, als zovele protestantse dichters, veelvuldig geschapen, maar zij zijn, door de eigen aard van De Mérode, minder geslaagd dan in de verzen van Gossaert. Dit blijkt in zijn latere bundels evengoed als in zijn eerste, maar, terwijl hij in de vroegere zich desondanks verleiden liet tot brede epischlijkende schetsen (in *Gestalten en Stemmingen* b.v.) heeft hij in latere het korte vers, vaak de sonnetvorm, verkozen dat beter past bij het lyrisch karakter van zijn schilderend vers (in *Kaleidoscoop* b.v.). Stelt men de *Verloren zoon* uit *Gestalten er. Stemmingen* naast b.v. *Jeroen Bosch* uit *Kaleidoscoop*, dan valt de ontwikkeling in gunstige zin dadelijk op. Het schijn-epische langere vers van de dichterlijke jeugd staat tegenover het epischlyrisch sonnet van de ouderdom. De éenwording van gemoed en gestalte kon volkomen zijn in het korte gedicht en werd het ook, niet echter in het lange vers omdat daar noodwendig de beschrijving zich richten moest hetzij op het uitwendige hetzij op de details der innerlijke bewegingen; en zó lang kon de eenheid niet gehandhaafd worden in een lyrische natuur als De Mérode. Voor iemand van zijn aanleg is het vrijwel onmogelijk de aandoening te begrenzen door de verre horizon van het langgerekte verhaal; veel lichter is het hem die samen te ballen binnen de enge grenzen van een sonnet.

In de *Verloren zoon* komt De Mérode's onvermogen tot epische lyriek van langer adem duidelijk aan den dag. Déze verloren zoon is het zekerst.... Verloren. Bij zijn terugkomst kent hij slechts één verlangen: opnieuw te zondigen, opnieuw zijn ouders erf te ontsluipen, ‘voorgoed verloren zoon’. De vreugden van de

zonde lokken onweerstaanbaar; zij doen hem huichelen tegenover vader en moeder. Nog meer dan in Gossaerts vers is de parabel in dat van De Mérode van zijn wezenlijkste kern ontdaan, ja, bijna in zijn tegendeel verkeerd. Het invoeren der moeder, die een gelijke rol speelt als de vader, zij het dan gevariëerd naar vrouwelijke aard, is een modern anorganisch element, te leger omdat het hele vers met den verloren zoon niets meer uitstaande heeft maar in werkelijkheid een belijdenis van de onmacht des dichters om de verlokkende heerlijkheid der zonde te weerstaan. Gossaerts getemde lyriek is hier tot zuivere gevoelsuitstorting geworden. De invloed van Gossaert is waarschijnlijk, én omdat deze over de hele bundel zo groot is én om de oorzaak der mislukking van deze gestalte. Toevalligerwijze moge deze invloed in vrijwel alle andere ‘gestalten’ gemakkelijker aanwijsbaar zijn (zoals daarnaast in de stemmingen de invloed van Boutens zeer duidelijk spreekt), er is geen reden aan die invloed in toevallig dit gedicht te twijfelen, om de reden die ik noemde. Maar die invloed toont zich hier dan in ongunstige zin. De verloren zoon had als parabel zijn karakter reeds ingeboet, maar bestond toch nog als onmisbare achtergrond van Gossaerts gedicht. De reden waarom zij van haar essentiële betekenis was ontdaan, was tegelijk de reden waarom zij voor deze gereflekteerde gevoelsuiting niet noodzakelijk was, althans niet als noodzakelijk wordt gevoeld. Gossaerts aard heeft ons echter voor een mogelijk hieruit voortvloeiende disharmonie bewaard. Dat deed De Mérode niet: bij hem kan men om geen énkele reden nog spreken van ‘den verloren zoon’. Er is hier uitsluitend sprake van een zwakkeling, die thuis - uit zwakte - vergetelheid en rust kwam zoeken maar weer voor het zoet der zonde bezwijkt. Waarom keerde hij dan eigenlijk terug? Is het zoeken van vergetelheid en rust een aannemelijk motief? Waarom bléef hij dan niet ‘verloren zoon’? In De Mérode is de parabel zélfs niet meer de achtergrond waartegen bewust en onbewust leven wordt geprojecteerd om het in het licht onzer aandacht te plaatsen op een wijze waartoe de dichter zichzelf nog kon overhalen. De parabel bestaat niet meer, ook niet in één bijkomstig element. Hier is het vers, geboren én uit de herinnering aan Gossaerts vers én - meer nog - uit de symbolische betekenis die ‘verloren zoon’ vanuit de parabel in het spraakgebruik deed overgaan, d.w.z. een verdoolde, die tot het uitgangspunt terugkeert, maar hier dan als een die door het dolen zó ontmand is dat hij niet blijven kan. Zo leert dit vers

ons dus niets van ‘den’ verloren zoon, maar van ‘een’ verloren zoon, Willem de Mérode. Weliswaar kan men ook bij Gossaert spreken van de overeenkomst tussen verloren zoon en dichter, maar daar was een psychologisch begripelijk element ingeschakeld, de trots, dat door den dichter is uitgebuit om klaarheid te kunnen verschaffen over zijn verhouding tot God en wereld.

Nog éenmaal heeft De Mérode zich tot de parabel gewend. Begreep hij zijn vergissing van 1916, toen hij in 1926-'27 een gehele bundel er aan wijdde? Het werd een modernisering in een aantal kortere gedichten, die zich leiden liet door de inhoud van de Bijbelse gelijkenis. De moderne zin voor vervollediging, détaillering en psychologisering vierde zich hier uit. In de 20 gedichten is, meestal in kwatrijnen, meest in alexandrijnen of vijfvoetige jamben, het episch karakter veel zuiverder bewaard. Weliswaar hoort men hier het ruisen van een onderstroom van eigen leven, maar deze schiet nergens opwaarts, om de vlotte voortgang te onderbreken. Déze verloren zoon gaat uit, omdat hij meent dat ‘'t geluk verfijnt, de nood (hem) zal verkloeken’; dán zal hij terugkeren. Maar hij ervaart hoe dit grote woorden waren van een onervaren jongeman: ‘Nu weet ik, dat de weelde moordt’. Peinzende over zijn leven van vroeger en nu, begrijpt hij dat hij zuivere liefde heeft omgebracht en dat drijft hem terug, naar het huis waar vader en moeder op hem wachten.

De verbijzondering en precisering, het voltooien ook der parabel (de verloren zoon sterft; meer dan de vader treedt de moeder op) zijn de moderne inslag op de schering van het oud verhaal. Gekweld door liefde, maar voortdurend sterker getrokken tot God, heeft de jeugdige De Mérode zich in den ouderen hersteld tot volkomener poëet van den verloren zoon. Uit dit herstel welde de onderstroom van eigen leven: gekweld door liefde, getrokken tot God. Reeds in *Het Kostbaar Bloed* (1922) had de nieuwe De Mérode zich geopenbaard, sterker nog in *De Donkere Bloei* (1926); in de *Verloren Zoon* (1928) zet zich dit voort. De kreet van een bezwijkend strijder, zoals ons die tegenklonk uit den Verloren Zoon van *Gestalten en Stemmingen*, was nu niet meer nodig of mogelijk; de verlokkingen der wereld waren nog daar, maar tegenover zich vonden zij de toegenomen kracht van den christen-dichter. Psychologisch leidde dit tot de mogelijkheid het gevoel te dwingen binnen epische grenzen. De lyriek van 1916 kon nu niet meer het resultaat van zijn dichten wezen: het werd

epiek met een duidelijk-ruisende onderstroom van lyriek, minder sterk hoorbaar dan in Gossaerts vers. Terwijl Gossaert slechts de verhouding tussen zichzelf, God en wereld moest zichtbaar maken in een gestalte, en daarom volstaan kon en moest met een samendringen van het conflict en zijn oplossing in vijftien kwatrijnen, moest De Mérode niet één conflict maar een levensverloop aangeven, waarvan de eigen ervaringen slechts de verklaringen van het psychologisch verloop opdrongen. De verloren zoon was niet meer het symbolisch aanduiden van één enkel levensmoment, maar werd een mogelijkheid tot versluierd beelden van eigen leven, dat in rustige terugblik werd overzien. Het verhaal kon zijn Bijbels aanzien houden, en deed het ook, al greep de eigen levenservaring in, zodat niet de oneindige barmhartigheid des vaders, maar het leven van een verloren zoon dat culmineert in een bevredigend slot - 'Hij gaat te Gode!' - hoofdzaak werd.

Mr. P.N. van Eyck deed in 1917 de bundel *Gedichten* verschijnen, waarin hij zich te bewegen blijkt op *Het Ronde Perk* en in *Lichtende Golven*. Het ronde perk der aarde verwacht van den dichter dat hij haar bevrijden zal uit haar leegheid: dit is het hoogste begeren van den dichter. 'Terugkeer' heet het vers, waarin hij vraagt:

> Ben ik dan voor altijd, aarde,
> Als uw kind tot u gekeerd,
> Dat ik nu geluk vergaarde
> Als ik altijd heb begeerd?
> Laat mijn ziel zich overgeven
> Aan uw nooit volprezen wil,
> Slechts in uw oneindig leven
> Wordt ons eigen leven stil.

Wie zal durven beweren dat dit een bevredigend antwoord is op de gestelde vraag! Het is de hier beleden liefde voor de aarde echter, die ook zijn verloren zoon bezielde en hem ten slotte dreef naar zijn vaders huis. Het was het aanvaarden van 'de eigen grens', zoals de dichter die bewust trok in het slotvers van de bundel, dat hij zijn meester Verwey toewijdde, een aanvaarding

> Als gij, als elk wiens innerlijk gezicht
> Tot de Eenheid dringt in 't stoflijk beeld der aarde,
> En vindt: het Al, de vormendroom van 't Licht.

In Gossaerts vers worstelde een geest om de zuivere verhouding te vinden tot God en wereld; in dat van De Mérode van 1916 drong het gevoel van vertwijfeling zich op; in Van Eycks gedicht worstelt weer een geest als die van Gossaert, zij het met zeer verscheiden gevolg. De uiteenlopende levenshouding der beide poëten van 1910 kan trouwens niet anders doen verwachten.

Duidelijk is aanwijsbaar dat het bestaan van Gossaerts vers van betekenis is geweest voor Van Eycks gedicht: beide verzen zijn een monoloog van den verloren zoon, waarin een persoonlijk conflict wordt geopenbaard. Maar bij Gossaert wordt die uitgesproken vóór de omarming van den vader, bij Van Eyck ná de wederkeer in het ouderlijk huis: symbolische aanduiding dat de strijd in Gossaert in het gedicht zelf wordt uitgevochten, terwijl Van Eyck ons het verslag doet van strijd en resultaat. Het zelfonderzoek, dat in Gossaerts vers dramatisch voor ons afgespeeld wordt, in Van Eycks gedicht na de strijd beleden, raakt verwante problemen: Gossaert zocht zijn verhouding tot God en Wereld, Van Eyck eveneens, maar dan in andere opvatting van beide: God en Wereld zijn hem één. Waarom gaat immers zijn verloren zoon terug? 'Berouw en liefde en als een diep ontzag voor de aarde' drong hem, toen hij Gods nabijheid had gevoeld; nog éenmaal wilde hij in de ogen zijns vaders schouwen. Is dit een zuiveren der ziel waardoor vrede wordt geboren? Neen, want sinds de nacht dat hij Gods nabijheid en een diep ontzag voor de aarde voelde, werd de wereld, wáar hij haar naderde, 'een land der vrees' voor zijn sluwheid. Al wéet hij dat God hem vergaf, al wéet hij dat ook zijn vader dit deed, hij vóelt zich van dezelfde wellust beven die hij 'schamper proefde als (hij) saamdronk met het zwijn.' Want dit was het pijnlijke: niet met afkeer maar met wellust had hij uit de gore trog der zwijnen gedronken, omdat hij léven wilde op de aarde die zijn verblijf was. Het essentiële dat hij ervoer was: léven! Tegen het leven heeft hij gezondigd en dáarvoor wil hij boeten tot zijn dood. Geen vaderwoord van vergeving, geen nabijheid Gods kan hem rust schenken, omdat hij tegen het leven misdeed. 'De geschonden droom aan de eeuwigheid' blijft een bittere smaak in de mond achterlaten. De hete lust die hem overweldigde, die '(zijn) bronstig lichaam had geschonden', waar hij zijn herinnering doorheen zou moeten jagen 'om wroegingloos te wentlen in (zijn) schand', was niet te doven dan in zelfvernedering.

Hier wordt de verhouding tot God-en-Wereld bepaald door de schaamte; uit zelfvernedering alleen kan een betrekkelijke rust geboren worden en alleen die dreef hem naar vaders huis! Het wéten der vergeving kon het gevóelen der ont-aarding niet overmeesteren en dit wordt hem een nieuwe hartstocht:

> Vader, ik wéet dat gij mij hebt vergeven,
> Ik wéet, God, dat Uw gena vergaf,....

maar:

> 'k vóel mij van dezelfde wellust beven
> Die 'k schamper proefde als ik saamdronk met het zwijn.

Zei de dichter niet tot d'Oliveira: ‘Ik ben altijd gestruikeld over den tweespalt tussen gevoel en verstand.’?

In Gossaert dreef wereldverachting en liefde tot God den dichter aan, in Van Eyck het bewustzijn dat hij als kind der aarde gezondigd had, in welks stoffelijk beeld hij wilde vinden de Eenheid van het Al. In beiden werd het een persoonlijke belijdenis via een gestalte, waarbij één moment uit de parabel van den verloren zoon aanleiding werd deze aan te wenden: de terugkeer! Noch de oudste zoon, noch de barmhartige vader hebben hier enige betekenis, énkel het bewustzijn - in den verloren zoon ondersteld, maar in feite in den dichter levend -, het bewustzijn der ontaarding. ‘Slechts in uw oneindig leven, wordt ons eindig leven stil.’

Er zijn redenen, ik wees er reeds op, om aan te nemen, dat, meer dan de Bijbel, Gossaert betekenis heeft voor dezen verloren zoon. Ik wil zwijgen over de verwantschap tussen beiden als Beweging-dichters; eveneens wil ik terzijde laten de grote betekenis die Gossaert door zijn Swinburne-studie hierin heeft gehad. Dit zou tot al te vage vermoedens leiden. Maar de brede opzet, de vorming van de gestalte in een aantal kwatrijnen (aantal dat niet ver uiteenloopt), de monoloog die een zelfonderzoek betekent, de vragen die de gedachtenstroom leiden en delen, de woordelijke reminiscentie aan Gossaerts poëzie (zij het aan *De Stervende Pelgrim*: En dan....), zij vormen toch wel tesamen voldoende aanwijzing waar Van Eyck zijn ‘verloren zoon’ voor het eerst aanschouwd heeft.

Boutens heeft in *Zomerwolken* (1922) een verwanten ‘verloren zoon’ geschapen. Boutens, die zo weinig de alexandrijn gebruikt, hier bovendien in de strofevorm van het kwatrijn, Boutens die zich weinig tot Bijbelse onderwerpen keerde, heeft zich hier éénmaal tot den verloren zoon gewend. Is het teveel gezegd, in de keuze van gelijkenis, gelijkheid van strofe en metrum, van vaagheid in gestaltegeving, de invloed van Gossaert te vermoeden, nu reeds de eerste regel van het vers een herinnering aan Gossaerts *Stervende Pelgrim* wakker roept?

Alle schijn van epiek is aan Boutens' vers vreemd. Was de lyriek gedempt in Gossaerts en Van Eycks gedichten, in een geslaagde

poging die te verbergen achter een schijn van epiek, Boutens doet geen poging daartoe. Zelfs als ‘een geemlijk vreemdling heeft (zijn) ogen ingenomen’, handhaaft hij de aanduiding in de eerste persoon. Nergens wordt - behalve in het opschrift - van den verloren zoon gesproken! Slechts enkele aanduidingen maken - nu de titel ons heeft voorbereid - duidelijk dat de parabel op de achtergrond stond. De Bijbelse gelijkenis? Hij nam zijn oorsprong wel in Gossaert vers, dat op de drempel van het bewustzijn zweefde. ‘Met mom van nooddruft en in het masker van berouw’, keert de vreemdeling-dichter op zijn schreden terug naar de droom, waarin hij de hem toevertrouwde talenten begroef. Het bonte feestkleed, de lompen der schaamte, het baar erfdeel dat in armoe werd verkwist, brengen ons de parabel voor de géest. Maar ook niet meer: voor onze verbéelding staat zij niet. Het vers is niets anders geworden dan éen schakel in de keten der belijdenissen die Boutens' gedichten te samen vormen; belijdenissen van de waarheden die achter de schijn der dingen verborgen liggen en die plots openbaar worden. Zoals leeuwrik en morgennachtegaal, zoals meeuwen en duinen, zoals zee en land, zo openbaarde de droom van die nacht den dichter een waarheid, n.l. dat zijn hart slechts doorgang is voor hoge waarden die anderen ten goede komen.

Gecompliceerde verbeelding is het vers: de twee eerste kwatrijnen schetsen de situatie van het ontwaken na de droom, de volgende negen voeren ons naar de droom terug. In die droom waren de hem toevertrouwde ponden hem ontstolen: het was onnut bezit, hij bezat maar niet in de eigenlijke zin des woords (vandaar het motto uit Math. XIII, 12). Zo staat hij dan naakt en beschaamd; als de verloren zoon keerde hij terug tot de mensen die hij te dienen meende en die op hem teren met de wortelen hunner liefde. Ten slotte spreekt het derde deel - de laatste twee kwatrijnen - onverhuld de waarheid uit die gewonnen werd in het bezinnen op de droom: het hart dat zich liefde veroverde, is dáardoor een offer ten nutte van anderen. Zo wordt het een tussending: door het hart van den dichter vloeit de oneindige goedheid in het leven der mensen in.

Er is van den verloren zoon in dit vers niets anders dan een verre herinnering overgebleven. De dichter gebruikt voorstellingen die aanwezig worden ondersteld, op precies dezelfde wijze als het beeldend vermogen met de materie der beeldspraak doet. Zoals ‘de wortlen van hun liefde’, zoals zijn hartbloed

is ‘als olie waarop teert haar vlam’, zo is ook het beeld van den verloren zoon geannexeerd op het juiste moment. Dat moment komt als de eerste helft van het gedicht voorbij is: eerst daar blijkt het beeld bewust geworden en worden details uit de parabel aangegrepen, als poetisch middel gehanteerd. Het is een werkwijze van een rijke en levendige verbeelding, die in de overvloed te kiezen weet.

Het vers heeft een volstrekt-eigen karakter. Thematologisch bezien is onze interesse ervoor slechts in zoverre nuttig besteed, wanneer we constateren kunnen dat de dichter bij Gossaert zijn gegevens borgde en dat de aanwending gegeven lag in de onuitputtelijke mogelijkheden van zijn rijke verbeelding.

Twee katholieke dichters schiepen eveneens ‘verloren zonen’, Jac. Schreurs M.S.C. en Bernard Verhoeven (resp. in Opgang 1921 en 1922). Het gedicht van den eerste is weer een monoloog, waarin de verloren zoon de diepte peilt van zijn val en onder dit besef berouwvol zich wendt tot zijn vader en tot God. Enkel uit dit berouw schreit hij over zijn zonden, hier verstaan in katholieke zin. Toch schijnt ook hier de parabel niet geheel aan modernisering ontsnapt: de vader is hier, als bij Gossaert, Van Eyck en Boutens, geëlimineerd. Juist bij den priester-dichter moet dat verwondering wekken. Of is ook hier de dichter gefascineerd geweest door het lot van den lichtzinnigen zwerver, die de blik op den barmhartigen vader hindert? Het komt mij voor, dat de invloed van Gossaert deze variatie heeft bepaald, temeer daar andere invloeden van Gossaert duidelijk aanwijsbaar zijn.

Het toeval dat Schreurs vers, evenals dat van Gossaert, vijftien kwatrijnen telt, wil ik voorbijgaan; de strofevorm zelf, alsmede het metrum, vormen echter wél aanwijzingen.

> Het modderzieke zwijn, mij, slaaf, tot metgezel
> Heb dagenlang ik graag 't barbaarsche draf gegeten -
> En om mijn smalle ribben roest, melaatsch, mijn vel,
> Tot in mijn merg heeft zich d'ellende ingevreten.

Hier vallen onmiddellijk de beide apposities op, waarvan de plaatsing door de nauwgezette interpunctie wordt geaccentueerd: zó leidt de dichter gedachte en verbeelding. Ook die bijstellingen, welke een vergelijkend karakter dragen, ontmoet men hier:

> De geesel der kastijding slaat mij dag en nacht
> Waar, arm're Job, ik peinzend neerzit op mijn puinen.

Er zijn hier dezelfde remmende hiaten en alliteraties:

> Uit al mijn leven ettert de verdorven lust,
> En mijn rul rif tempteert nog mijn perverse lenden.
>
> En laat mij - schriele schrik van uitgeteerde honden, -

Zelfs de, voor Schreurs zeer opvallende, oude vormen, bij Gossaert volkomen begrijpelijk en levend, zijn als poëtisch middel aangewend:

Ten dompig-diepen beemd.... Nu traag ter erve.... Nú weet 'k, ten scheem'ren deel.... - Ook de woordvorming is soms Gossaertiaans, terwijl eenmaal een woordelijke ontlening voorkomt (‘verrafeld vod’). Er zijn de aarzelende vragen die tot overweging dwingen: ‘Zal ik mijn schuld bekennen?’ Natuurlijk: de geest móest een andere zijn. Van Schreurs, den priesterdichter, kan men de belijdenis van een conflict als van Gossaert niet verwachten. Schreurs zou geen ‘verloren zoon’ als Gossaert kúnnen schrijven, die hem immers een ‘zeer hoogmoedige’ maakte, die God dankt voor elke zonde! Bij den groten voorman van de ‘bezielde rhetoriek’ vloeide het gebruik der aangewezen poëtische middelen voort uit het conflict dat tot oplossing drong; bij Schreurs vloeiden zij voort, ja waaruit? Van een sterke spanning was geen sprake, kón geen sprake zijn! Zo doet zich hier het omgekeerde voor van wat we bij Gossaert en Van Eyck constateerden: Schreurs' vers is in schijn lyrisch, in werkelijkheid episch. Daarmee is de zwakte van het vers verklaard: er was hier geen spanning die een uitweg zocht in het gedicht; er was een voorstelling van den berouwvollen verloren zoon en die werd, ook naar zijn innerlijk, beschreven. Hier is wel het strak-gespannen-doek - de brede alexandrijn, de gedragen toon der kwatrijnen, de overbrugging der hiaten door de zwevende toon die ze tegelijk voldoende doet gevoelen, de remmende werking van de alliteraties, de leiding van geest en fantasie door appositie-plaatsing en punctuatie -, maar de spanning is niet zichtbaar in de verf, noch voelbaar als achtergrond, omdat er niet de gespannen ziel van den dichter achter leeft. Het is uitbeelding van wat de dichter buiten zich zag - en als zodanig niet onverdienstelijk -, maar geen weergave van persoonlijke ervaringen, die in de gestalte van den verloren zoon geprojecteerd zouden zijn. De lyriek, verhuld in epiek, wilde hier wel geschreven worden, maar kon het niet omdat geen noodzaak daartoe bestond. Ten slotte schreef de dichter dan epiek,

die zich hulde in schijn van lyriek. Het lyrisch gehalte was to gering en te weinig intens vergeleken met het gehalte aan epiek en in ieder geval bestond er geen evenwicht tussen beide. De dichter Schreurs heeft de invloed van den dichter Gossaert niet kunnen verwerken. Hij lijkt daarin op de Mérode, die in 1916 evenmin een zelfstandig vers kon schrijven over de parabel, maar in den laatste sloeg de balans sterk door naar de zijde der lyriek.

Geheel anders deed dan ook Bernard Verhoeven. Zijn gedicht verscheen een jaar later dan dat van Schreurs, in hetzelfde tijdschrift. Het heeft er de schijn van alsof hij zijn voorganger wilde corrigeren, want hij hoedde zich voor schijn-lyriek. Hij wendde zich direct tot de Bijbelse parabel en dramatiseerde haar, ook in de vorm. Was hij een Middeleeuwer geweest, hij zou er wellicht een ballade van gemaakt hebben. Als modern dichter voelde hij de behoefte aan te geven wié er spreekt, en hij doet dat niet als deel van het vers, maar in aparte aanduiding: tussen haakjes lezen we: Een knecht, Zijn broer, Zijn vader. Van alle verloren zonen, hier besproken, staat dan ook Verhoevens bewerking het dichtst bij de Bijbel. Een monoloog werd het niet, omdat de dramatisering vanzelf tot de tweespraak leidde.

Halbo C. Kool noemde de eerste afdeling van zijn *Scherven* (1932) ‘de Verloren Zoon’. De grondtoon wordt aangegeven in het inleidende sonnet ‘Jeunesse maudit’, klacht om verloren jeugd, verloren geluk. Dan volgen twee verzen die direct op den verloren zoon betrokken zijn. Op ‘den’ verloren zoon? Zelf spreekt de dichter zich tegen in titel en vers: ‘*de* verloren zoon’ en Ik ben gelukkig, *een* verloren zoon.... Niet een gebeurtenis noch lectuur bracht hem tot de parabel, maar een gevoel, dat toen een uitdrukking uit het spraakgebruik annexeerde. In het daaropvolgende vers is wél een gestalte uitgebeeld. De figuur van den verloren zoon wordt er belast met de nood van den dichter en de nood der wereld. ‘De verloren zoon spreekt tot zijn vader’ en zegt:

> Ik ben een rotte plek in uw geslacht....
> Ik heb het zonden-gamma gans doorlopen.
> Omdat ik niet in zonden kon geloven,
> sinds ik gelovigen zich zag verkopen,
> anderen en elkaar het brood ontroven.
>
> Sindsdien brand ik om dit bestaan te slopen,
> en keur dit goed, en ben niet meer te doven.

Tech is deze gestalte niet de Bijbelse verloren zoon, maar geheel de dichter. Het is het stellen van een levensprobleem, de houding van: ‘Hoe houd ik het uit in zo'n gore en grauwe werkelijkheid?’ zoals Donker het in zijn *Hannibal over den Helicon?* formuleerde! Zijn zonden erkennende besluit deze verloren zoon niet er mee te breken, maar ze te vermenigvuldigen: de enige kans om er, door de dood, aan te ontkomen. Ook De Mérode liet hem het ouderlijk huis weer ontsluipen - nu ‘voorgoed verloren zoon’ -, maar om de zoetheid der zonde, omdat zijn zwakheid niet bestand was tegen haar verlokkingen; Kool's verloren zoon zet zijn zonden voort uit verachting voor het leven. Zo tonen beide verzen de afstand die er ligt tussen 1916 en 1932, wanneer we letten op ‘de dichters en hun werkelijkheid’.

Het thema van den verloren zoon heeft, sinds Gossaert, menigmaal zijn aantrekkingskracht op de dichters uitgeoefend, meer het prachtig vers van dezen dichter echter dan de parabel uit de Bijbel. Gossaert moet wel een fascinerende verschijning zijn geweest, een uitzonderlijke dichterfiguur: met door Tachtig scherp veroordeelde middelen wist hij poëzie te schrijven die waarlijk klassiek is geworden; juist in zijn Verloren zoon staan verzen die, naar ook Scharten verklaarde, behoren tot het schoonste dat in onze taal geschreven werd. Gossaert en Van Eyck schreven in een prachtig evenwicht van geest en gevoel hun zeer persoonlijke verzen. Kool d.e.t. gaf te weinig eigen gestalte aan de figuur om hem méér dan de eigen persoon te doen zijn. Hij is de werkelijkheid meer genaderd, ook in zijn taal. Maar alle drie, evenals De Mérode in 1916, moesten wel een ontbindenden invloed op de parabel uitoefenen; wat bleef er ten slotte van over? Boutens sloot zich hierbij aan: in hem is de ontbinding nog verder voortgeschreden. De gelovige, die getriomfeerd heeft over zijn zwakheid, heeft de gelijkenis in zijn wezen hersteld: zo schreef De Mérode in 1928 zijn bundel De Verloren Zoon. Wat hij deed na Gossaert, Van Eyck en Boutens en.... zichzelf, deed Verhoeven na Schreurs. Ook de dichters herstolden dus de parabel door zich weer tot de Bijbel te wenden. Daarmee komt aan Gossaerts invloed een einde. Men kan dat ook zien in de verloren zoon-gedichten van Anton van Duinkerken en Gabriel Smit, beide in Roeping 1929-'30. Dichters vernielden de kernen, dichters herstelden haar.

Roosendaal.

JOS. J. GIELEN.

Taaie onregelmatigheid.

Na het uitstekende artikel van Van Haeringen over: De taaie levenskracht van het sterke werkwoord (N.T. XXXIV 241 vv.), is het niet goed mogelijk over dat onderwerp nog wezenlijk nieuws te vertelien. Hoogstens kan men zijn betoog door meer biezonderheden illustreren en versterken; en misschien op een enkele plaats iets sterker of enigszins genuanceerd doen uitkomen, dat de taalfeiten ook hier weer in hun grilligheid met elke simplistische formulering spotten. Er zijn in de ontwikkeling van een taal nu eenmaal altijd gevallen, die rechtstreeks tegen onmiskenbare vernieuwingstendenties ingaan, of die zich daaraan op een of andere manier glansrijk weten te onttrekken.

In taalkundige geschriften stelt men het wel eens voor, al wordt het niet steeds met evenveel woorden gezegd, dat wat in vroegere taalperioden bont en ingewikkeld was, zich later in een veel doorzichtiger, normaler systeem oplost. Dikwijls zal dat werkelijk zo zijn of lijken, maar omgekeerd zou men heel bedrogen uitkomen, wanneer men het grillige en onregelmatige in de fleksie van een moderne taal als een onloochenbaar overblijfsel ging beschouwen van een nog gekompliceerder toestand uit het verleden.

De bewijzen liggen voor het grijpen. Zo heeft in het Grieks, het verdwijnen van de intervokalische *s* - voor zover die klank althans geen grammatische funktie verrichtte[1)] - tot allerlei

1) Mutatis mutandis kan men in het Nederlands vergelijken het verdwijnen van de intervokalische *d* bij enkele verba, wanneer de van de presensvorm afwijkende stam reeds voldoende het verschil van tijd uitdrukte: *wou, zou, zei, lei, dee*. (*kon*) (XXXIV 252 v.), tegenover andere verleden tijdvormen met -*d*-: *schreide, vleide, echode, neuriede, taxiede, sleede*. - Gevallen waarin de -*d*- tot de stam behoort, vallen hier natuurlijk buiten: hij *snee* zich in de vingers; Als 'n ding zonder steun, zonder houvast, *glee* tante Toos, of ze iets op den keukenvloer w o u oprapen en 't doodelijk-voorzichtig d e e , op de roode grondtegels (Heijermans). Nog weer anders is: Dat gaf een durend overzicht op het werkvolk en 't *hieuw* de stadsche kuren verre (De Man). Dit ‘hieuw’ is geen rechtstreekse vervorming van ‘hield(en)’, maar (parallel aan houwen, hieuw) rechtstreeks op ‘hou(en)’ gemodelleerd.

veranderingen geleid in woordstammen en buigingsnormen, waardoor het regelmatige en schematische van eertijds tot een morfologische warwinkel werd. Nog groter vormenverwarring had het verdwijnen en veranderen van de jod ten gevolge, zodat alleen een ervaren linguist er nu nog weg mee weet, en door de rekonstruktie van de oudere vormen kan duidelijk maken, hoe primaire regelmaat moest wijken voor jongere onbegrijpelijkheden. - In het Iers heeft het sterke dynamische aksent op de beginsilbe in woorden van drie en meer lettergrepen, een ware verwoesting aangericht. - De vormgrilligheden die in het Oudnoors door verschillende soorten van Umlaut werden veroorzaakt, zijn nog weer een ander bewijs, dat buigingsgrilligheden ook jong en sekundair kunnen zijn. - Wie de franse of spaanse onregelmatige gebeurwoorden vergelijkt met de latijnse vormen waarop ze teruggaan, moet wel erkennen dat in de latijnse vormen niet die wanorde heerste, die de romaanse talen vertonen - al doet men goed de begrippen orde en wanorde wat soepel te nemen.

Hetzelfde kan men, zij het weer op een andere manier, van de nederlandse onregelmatige verba zeggen, die men nog steeds met de dwaze term ‘sterke’ aanduidt. Wat de hedendaagse spraakkunst in zeer uiteenlopende groepen en groepjes sorteert, gaat voor het grootste deel op een eenvoudig eenvormig systeem terug. Al zal de leek het enkel op gezag kunnen aannemen, toch schuilt in de klinkerwisselingen van bijv. *snijden : sneed, bieden : bood, liggen : lag* één en dezelfde tegenstelling *e : o*. Intussen wijst de historie het uit, dat die veel grotere grilligheid van klankvariaties in het Nederlands een onverwacht weerstandsvermogen bezit. De klankwisselende, of om de ruimere en juistere benaming van Van Haeringen over te nemen: de s t a m w i s s e l e n d e verba houden niet alleen stand tegenover de in aantal veel en veel sterker groep van de stamvaste gebeurwoorden - van de term ‘zwakke’ geldt hetzelfde als van ‘sterke’ - maar ze wonnen en winnen hier en daar zelfs nog terrein, zoals men bij Van Haeringen kan nagaan. Voor het verloop ‘van de st. w.w. naar een andere klasse of naar de zw. w.w. of omgekeerd’ zij ook nog verwezen naar Schönfeld, *Hist. Gramm. v.h. Nederlands*[3] 159 vv.; Van Helten, *Middelned. Spraakkunst* 217 vv. passim; beknopt en overzichtelijker J. te Winkel, *Gesch. der Ned. Taal* 109-120.

Men zou het vraagstuk van de stamwisselende gebeurwoorden nochtans verkeerd stellen, wanneer het betrekkelijk klein aantal

van deze onregelmatige[1)] verba in één kamp werd bijeengebracht - het zouden er lang geen 200 worden: maar de frekwentie! - en in het tegenoverliggende veld het niet te schatten groter aantal van regelmatige stamvasten, alsof die als één overweldigende groep het bestaan van die éne kleine groep in haar geheel zouden bedreigen. Die kleine groep onregelmatigen kan kleiner groepjes omvatten, die door hun vokalisme of anderszins vrij sterk staan tegenover de gevallen met hetzelfde infinitief-vokalisme uit de grote groep.

Het aantal stamwisselende *ij*-verba (type *grijpen : greep*), nadert de vijftig. Hoeveel er in het kamp der regelmatigen zijn, weet ik op geen stukken na (: de spelling *ij* of *ei* is hier van ondergeschikt belang). Feit is, dat de onregelmatigen van dit type al eeuwen lang een gevoelige aantrekkingskracht uitoefenen (XXXIV 249 v.), alhoewel niet altijd met even blijvend en even beschaafd sukses. Wel is er meermalen bij dit en bij andere groepjes een aanmerkelijk verschil tussen noord en zuid, tussen dit dialekt en een ander, terwijl het verloop in de algemene landstaal - al of niet onder invloed van het konserverende onderwijs - nog weer anders is, dan in de streektalen van het *ij*-gebied. Dat menig leerling zijn eigengemaakte genormalizeerde vorm op school moet prijsgeven voor de beschaafde onregelmatigheid, weet elke taalleraar met of zonder Lefferstra. Wel doet de school en het woordenboek herhaaldelijk water in de wijn, door beide vormen voor goed te verklaren, nl. de oude stamwisselende en de nieuwe stamvaste, of vice versa. Zelfs een schoolmeester kan de taalwerkelijkheid niet in alle eeuwigheid blijven miskennen of negéren.

Meer dan eens zal de waarnemer van de taalgebeurlijkheden er niet geheel zeker van zijn, wat de oude orthodoxe vorm is, wat de nieuwe ketterse, vooral niet bij homoniemen. Een zakenman wist uit zo'n dubbelheid zelfs reklame te slaan: *Hoog geprezen, laag geprijsd*. Ik laat thans een reeks voorbeelden volgen van *ij*-stammen, waaraan de lezer zijn taalhistorische kennis eens kan toetsen. Mocht een taaldocent dat beneden zijn waardigheid achten, dan kan hij er zijn leerlingen wel aan wagen. Het wordt een bonte kermis uit noord en zuid; alles authentiek:

1) We zijn het met Van Haeringen eens, dat het beter is slechts van r e g e l m a t i g e en o n r e g e l m a t i g e verba te spreken, al moet men dan bij de laatste soort nog baas boven baas aannemen. Mijn term g e b e u r w o o r d is meer ad rem dan het gangbare ‘werkwoord’.

De wind *been* uit den oosten (Edw. Vermeulen). Hoe *beneed* ze hem (Panhuysen); Hij *benijdde* Jacob en zijn droom (dez.); waarom hij dien jongen man, dien Noor, *benijd* had (dez.). Het gezelschap *ontbijtte* in de stationswachtkamer en zette vervolgens met eigen auto's de reis naar Luzern voort (Maasb. 4 VII '38). Tante Mieke *bree* dat het kletterde (De Man); Wordt er dan een net over me heen *gebreeën* (dez.); dun grijs haar onder een *gebreeën* wit mutsje (Antink). Maar toen *dreeg* de gerechtigheid hem (De Man); En toen hij ze van zich af geschud had, *dregen* ze den bul los te laten (dez.); maar de ouwe stierlooper heeft z'n zoon *gedregen*, hem den huis uit te zullen zetten (dez.). De zeventiende eeuw *hijste* haar glorieuse wimpels (A.v. de Velde). mezen, roodborsten en heggemussen.... stoeiden en *keven* (Eilk. de Roo); zonder dat hij mij ooit *bekeef* of kloeg (Walgrave). hij neuriede en keuriede, schuifelde en zong, *knees* Gabriël en betinste Alma (Vermeulen); we *kreeschen* de oogen uit onzen kop (Vermeulen); met *bekreschen* gezicht kijken (H. Verriest); had hij *uitgekrijscht* (Querido). vandaag niet.... *krijtte* hij zachtkens (V. Looy); en 't luidst *kreten* 'n paar dikke vogels (dez.); vergelijk het nominale: de treingillen *kreetten* wanhopig om de hoofden (V. Deyssel, Verz. Opst. V 329). Het waren geleerden, studenten, kleine en groote adel, die.... een dergelijke leer *belijdden* (De N. Gemeenschap III 305). Lui den heer uithangen ànderen laten werken, dat *lekend* (sic) nergens naar (De Man, Het w. water[3] 22); 't *leekend* nergens naar (dez. Weideweelde II 90); Toen ben ik met heur naar den huis getoerd, ik *lekende* wel dol, zie je (dez. Marie enz. 62); toen *lekenen* we allegaar wel gek (dez. De kleine wereld[5] 139). We *mijdden* elkaar als vanzelve (Carbin); het laatste vooral behoort te worden *gemijd* (Woltring, Massaactie 66); Zij *vermijdden* het, hem aan te zien (Ivans). zij *neeg* het hoofd dieper en dieper (V. Booven); Te licht is men *genegen* French vert.). Dat de nood *nijpte*, blijkt wel het best uit het feit, dat geen.... wilde achterblijven (Zielk. Verwikkelingen onder leiding van Jac. v. Ginneken I 4 blz. 25). *misprijsde* ze (Timmermans). spiralen die zich *aaneenrijgden* en ver weg kronkelden (V. Hulzen). 'k Was bij een spullebaas beland, die *rees* zoo *rond* met honde en ape (Hoogenbirk-Nijkerk); 'k Heb de wereld *rondgerezen* (Wer. Buning). En je waart er geen god, die me *rees* uit de zee (Metz-Koning); Hij.... *rijsde krom* als een hoepel (V. Looy). maar ik *scheidde* er ook gauw weer mee *uit* (Kloos); de jongens, die *uitscheën* met trijteren

zoetjes aan (V. Deyssel V 159). De kokende hemelen *splijtten*, barstten en scheurden tot ruimtens open (Timmermans). den reinen plooi-krans van haar *gestijfde* muts (V. Looy); de koorknapen waren in het versch-*gesteven* wit (Scharten-Antink); in roerlooze blaasvormen als een *gesteven* adem (Streuvels); Dan *versteef* het opnieuw in formules (D. Coster); Hier bleef hij lang zitten tot hij *versteef* van de koû (V. Deyssel IV 88); maar de anderen bleven staan, *versteven* en lam van verwondering (Streuvels): deze vorm is vooral bij vlaamse schrijvers in gebruik, maar komt toch ook in het noorden herhaaldelijk voor; men zie bijv. M. Metz-Koning, *Verzen*[2] III 30, 36, 50, 97, en Van Bruggen, *Het verst. mierennest* 37, 106, 169: Heel die bedrijvigheid lag *versteven* onder de bleeke strakke lucht (192); de krant met de voorzegging van hun einde in de *verstijfde* vingers (205). toen *tijgden* zij samen den baas *aan* (V. Deyssel VI 206). Ziet u.... 't is al 'n heele tijd dat 'k er nou en dan 'an *tweefel* (Robbers). Tegenwoordig *vreejen* ze al voor ze een kostwinning hadden (Coolen); omdat de agent 'n zuster had die d'r nicht met 'n zoon van 't mensch d'r aangetrouwde broer *vree* (Falkland); er werd... *gevreeën* en gevochten (Timmermans); anderen spellen ‘gevreën’. dan *wrijfde* moeder Juut een kuiltje met de houten lepel (V. Looy); waar herhaaldelijk.... wat *afzijgde* (dez. Feesten[3] 94); het hel luchte-blauw dat boven in het raamscherm *zeeg* (ald. 100).

Het is onnodig erop te wijzen, dat niet al de aangehaalde voorbeelden in dezelfde taalsfeer thuishoren of gelijkelijk salonfähig zijn. Ook heeft een vorm in kindermond een andere bewijswaarde dan een geval uit dichter-pen: wie zal hier de grens weten te trekken? Maar men kan aan de vele weifelingen bij het ene vorm-type *y : ee* toch zien, dat er naast grote vastheid van die klanktegenstelling, evengoed veel onzekerheid heers'. Men zou de taalhistorische proef bij de gebeurwoorden met *ĕ*-vokalisme kunnen herhalen, waar de intermutatie met *o* naast die met *ie* (XXXIV 245 v., 250) nog weer nieuwe mis-kansen meebrengt voor het proefkonijn, dat op slag de primaire vormen tegenover de sekundaire zou moeten stellen: wat ons vertrouwd is in de oren, beschouwt men graag als de norm, waarvan andere vormen zijn afgeweken. Misschien kan ik docenten met een beetje materiaal gerieven. Want zo'n proefneming en toetsing aan het gangbare en het eigen taalgevoel, heeft zeker de belangstelling van alle (oudere) leerlingen; ze kan ook een aanleiding worden voor een aktuele les over ‘taaie levenskracht’ en ondermijnende

machten. Al bestaat er naast ‘bersten’ ook ‘barsten’, ik begin er toch maar mee:

Toen *borst* mijn hart en ging ik zingen (Ad. v. Scheltema); en bronnen *borsten los* in tranen (Verriest). Gij spraakt.... en gaaft m'een schat Geheimen dien ik *bergde* bij me in stad (Gorter); Moeder *bergde* in de keuken met Lena den boel *op* (V. Eckeren); toen *verbergde* ze haar gezichtje achter beide handen (S. Anema); terwijl zijn vier zonen bij hem *zich verbergden* (dez.). uit een stoffig glazen flesch *opdelfde* (V. Eckeren); gestalten die de buit der zee *opdielven* in den goudlichtwasem (Canter). als mensch en vogel lang de zon al heeft *gedorven* (: gestorven, U.N. in Maasb. 20 I '35). Hij *orf* daarmeê de vrucht van den arbeid van Marregie Lakerveld's eersten man (De Man, Het w. water[3] 9); zijn best van vaders *geörven* koeland (ald. 221); Uit ingeroeste gewoonte, *geërfd* van vele vaderen (ald. 492); elders: ingeorven, meegeorven, wij orven. het protocol.... dat *gegeld* had (A. Hendrickx [vla.]); waarbij ik 't bij Herodes heb *ontgeld* (: vóórspeld, R. Minne). David *hefte* hem [= zich] *op* en verliet de keuken (Vermeulen); *hief* de dokter de blikken in aanbidding *op* (dez.); Vandaag *opgeheft* van godsvrucht (dez.); dat de menschen den dokter tot in den hemel *verheften* (dez.). Je moest 't later maar bezuren en wat *holp* 't nog? (Fr. Coenen); De Jong.... *holpen* mee zwarte handjes de erpels vergaren (Coolen). als de knapen beeten gingen uittrekken en er duivelsmoelen in *kierven* (Timmermans-Thiry); onuitwisbaar in Veronica's hart *gekerfd* (De Joss. de Jong). De lijder lag met heete koorts die hem *kwol* met onophoudelijken dorst (Walgrave); de borst *gekwollen* en gepijnd van wee (dez.); vgl. bij Scharten-Antink: *kwol* een veelkelig dronkemanslied door de grijze verte (De vr. heerschers 293). ik *mork* dat ze zoo smachtte (De Man, Weideweelde I 143); Jullie zijn bekant even groot, *mork* moeder Overdijkink *op* (II 11); Weet je wat ik eens *opgemorken* heb (I 149); Querido zette het tussen aanhalingstekens: Wat je voor jezelf aan slechtigheid deed, dat ‘*mork*’ niemand (De Jordaan I 242). het [schoothondje] *rok* de voorpooten (Streuvels); en eindelijk rechtten zij zich alle drie tegelijk op, *rokken* de leden *uit* al geeuwend en wenschten elkaar een goên avond (dez. Oogst 14); en al de leden *rekten uit* en lagen daar lam om nooit meer te roeren (ald. 115); met de armen *uitgerokken* (ald. 23); elders o.a.: de *langgerokken* zang (dez.). Je wist mijn naam, mijn stand, ik zei hoe 'k *schendde* Die beî (: mende, Metz-Koning). Nú nog *Scheldde* een schreeuwtwist daarover

los (V. Deyssel VI 184). Maar in plaats daarvan *schepte* zij zelf nog veel grooter verwarring (Van Vollenhoven, Het Spa. drama 27). Nou, we *sworve* dan soo wat deur 't land. Maar met die ape ging het niet op den duur. Want als 't koud wier, krege se de tering en se *storve* (Hoogenbirk-Nijkerk); Ik *bestorf* het van den angst (Canter). 't Was een groot gerucht als ze *binnen torten* (Vermeulen, De Pauwenschreeuw 353); Waar heeft madame Magda nu op uw teen *getorten* (ald. 307); En dan *trotte* hij zelf naar zijn stal om de peerden te kuischen (ald. 340); *tertte* zij liefelijk den kleinpeuterigen kabouter achterna (K.v.d. Oever); Ze *torden* zacht in de sneeuw en zweefden lijk schimmen in den avond (Streuvels). Naar horizonnen waar uw licht me *wonk* (: dronk, Metz-Koning); In den vlakken agaat.... *wonk* en flonkte een gloed als een verzonken licht (Scharten-Antink); terwijl ze ons aan de deur *nawonk* (Falkland). hebben zij vlaamsche knapen *gewerfd* (Verriest). Toen de liefdesdrang.... *zwelde* tot een vloed (De Man, Het w. water^{3} 15, 35); hoe de knoppen *opzwelden* en openbarstten (V. Heuvelinck). Antonius die in Alexandrië *zwelgde* met Cleopatra (Verwey, Proza VI 124; X 200); Daarna *zwelgden* ze *zich zat* aan de kersen (V. Deyssel V 166); Hij had *gezwelgd* in het zinnelijk genot van de Nonen (E. Russe); die.... van den zonnebrand het licht *inzwelgden* (V. Booven); een dolfijn *verzwelgde* hem (Canter). *zwonk* de kaarspit in het sausje van den blaker-dop (Heijermans); de traptreden, de leuning, 't loopertje *zwonken* onder 'r vluchtende voeten (dez.). Als.... Wij door het dorrend loover *zworven* (: gestorven, A.v. der Leeuw); die zoekende oogen die door de kamer *zworven* (De Man); terwijl ik 's avonds *zwerfde* door mijn oud kwartier (E. de Bom).

De lezer heeft wel begrepen, waarom wij ons bij een heel treffend geval niet tot één voorbeeld beperkten. De aantrekkingskracht van de stamwisselende klasse *e: o* blijkt in de zuidelijke Nederlanden al eens bij andere verba dan in de noordelijke. Men stelle *kwol: gekwollen, rok: gerokken*, (*tort: getorten)* van vlaamse auteurs - literaire navolging in het noorden is uiteraard niet uitgesloten - tegenover de h o l l a n d s e voorbeelden *orf: georven, mork: gemorken, wonk, gedorven* (U.N. is Brabander). Ook de regelmatig-making loopt allerminst parallel. Stel *gegeld, ontgeld, hefte, geheft, verheften, gewerfd, zwerfde* uit het zuiden - noordelijke gevallen hiervan vond ik (toevallig) niet in mijn aantekeningen - tegenover de noordelijke normaliseringen: *bergde* (*op*), *verbergde*

(*zich*), *opdelfde, gekerfd, schendde*[1], *scheldde, schepte, zwelde, zwelgde, gezwelgd, verzwelgde*, al zal een of meer van deze -*e*-vormen ook wel in vlaamse geschriften voorkomen. Wie kan er alles lezen en aantekenen? *Kierven* heeft z'n tegenhanger in *opdielven*! - De kritische lezer zal misschien *kennen* en *leggen* hebben gemist (XXXIV 253), maar de 'hollandse' verwarring met *kunnen* en *liggen* heeft tot zoveel komplikaties geleid, dat het niet goed mogelijk is, die in een paar woorden bevredigend uiteen te zetten. We gaan er dus stilzwijgend aan voorbij.

Al zou ook van de andere stamwisselende klassen en klasjes menig voorbeeld over en weer zijn aan te halen, waarin klankvastheid en stamverschil elkaar geen rust gunnen, ik doe dat nu liever niet, omdat een paar andere kwesties nog onze belangstelling vragen.

In het voorafgaande viel de nadruk op het weerstandsvermogen en de aantrekkingskracht van onregelmatigen tegenover regelmatigen; bij de *ij*: *ee*-klasse over de hele linie, bij de *ĕ*-groep voor het grootste deel. Waar -*o*- en -*ie*- om de voorrang dongen: *opdelven, helpen, kerven, sterven, zwerven*, betrof het immers konkurrentie binnen het kamp van de klankwisselende verba zelf. Al zijn dit niet de enige gevallen (*ging* > *gong, stond: stong* > *sting*!), wij zullen verder toch liever onze aandacht besteden aan beïnvloeding binnen het vormenstel van eenzelfde verbum.

Bij verreweg de meeste gebeurwoorden met stamverschillen trekken preteritum en participium in vokalisme één lijn. Men vergelijke de typen *grijpen: greep, gegrepen* met meer dan 40 gevallen; *drinken: dronk, gedronken* en *delven: dolf, gedolven*, die samen de 40 halen; *bieden: bood, geboden* met *buigen: boog, gebogen* met ongeveer 30 voorbeelden. Min of meer geïsoleerde -*oo*-gevallen zijn nog: *verliezen, vriezen, spugen, scheren, wegen, zweren* (= etteren)[2].

1) Al kan dit een archaïzerende vorm zijn - *schenden* was oorspronkelijk klankvast - ik zou er toch niets onder durven verwedden. - Daar *hielpen, stierven, zwierven* dialektisch weinig voorkomen (XXXIV 246), kunnen *holpen, storven, zworven* onder dialektische invloed zijn, hersteld'.
2) Bij *brengen, denken, dunken, kopen, zoeken* is er ook klankgelijkheid bij preteritum en 'zwak' deelwoord: *bracht: gebracht* enz. Juist gelijk bij *zou* enz. met -*de* gebeurde, maar toch een beetje anders, is de gewijzigde stam bij deze verba er debet aan, dat het elders onmisbare preteritum-suffiks -*te* 'verdween'; item bij *dorst, mocht, wist*, (*had*) (XXXIV 251). Bij al die verba kon de tweede (veranderde) stam de preteritum-funktie van de suffiksen -*te*: -*de* overnemen, en die uitgangen zodoende aan de ook elders werkende klankprocessen prijsgeven.

In een paar numeriek veel kleinere groepjes, en bij nog wat vrij alleen staande verba stemt het vokalisme van het deelwoord met dat van de infinitief-presens overeen. Voor het gemak laat ik ze hier volgen, daarbij als zo even weer extra spatiërend, wanneer bij het preteritum t w e e v o r m e n gebruikelijk zijn, een onregelmatige en een regelmatige: *eten, vreten, genezen, geven, meten, treden, vergeten - blazen, laten, slapen*, [*raden*] - *dragen, graven, varen* [*lachen*], (*jagen, vragen, waaien*) - *houden, houwen, roepen, vallen, lopen, stoten, wassen* (= groeien), *wassen* (= reinigen). Ten slotte nog: *hangen, vangen, gaan, staan, zien, komen, worden*, (*durven, kunnen, mogen, willen*)[1].

Afgezien van enkele niet altijd voor beschaafd geldende varianten en grilligheden bij de laatste elf voorbeelden, kennen de verba van de twee laatste alinea's slechts één tweede stam naast die van de infinitief. Er resten nog een kleine twintig gebeurwoorden, waarbij het vokalisme van deelwoord en preteritum zowel onderling verschilt, als met dat van de infinitief: *heffen, scheppen* (= uit het niet voortbrengen), *zweren*) (= eed doen), en de drie groepjes: *bidden, liggen, zitten; breken, bevelen, nemen, spreken, steken, stelen*; en *helpen, bederven, sterven, werpen, werven, zwerven*. Het zou in de lijn liggen, wanneer er van de drie verschillende stammen hier en daar althans één werd opgeruimd. Maar voorbarigheid in de taalkunde is nooit aan te raden.

Het laatste groepje *helpen: hielp: geholpen* kwam boven al ter sprake, al is niet steeds zonder meer vast te stellen, of een modern *holp* opnieuw naar ‘geholpen’ is gemodelleerd, dan wel aan een dialektisch ‘substraat’ is toe te schrijven. - Bij het type *braken: brak: gebroken* moge ik op enkele biezonderheden wijzen. Wel hoorde *bevelen* oorspronkelijk in de klasse van ‘bergen, barg, borgen: geborgen’ thuis, maar dat ligt zo ver achter ons, dat Franck (Mittelniederl. Gramm.[2] 78) zich niet meer in staat voelde, het juiste verloop van de vormen

1) *Raden* werd opgenomen wegens het nog wel voorkomende *ried, lachen* om het graag gewilde *loech*. Wat tussen ( ) staat, heeft deelwoorden op -*d*. Onvermeld bleven *heten, laden*, (*maken, vatten*) en een aantal andere verba, waarvan ook oudere of jongere preterita met klankwijziging buiten het algemene Nederlands zijn aan te wijzen.

te schetsen. J. te Winkel (Gesch. der Ned. Taal 116) sprak er zich helemaal niet over uit. In vlaamse teksten komt men *bevool* herhaaldelijk tegen:

ge hebt gedaan wat ik u *bevool* (Vermeulen); hij *bevool* ook stilte (El. Mare). Maar al las Kloos in een noordnederlandse vertaling van Thoukudides' Navorschingen ‘op blz. 23.... in plaats van bevalen, bevolen’ (Letterk. inzichten VIII 18), H. de Man werd daar geen haar beter van: Hij deed het, omdat ze 't hem tenleste *bevolen* (Heilig Pietje 134); en Alb. Chambon al evenmin, toen hij het had over onverschrokken zeevaarders, die ‘hun ziel en zaligheid den Schepper aller dingen *aanbevolen*’ (100.000 zeemijl per onderzeeboot 32). Het al mnl. *beveelde* (Franck 145) las ik o.a. bij F. Timmermans: In de zon! *beveelde* hij (De harp enz. 31); Ach! arme die bandieten, kloeg Franciscus, en toen *beveelde* hij.... (188). Ik kwam het ook bij Querido tegen (De Jordaan I 172).

De -*oo*- van het preteritum bij *breken, stelen* en *steken* gaat ongetwijfeld analogisch uit van het deelwoord: Ik *brook* het *af* en bouwde het op (Coolen, Kinderen v. ons volk 24); Van onze kinders, die er stukskes *af broken* (Graumans, Radiovertelsels 62); Ik docht da 'k *brook* (ald. 70). - Hij robberde en *stool* dat 't schande was (Streuvels); Eindelijk kwam de zekerheid dat hij haar *bestool* (V. de Meyere); de vogels die zijn fruit *stolen* (Baekelmans); de scherpe oogen.... die mij de schoonste uren *stolen* van Gods langen lieven dag (Vermandere). Gelijk men ziet zijn alle voorbeelden van ‘stelen’ uit Vlaanderen, terwijl die van ‘breken’ uit Noordbrabant kwamen. Bij ‘steken’ is de lokalizering nog weer anders.

Men weet dat het deelwoord *gesteken - gestoken* is een jongere vorm - zich in het zuiden heeft gehandhaafd: Ik werd door de dood die mij ving, in deze doos *gesteken* (Vermandere); zijn hert was *doorsteken*, maar klopte voort van liefde (dez.); ze woonden daar zoo diepe *weggesteken* in haar huizeke (Streuvels); eindelijk had hij een sigaar *ontsteken*, dewelke hij ook al verscheidene malen uit den mond gelegd en *herontsteken* had (Vermeulen); enz. We troffen het ook bij Antoon Coolen aan: ‘de kale tronken der knotwilgen als bezems *gestken*’ (De goede moordenaar[3] 227); zelfs bij. H. de Man: ‘Daarom heb je 't dan zeker *weggesteken*’ (Een stoombootje 44). Alleen is deze laatste niet altijd even betrouwbaar in zijn dialektische taalvormen. Toen C.J. van Doorn 20 Dec. 1940 te Utrecht promoveerde, legde hij de fakul-

teit o.a. deze stelling voor: ‘Ten onrechte gebruikt Herman de Man in Het Wassende Water de vorm moeders en vaders in de nominatief. Ook worden in deze Hollandse boerenroman soms Vlaamse woorden aangetroffen’. Of dat ook geldt voor ‘weggesteken’, kan ik niet beoordelen. Gelijk vanzelf spreekt is een vorm als ‘stook’ naast het deelwoord ‘gesteken’ niet goed denkbaar. Ik kwam die vorm slechts eens tegen, nl. in 'n Bètoesche Hutspot van G.J.P.: Dan p l o k ze de bruine ‘boon’ of *stook* ze de mangelwortels veur de geit ût den akker, die ze op de kruiwaoge l o e i en thuisbroch (35).

Wel zijn mij ook van ‘nemen’ en ‘spreken’ dialektische -*oo*- vormen van horen bekend, maar ze komen in mijn aantekeningen niet voor. Gelijk wij boven reeds zagen, heeft *hief* een zware konkurrent in *hefte*. Bij *schepte* i.p.v. *schiep* mag men invloed van het homonieme ‘scheppen: schepte: geschept’ niet zonder meer uitsluiten. Verwarring komt bij homoniemen meer voor. Men denke bijv. aan het dooreenlopen van het stamwisselende mnl. *scēren* (= schrappen), en het stamvaste *scēren* (= schikken, bepalen, spannen). Item aan dat van mnl. *swēren* (= eed doen) en *swēren* (= etteren). Ook thans hebben leerlingen[1)] nog vaak moeilijkheden met *zwoer: zwoor*, die men wel het eenvoudigste uit de weg gaat door er in beide gevallen ‘zweerde’ van te maken: met al degenen, die *zweerden* bij de Dortsche synode (Lammertse, Het Protestantisme II 86, 8); ze fluisterden nu en *zweerden samen* tegen dokter de Pater (Coolen); De pastoor *bezweerde* de rog (Delbecq-de Clercq). - De tranen schoten ervan in zijn oogen, die nog altijd *zweerden*, verschrikkelijk om zien (Timmermans).

Rest nog de trits *bidden, liggen, zitten*. Wanneer men ziet dat *zitten: zetten* elkaar uit de weg gaan, heel anders dan *liggen: leggen*, dan denkt men onwillekeurig weer aan *lei* als de grote spelbreker - maar ik zou daarover zwijgen. Van de wisseling ‘zat: gezeten’ weet ik geen nieuws, wel van ‘bad: gebeden’. Hierbij wordt nu eens het ene, dan weer het andere genormalizeerd: Hij *bidde* om brood (Anne de Vries, Bartje 79); Hij *bidde* gedurig (Timmermans, De harp 238; zie voor het meervoudige preteritum ‘ze bidden’ ald. 72, 201, 270). De verbinding ‘gebid en gesmeekt’ is zo goed als konstant: *Gebid en gesmeekt* had ze, of ze d'r toch

1) Ook ex-leerlingen: ‘De communisten, die geen ministerzetels wilden aanvaarden maar trouw *zworen* aan de broeders, die hiertoe wèl genegen waren....’ (Herstel 4 XI '37).

geen polisiezaken van zouën maken (Hartog); Men heeft die Jan Willem van Teeke *gebid en gesmeekt* (J. Derks); En als moeder ze weer eens *gebid en gesmeekt* had om toch de vrede te bewaren (Kuyle, Harten en brood 11); enz. Toch kwam ik eenmaal de stamwisseldende vorm tegen bij Van Deyssel: Met veel plechtigheid wordt den monnik nu g e b o d e n , a a n g e r a d e n , *gebeden en gesmeekt* de dwaalleer, welke hij toegedaan is, vaarwel te zeggen (Verz Opst. II 6). De lezer heeft mijn spatiëring van de beide aan ‘gebeden’ voorafgaande deelwoorden begrepen, en terloops de merkwaardig zinsamentrekking bij ‘den monnik’ opgemerkt. - Toch komt ‘gebid’ ook alleen voor, vooral bij brabantse schrijvers (Graumans, Zuure e.a.), maar ook bij de zo juist geciteerde A. de Vries: Als hij maar *gebid* had en gegeten (ald. 49), en bij Kuyle: als de rozenkrans was *afgebid* (ald. 145); Met Jansen heeft ze altijd drie Onze Vaders *gebeden*.... Dat heeft ze toen verder ook *gebid* (145 v.). Vergelijk nog: Hij heeft z'n noveen toen nooit heel en al *afgebid* (De Man); Timmermans schrijft iets minder spellingvast: gij hebt het verdriet van mijn hart *losgebidt* (De harp 295). - Uit zulke verspreide feiten, al mag men ze niet zwaarder laten wegen dan ze doen, blijkt toch wel dat drie stammen bij één verbum niet zo sterk staan als twee. Als het onderwijs niet ingreep, zou er allicht nog heel wat meer anders zijn uitgevallen.

Al kwamen nog lang niet alle kwesties en kwestietjes aan de orde, tot besluit wilden we op iets zeer bekends wijzen, iets dat zich binnen h e t p r e t e r i t u m afspeelde. Men weet dat het oergermaanse vokaalverschil waardoor het preteritum meervoud werd gekenmerkt tegenover het preteritum enkelvoud, langs verschillende wegen is opgeruimd. Het voortbestaan daarvan in enkele preterito-presentia (*ik kan: wij kunnen* enz.) is niet eens meer een echte uitzondering op die regel. En de oude klankwisseling van het type *nam: nâmen* is niet zo sprekend meer, daar ze op een lijn kwam te staan met het type *dag: dāgen* (XXXIV 248). Toch wordt dit vokaalverschil wel genivelleerd, ook buiten Holland. Ik citeer bijv. uit Graumans, D'n Dré en d'n Blaauwe van Ulvenhout: De bussels licht, die omhoog spoten den hemel binnen, ze *brakken* door de wolkenbrokken of er gouwen klonters aan de lochten hongen (5); De koeien loeiden d'n donder na en bleek *kwammen* de dorpenèèrs om 't hoekske van de deuren zien (7); en toen *stakken* z'n oranjekleurige haren.... als vèrkensborstels alle kanten op (8, 97); als de meeste menschen

nog in de bedstee *laggen* (97, 110). Een ander dialektisch voorbeeld is: Ie konnen bie toafel noar 't Woord griepen en elk en ain kon joe volgen, want ie *lazzen* hard en dudelk (Jan Bos, Mooi volk. Vertelsels van 't Hoogeland 153). - Bij Hartog, Heijermans (: Falkland) e.a. is het type kwamme(n) zeer in trek. Laat me echter besluiten met de hollander Van Deyssel, die er ook van profiteert om praters-op-peil te geven: en die *zatten* dan naast 'r op 'n bank in 'n tuin (V 224); nog naarder as de andere oomes en tantes, want zij *sprakke* nooit tegen hem (V 225, 226); Weet-je nog wel, dat we vroeger.... aan een appart klein kindertafeltje *atte*, as t'r dinee was (V 226); O, dacht hij, as die ook 'es *kwamme* kijke! (V 314).

Dat we Taaie onregelmatigheid in een minder gekultiveerd milieu beëindigen, is slechts schijn: want het is daar nu juist mooie regelmaat wat de klok slaat.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Iemand aanhouden (door vriendelijke ontvangst aan zijn huis binden).

In het Veertiende verslag van 'Het Vondel-Museum' (1928-29) staat een lezenswaardig artikel van Prof. De Vooys: *Herinneringen aan de Antwerpse Moedertaal in Vondel's werken*. Onder de daar behandelde woorden die Vondel òf door jeugdherinnering òf door optekening uit de mond van Brabantse landgenoten zouden zijn bijgebleven, vindt men ook het werkwoord *aanhouden*: 'aantrekkingskracht hebben', met als vb. Gijsbreght, vs. 528: *In oorlogh houden eerst abdy en klooster aen*. Het Antwerps kent dit woord in de betekenis: aanlokken, aantrekken, in zijn huis ontvangen; bijv. 'ze houwen dieë jongen daar aan in dat huis.' Een trans. werkw. dus, dat Vondel in de Gysbreght absoluut gebruikt.

Dit werkwoord is echter ook in 17de-eeuwse Hollandse volkstaal in gebruik geweest, en nu misschien nog wel in gebruik. Verder is het bekend in het Fries, in het Gronings en mogelijk nog elders[1)]. Men mag hier Brabantse invloed uitsluiten. Ik geef enkele vbb.; eerst uit het Fries Wdb.:

1) Boekenoogen en Karsten vermelden het niet.

Griet Slim wol graech fammen (meisje) *oanhâlde* = ‘te haren huize ontvangen (om er voordeel van te hebben’). Ter Laan noemt in zijn Gron. Wdb. een werkw. *aanhôln* met de betekenis: trekken door vriendelijke ontvangst en gezellige omgang: *'t Is doar n hoeske van hôl aan*.

Ik kom nu tot het Hollands van Vondels tijd, dat Vondel wel beter en vollediger zal hebben gekend dan wij: In de *Schijnheiligh* wordt van ‘gemeene panlickers en kakelaars’ gezegd: ‘De luy steeckter de walligh af hier in den Haegh’:

> Met haer slempery van slocken, suypen, spouwen
> So maken sy infaam degeen die haer aanhouwen.

Bij dit *aanhouden* behoort een zelfst. nw. *aanhouster*. In Frick in 't Veurhuis wordt twee lichte vrouwen toegevoegd: onze Lievenheer achtje niet; je bint maer een diel uytsuypsters, en *aenhouster* (sic) van goe luy'er kinderen. Men ziet welke ongunstige bijbetekenis het woord heeft gekregen. Die blijkt ook duidelijk uit een andere passage in dezelfde klucht van Tengnagel: Twee meisjes van losse zeden maken aanspraak op dezelfde jonkman. De een verwijt de ander dat ze op gemene wijze getracht heeft hem aan haar te onttroggelen en scheldt haar uit voor: karonje, *aanhouster*, ritseteef enz. Men mag hier vertalen: gemene verleidster.

Verder hebben het Gronings en Fries een subst. *aanhôld, oanhâld*. Ter Laan geeft: *aanhôld hebm* (*bie*) = gezellige omgang vinden: As knechtn gain aanhôold vinn bie boer, dan loopm ze 's oavms bie 't pad (als de knechts geen gezellig te huis hebben bij hun boer, dan lopen ze 's avonds langs de straat, de weg). Het Fries kent *oanhâld* (steun, gezelligheid) *habbe* (*oan*): in minske wol njonkelytsen (langzamerhand) *in oanhâld* ha (een echtgenoot); Hy hie (had) gâns *oanhâld* oan dat bern (kind). Zou ook dit woord niet behoren bij ‘aanhouden’ in passieve zin?

Het oudere Nederlands kent ook een subst. *aanhoud*, dat het Ndl. Wdb. brengt bij aanhouden = onderweg stilhouden, dus bij een intr. werkw. Eén voorbeeld: dervende *aanhoudt en voedsel* (uit Hooft's Hist.); ‘rustplaats, wijkplaats’. De betekenissen van het Fries-Groningse aanhoud en dit laatste woord kunnen elkaar naderen. Laat ik eindigen met er op te wijzen dat het Wdb. ook een trans. aanhouden noemt, dat in betekenis nadert tot het hierboven besprokene (zie kol. 178 onderaan, kol. 179)

Amsterdam, Jan. 1941.

A.A. VERDENIUS.

Interjecties op drift.

Als gemeenschappelijk formeel kenmerk van de heterogene groep woorden die men onder de naam tussenwerpsels samenvat, wordt gewoonlijk genoemd dat zij de structuur van de zin, waarbij ze dienst doen, niet beïnvloeden: ze zijn syntactisch functieloos, asyntactisch. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat ze buiten het *betekenis*verband van de zin staan. In 't algemeen geven zij de houding van de spreker aan tegenover de zinsinhoud; als zodanig behoren ze dus tot de categorie modaliteit (dit geldt, hoewel in geringere mate, òòk voor de klanknabootsingen).

Een bijwoord van modaliteit kan gemakkelijk tot interjectie worden: we zijn *gelukkig* nog net op tijd! en daarnaast, *met een pauze* en bijzondere intonatie, we zijn - gelukkig! - nog net op tijd. Wat is het verschil tussen een voldaan: *Hè, hè!*, we zijn nog net op tijd en *Gelukkig*!, we zijn nog net op tijd. Beide vooropgeplaatste uitroepen zijn asyntactisch. Hoe enkel pauze en intonatie hier de grenzen kunnen leggen, blijkt ook uit: we zijn op tijd *gelukkig* en we zijn op tijd, *gelukkig*! (hoera!).

Mijn bedoeling is te wijzen op omgekeerde overgangen, die naar het mij voorkomt, grotendeels modern zijn. In de eerste plaats: interjectie wordt bijwoord van wijze, modaliteit of graad[1)]. *O* en *och* behoren tot de oude interjecties: *O, och*! het was zo dwaas. Maar nu: *het was o zo dwaas, och zo droevig* enz. Men voelt de neiging om dit *o* en *och* bijwoorden van graad te noemen of wil men, bijwoorden die een affectief element toe-

1) De Vooys noemt als zodanig *holderdebolder* (N. Tg. XXIV, 47): hij viel *holderdebolder* van de trap. Het is de vraag of dit secundair is, of holderdebolder primair een interjectie is. Natuurlijk heeft het klanknabootsende waarde, maar elk partikel met klankeffect behoeft niet van huis uit een interjectie te zijn. Het Ndl. Wdb. en Franck-Van Wijk noemen holderdebolder bijwoord, alleen bijwoord. En stellig komt holderdebolder nauwelijks als interjectie voor: holderdebolder! daar kwam hij de trap af, kan ik mij voorstellen, maar normaal is toch wel: holderdebolder, met inversie en zonder pauze, vóór aan de zin, of midden in de zin. - Ook bij *pardoes*, aan 't slot van dit artikeltje, blijkt de moeilijkheid der begrenzing.

voegen aan het versterkingswoord *zo*. Het Wdb. dat dit geval noemt, geeft het volgende vb. uit een gedicht van Beets:

> Hun grafjes zijn vlak bij elkaar
> En o! zoo dicht bij moeders huisje.

Hier is, dunkt me, *o* al ingelijfd in de syntactische structuur van de zin; alleen suggereert het uitroepteken (dat hier toch het natuurlijke lezen in de weg staat) nog de oorspronkelijke afgescheiden positie van *o*. Dit is het enige vb. dat het Wdb. geeft van de in hedendaagse taal gewone wending. In het Fries zegt men wel op een vraag als: hoe gaat het hem? *net o! sa bêst*, waar een Hollander zou zeggen: het houdt niet over, matigjes. Ook dit is geen interjectie meer, al zet het Fr. Wdb. een ! achter *o*[1)].

Het tussenwerpsel *helaas* kan vóór aan de zin staan, achteraan en ook midden in de zin. Interjecties hebben lang niet alle een dergelijke bewegelijkheid. Naast: *helaas*! hij was weer te laat, waar uit de woordschikkîng van de zin duidelijk blijkt dat helaas asyntactisch, dus tussenwerpsel is, kennen we ook: *helaas was hij* weer te laat, waar helaas, net als een gewoon bijwoord, de structuur van de zin beïnvloedt. *Helaas* is hier bijw. van modaliteit, staat op een lijn met ongelukkig, ongelukkigerwijze, tot mijn spijt[2)]. De minder gebruikelijke bijvormen *eilaas, eilacy* kennen, meen ik, deze overgang niet; *jammer* evenmin.

Het Ndl. Wdb. noemt *ja* als ‘bijwoord en uitroep (tussen werpsel) van bevestiging of verzekering, of van nadruk’, zonder de twee rubrieken te onderscheiden. Dat zal practisch ook lastig, en mogelijk ook van niet te groot belang zijn[3)].

Het loont toch wel de moeite een paar gevallen te noemen, waar *ja* toch stellig geheel bijwoord is geworden.

In de eerste plaats dan het modale *ja* dat het Gronings (het Saksisch in 't algemeen?) kent in zinnen als: *Hai het ja zien uterste best doan; ik heb joe 't ja zegd* (immers, toch). Zoals men weet, kent ook het Duits dit gebruik. Hier is de bevestigingspartikel tot modaal bijwoord, in de zin, geworden. Middelnederlandse

1) Het Ndl. Wdb. geeft geen vbb. als: *och* zo weinig, *och* zo jammer enz.
2) Ten opzichte van het Duitse *leider*, dat stellig niet *van huis uit* interjectie is, maar waarvan ik de ontwikkeling onbesproken moet laten, valt hetzelfde te constateren. Vgl. ook: *Goddank is hij* weer hersteld.
3) Het Mnl. Wdb. doet desgelijks.

teksten kennen reeds dit gebruik van *ja*, ook in zo ver gaande verzwakking dat Verdam het expletief noemt (Mnl. Wdb. III, 979)[1]. Ook in de bekende verbinding van *ja* + enclitisch *ne*, die steeds aan 't hoofd van de zin staat, en die men kan vertalen met *dan niet* (*jane gebiedet onse wet*: gebiedt onze wet dit dan niet, onze wet gebiedt dit immers), zal toch wel niets van de intonatie en afscheiding die een interjectie kenmerkt, zijn overgebleven.

Het Ndl. Wdb. wijdt een afzonderlijke bespreking aan de gevallen, waar *ja* in het zinsverband is ingevoegd; men vindt verschillende vbb. van dit *ja* (immers) 'dikwijls een soort van stopwoord', zegt het Wdb. bij Marnix, Cats, Camphuyzen enz., ook bij Bilderdijk. Mij onbekend is het gewestelijk gebruik van *ja* vòòr *zo* in vergelijkingen, met de betekenis *al, wel*. Het Wdb. haalt aan uit Van Dale: ik bleef *ja zoo lief* thuis. Dit zij genoeg om te bewijzen dat ook de bevestigingspartikel *ja* zich in de zinsstructuur heeft kunnen dringen. Ook dit moet natuurlijk secundair zijn; maar het is over een groot gebied en vroeg gebeurd.

De Vooys wijst aan het slot van zijn artikel over tussenwerpsels (N. Tg. XXIV, 47) op geluidsnabootsingen die de gevoelsuiting naderen: *boem! pats! rrt!* en dergelijke. Ook deze kunnen gemakkelijk hun asyntactische houding opgeven: Naast: *pats! daar ging de deur dicht* staat *pats ging de deur dicht*; verder: roef vloog hij de trap af; klets viel hij in het water; floep draaide hij de kraan dicht, enz. Hier kan een element van wijze, dat toch ook in deze woorden zit, meer naar voren komen; en men heeft dan het recht ze affectieve bijwoorden van wijze te noemen.

Zonderling gedraagt zich *pardoes* in verband met zijn vermoedelijk onomatopeïsche oorsprong (zie Franck-Van Wijk). Ik gebruik het niet anders dan als bijwoord van wijze: *hij sprong pardoes in 't water*; wou je maar zo pardoes weglopen? Ik vind in woordenboeken: pardoes! daar lag hij, wat mij enigszins vreemd klinkt. Het is het enige voorbeeld dat het Ndl. Wdb. geeft van de klanknabootsende interjectie (althans voor het Noordnederlands), die hier 'een *doffe*, plotselinge slag of smak' verklankt (de cursivering is van mij). Laat ik eindigen met deze interjectie, die wel ver op drift is geraakt.

Amsterdam, Maart 1941.

A.A. VERDENIUS.

1) Men kan zich de wijze van verschuiving voorstellen door middel van zinnen als: ik vind dat - ja! - niet onmogelijk (maar toch...), waarin *ja* met minder affect en zonder pauze gesproken gemakkelijk tot het Groningse ja wordt.

Vondel tussen Latinisten.

In 1646 geeft Vondel zijn proza-vertaling van Vergilius in het licht ‘onder het loof van Zuilichems doorluchtigen naem’ en blijkens de opdracht aan Huygens, waaraan ik deze en de volgende aanhaling ontleen, is het niet zonder schroom dat hij zijn overzetting voor het tribunaal der ‘Latinisten’ brengt: ‘Den Latijnen zal deze vertaling min dan den Nederduytschen behagen, wanneerze zien, hoe de Fenix hier vrij wat van zijne blinckende vederen gelaten hebbe’ enz. Wij weten dat Vondel eerst bij Brosterhuizen heeft geïnformeerd, of de toeëigening Huygens aangenaam zou zijn. Hij wenst zijn werk het eerst in Heer Huygens' handen te zien, opdat het gekeurd zou worden door ‘een tong die zoo keurigh(is) op verscheide talen’. En in een voorzichtig en bescheiden gestelde uitnodiging tot kritiek hoopt hij dat ‘dit werck by schrandere herssenen met der tijt rijper opgenomen (indien het die eere gebeure) allengs meer geslepen en gladder gepolijst werde’.

Zo gaat Vondels werk dan in Hooimaand 1646 in zee. Hij stuurt Huygens een exemplaar en Hooft, beide met een begeleidend schrijven[1)]. Hooft's antwoord aan Monsr. Vondel is bekend; het was een koel-beleefde afwijzing van diens duidelijke en ‘ontroerende’ poging tot herstel van vroegere vriendschapsverhouding, een kort, plichtmatig bedankje[2)] zonder één enkel waarderend woord voor de vertaling zelf. Maar hoe heeft de taalgeleerde Hagenaar gereageerd op Vondels blijk van hoogachting en verbondenheid, en op de geleibrief, waarin, duidelijker dan in de Opdracht, Huygens' critiek wordt gevraagd[3)]? Van Huygens is ons niets bewaard gebleven, zelfs geen particulier dankwoord; en van een *rechtstreeks*[4)] oordeel is mij niets bekend. Huygens kon in dit geval moeilijk een oordeel geven,

1) Men vindt die brieven afgedrukt in de Vondel-brieven van Sterck, blz. 116 vlg.; ook. o.a. in de W.B.-uitgave van Vondel's werken, Dl. X, blz. 737.
2) Zie hiervoor de Nieuwe Taalgids XXIV, blz. 164.
3) ‘Mishaegt uwe Ed. iet van het myne, my zou eere geschieden met der tyt iet aangetekent te zien; om het in den naesten druck te verbeteren. Hoe naeuw men toeziet, men begaet hier en daer lichtelyck noch al eenige misslagen’ enz.
4) Zie het vervolg van dit artikel.

als hij aan Hooft schreef over de twee dichterlijke brieven, die Vondel tijdens zijn Deense reis in 1628 aan Hooft had gezonden: ‘Van dier gedichten waerd oft onwaerde hebb ick niet te zeggen: Vondelens geschriften rekene ick onder de dinghen, daervan niet wel te oordeelen is. Sy duncken my oneenparigh ende haer selven hier en daer beschamende. Soo valt er in 't gros weinigh van hem te verklaren’[1].

Sterck vindt het jammer dat het antwoord van Huygens niet bewaard is, ‘Stellig zal dit,’ zegt hij, ‘van meer waardeering hebben getuigd dan de bedankbrief van Hooft te lezen geeft.’ Ik kan in dezen Sterck's optimisme niet delen. Er was een Latinist, die uit den hoek kwam, privatim. Nog in hetzelfde jaar 1646 (waarin de proza-Vergilius verscheen), schrijft Van Baerle aan zijn vriend Huygens: ‘Gy hebt Vondels Virgilius gelezen, *of althans gezien*, maar zonder leven, zonder mergh, en de lenden gebrooken. Indien hem Augustus las, hy zou deezen Maro niet van 't vier bevryden, ten zy dat gy, geleerde man, het anders verstaet’[2]. Van Baerle, de Amsterdamse hoogleraar, de ‘kostelijcke paerle aen Amstels Wapenkroon’, zoals Vondel hem noemt[3], was het natuurlijk niet onbekend dat de prozavertaling van Vergilius aan zijn vriend Huygens was opgedragen. Waarom dan dit vernietigend oordeel nog verzwaard door de hatelijke veronderstelling, dat Huygens het hem opgedragen werk - mogelijk met een onverschillig gebaar ter zijde zal hebben geschoven (zie mijn cursivering)? Hij kan onmogelijk bij zijn literaire kunstgenoot die waardering voor Vondels werk hebben verondersteld, die Sterck geneigd is aan te nemen.

Ook in Van Baerle's brief zit een inviet. Heeft Huygens ook hierop het stilzwijgen bewaard? Wij weten het niet. Maar, als ik het oordeel over Barlaeus' brief verder aan de lezer overlaat, mag ik toch wel zeggen, dat Huygens' houding op zijn minst zonderling schijnt. Hoe anders handelde Vondels beroemde vriend Hugo de Groot, toen hem de Gijsbrecht werd ‘toegeëigend’[4].

1) Vondelbrieven; blz. 49.
2) Zie de originele Lat. woorden in Vondelbrieven, blz. 20. De bovenstaande vertaling is te vinden in Brandt's Leven van Vendel (Dr. J. Hoeksma, blz. 84).
3) In de *Lycksang over Dionys Vos* aen Caspar van Baerle (zie Vondeluitgave van de W.B. III, 398).
4) Men zie zijn van grote waardering en erkentelijkheid getuigende brieven aan Vondel en Vossius in Vondelbrieven 88-89.

En hou anders was Huygens' houding, toen zijn vriend Jacob Westerbaan in 1660 de eerste zus boeken van zijn Aeneïs had voltooid[1]. Eerst in 1662 komt het gehele werk klaar, maar reeds op het eind van 1660 wijdt Huygens twee vleiende lofdichten aan deze half voltooide Aeneïs-vertaling (Worp VI, blz. 288)[2]. Indien Vergilius' geest nog ergens zweeft, zegt hij, wat zou ik hem gaarne Nederlands, de taal van Westerbaen leren. En kende hij die,

> .... voor seker soud hij trachten
> Weer een Latijnschen keer met nieuw' Romeinsche krachten
> Te geven aen sijn werck: en deed hij dat, goed mann,
> Wat een' Virgilius, denckt leser, had men dan!

Indien de oude Vondel dit heeft gelezen, 26 jaar na zijn aan Huygens opgedragen proza-Vergilius - een werk dat, zonder lofdichten!, in die tussentijd enige herdrukken had beleefd, indien hij dit heeft gelezen, zal hij gemeesmuild en het zijne gedacht hebben.

In 1658 waren ondertussen de Korenbloemen van Huygens verschenen met een lofdicht van Vondel, Spore voor den edelen en gestrengen Heere, Christiaan Huygens, Zoone van den Heere van Zuilichem etc., Dat hy zyn Heer Vaders gedichten het licht gunne (zie W.B.-uitgave VIII, 604), waarin hij o.a. zegt:

> Wy verwachten gulde spreucken;
> Aertige spitsvondigheên,
> Lessen, van geene eeuw te kreucken;
> Zedevormers van 't gemeen,
> Gestoffeerde gaeleryen,
> Vol van kunst en weetenschap;
> Tafereelen, waert te vryen;
> Honighkorven, zoet van sap.

Hij zal niet ‘verwacht’ hebben daarin, eindelijk, ook te vinden een oordeel over zijn Vergilius van 1646. En mogelijk hèèft hij het ook niet gevonden; maar het staat er, kort en duidelijk:

1) In 1660, hetzelfde jaar waarin Vondels poëtische omwerking van de proza-Vergilius was verschenen. Mag men hier enig verband leggen, n.l. dit, dat Westerbaen, de man die ook een klassieke opvoeding had genoten, eens wilde tonen, hoe Vergilius moest worden vertaald?
2) Een daarvan is opgenomen in Dl. II van Westerbaen's Gedichten, 1672.

Aeneïs en dit Boeck zijn even lang te lesen:
En dit is wel soo lang, maar 't sal so lang niet wesen[1].

Dit puntdicht heeft een geschiedenis, die ik hier kort mag meedelen. Dan zal ook duidelijk worden, waarom het opschrift luidt: *Virgilius* overgezet, terwijl de eerste regel alleen over de Aeneïs spreekt.

Dit puntdicht is door Huygens gemaakt op 19 Januari 1646, dus een half jaar vòòr Vondels Vergilius het licht zag (zie Worp, IV, blz. 69) en het opschrift luidde toen: Op Plantes Mauritias in 12 Boecken. Over dominé Plante en zijn werk kan men enkele bijzonderheden vinden bij Worp (IV, 64). Voor ons volstaat dat hij een soort heldendicht in XII boeken heeft gedicht over het leven en bedrijf van Johan Maurits van Nassau in Brazilië, een Lat. dichtwerk, dat in 1647 werd uitgegeven met een vleiend lofdicht, ook in het Latijn, van - Huygens (zie Worp IV, 64), een lofdicht vol Huygeniaanse woordspelingen en geestigheden. Dit Lat. lofdicht dateert al van 9 December 1645; enige weken later heeft hij zijn werkelijk oordeel over Dominé Plante's literair product neergelegd in het boven aangehaalde tweeregelige puntdicht, wel bestemd voor intieme kring. - In het bewaard gebleven handschrift is de oorspronkelijke titel Op Plantes Mauritias enz. doorgeschrapt en vervangen door Op de 12 boecken van N. In 1658 komt dit puntdicht in de openbaarheid, het wordt opgenomen in de Korenbloemen met het reeds genoemde opschrift: Virgilius overgezet.

Het is niet twijfelachtig op wie dit puntdicht à double usage het uiteindelijk gemunt heeft: Er ìs in die tijd geen andere complete Vergilius-overzetting dan die van Vondel uitgekomen[2]. Huygens, de ‘geleerde man’, heeft het blijkbaar niet ‘anders verstaan’ dan zijn vriend Van Baerle: het merg, de pit is er uit, onder Vondels handen is Vergilius slap en verwaterd geworden[3].

1) Zie blz. 686; in de vermeerderde uitgave van 1672: II, 191.
2) Althans niet bij mijn weten.
3) Dat hij zelf vreesde dat zijn *proza* in kracht van zegging, in praegnantie van uitdrukking achter zou moéten staan bij Vergilius' *poëzie*, kan men o.a. lezen in een artikel van mijn hand, N, Tg. 35, blz. 91.

Dit alles is histoire intime, spel - en geen fraai spel - achter de coulissen. Voor Vondel waren de jaren rondom 1646 een crisistijd. ‘Onze Mecenaten smilten vast’, schrijft de bijna zestigjarige in zijn brief aan Hooft;.... ‘onze goede en wijze Grotius is ook al hene’. Dit zijn woorden van een man, die zich verlaten voelt, die behoefte heeft om weer vast te knopen wat dreigt los te gaan of reeds los is. Ook hij toch had behoord tot de Muiderkring, al was hij nooit een gevierd gast geweest. - Wat hem naar zijn gevoelen dreigde te ontvallen, was al verloren: Zijn pogingen bij Hooft mislukten en bij Huygens had hij evenmin succes. Wat wilde hij, de autodidact, tussen deze Latinisten. Hij mocht dan menen met zijn proza-vertaling ‘den Nederlander te levendiger *Maroos ziel* in te boezemen’ (zie de Opdracht aan Huygens), in formele en grammatische kennis kon hij aan Van Baerle's en Huygens' eisen niet beantwoorden; en deze van hun kant waren niet bij machte zijn dichterlijkintuïtief aanvoelen van ‘den groten Mantuaan’, zijn congenialiteit met Vergilius te begrijpen. Ik heb opzettelijk vermeden te spreken over wrijvingen van persoonlijke aard. Hoedanig die ook waren en waar de ‘schuld’ mag gelegen hebben, doet hier niet ter zake. Zij mochten geen invloed hebben op het oordeel over de kunstwaarde van Vondels vertaling. Dus nogmaals: wat deed de Poëet tussen deze Latinisten!

Amsterdam, Nov. '40.

A.A. VERDENIUS.

Vondels gedichtje op de verovering van Koevorden.

De nieuwste uitgaven handhaven een oude fout in Vondels rijmpje van 1672 (W.B.X, 647, Verwey 984). Het is een onmiskenbaar jambisch gedichtje, behoudens een voor Vondel ongewone onregelmatigheid in de eerste regel:

> De raven roepen, kras kras,
> Maer Ravenshooft roept huiden.

Blijkbaar bedoelt Vondel met *raven* de oude enkelvoudsvorm; hij noemt Rabenhaupt dan ook Ravenshooft, hetgeen niet wel mogelijk zou zijn geweest als hij in *Raven-* alleen een meervoud had gezien.

Men verbetere dus:

> De raven roept, kras kras.

C.A. ZAALBERG.

Boekbeoordelingen.

Dr. W. Gs. Hellinga: *Het hart op de tong*, in 101 brieven van Nederlanders, die in de laatste vier eeuwen vertelden wat ze te zeggen hadden, of schreven omdat ze niets te zeggen hadden, waaronder eenige curiositeiten en vergissingen ('s Gravenhage - L.J.C. Boucher - 1941).

De ondertitel van deze verzameling is duidelijk: de verzamelaar van deze brieven geeft ze als ‘documents humains’, met vermijding van alle gewichtigheid en geleerdheid. Hij rekent op een breed belangstellend publiek en vraagt slechts menselijke belangstelling voor persoonlijkheden van zeer verschillend karakter: mannen en vrouwen van betekenis, maar daarnaast zeer alledaagse figuren. Wij treffen er aan: prinsen van Oranje, staatslieden, dichters en schrijvers uit de 17e eeuw, naast Bilderdijk en Willem de Clercq, Vincent van Gogh, Jac. van Looy en Fr. van Eeden. Kenners van onze politieke en letterkundige geschiedenis zullen onder die brieven menige oude bekende aantreffen, ten bewijze dat de verzamelaar goed en ruim gekozen heeft. Van volledigheid kan natuurlijk geen sprake zijn: er is slechts een greep gedaan uit een onuitputtelijke voorraad. Men zou zich b.v. kunnen verwonderen dat Multatuli, die als briefschrijver inderdaad ‘het hart op de tong’ had, geen bijdragen geleverd heeft, evenmin als de zeer karakteristieke stilist Potgieter, in zijn geestig-intieme correspondentie met Busken Huet. De schijn van een wetenschappelijke publicatie is ook vermeden door de chronologie te verbreken en de stof onder te brengen in groepen met aanlokkelijke, de nieuwsgierigheid prikkelende titels als ‘Het hart op de tong’, ‘Hemel en aarde’, ‘Brieven in nood’, ‘Van vrijen en flirten’, ‘Drie Haagsche joffers in de zeventiende eeuw’ e.d. Als men bezwaren daartegen zou maken, of van willekeur spreken, dan ontwapent de verzamelaar bij voorbaat de criticus, door zijn zelfkritiek in de voorrede: ‘de indeeling is even luchtig gefundeerd als de keuze’. Luchtig en geestig zijn ook de opmerkingen van de verzamelaar aan het slot van elk hoofdstukje, ter karakterisering van de groep, met onderlinge tegenstellingen in de karakters. De voornaamste taalkundige en zakelijke moeielijkheden zijn door een lijstje met spaarzame ‘Aantekeningen’. weggenomen.

Als boeiende en afwisselende lektuur zal dit boek menigeen

bekoren, maar in ons vaktijdschrift willen wij het nog om een andere reden aanbevelen. Uit een stilistisch oogpunt verdient de brief, naast de publieke geschriften, volle aandacht en opzettelijke studie. Dat geldt zowel voor de vertrouwelijke praatbrief als voor de conventionele schrijfstijl en de renaissancistischgestileerde brief. De eerste levert kostbare gegevens voor de omgangstaal in verschillende taalperioden; de tweede soort geeft een kijkje in de taal-mode, in de maatschappelijke vormen, en dient in verband met de gangbare brievenboeken bestudeerd te worden; dat de derde soort litterair-belangrijk is, behoeft nauwelijks betoogd te worden. Van al deze soorten geeft Hellinga's verzameling aardige staaltjes, met verwijzing naar de bronnen, waar men verder materiaal voor een dergelijke studie kan vinden. Ook voor de taalgeschiedenis, voor de stijlstudie heeft de verzamelaar zich dus verdienstelijk gemaakt.

C.D.V.

F.G. Marais du Toit: *Eugène Marais. Sy bydrae tot die Afrikaanse letterkunde*, met inleiding deur Dr. Gustav Preller (Amsterdam - N.V. Swets en Zeitlinger - 1940).

Bij de opkomst van de nieuwe Afrikaanse dichtkunst gold Eugène Marais slechts als voorloper: zijn gedicht *Winternag*, van 1904, was het eerste levensteken. Het duurde tot 1925, eer zijn overige poëzie, door zijn vriend G. Preller verzameld, de aandacht trok: de vereenzaamde en eenzelvige dichter hield zich liefst op de achtergrond, ‘in 'n atmosfeer van onbekendheid en geheimsinnigheid gehul’. Eigenlijk eerst na zijn dood, in 1936, vond zijn verdienste volle erkenning. In ons land werd nog onlangs de aandacht op hem gevestigd door een uitstekend artikel van H. Bonger in *De Stem* (Maart 1941). Dat zijn veelzijdige persoonlijkheid pas in het juiste licht komt te staan als wij ook zijn tragisch levenslot kennen, blijkt uit de uitvoerige studie van zijn leven en werken, die F.G. Marais du Toit met grote piëteit samenstelde. Uitvoerig wordt ons uit eigen gegevens de geschiedenis van zijn jeugd getekend: de begaafde en energieke jongeman, die vroeg de verschijnselen toonde van een zenuwkwaal, die hem levenslang zou kwellen en ten slotte te gronde richten; die bovendien een onherstelbare slag kreeg door de vroege dood van zijn jonge vrouw. Zijn eerste levensperiode onderscheidt zich door een rusteloze bedrijvigheid: begonnen

als journalist, maakt hij zich een verblijf in Europa ten nutte om medicijnen en daarna rechten te studeren, en zich te verdiepen in Egyptische archeologie. Ondanks een Engelse opvoeding wordt hij een trouw en idealistisch vaderlander, strijder voor de rechten van het Afrikaans. In zijn laatste levenstijd openbaart zich een pathologische egocentriciteit, mensenschuwheid en doodsverlangen, afgewisseld door tijdelijke opflikkeringen, die hem in staat stellen tot proeven van opmerkelijke vertelkunst, tot originele studieën van dierpsychologie (*Die siel van die mier*), gegrond op eigen waarnemingen in de eenzaamheid van het oerwoud.

In een reeks hoofdstukken zet de schrijver ons Marais' verdiensten uiteen als *Dichter, Criticus* en *Dramaturg*. In de gedichten toont hij tot het einde een fijn gevoel en een verfijnde techniek, die hem gemaakt hebben tot ‘een van ons mees diep peilende en innigste kunstenaars’. Zijn letterkundige kritiek, gering in omvang, onderscheidt zich door onbevangenheid en scherpte van inzicht. Het dramatisch werk had sukses: na een toneelstuk voor kinderen schreef hij het pathetisch-romantische *Die Swart Verraad* en het oorlogstafreel *Nag*, dat eerst na zijn dood gedrukt werd.

Naast het reeds vermelde wetenschappelijke proza schreef hij, op later leeftijd, verdienstelijk *Letterkundig Proza*, o.a. de inboorlingenverhalen *Dwaalstories* en sinds 1932 verscheiden kortverhalen en speurverhalen o.a. *Die Huis van die Vier Winde*. In de twee laatste hoofdstukken handelt de schrijver over *Invloede en Skryfmetode*, met opmerkelijke gegevens waardoor men ziet na hoeveel proeven van zelfkritiek een drietal mooie verzen ontstaan zijn (blz. 225-226), en over *Taal en stijl*. In dit hoofdstuk blijkt dat Marais tegenover het streven van de jongere generatie om zuiver Afrikaans te schrijven, meer toenadering tot het Nederlands bepleit heeft. Evenals bij Preller vindt men duidelijke sporen van Nederlandse invloed, o.a. *ik, hem, sig*, de slot-*d* of *t*, de intervokalische *d*, waar die in het Afrikaans ontbreken, en de poging om het Nederlandse imperfectum in te voeren. Daarnaast gebruikt hij weer onbewust een groot aantal anglicismen.

Dit degelijk gedokumenteerde boek zal er veel toe bijdragen om de nagedachtenis van Eugène Marais en zijn verdiensten voor de jonge Afrikaanse kultuur levendig te houden.

C.D.V.

Dialect-atlas van de Zeeuwsche eilanden door E. Blancquaert en P.J. Meertens, met 150 kaarten (nr. 5 der Reeks Nederlandsche Dialect-atlassen onder leiding van Dr. E. Blancquaert, Professor a.d. Universiteit te Gent). Antwerpen: De Sikkel [twee delen (teksten en kaarten) in één band]. Pr. 500 Fr.

Sinds ik in dit tijdschrift jg. XXXIV, blz. 283-6 het vierde nummer dezer serie aankondigde, is binnen het jaar reeds het vijfde deel verschenen. En voor mij ligt zelfs alweer een aankondiging, dat deel 6 (Prof. W. Pée, Fransch- en West-Vlaanderen) in voorbereiding is. Blancquaert is waarlijk geen ontwerper van projecten, die na verloop van tijd aan bloedarmoede te gronde gaan. Voor zover het hem maar mogelijk is, slaat hij de handen zelf mee aan de ploeg. Hij is bij deze Zeeuwse atlas zo gelukkig geweest, den heer Meertens, secretaris van de Dialectencommissie der Akademie van Wetenschappen en tevens geboren Zeeuw als medewerker te vinden. Het resultaat dezer samenwerking, hoewel wat kleiner van omvang dan de andere nummers is weer een boekdeel geworden, dat er wezen mag en waaruit omtrent de Zeeuwse dialecten heel wat nieuws te leren zal vallen. Het zou een studie op zichzelf vereisen, dit in bizonderheden aan te tonen. Bij wijze van proef heb ik er eens een enkel kaartje uitgehaald en het vergeleken met reeds gepubliceerde kaarten van het gehele Nederlandse taalgebied. Allereerst gold dat de kaartjes van ‘spin’ en ‘spinneweb’, die naar mij bleek op alleszins bevredigende wijze kunnen worden ‘aangebreid’ bij de bekende, vroeger reeds door Blancquaert gepubliceerde grote kaarten van deze woorden. Al wordt de kaart voor dit speciale gebied hier en daar wat meer geacheveerd (mijn oog viel o.a. op een nieuw *koppelspinne* voor Dirksland), de overeenstemming van beide enquêtes wekt vertrouwen. Kaart 107 (veulen) stelt dezelfde problemen aan de orde als de ‘veulen’-kaart van de Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland (TNZN). De verspreidingsgebieden der verschillende vormen dekken elkaar weer bevredigend of vullen elkaar op welkome wijze aan. De schrijfwijze *futje* van B. en M. heeft mij thans op het denkbeeld gebracht, dat de vorm *fuit* (die op de TNZN twee maal in het oosten van Brabant is geboekstaafd) geabstraheerd is uit een presto-vorm van *vultje* (*voltje*) met weggevallen *l.* Zo zullen B. en M. omgekeerd ook met de in de TNZN weer-

gegeven situatie hier en daar hun voordeel kunnen doen.

Ondanks hun buitengewoon geperfectionneerde methode (in plaatsen-frequentie èn nauwkeurigheid is er geen taalatlas, ook niet in het buitenland, die met deze onderneming kan concurreren), kunnen ook deze beide cartografen geen technische oplossing aan de hand doen voor het probleem, dat ik in de voorrede bij de eerste afl. van de TNZN aan de orde stelde: n.l. de differentiëring in betekenis van jongere en oudere woorden. Hiertoe behoort b.v. een geval als de door mij te berde gebrachte kwestie *kachel/veulen*: Zo vinden we voor Bossuit opgegeven, dat het jong van het paard alleen bij de geboorte *kassel* heet. Te Renesse heet het tot drie maanden *kacheltje*, daarna *kachel*. Te Wenduine bezigt men tot zes maanden het woord *kachtel*, daarna heet het dier *volen*. In Arneke gebruikt men daarentegen tot 18 maanden het woord *kachtel*. Voor Knokke geeft men echter weer op: '*kachtel* in de eerste maanden, *veulen* tot 18 maanden'. Wanneer men nu in deze atlas hier en daar bij *kachteltje* de toevoeging 'arch.' of 'kindertaal' vindt, dan is men geneigd tot de vraag of hier in sommige gevallen ook niet sprake kan zijn van enige betekenis-differentiëring. Dat in Renesse een *kachel* in elk geval wat anders is dan een *kacheltje* komt op het kaartje niet aan 't licht.

De vergelijking van kaart 69 (gras) met de 'gras'-kaart uit de TNZN toont weer overeenstemming, zelfs tot in schijnbaar toevallige détails (zo b.v. de *gras*-gevallen te Herkingen, Middelburg en op Tolen). Minder bevredigend is het resultaat van de vergelijking van 49 (kikvorsch) met de 'kikvors'-kaart uit de TNZN. Hier verschillen de opgaven inderdaad herhaaldelijk. De kaart van mej. Van Beusekom heeft een wat sterkere *kikker*-bezetting dezer eilanden dan de kaart van B. en M. Is dus een van de kaarten 'fout'? Dat behoeft niet het geval te zijn. Het is zeer wel mogelijk dat de kaart van mej. v.B., daar zij op schriftelijke enquête berust, een iets jonger taalstadium weergeeft. Bij mondelinge enquête zoekt men veelal de 'beste' en over 't algemeen ook de oudere zegslieden uit, en als men al een jongere Zeeuw ondervraagt, die *kikker* zegt, dan is er allicht wel een vader of grootvader bij de hand, die onmiddellijk verklaart, dat *puut* toch vanouds 'het' woord is geweest. De vorm *kikfos*, die schrs voor Middelharnis opgeven, wordt door de TNZN niet bevestigd en de vraag mag gesteld worden, of hier ook met invloed van de schooltaal gerekend moet worden (wat

alweer geenszins als ‘fout’ behoeft te worden uitgelegd). Uit de TNZN leren wij immers, dat de kern van het *kikvors*-gebied verder oostelijk ligt. Door combinatie van beide kaarten worden wij versterkt in onze mening, dat *puut* de echte Zeeuwse vorm is, maar dat *kikker* op alle eilanden, met uitzondering van Tolen (hierin stemmen beide kaarten weer treffend overeen) hier en daar burgerrecht begint te krijgen.

Veeleer dan ze als ‘tekortkomingen’ der onderzoekers te beschouwen, zijn deze gevallen een gerede aanleiding voor mij om er nog eens met nadruk op te wijzen, dat men van de dialectgeografie niet àlles mag verwachten. Een dialectologisch instituut is geen gehaktmachine, waar men aan de ene kant het chaotisch dialectmateriaal insteekt om het er aan de andere kant in kaartvorm en gereed voor onmiddellijke consumptie weer uit te halen. Eerder zou een vergelijking op zijn plaats zijn met een sorteerinrichting waarin door herhaaldelijk zeven en wannen een zekere globale ordening mogelijk wordt gemaakt. In tegenstelling met de g e h a k t machine dient de sorteerinrichting dan ook zo geconstrueerd te zijn, dat het materiaal zo min mogelijk *gekneusd*, laat staan ‘vermalen’ wordt. Men moet er daarbij steeds van doordrongen zijn, dat het onmogelijk is een volkomen feilloos systeem van zeven en wannen te construeren en dat de subjectieve mens bij de bediening der werktuigonderdelen nimmer kan worden uitgeschakeld. Wel maakt de kaart het mogelijk, alle spijzen onmiddellijk voor de ogen van den dialectoloog te etaleren, maar.... het kauwen (en herkauwen) van het materiaal kan den consument niet bespaard worden. Gelukkig maar, want anders zou onze wetenschap weldra volkomen degenereren en ten slotte steriel worden.

Ten aanzien van de samenstelling der vragenlijst heeft Blancquaert dezelfde ervaring opgedaan als indertijd Wenker. Het is algemeen bekend, dat de zinnen van Wenker die voor Rijnlandse behoeften waren samengesteld, voor verder afgelegen streken dikwijls heel ongeschikt zijn gebleken. Zo wordt b.v. bij de ‘vertaling’ in Nederlands dialect herhaaldelijk geweld aangedaan aan het Nederlandse karakter (denk aan een zin als: ‘onze bergen zijn niet zeer hoog, de uwe zijn veel hoger’); de geforceerdheid en onechtheid van dergelijke ‘vertalingen’ heeft mij dan ook steeds tegen de borst gestuit. Blancquaert's lijst is op Zuid-Nederland met een homogeen-katholieke bevolking berekend en ziehier nu plotseling opkomende moeilijkheden,

die samenhangen met het feit van een geheel andere denkwijze in het noorden, waar men o.a. ook rekening moet houden met ‘vele aanhangers van een ultra-orthodoxe protestantsche richting die heftig anti-katholiek is’. Zo kon het o.m. gebeuren dat ‘vele personen, ook aanhangers van minder strenge orthodoxprotestantsche richtingen, bezwaar maakten tegen de zegswijze “het is een eeuwigheid geleden”, aangezien dit een lichtvaardig gebruik veronderstelt van een woord, dat slechts met betrekking tot God kan worden gebezigd.’ Ik vermoed dat de mocilijkheden nog heel wat groter zullen worden, wanneer Blancquaert's onderneming ook zal worden uitgestrekt tot het Hollands-Utrechtse complex. Hier immers stuit men behalve op de bizondere aard van religie en volkskarakter nog op de moeilijkheid dat de ondervraagde personen veelal niet weten of zij ‘dialect’, dan wel ‘A.B.’ spreken en dat hetzelfde onderzoek dat in oostelijker en zuidelijker streken als vererende belangstelling voor de volkstaal wordt beschouwd, in het westen als een poging tot discriminatie kan worden gevoeld. Bij veel van mijn exploraties in Holland en Utrecht heb ik een zeker gevoel van onbevredigdheid gehad, zowel ten aanzien van de verhouding tussen enquêteur en zegslieden als ten aanzien van de bereikte resultaten.

Blancquaert is er zeker de man niet naar om zich door dergelijke nog te wachten moeilijkheden te laten afschrikken en hij bezit het onschatbare voordeel, dat hij zelf dialectspreker is en van den aanvang af met beide benen in het landelijke milieu en in de practijk van het dialectonderzoek heeft gestaan. Maar wel mogen deze en dergelijke ervaringen een waarschuwing zijn voor hen, die menen, dat onze dialectologie met een geforceerde ‘concentratie’ en - nog erger - ‘centralisatie’ gebaat zou zijn. Meer dan voor welke wetenschap ook geldt voor het volkstaal-onderzoek, dat de methode zich bij het object moet aanpassen en niet omgekeerd. Onze dialectologie die zich juist in de laatste jaren in een ongekende bloei mag verheugen en waaraan met toenemende eendracht in Noord en Zuid wordt voortgebouwd, zou door een voorbarig streven naar zogenaamde ‘eenheid’ ernstig worden geschaad. Waar de uniformiteit verschijnt, zo zou men kunnen zeggen, daar ontsnapt de volksziel door het venster.

Leiden, Juni 1941.

G. KLOEKE.

Uit de tijdschriften.
(Mei-Juni).

De Gids. Juni. In de rubriek *Bibliographie* beoordeelt F. Bordewijk *De Doolhof* van Marianne Philips.

De Stem. Juni. Cornelis Veth maakt opmerkingen over *Nederlandsch tooneel en tooneelpubliek* in de laatste kwart-eeuw. Een uitvoerig opstel van J.P. van Praag over *De renaissance* is bedoeld als ‘een poging tot begrip’. In het *Critisch Bulletin* eert Anthonie Donker de dichter J.W.F. Werumeus Buning onder het opschrift *De dichter en de eenvoud*. Constant van Wessem beoordeelt ‘De roman van een rapier-rechter’, n.l. *Portclet* van Johan van der Woude.

Groot-Nederland. Mei. Gerard van Eckeren beoordeelt in de rubriek Nederlandsch Proza *Reis door de Wolken* van C.J. Kelk; D.A.M. Binnendijk beoordeelt *Osmose* van Gerrit Achterberg. - A. Marja geeft *Aantekeningen over Poëzie*.

Juni. A. Marja geeft een beschouwing over *Devaluatie der lyriek*. De rubriek Nederlandsch Proza van Gerard van Eckeren is gewijd aan *Frans Erens*; die der Nederlandsche poëzie, van D.A.M. Binnendijk, biedt een beoordeling van Max Dendermonde's *Tijdelijk Isolement* en van J.W.F. Werumeus Buning's *Verzamelde Gedichten*.

Roeping. Mei. J.M. Kramer voltooit zijn uitvoerige studie over *Een Middeleeuwsch lied*, n.l. het Egidius-lied, waaraan hij een beschouwing over het wezen van de dichtkunst verbindt. - Wouter Paap's *Kroniek van het Proza* is gewijd aan *Kain*, het debuut van een jong auteur, Rogier van Aerde, in wiens talent hij een belofte ziet.

Juni. Gerard Knuvelder schrijft een inleiding bij een verzameling gedichten, die ter perse is, van *De dichter Dr. Antoon Smoor W.P.*, de priester-missionaris, die in het begin van de 20ste eeuw verzen schreef, die verwantschap vertonen met Gezelle. - A. van den Lisdonk oppert bezwaren tegen *Verschaeve's Leven van Jezus*. - Jos. van der Velden wijst op *Realistische bezinning bij Vondel*. - In de *Kroniek der Poëzie*

beoordeelt Jos Panhuysen verzen van E. du Perron (*De Grijze Dashond*), Bertus Aafjes (*Het Zanduur van de Dood*) en C. Buddingh (*Het Geïrriteerde Lied*).

Leuvensche Bijdragen XXXII. Bijblad afl. 1-2. Deze aflevering bevat de Vragenlijst No. 34 voor het *Zuidnederlandsch dialectonderzoek*. Onder de *Boekbeoordelingen* vermelden wij: Gerlach Royen's *Bijgedachten en botsingen in taal* door Ed. Fraussen, J. van Mierlo's *Nieuws over Heynryck van Veldeke* door E. Rombauts, en J. Fr. Gessler's *Proeve van een oudhasseltsch glassarium* door L. Grootaers.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LXI, afl. 1. G.I. Lieftinck deelt vondst mede van *Een veertiende-eeuwsch fragment van een onbekende bijbelvertaling*, die verwant blijkt te zijn met de Westvlaamse vertaling van de *Epistelen en Evangeliën* in het bekende hs. van 1348 en K. Heeroma geeft *Aantekeningen bij 'het prefix van het verleden deelwoord'*, gepubliceerd in hetzelfde tijdschrift door Mej. Dr. R. Hol. - Arn. Stakenburg publiceert archiefvondsten over *Potgieter's familie*, n.l. over een faillissement dat zowel de familie Potgieter als de verwante Van Ulsen's trof, als een ramp in het huiselijk leven van de jonge Potgieter. - K. Heeroma opent een reeks uitvoerige *Etymologische aantekeningen*, over *Bolk* en verwante woorden, *garnaal, giemand, gier* en *gij*. - A.J. Persijn beoordeelt N. van Wijk's uitgave van *Het Getijdenboek van Geert Grote*.

Onze Taaltuin. Mei. Jac. van Ginneken bespreekt zeer uitvoerig *Kloeke's eerste aflevering van den taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland*, waarvan elke kaart tot opmerkingen aanleiding geeft. Verder prijst hij C. Hijszeler's proefschrift 'Boerenvoortvaring in de oude landschap; termen en gebruiken van het boerenbedrijf in Drente' als *Een mooi boek over de Drentsche boerentaal*. - A. Weynen geeft nog een korte *Bijdrage tot de historische grammatica der Brabantse dialecten*.

Juni. Onder het opschrift *De timmerman van onze Nederlandsche, poëtische taal en het noodzakelijk eerherstel van zijn ambacht* geeft Ad. Klerkx een uitvoerige ontleding en beschouwing van M. Nijhoff's dichtertaal in zijn bundel *Vormen*. - G.A. van Es schrijft over *Het voortgezet moedertaalonderwijs*, grotendeels ter bestrijding van W. Kramer's *Grondlijnen*. - J. Eringa beoordeelt het *Fryske jierboek* van 1941.

Vondelskroniek, Febr-April. Pierre van Valkenhoff levert een studie over *Vondels eerste dichterjaren* (1605-1610). - B.H. Molkenboer verzamelde veel gegevens over *Vondels drukkers en uitgevers*, waarbij hij zowel de 'zakelijke' als de 'persoonlijke' betrekkingen nagaat. Bij de laatste komt Dirck Pietersz. Pers uitvoerig ter sprake. Onder de *Kantteekeningen* vindt men o.a. een beoordeling van Van Duinkerken's rede over *Paschaproblemen*.

Juni. P.C. Boeren verzamelde uit archieven gegevens over De Van den Vondels in Vlaanderen en Noord-Brabant, die voor de Vondelstudie eigenlijk geen waarde hebben. - B.H. Molkenboer vervolgt zijn studie over *Vondels drukkers en uitgevers* (Intermezzo 1620-1623) en verzamelde *Onbekende uitlatingen over vrienden van Vondel*. Onder de vele *Kantteekeningen* vindt men bibliografische biezonderheden van J.F.M. Sterck, de rede die Prof. Molkenboer gehouden heeft bij de promotie van Dr. Michels, en een scherp-afwijzende kritiek op een Vondelroman, *In de Trou*, van G.H. Wallach (*Een nieuw soort Vondelplagiaat*).

Dietsche Warande en Belfort. Febr.-Maart. H. Roland Holst uit haar grote bewondering voor *Cyriel Verschaeve's Jezus*. - Aug. Corbet vervolgt zijn opstel over *Peter Benoit en de Vlaamsche letteren*, waarin o.a. de oratorium-teksten van Hiel en Van Beers (*De Oorlog*) ter sprake komen. - P.C. Buckinx (*Kroniek der Poëzie*) beoordeelt *Verzen van het Leven en de Overvaart* van A. van Cauwelaert. - Albe beoordeelt *Een volwaardige roman*, n.l. *Als de dagen legen* door Stephanie Claes-Vetter.

April-Mei. Louis de Bourbon schrijft *Iets over schoonheid en poëzie*, om te betogen dat kunst - zoals hij dat opvat - nooit onzedelijk kan zijn. - Aug. Courbet vervolgt zijn bijdrage over *Peter Benoit en de Vlaamsche letteren*, waarbij de teksten van Julius de Geyter ter sprake komen. - Paul de Vree spreekt *Over het wezen en de waarde der kritiek*, naar aanleiding van kritische opstellen van Bert Ranke en Fritz Francken.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Jan. Dit nummer wordt geheel in beslag genomen door J. van Mierlo's nieuwe uitgave van de *Theophilus*, waarover men in onze volgende aflevering nadere mededelingen aantreffen zal.

De Vrije Fries XXXVI. K. Heeroma publiceert een artikel over *De herkomst van het Fries*.

Paedagogische Studiën. Mei. Een uitvoerige opstel van J. Pollmann, met tal van voorbeelden, is getiteld *Op weg naar het herstel van het natuurlijke Nederlandsche kinderlied*.

Ons Geestelijk Erf. April. Onder het opschrift *Een rijke oogst van ons geestelijk erf* bespreekt L.M. Fr. Daniëls met ingenomenheid de bundel *Middelnederlands geestelijk proza* van C.C. de Bruin, waarbij hij verschillende verbeteringen en aanvullingen aan de hand doet.

Tijdschrift voor Taal en Letteren VII. No. 2. L. Michel heeft het eerste gedeelte van een artikel over *La Phonologie*. - Fr. Closset schrijft een kort, waarderend artikel over *Emmanuel de Bom*, met een bibliografie.

Taal en Leven. Juni. In aansluiting bij zijn vroegere artikels over de dienst van klinkers en medeklinkers in Nederlandse woorden behandelt E. Kruisinga uitvoerig *De fonetiese tegenstelling tussen onze stamwoorden en de verbogen, afgeleide en samengestelde*. In aansluiting daarbij bespreekt C. Hedeman de *Phonologie van de Nederlandse uitroepen*. - In een artikel *Uit de hoedjesindustrie* hekelt Gerlach Royen het misbruik van ‘hoedjes’, d.w.z. samentrekkingstekens boven de klinkers, die zowel ‘dichterlijk gebruiksartikel’ als ‘kenmerk van geleerdheid’ blijken te zijn. - A.J. Schneiders beoordeelt prijzend een bundel *Proza van Nederland* door L.F.M. de Haes, een ‘keur van modern en historisch proza’, bestemd voor het onderwijs.

Het Boek XXVI, afl. 2. R. Pennink schrijft over *Een teruggevonden gedicht van de Brusselse rederijker Jan Smeken*. In drieerlei verband is de auteursnaam Smeken overgeleverd: als dichter van het *Sacrament van der Nieuwervaert*, als dichter van het spel van *Mars en Venus*, en als de officiële dichter van de stad Brussel, die in 1485 vermeld wordt. Of deze drie te vereenzelvigen zijn, is een open vraag. Van de laatste bestond een onvindbaar gedicht over sneeuwen beelden, te Brussel vervaardigd. Deze postinkunabel is nu teruggevonden. In dit artikel vindt men voorlopige mededelingen over de inhoud van dit boekje.

Museum. April. G. Gosses beoordeelt de studie van J.H. Brouwer over *Jan Jansz. Starter*.

Mei. N.B. Tenhaeff beoordeelt de vier delen *Erflaters van onze beschaving* door Jan Romein en Annie Romein.

Juni. J.W. Muller beoordeelt *Uit Uilenspiegel's kring* door D. Th. Enklaar.

C.D.V.

Van den Vos Reynaerde: een comedie van het recht.

Een reeks van taferelen vol leven en actie, een bonte stoet dramatis personae, sprankelende dialogen, bewogenheid en tumult, passie en wraak, kreten om vergelding; aanklachten, veel aanklachten; felle strijd met inzet van opperste krachten om het verkrijgen der opperste goederen, complotten, listen, strategie, boosheid en misdaad; verwikkeling, actie en tegenactie, hoogste spanning, ontknoping en dat alles in weergaloze enscènering: ziedaar wat dit epos een sterk dramatisch karakter geeft (drama = handeling). Met betrekkelijk geringe kunstvaardigheid zou het in een comedie kunnen getransponeerd worden, klaar voor het toneel. Dit stuk zou voldoen aan de hoogste eisen, die men aan een comédie de caractères et de moeeurs zou mogen stellen. Het is een symphonie van geestigheid, ironie en sarcasme, een meesterlijke mengeling van romantiek en realiteit, waarbij verbeelding werkelijkheid en werkelijkheid verbeelding schijnt geworden. De comische situatie is er, de geestigheid in al haar vormen, de schaterlach, de belachelijkheid, de rake klap en de rake zet, het leedvermaak. En welk een weergaloze vermomming, die van Reynaert als pelgrim. Tragi-comisch is de begrafenis van Coppe, heroïsch-comisch de gevechten met beer en kater. Hoe zeldzaam zijn de didactische verzen, als: Die hem besculdich kent, ontsiet. Maar toch leren wij in deze allegorie van dieren die mensen zijn, dat mensen.... dieren zijn! Hoe kan men beter en krachtiger het burgerlijk fatsoen knock out slaan dan in deze parodie van de leer die toch niet boven de natuur gaat, o neen:

> Hine conste hem niet bedwinghen,
> Hine moeste ziere zeden pleghen,
> Al haddemen hem thoeft af gesleghen,
> Het ware ten hoenren waert gevloghen
> Also verre alst hadde ghemoghen.

Zo blijft de Indiaan in zijn ellendige hut en stalt hij zijn vee in de voor hem gebouwde ‘woning’. Zo zwemt de Eskimo terug naar zijn sneeuwvelden en valt de Polynesiër in slaap, als men hem van de wonderen der Westerse civilisatie vertelt.

Hoe groot zijn de tegenstellingen, hoe weelderig de plastiek, hoe rijk de kleuren en de sentimenten. Dit spel van boeren en hovelingen, van Breugheliaanse gestalten en deftige Mephisto's van het recht; van een soort bravo's en desperado's, flibustiers en boekaniers, die leven bij de macht, maar ook bij de gratie der rapieren, blijkt een spel te zijn, waarin plaats is voor gevoelens van vadertrots en aandoening om het kinderlijk wezen:

> Voer alle dandre beuelie hu
> Minen zone Reynaerdine.
> Hem staen wel de gaerneline
> In zine muulkine ouer al.
> Ic hope dat hi mi slachten sal.
> Hier es Rossel, een scone dief,
> Die hebbic nochtan harde lief,
> Ja als yement sine kindre doet,
> Al eist dat ic nu van hier moet,
> Ic salt mi nemen arde na,
> Vp dat ic mach, dat ic ontga.

Zo neemt Reynaert afscheid, als het gaat om zijn of niet-zijn voor hem. En de dichter wil niet sentimenteel zijn, weet genoeg menselijkheid bij zijn hoorders, tekent daarom de onmetelijke droefheid van R.'s gezin zo sober mogelijk:

> Ay hoe drouue bleef vrauwe Hermeline
> Ende hare cleene welpekine.

Wanneer de dichter van den R. - die als elk satyricus een positief ideaal heeft, een strijder is voor recht en waarheid - den dorper een adelsbriefje verschaft, rekent hij tegelijk met adel en dorper af:

> Hughelijn metten crommen beene
> Was zijn vader, dat weet men wale,
> Ende was gheboren van Abstale,
> Ende was sone vrauwe Ogernen,
> Eene hout-makigghe van lanternen.

Deze dichter-satyricus kan als mens welbewust zijn ideaal een prozaïsche, propagandistische vorm geven. Wanneer een kunstenaar van het formaat van den R.-dichter echter een meesterwerk van scheppende verbeelding en doordringende intuïtie voortbrengt, dan is elke overwogen strekking verre, elke vooropgestelde, cerebrale bedoeling afwezig. Diep in de grond van het

gemoed vindt de verbeelding de motieven; diep ook uit die grond welt de scheppingsdrang naarboven. Het is een ‘parodie op de ondergaande feodaliteit’ (P.H. van Moerkerken); het is ‘geen poorterswapen, maar een felbijtende caricatuurprent van alle standen, van de hele maatschappij’ (Kaakebeen). Het ‘is’, althans het mag dit alles zijn, maar er kan geen sprake van zijn, dat het dit wil zijn. Evenmin als er sprake van kan zijn, dat de dichter den mens van alle tijden in zijn gecompliceerde natuur, met name zijn domheid en misdadigheid, zijn hebzucht, arglist en huichelarij heeft willen schilderen, al doet hij het in feite wel.

Anders echter is het gesteld met de hekeling van de afzonderlijke personen en toestanden. De verminkingsscène van den pape moet dezen in zijn brute zinnelijkheid treffen. Aflaat en biecht moeten bespot worden. De dichter weet wat hij wil en wat hij doet, maar het hart weet hier mee. Het weten is er nooit alleen en zonder het hart zou het zich niet zo machtig en raak en vindingrijk weten uit te drukken.

De Reynaert is een satyrische maatschappelijke allegorie. ‘Zoo is de leer’, zou men met Perk kunnen zeggen. En toch is het o.i. niet meer dan de leer van de achtergrond, het perspectief en de sfeer van het ‘spel’. Men poogt zó uitsluitend te ontwaren wat er schuilgaat op die achtergrond, men put zich zózeer uit in bewondering voor geest en aankleding van het verblijf, dat men van louter achtergrondsgeslagenheid en verloren-zijn in die sfeer de voorgrond niet meer ziet. Men zoekt zo gaarne met gebogen hoofd wat er diep in het stuk ligt, dat men voorbijziet wat daar vóór ons ligt, als het ware zo maar voor het grijpen. En dat is: het epos is een rechtsgeding. ‘Willem die Madocke maakte,’ heeft uit de verte *Le Plaid* van Perrot de St. Cloud gevolgd en Aernout heeft de comedie van het recht verder gedicht en niet gerust alvorens hij in het laatste vers kon zeggen, dat zij ‘pais van allen dinghen’ maakten. Fouten waren gemaakt, maar de aarde van de pays ging over de lijken van het recht, dat onrecht bleek. Met de wetenschap ‘het Recht is zoek, waar eigenbelang de drijfveer van alle handelen is, en ontrouw en verraad, zowel als willekeur en tyranny onder huichelachtige motieven vrijelijk bedreven worden.’ (H.C.M. Wijffels) gaan wij heen. In deze wereld heerst niet, heerste althans tot heden niet het recht, maar de nietsontziende sluwheid, die bij al haar vermetelheid

de voorzichtige berekening niet uit het oog verliest. Dat Nobel de koning - er is ironie in de naam - zijn hovelingen voor een rechtszitting voornamelijk heeft bijeengeroepen, blijkt al dadelijk in de aanvang:

> Doe al dat hof versamet was,
> Was daer niemen sonder die das,
> Hine hadde te claghene ouer Reynaerde,
> Den fellen metten grijsen baerde.

Wat op Nobels hofdag gebeurde, moet voornamelijk rechtspraak geweest zijn. Kromspraak zou de dichter zeggen, in de geest van het oude Franse spreekwoord, dat zegt, dat wie een brood steelt in de gevangenis komt, maar dat drost wordt, wie duizend francs steelt. Het ligt in de lijn van wat Dr. I.H. Gosses en Dr. N. Japikse - van wie ook het woord is, dat de mens in de M.E. niet onder de hoede van h e t recht, doch van z i j n recht leefde - nietwaar, roofridder Reynaert? - in hun *Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis van Nederland* over de rechterlijke en bestuursorganisatie omstreeks 1300 schrijven: ‘Ondanks de grootere samengesteldheid der maatschappij sprak nog niet de behoefte aan speciale ambtenaren: rechtspraak en bestuur, militaire en burgerlijke functies bleven ongescheiden. Nog steeds was handhaving van orde en veiligheid de hoofdzakelijke zorg van de overheid en de rechtspraak, vooral de crimineele, achtte zij haar voornaamste taak.’ Dat dit haar voornaamste taak was, zou R. ondervinden op deze dag, waarop hij de twijfelachtige eer genoot in het brandpunt der hofbelangstelling te staan. Dat de landsheer voorzitter van het gerecht was, is eveneens historisch.

In Reinaert II zegt R. in zijn biecht, dat slechts bedrog en list doen slagen. Hij wijst sluw aan Nobel het grootste deel van de buit toe. Ook onze Nobel heeft zijn trawanten, in naam voor 's lands belang, in feite voor zijn eigen profijt. Zo had de middeleeuwse vorst zijn baljuws, die er voor moesten waken, dat den vorst niets te kort kwam, al waren de baten, rechten en diensten dan ook vele.

Nauwelijks is het ‘hof’ bijeen, of de aanklachten tegen R. breken los:

> Isingrijn ende sine maghe
> Ghingen voer den conine staen.

Als al het Gentse laken perkament was, dan zou er geen genoeg zijn om alles op te vermelden, dat R. ten opzichte van de wolvenfamilie misdreef! Dadelijk daarop klaagt het hondje Cortoys hem aan, dat fijntjesdeftig en jufferig in het Frans kwebbelt, dat de meedogenloze vos hem zijn enigst bezit, zijn worst, ontstal. Maar even bijdehand is Tybeert de kater, die als advocaatprocureur van R. 'midden in den rinc' springt.

Nobel, de president der rechtbank, moet van den vrijpostigen Tibeert vernemen, dat zijn onwelwillende gezindheid ten opzichte van R. de oorzaak is, dat oud en jong beschuldigingen tegen R. inbrengen. Veel geloof aan Nobels onpartijdigheid spreekt niet uit die woorden. Om Cortoys windt Tibeert zich op en hij concludeert:

> Hets recht dat omberecht zi
> Die claghe die Cortoys doet.

Onmiddellijk daarop lanceert Pancer de bever zijn beschuldigingen van algemene en bijzondere aard. R. zou een echt moordenaar enz. zijn, die zich nog pas aan Cuwaert den haas heeft vergrepen. Natuurlijk springt Ysengrijn hem bij. Meteen breekt dan Grimbeert de das, in woede ontstoken, een lans voor zijn oom. Stond R. zijn oom maar eens in goed aanzien bij den koning, zegt hij, dan zou hij, Ysengrijn, zeker gestraft worden voor wat hij den vos aandeed. Voorbeelden van het laatste worden gegeven. De das zegt ook:

> Nu maket heere Cuwaert die hase
> Eene claghe van eere blase.

Ik merk terloops op, dat in de tekst eigenlijk Pancer deze aanklacht doet. De aanklacht wordt ontzenuwd. Ook Cortoys beschuldigt R. ten onrechte: gestolen goed mag immers ontstolen worden. Wij krijgen hier een kijkje in middeleeuws recht:

> Cortoys claghet om eene worst
> Die hi verloes in eene vorst.
> Die claghe ware bet verholen:
> Ende hoerdi datso was ghestolen?
> Male quesite male perdite:
> Ouer recht wert men qualike quite
> Datmen hevet qualic ghewonnen.
> Wie sal Reynaerde dat verjonnen,
> Of hi ghestolen goet ghinc an?
> Niemen die recht versceeden can.

Maar als Grimbeert zo zijn vuurpijlen staat af te schieten, komt ineens de wel zeer harde ontploffing voor hem. Daar nadert langzaam door het golvend landschap de stoet van Cantecleer met de dode Coppe, R.'s slachtoffer. Naar oud rechtsgebruik wordt er groot misbaar gemaakt alvorens Canticleer zijn aanklacht begint. Hij verhaalt van R.'s vergeefse aanvallen op zijn vijftien kindertjes, vrucht van één broedsel, waarop hij zo trots is. Toen geweld niet baatte, nam R. zijn toevlucht tot list en bedrog. Hij hing den boetvaardigen kluizenaar uit en werd vertrouwd. Een der kinderen werd het slachtoffer. R. had de smaak te pakken en was niet meer te houden. Slechts vier der kindertjes bleven over.

Nobel acht aanstonds het ‘wettig en overtuigend bewijs’ geleverd:

> Nu hoert hier, Canticleer,
> Wat sal der talen meer!
> Hu dochter leghet al hier versleghen.

Nobel zegt de hanenfamilie, min of meer als een pleister op de wonde, een ogenblikkelijke plechtige begrafenis van Coppe toe. Geen wonder, want het betrof hier een voorname, bekende familie. Daarna zal men in de raadskamer gaan om te overleggen, hoe het best R. te straffen. De aanklacht tegen den wolf wordt echter blijkbaar in de doofpot gestopt. Klasse-justitie!

Coppe's plechtige, bijna koninklijke uitvaart, bijgewoond door de aanzienlijksten uit den lande, is een protest, een indirecte aanklacht tegen R. Deze begrafenis is in het kader der meesterlijke compositie geen intermezzo zonder meer, maar een integrerend deel min of meer van het geheel der rechtshandelingen.

Nadat overleg is gepleegd, wordt Bruun, die lijdt aan zelf-overschatting, ter dagvaarding uitgezonden. Wij kunnen ons de angstige spanning van Nobel voorstellen. Hoe zal dat aflopen! Het gevreesde gebeurt dan: met schade en schande beladen, toegetakeld, keert de beer terug zonder den lozen vos. Zo straft het kwaad, vergezeld van domheid, hoogmoed en lichtgelovigheid, zichzelf. Bij president Nobel gaan vrienden vrij uit; bij hem is omslachtige rechtspraak nodig. De laatste kennen die ‘minder-waardige’ dorpelingen echter niet. zonder overlegplegerij volgt bij hen de straf ‘op heter daar’: Doe was daer lettel ghedinghet. Parate executie! Deze mannen van de daad, al zijn het ten slotte maar domme, lompe boeren, plegen minder onrecht dan de

potentaten van Nobel, die slechts op eigen heil bedacht zijn en eigen voordeel, daarom vrienden bevoordelen, vijanden benadelen en de mentaliteit meer straffen dan de feiten. Zo is ook de tocht van den beer geen intermezzo in het rechtsgeding, beschouwd als letterkundig werk. In dit verband dient ook opgemerkt te worden, dat voor giften, hier voor honig, het recht kan gekocht worden. Hoe gemakkelijk zijn deze egoïstische ambtenaren om te kopen! Men denkt ook aan het oude verhaal van den rechter, die recht verleent niet aan den schenker van de wagen, ook niet aan den gever van het span ossen, maar aan den donateur van wagen en ossen samen.

> Heere Brune, Wilde mi wesen hout
> Ende voer mi dinghen te houe!

De beer zweert aanstonds, als hij maar honig krijgt, dat hij zal zijn:

> Ghestade vrient ende goet gheselle.

Geestig vindt R. de straf voor den beer zeer natuurlijk. Paedagogisch als men wil:

> Hier comt Lamfroyt ende sal hu scijncken:
> Haddi gheten, so soudi drincken.

De teruggekeerde beer kan niets anders doen dan Nobel smeken hem te wreken. Doze legt een ogenblik zijn waardigheid af en roept uit, dat hij verdoemd mag zijn, als hij dit niet wreekt. Natuurlijk wordt er dadelijk weer overleg gepleegd. Natuurlijk moet ook een beslissing genomen worden ‘tes conincs eere’. Des konings ‘houden’ geven hem den raad den vos andermaal te dagvaarden. ‘Of die coninc woude’ wordt er kruiperig-beleefd bijgevoegd. Tybeert wordt nu met de gevaarlijke taak der dagvaarding van den vos belast. Aan de verkeerde kant vliegt St. Maartens vogel. Wat een slecht voorteken! De afloop is overbekend.

Middelerwijl vernemen wij, dat R. niet de enige boosdoener is. Hij begeeft zich 's nachts niet op weg over de maanverlichte heide:

> Sulc mochte ons daer ghemoeten,
> Hi soude ons quedden ende groeten,
> Die ons nemmermee dade goet,
> Quame hi snachts in ons ghemoet.

Men heeft gesproken van R. als van een schurk en verrader. Maar wat denkt U van den kater:

> Weetti niet dat muse smaken
> Bet dan eenich venisoen?
> Wildi minen wille doen,
> Dat ghi mi leet daer si zijn,
> daer mede mochti die hulde mijn
> Hebben, *al haddi minen vadre*
> *Doot ende mijn gheslachte al gadre*. (?)

Alles herhaalt zich nu: de terugkeer van een bedrogen toegetakelde, metterdaad en op heter daad afgestraft; het te keer gaan van den koning, veel erger nog dan eerst, en diens overleg plegen met zijn ‘baroenen’. Wat te doen? Goede raad is duur! Toch niet, meent Grimbeert de das, van wien ons voor de tweede maal gezegd wordt:

> Die Reynaerts broeder sone was.

De zaak is eenvoudig, meent de das:

> Ghi heeren, ghi hebt meneghen raet.
> Al ware mijn oem noch also quaet,
> Salmen vry recht voert draghen,
> Men salne drie waeruen daghen,
> Alsomen doet eenen vrijen man.
> Ende en comt hi niet dan,
> So es hi sculdich alre dinc,
> Daer hi af voer den coninc
> Van desen heeren es beclaghet.

Schuldig zonder meer is dus eerst hij die niet opkomt na de derde dagvaarding. Het schijnt dus, dat de meerderheid van de ‘hoge raad’ reeds op dat moment, na de tweede daging, het schuldig over R. had uitgesproken met al de gevolgen van dien voor hem.

Grimbeert is de enige die den tocht naar R. durft bestaan. Te Manpertuus gekomen spreekt hij R. moed in. Daarbij vernemen wij - en dat is geen wonder, want het is met rechtspraak die kromspraak is, waarmee des dichters gemoed vervuld is - dat op rechtsgebied veel mogelijk is:

> Hu es dicken vp eenen dach
> Vremder auonturen gheuallen,
> Dan ghi noch quite van hem allen
> Met des conincs orloue
> Maerghin sciet huten houe.

De dichter onthult nu ook practijken bij de kerkelijke rechtspraak, als men tenminste de zondenvergeving na de biecht zo wil noemen. R. heeft niet het oprecht berouw, dat nodig is voor die vergiffenis, en tòch krijgt hij die. Ook overigens is deze vossenbiecht geen intermezzo (zie voren). Het zou een misdaad zijn geweest een ter dood veroordeelde niet te laten biechten, want dat zou haast gelijk staan met hem de eeuwige verdoemenis te bezorgen. Luchtig spottend laat de dichter hier echter de biecht al bij voorbaat plaats hebben, nog voor de eventuele veroordeling tot de strop!

Nauwelijks zijn Gr. en R. aan het hof verschenen, of alles kant zich weer tegen R. Onverschrokken verdedigt zich deze. Hij doet (en beroep op 's konings onpartijdigheid en rechtvaardigheid. Het beroep geeft te denken:

> Het en betaemt niet der cronen
> Datsi den scalken ende den fellen
> Te lichte gheloue datsi vertellen.
> Nochtan willics Gode claghen:
> Dier es te vele in onsen daghen,
> Der scalke, die wroughen connen,
> Die niet ter rechter hant hebben ghewonnen
> Ouer al in rike houe:
> Dien salmen niet ghelouen.

Het beroep is vergeefs. R. zal deugdelijker argumenten moeten te berde brengen. De koning antwoordt slechts met schimp en verwijt. Canticleer kan zich niet meer beheersen en valt den koning in de rede. De president-koning roept hem tot de orde, dreigt R. met de strop. R. laat zich niet uit het veld slaan. Dapper-brutaal klinkt dra zijn ‘Och Heere Jé,’ zijn Nomine patrum christum filye (natuurlijk potjeslatijn). ‘Warempel!’ zegt hij. ‘De strop voor wat ik beer en kater misdeed? Och kom, die lui?’ Dan spreekt R. den koning met zijn mooiste naam toe: die van Lyoen! Hij laat uitkomen hoe groot en machtig deze vorst is, hoe armzalig hij zelf daarentegen. Zo iemand doodt zo iemand niet. Ondertussen geven R.'s woorden, dat de koning hem kan braden of koken, ophangen of blind maken en dat hij met de dieren doen kan wat hij wil, ons aanleiding den koning van tyrannieke rechtswillekeur te verdenken.

Nu kunnen Belin de ram en zijn vrouw zich niet langer bedwingen. Het wordt te erg! Niet meer ordelijk en netjes één-

voor-één, maar allen tegelijk springen zij ‘in den rine’: beer en familie, kater, wolf, everzwijn, raaf, bever, roerdomp, eekhoren, Dieweline die vrauwe fine, het fret: zij eisen eenstemmig-luidruchtig, dat de vos in hechtenis wordt genomen. Zij willen den koning overdonderen. Een kolfje naar de hand van den dichter, om te spotten met de ‘scone tale’ van de advocatelijke spitsvondigheden, waarschijnlijk afgewisseld door smaadredenen. Naar de eis zijn er getuigen om de beschuldigingen te staven. Maar wat doet de koning? Houdt hij vóór alles de billijkheid in het oog? - Welneen!

Hij ‘dreef’ de ‘baroene’ tot het uitspreken van het doodvonnis over R.! Uit protest vertrekken Grimbeert en zijn verwanten. Dat mag niet. Nobel wil hen tot vriend houden. Maar zij zijn weg, wat nu? Wolf en beer moeten zich haasten, opdat de executie nog vóór het nacht is plaats heeft.

De wolf constateert zuchtend, dat er geen strop is. De kater denkt, dat hij zucht om R.'s zware straf. De vos zal zijn beulen echter een handje helpen. Hij lijkt wel de zelfbewuste, onoverwinnelijke staatsvijand nummer 1, de schrik zelfs der beste detectives - de woudloper, zou J. Ligthart zeggen - als hij langs zijn neus heen er aan herinnert, dat Tibeert nog wel zo'n dingetje om zijn hals heeft hangen. Een dingetje dat hem nog wel heugt! Het is of deze bravo of Venice zelf de strop uit zijn broekzak haalt: ‘Daar hè j'em. Maak het kort.’

R.'s geest werkt. Zijn ergste vijanden zijn heen om de galg op te richten. Vertrouwend op zijn list, weet hij, dat hij zal triomferen. Hij wil openlijk een generale biecht spreken, tot stichting en afschrikwekkend voorbeeld voor hen, die als hij het pad der misdaad zouden willen betreden. Biechten, dat mag hij van den koning! Hoe prachtig speelt hij nu den berouwvollen, den goeden moordenaar! De vrome zielen zullen tranen weggepinkt hebben en hem veel vergeven hebben, toen zij vernamen:

> Hoe ic Reynaert aermijne
> Eerst an die boesheit vinc.
> In allen tijden spade ende vroe
> Wasic een houesch kint noch doe.
> Doemen mi spaende van der mammen,
> Ghine ic spelen metten lammen
> Dor te hoerne dat ghebleet,
> So dat ic een verbeet.

Maar ongemerkt wordt zijn meesterlijke apologie-biecht een aanklacht tegen den wolf. Dan gewaagt hij van zijn grote schat, waarop de koning hem natuurlijk van diefstal verdenkt. Hij ziet natuurlijk allerminst het kronkelpad van listen, waarop R. hem gaat leiden.

Nu eerst verschijnt de koningin op het toneel. Die schat was dus een schakel in een samenzwering tegen haar gemaal. Haar grote ontsteltenis geeft blijk, dat zij R. absoluut niet doorschouwt. Zij twijfelt zelfs geen ogenblik aan zijn oprechtheid. Zij smeekt hem slechts de volle waarheid te zeggen. ‘Nu hoert,’ zegt de dichter terecht. Want iets wonderlijks gaat gebeuren. Hier is geen alledaags beklaagde, hier is de duivelskunstenaar R. Hij mag het den formidabelen vriend der onsterfelijke *Trois Mousquetaires* nazeggen: Gij vecht met een d'Artagnan. Weest op Uw hoede. De decors worden verwisseld, de comedie wordt volmaakt, de rollen ook gaan omgekeerd worden. Nog moet R. huichelend-voorzichtig den onderdanige spelen. Maar toch, het greepje naar de leiding is er reeds: als de koning slechts even stilte wil verzoeken, dan zal hij, R., wel eens even wat gaan onthullen. Zó gaat het niet, heer Koning. Orde moet er zijn, handhaaft U die derhalve.

Twijfelt de koning nog aan zijn woorden? Dacht hij dan soms dat hij, R., met een door leugen bezwaard geweten de reis naar de eeuwigheid zal willen aanvaarden? Sluw berekenend verzwijgt R. niet, dat zijn vader bij de ‘samenzwering’ behoorde: deze lieden zijn dom genoeg om te geloven, dat R. alles openbaart, nu hij zelfs zijn vader niet spaart. Arglistig onthult hij, dat zijn voornaamste vijanden: wolf, beer en kater bij het complot betrokken waren. Wie zich wilde verzetten, zouden de samenzweerders met goud omkopen. Altijd weer die omkoperij, die als bij het bewind dier dagen hoorde! Uiterst geraffineerd zijn de beschuldigingen die hij tegen Bruun inbrengt. Krachtiger dan wanneer zij pathetisch was klinkt zijn peroratie in haar zakelijkheid:

> Nu meerct hier mijn ongheval:
> Heere Ysingrine ende Brune de vraet
> Hebben nu den nauwen raet
> Metten conic openhare,
> Ende arem man Reynaerd es die blare.

Nu wordt R. terzijde genomen door het koningspaar. Kan deze ‘geheime’ zitting, dit gedoe met gesloten deuren als het ware,

volgens rechtsgebruik geweest zijn? ‘Toe, R., o zeg ons toch waar die schat is.’ ‘Ik zou wel niet goed wijs wezen,’ zegt R. natuurlijk, ‘als ik dat openbaarde aan mijn beulen.’ Met speculatie op de vrouwelijke ijdelheid en Nobel's liefde voor haar, weet R. Nobel's vertrouwen te winnen en vrijspraak te bedingen onder belofte, dat hij de plaats zal aanwijzen waar de schat verborgen is. Als zij elkaar ten teken van gratie en verzoening een strohalm overhandigen en R. zegt, dat dit de schat is, hebben zij hem niet door. R. gaat voort met zijn eigen advocaat te zijn en wie zou hem kunnen vervangen! Deze advocaat-beklaagde is vrijmoediger en zekerder van zijn zaak dan ‘ambtenaar van het O.M.’ en ‘pleiter’ samen. R. durft boos worden op den koning! Hij roept met een air van gezag Cuwaert op. Hij lijkt wel de leiding overgenomen te hebben. Hier staat nu de onschuldige Cuwaert te beven, de schuldige R. te zegevieren. Welk een tegenstelling! Cuwaert moest slechts getuigen. Dan zegt hij, R., niet de koning, in beleefde termen, dat Cuwaert ophoepelen kan, want dat hem de koning niets meer te zeggen heeft. De koning zwijgt; R. heeft het hoge woord. Het lijkt kras, al te romantisch en toch is het, hoewel de vormen vrij kunnen verschillen, van alle tijden. Als de koning spreekt, is het nog slechts om R. vergiffenis te vragen en er natuurlijk op aan te dringen hem dan toch te zeggen waar de zozeer begeerde schat is.

R. zal den koning moeten vergezellen. Hoe redt hij zich nu weer uit deze netelige positie? Hij verklaart, dat hij in de kerkelijke ban is. Het zou tegen het decorum zijn, als de koning met hem onderweg werd gezien. Ook moet R. zich haasten, wil de excommunicatie niet onherroepelijk worden. Reeds morgenvroeg, zegt hij, wil ik allereerst naar Rome gaan en dan nog verder. Ontheven wil hij worden van de ban.

Nu eerst is de geheime onderhandeling met R. geëindigd. Het licht kon zij zeker niet verdragen en daarom moest zij wel geheim zijn. Staande op de traditionele stenen verhoging - wat een prachtig symbool van de ‘hoogheid’ van dit gezag en dit recht! - doet de koning-voorzitter nu de openbare uitspraak. Daar zit de domme schare:

> Al omme ende omme in dat gras

natuurlijk elk op de hem toekomende plaats, gerekend naar adellijke afkomst. Maar Reinaert staat en dat niet alleen: hij staat

naast de koningin! Hij bewijst even ook als oharmeur onverbeterlijk te zijn:

> Bidt voer mi, edele vrauwe,
> Dat ic hu met lieue weder scauwe.

Wonderen verricht het gebed! De vromen onder de luisterende schare, als die er waren, zullen het den koning beaamd hebben, maar ook die anderen, van alle tijden weer, die ‘goud’ menen en ‘God’ zeggen. De koningin heeft voor R. gebeden en haar gebed is verhoord! Wie schetst de verbazing van de schare, als zij hoort, dat R. niet alleen is vrijgesproken, maar dat hij eerbewijzen van hen zal moeten ontvangen! De dichter schetst de verbazing niet. Maar zou die er wel geweest zijn op de gezichten? Zij had van de schat gehoord, de schare, en deze hovelingen, die hun wereld kennen, wisten nu de afloop wel vooruit! Hoge heren bijten elkaar niet, zou de boer zeggen. Wie zich wèl verbazen, dat zijn de ongelovige Thomassen, dat zijn wolf, beer en kater, die van de raaf, dat echte galgenbrok, de boodschap krijgen, dat

> Reynaert es meester bottelgier
> Int hof ende moghende vtermaten.

Tibeert voelt aanstonds nattigheid. Maar de domkoppen Bruun en Ysengrijn denken de zaak nog te kunnen redden door opheldering te geven. Zij zijn zo zeker van hun zaak, zo zeker dat de waarheid en het recht zullen zegevieren, dat zij de rechtsopvattingen der potentaten, waartoe zij toch zelf behoren, niet meer schijnen te kennen! Ysengrijn bederft al aanstonds de zaak door zijn drieste opdringerigheid. Maar zag hij daar niet de koningin en den vos in de beste verstandhouding naast elkaar staan? Was het inderdaad om te harden?

Als booswichten worden beer en wolf nu behandeld: zij worden gevangen genomen. Hoe R. zich op hen wreekt, is overbekend. De koning eist van kapelaan Belin wat hij niet eisen mag: Belin mag een geëxcommuniceerde niet met het gebruikelijk kerkelijk ceremonieel uitgeleide doen. Van canoniek recht heeft de koning geen kaas gegeten! Belin in bescherming nemen tegen bisschop en deken, dat durft hij echter niet. Uit vrees voor den koning overtreedt dan Belin het kerkelijk voorschrift toch maar!

Deze comedie van het recht zou niet volledig zijn, als zij niet tevens de comedie van de schijn was: de grootste schurk vertrekt als de vroomste van allen. Voor wie nog twijfelt, voor wie nog

meent, dat R. ten slotte geen groter schurk is dan verschillende anderen, volgt dan nog de gemene streek, die hij Belin en Cuwaert speelt.

Als Nobel tot de vreselijke ontdekking komt hoezeer hij bedrogen is, mag dat een tragisch moment voor hèm zijn, maar wij hebben geen medelijden met hem. Zeker niet, als wij hem bovendien een nieuw onrecht zien begaan ten opzichte van Belin en diens verwanten, die vogelvrij verklaard worden. Hij heeft zijn ongeluk aan zichzelf te wijten. Shakespeare, de auteur van Leven en Dood van Richard II, een tragedie die zo dikwijls aan ons epos doet denken, zou ondergang en dood van dezen Nobel geschilderd hebben, die als rechter-bestuurder volkomen mislukt is. Nu mogen wij, lezers, hem vonnissen. In Shakespeare's tragedies sleept de hoofdpersoon anderen in zijn val mee. R. echter sleept zijn vijanden wel mee in zijn rechtsgeding en zijn veroordeling, maar de straf is niet voor hem. Die is alleen voor hen.

Het slot is der comedie waardig. De huid, die de vos gered heeft, wordt door den koning goed verkocht beer en wolf mogen ook deze huid hebben, net als die van Belin, met het vlees er onder. Maar de ene dienst is weer de andere waard. De politiek is weer de kunst van geven en nemen: beer en wolf zullen moeten zweren, dat zij voortaan trouwe vazallen van den koning zullen zijn. Zij kiezen de wijste partij en doen het. Zweren, het zou wat!

> So meer ghezworen, so meer verloren.

De eed kan trouwens als moreel afgedwongen beschouwd worden en dan is hij ongeldig. Dus dan maar ‘pais van allen dinghen’ gemaakt. Punt. Recht is gesproken, onrecht geschied. Vrede is gesloten, oorlog gezaaid, want gewapend is deze vrede. De ene samenzwering roept de andere op. Shakespeare kent deze eeuwige samenzweringen. Sh. en Willem-Aernout kunnen elkaar de hand geven. Zij kennen vele geheimen: geheimen van het mensenhart, geheimen van diplomatie, geheimen van ‘succes’. Ook als openbaarders van het geheim, als doordringers tot het wezen der dingen, behoren zij tot de grootste meesters.

Om te besluiten: het was even verre van mij af te dingen op wat vast schijnt te staan omtrent het allegorisch en satyrisch karakter van dit werk, dat naar de vorm een epos, naar de inhoud een toneelstuk is, als het verre van mij was mij op het terrein van de tekstcritiek of op dat van het auteurschap, de tijd en plaats van het ontstaan en van de oorspronkelijkheid te

begeven. Ik wilde slechts aantonen, dat de ondertitel van deze rechtszitting, van deze tragi-comedie van het recht zou kunnen zijn:

De (eeuwige) *Zaak* Reynaert.

Deze opvatting laat ook goed uitkomen, hoe meesterlijk de compositie, die zo vaak reeds geroemd is, van het meesterwerk is.

Ik ben het eens met J. Greshoff en J. de Vries, wanneer zij in hun *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* schrijven: ‘Men zoeke in dit heerlijk Vlaamsche gedicht niet de vergiftigde afgunst van een Middeleeuwschen klassestrijd’, maar wanneer zij verklaren: ‘In dit gedicht nam de nuchtere burger wraak op den ijdelen pauwenpronk der ridderromans’, en dus blijkbaar bedoelen, dat de ‘Zaak R.’ allereerst als een burgerlijke parodie op den ridderroman zou moeten beschouwd worden, dan kan ik deze opinie niet aanvaarden, nog afgezien van het feit, dat zij op die manier toch weer de klassenstrijd-theorie aanvaarden, zodat hun hier geciteerde verklaringen betrekkelijk in tegenspraak tot elkaar staan.

Eindhoven, 15-3-1941.

P.N. DEZAIRE.

Granida, vs. 89.

In het tijdschrift *Hermeneus* XII, blz. 22-26 en 51-58 heb ik een aantal plaatsen uit Hooft's drama's aangewezen die onder directe invloed van Vergilius staan. Volledigheid was niet mijn doel; maar onder het materiaal had toch mogen worden opgenomen de versregel uit de Granida die ik hier wil behandelen, een vers van algemene bekendheid:

Hoe aenghenaem is in een schoon lichaem de deucht.

Aeneïs V geeft een verslag van de spelen die Aeneas op Sicilië organiseerde om de nagedachtenis van zijn vader Anchises te eren. De loopstrijd is ten einde en de schone Euryalus (overwinnaar geworden door een list van zijn vriend Nisus), bevreesd dat de prijs hem zal ontgaan, staat met betraande ogen voor de scheidsrechters. Deze, bewogen door zijn tranen, maar vooral door zijn ‘*deughden, aengenamer in een schoon lichaem*’ (Vondels prozavertaling) kennen hem de eerste prijs toe. De woorden tussen aanhalingstekens zijn de vertaling van:

gratior et pulchro veniens in corpora virtus.

Het is duidelijk dat Daifilo zijn bekende monoloog, die het tweede bedrijf van de Gianida opent (489-522), met deze Vergiliaanse gedachte inzet.

A.A.V.

Verbale grilligheid.

Telt men de verba die in de oude terminologie onregelmatige werkwoorden heten niet mee, en laat men verder ook alle andere gevallen terzijde waar iets biezonders mee is, dan kent het algemene Nederlands ‘149’ sterke werkwoorden. Dit aantal baseerden we op de gegevens in: *Nederlandse taal*. Proeve van een nederlandse spraakleer door J.G. Talen, R.A. Kollewijn en F. Buitenrust Hettema (Zwolle 1908). Deze auteurs verdeelden blz. 108 v. de sterke verba in 8 klassen: terwijl de rijkste klasse III (type *bijten beet gebeten*) 42 woorden omvat, wordt klasse II door het éne *worden werd geworden* ‘samen’-gesteld; klasse IV is precies dubbel zo sterk: *hangen, vangen*. Telt men de gevallen van de typen *bijten, binden, bergen, bieden, buigen* samen, dan komt men tot 107 stuks. De resterende 42 worden t.a.p. in 17 groepjes verdeeld, waarbij de lezer wel zo vriendelijk is de benaming groepje 9 maal van een eenling te verstaan.

Geen enkele spreker uit noord of zuid, ook de vakman niet die dat alles uit de boeken weet, is zich bij zijn praktisch taalgebruik bewust, dat hij aan zoveel verschillen en verschilletjes recht moet laten wedervaren. En nu hadden we het enkel en alleen over de regelmatige sterke verba - we gebruiken nog altijd de geijkte termen - want naast die ‘regelmaat’ in 22 soorten bestaan er ook nog onregelmatigheden, die het aantal vormgrilligheden aanmerkelijk doen stijgen - een en ander buiten het literaire Vlaams om, dat nog weer nieuwe duitjes in dit zakje komt gooien.

Hieruit dringt zich allerduidelijkst de konklusie op, dat het getal 149 en alle andere getallen bij de genoemde groepering en onderverdelingen, met de nu niet nader gespecificeerde ‘onregelmatige’ gebeurwoorden, labiele grootheden zijn. Gelukkig zijn we er niet mee getrouwd. In *Taaie onregelmatigheid* (N.T. XXXV 208-220) kwamen we reeds met Van Haeringen tot het besluit, alleen de s t a m v a s t e (= zwakke) gebeurwoorden regelmatig te noemen, en alle s t a m w i s s e l e n d e (= sterke + onregelmatige) voor onregelmatig te houden; al spreekt het vanzelf dat bij deze laatste groep het ene geval een ander royaal de loef kan afsteken. - Dat andere spraakkunsten ietwat andere getallen opleveren dan de genoemde spraakleer, is voor ons van geen belang.

In het vorige artikel stelden we eerst een paar typen van verba aan de orde, waarbij stamwisselende en stamvaste elkaar over en weer in het vaarwater zaten. Bij de gevallen met *e: o* (*bergen: borg - bergde*) naast die met *e: ie (zwerven: zwierf - zwerfde)* stieten we verder op een tweede verschijnsel, nl. dat stamwisselende klassen elkaar ook onderling afbreuk kunnen doen. Maar juist de verschuivingen van dit tweede soort (met of zonder nog andere verwikkelingen) hebben de niet eens 200 gebeurwoorden mèt stamvarianten tot zo'n bont allegaartje gemaakt. Ten slotte kwam nog een derde type stamverandering ter sprake, waarbij het nl. gaat tussen de stamvorm van het preteritum enkelvoud en die van het meervoud. Bij botsingen van dit soort kan òf het ene òf het andere numerus de winnende partij worden. Men vergelijke slechts het duitse *ich fand: wir fanden* met het nederlandse *ik vond: wij vonden*. Of in dit laatste geval de veralgemening van het pluralische -*o*-vokalisme samenhangt met het feit, dat het meervoudige *gij vondt* ook enkelvoudig ging funktionneren, is hier van ondergeschikt belang. Het was ons o.a. vooral te doen, om van de verschuivingen bij de stamwisselende gebeurwoorden in het licht te stellen, dat daarbij drie soorten zijn te onderscheiden, die men diachronisch goed uit elkaar moet houden - al kunnen komplikaties dit onderzoek soms uitermate bemoeilijken.

Het vormverschil, dat in het preteritum van de stamwisselende verba oorspronkelijk het meervoud tegenover het enkelvoud kenmerkte, is al voor eeuwen zo goed als helemaal uitgewist (fonetisch of analogisch), zodat men in dezen op numerusgebied niet veel nieuws meer kan verwachten. Toch levert wederom de zelfkant van de hollandse maatschappij ook hier nog enig materiaal, dat de aandacht van taalkundigen vraagt. Door hier van de zelfkant te spreken willen we nochtans de upper ten geen onrecht aandoen: immers analogiewerking en nivelleringsneiging in de taal, moeten geenszins als een specifieke onhebbelijkheid worden beschouwd van de lagere klassen der samenleving, waar de hogere volkomen vrij van zouden blijven. Zo eenvoudig is het niet.

Wie zich met afgrijzen of medelijden afkeert van onbeschaafde vormen in de taal van de mindere man, loopt onophoudelijk kans die gevoelens te moeten onderdrukken bij dezelfde of parallelle gebeurlijkheden in de taal der élite. In elke taal van hoog tot laag verloopt alles veel ingewikkelder en raadselachtiger, dan

men in de simplistische tegenstelling beschaafd: onbeschaafd kan tot uitdrukking laten komen. Woorden en vormen waar eerst het odium van onbeschaafdheid op rustte, kunnen later het merk krijgen van echte gedistingeerdheid. F.H. Parigger heeft in zijn proefschrift[1] duidelijk aangetoond, dat de taal van dichters en redenaars veel trekken gemeen heeft met de 'ongrammatische' volkstaal; en dat er telkens en telkens van die volkstaal vernieuwingen uitgaan, die men later als onmisbare aanwinsten gaat beschouwen. Er zou over taalelementen van lagere komaf in het 'dichterlijke' of anderszins literaire Nederlands een studie zijn te schrijven, bij het lezen waarvan de leek op taalkundig gebied - zijn naam is legio! - van de ene verbazing in de andere zou tuimelen. Maar die vertoning stond nu niet op het programma.

Toen we aan het slot van 'Taaie onregelmatigheid' *kwammen* tegenover *kwam* stelden, hadden we ons betoog onmiddellijk op het presens kunnen omschakelen, door *we kommen* naast *ik kom* te vermelden: dan *kommen* we 'r op onze sloffen Heijermans)[2]; als je ouwers niet *meekomme* (Brusse). - Maar dan hadden we ook moeten wijzen op *ik koom* naast *wij komen*: Ik, ik, die heerlijk door dees tijd *koom* zweven (Kloos); ook in de imperatief: 'k roep u aan: O *koom*! (: droom, dez.); Dat hij in slaap zal zeggen: *koom, o koom* (: droom, Verwey); Nu eerst nog een lieke en seffens *koom* ik *rond* (Timmermans). Elke neerlandikus kan deze voorbeelden van jonger datum door oude 'klassieke' vervangen. Men zie het *Wdb. der Ned. Taal* VII kol. 5182. Deze ene vorm zou een docent kunnen inspireren tot een beschouwing over dichterlijkheid, mooidoenerij, rijmdwang, gekunsteldheid, onkunde, dialektvormen en zo meer.

Wij herinneren in dit verband terloops aan de bekende gevallen: *we bennen, ze zijnen* enz., welke meervoudsvormen niet minder sprekend zijn. Dat 'bennen' zich zelfs dichterlijk kan gedragen weet iedereen, want zijn daden *bennen* groot. Bij K. van de Woestijne vindt men er de echo van:

> Wij werden nuchter tot bewusten
> al *bennen* onze daden groot.

1) *Aanschouwelijkheidsdrang als factor bij de beteekenis-ontwikkeling der latijnsche praepositie* (Utrecht 1941).
2) Vergelijk ook de infinitief; om zo verfonfaaid-mogelijk bij d'r ouwers thuis te *kommen* (dez.); en het participium: het lapje grond van de L. was nog het meest *onderkommen* van al (Scharten-Antink).

Bekend is ook dat Ad. van Scheltema de wilgen eens toevoegde: wat *bennen* jullie nou weer kaal! In het proza van hollandse auteurs als Brusse, Coenen, Feith, Hartog, Heijermans, Van Hulzen, Van Looy e.a. komt men het herhaaldelijk tegen. Ook bij H. de Man: Maar soms lijkent het, of we gien broers *bennen* (Het wass. water[3] 61); Om in de kamer te zitten *benne* we niet hier gekommen (Coenen, Burgermenschen 159); wij *zijne* nou uit (163); Wie biedt er voor? Prachtig *zijnen* ze. Prachtig! Wat *benne* ze waard? Twintig cente de twee (v. Hulzen, De ontredderden I 80); Aasvogels *benne* jullie, anders niet! (I 242). Spellingvarianten zijn nog: we *zij-ne* er gauw (v. Looy, Jaapje[4] 3); we *zijnne* ook ma'r gewone mensche', we motte hard vooruit (Annie M. toe Laer, Preluden 17 v.).

Toch zijn beide gevallen niet eender: *bennen* immers is een normale pluralizering van *ik ben*, terwijl het reeds meervoudige *zijn* nog extra de gewone pluraaluitgang *-e(n)* als verlengstuk krijgt. Het is dan bovendien tweesilbig geworden. Precies hetzelfde zien we gebeuren, wanneer naast *ik doen, ik gaan, ik staan, ik zien*[1)] het meervoud *doene(n), gane(n), stane(n), ziene(n)* luidt. Kortheidshalve geven we alleen voorbeelden van het meervoud; al menen we een uitzondering te moeten maken voor het sporadische *zijn ik*: En ijdel *zijn ik* niet zoo zeer (H. de Man t.a.p. 173; vgl. nog: *zijn je* in den rouw 143). Men zou dit als een abstrahering kunnen opvatten uit het meervoudige *zijne(n)*, wanneer *ik zij* niet tot voorzichtigheid maande: Dê's te zegge - *'k zij* toch al tuis gewist, en 'k hê nou Bles noa 't weike gebrocht (Van Nouhuys, Dageraad 123). Staat niet *ik doe: doen ik = ik zij: zijn ik*?

Terwijl het preteritum ‘zaggen’ meer voorkomt[2)], noteerde ik van het presens alleen: *We zienne* d'er zoo uit (v. Hulzen, Wrakke levens 158). Daarentegen is ‘doene(n)’ vrij gewoon, bijv.: zeg, komme jullie nou, wat *doene jullie* daar toch (v. Deyssel V 202); Geven *doenen ze* niet (H. de Man, De kleine wereld[5] 169, 176); Kom, la'we maar vast opwandelen, we motte zóo weg en hier *doene we* nou toch niks meer (Coenen t.a.p. 166).

1) Of de volgorde *ik doen* enz., jonger is dan *doen ik*, is in dit verband van geen belang; ‘*slaan* ik neer’ viel me op bij H. de Man, Geiten 244.

2) O.a. bij Heijermans: De heele kolonie zou 't uitbrullen as ze je *zaggen* (Droomkoninkje[6] 236); as ze *zaggen* dat 'r gevochten wier (Vuurvlindertje[4] 46).

Uit De ontredderden van Van Hulzen citeer ik nog: En slijte dat *ze doene*.... maar goddank, ze b e n n e gezond (I 186); Hij smijt ons d'eruit, dan *stane we* op straat (I 115). Later volgt het spellingraadsel: en as we Maandag niet betale *staan-ne-we* op straat (I 187)! Vergelijk nog: Hier, deuze ze verdorren en *ze vergane* niet (I 86). Van Looy sćhrijft: Hoor je nou, zei hij, dat *ze gane* beginnen (Jaapje[4] 40); Heijermans: Nou *gane ze* al tekeer, da-je je hart vasthoudt (Glück Auf! 48).

Ik houd het voor zeker, dat in deze vijf gevallen: *we zijne(n), we doene(n)* enz. een ritmische faktor en de hernieuwde 'normale' pluralizering elkaar in de kaart speelden. Die meervouds-'normalizering' doet mutatis mutandis denken aan *schoen > schoenen, peen > penen, teen > tenen* en andere reïnterpretaties, die ons echter op zijpaden zouden voeren. Dat *schoenen* wèl, maar *doenen* niet het etiket 'beschaafd' verwierf, is een speling van het lot, waarvan we nu geen uitleg zullen riskeren. Die promotie bleef ook uit bij bepaalde vormen van preterito-presentia, alhoewel het al of niet handhaven van het orthodoxe vokaalverschil (*ik kan: wij kunnen*) nu niet precies een afdoend middel is, om de fine fleur van hun tegenvoeters te onderscheiden. In het spraakgebruik van alle dag toch worden de milieu-'grenzen' naar beneden meer overschreden, dan romanschrijvers ons willen suggereren; want literair moeten vormen als *wij kannen* feilloos sociale tegenstellingen typeren, en *we kanne* (zonder *-n*!) nog feillozer. In de dialektizerende romans van Antoon Coolen en H. de Man is de taalwaarde en bedoeling van dit type nog weer anders te zien. Jammer is dat ook Coolen met zijn dialekt knoeit, en om het nòg mooier te maken met vormen werkt, die zowel in strijd zijn met de gebezigde streektaal als met het algemene Nederlands - onverschillig of men dit laatste opvat naar de beschaafde werkelijkheid of naar het grammatische voorschrift.

Daar het hier een overbekend procedee betreft, zullen we slechts een enkel voorbeeld aanhalen, en ons bij Coolen en De Man bepalen tot enige verwijzingen[1)], tenzij een biezondere reden ons

1) DL = Het donkere licht; DR = Dorp aan de rivier[3]; P = Peelwerkers[5]; SV = De schoone voleinding. - G = Geiten; HP = Heilig Pietje de Booy; KW = De kleine wereld[5]; MT = Maria en haar timmerman; MW = Marie of hoor ook de wederpartij; SM = Een stoombootje in den mist; WW = Het wassende water[3]; ZP = Zonen van den paardekop.

dwingt iets uitvoeriger te worden. Men lette tevens op de infinitief ‘kannen, maggen’;

Kanne we dan niet in een care (Coenen); er *kanne* veel makke schapen in één hok (v. Looy); vgl. DR 10, SV 104; KW 29, 193, 202, MT 58, SM 19, WW 55. - zal ik ooit van heur een daggeldersvrouw maken *kannen*, in kleer naar onze manier? (MW 69); Ja, ja, het zal moeten, het zal niet anders *kannen*, Verweijst (P 89); DL 81, DR 176, SV 178[1)].

Ziet u, daarom *maggen* ze me nou allemaal zoo graag (v. Looy); dat aardappelenwater *magge* ze houden (dez.). Van Coolen vond ik geen voorbeeld in mijn aantekeningen, wel van De Man: G 113, 114, KW 19, SM 20. Voor de infinitief zie G 27, 41; KW 196; Zou 's *magge* vrouw? (v. Looy); Dikwijls had ze tante Toos mee *maggen* helpen (Heijermans); dan zoû-i dáar wel de heele dag voor *maggen* zitten (v. Deyssel VI 164).

Over de prijs *zalle* we wel praaten als u komt (S. Abramsz, Wilskracht^2 62); dat *zallen* we toch ereis kijken (153). Zie nog Coolen DL 57, 83, SV 104; De Man KW 203, MT 54, 167, 189, SM 19, WW 13, 171.

De infinitieven *kannen, maggen* zijn feitelijk een voor de hand ligger de konsekwentie. Maar al zijn de deelwoorden *gemaggen* en *gekannen* slechts één stap verder, deze stap had toch wel wat meer in - al kan men dan om en om 30 onregelmatige (= sterke) gebeurwoorden aanwijzen, waarvan het deelwoord op *-en* en de infinitief volkomen rijmen. Omdat bij ‘gekannen’ ook nog k u n n e n èn k e n n e n een rol spelen, laat ik ‘gemaggen’ voorafgaan, dat ik bij De Man aantrof: Ik heb Aaltje al z'n leven graag *gemaggen* (KW 193). Van Deyssel sloeg de andere kant in: Willem had ook een boog m a g g e koope, hij had 't *gemagd* van zijn vader en moeder (V 154)[2)]. - Mijn voorbeelden van ‘ge-

1) Bij het preteritum ‘konnen’ moet men niet te gauw aan assimilatie willen denken: Wat *konnen* jou die honden schelen? (Canter, Twee weken bedelaar^4 134); dat *konnen* de koning en de koningin van Ierland, dat *konnen* de talrijke bisschoppen, dat *konnen* de duizenden menschen vaststellen die getuigen waren van Lievens doopsel (J. de Cock, Van drie Santen^2 32); vgl. nog Van Deyssel VI 194 (*konne*). Men zou o.a. *worren* en *wieren* kunnen vergelijken, en zo steeds verder op zijpaden raken!

2) Vgl. het *Wdb. der Ned. Taal* IX kol. 1000: ‘Een verl. deelw. komt thans niet meer voor: *gemogen*, dat in het Mnl. gewoner is dan *gemocht*, vindt men o.a. nog bij Coornhert’. In ‘Nederl. taal’ worden *gemogen* en *gemoogd* tussen haakjes vermeld (115). Naast het gangbare *vermocht*, stel ik uit Lighart: En wat berekening nooit had *vermoogd*, doet zelfvertrouwen (Over opvoeding 17).

kannen' (= gekund) leverde vooral Coolen, die van 'gekannen' (= gekend) kwamen uitsluitend van De Man: zoo schoon had Doruske het nooit *gekannen* (SV 90); ik had het *gekannen* als ik gewild had (211); die comitéleden, die hedde ge *aangekannen* (210); We ha'n hier nie *weggekannen* (215); - Maar je hebt je boord nog niet eens om, zegt ze. Niet *gekannen*, bekent hij haar deemoedig (HP 333). Het tweede geval schijnt specifiek hollands te zijn: En ik heb ze goed *gekannen* ook, van allerhande soort schilders waren daar onder (G 55); maat, jij mot dien Aai 't Hoog dan wel goed *gekannen* hebben, dat jij dat alles zoo haarfijn weet (SM 99 bis); En hij heeft jullie moeder ook goed *gekannen*, dat heeft ze me Zondag nog verzegd (ZP 410).

Op andere plaatsen schrijft dezelfde auteur 'gekunnen' (= gekund): Dat had ik niet *gekunnen* (ZP 556); Ik zou 't niet *gekunnen* hebben (HP 175) - welke vorm we ook bij zuidnederlanders tegenkomen: Die maakte te veel lawijd en stonk te hard, en daar moeten ze niet goed tegen *gekunnen* hebben (E. van Hemeldonck, Dorp in de hei 223); en ze hadde bloed geweend, hadde zij *gekunnen* (in vla. vert. v. Charles de Coster, De legende van Uilenspiegel en Lamme Goedzak[3] 79, ook 93). Toch kan deze vorm (nog) niet tot het algemene Nederlands worden gerekend, vermoed ik, al geef ik deze mening graag voor een betere. De orthodoxe vorm blijft in alle geval 'gekund': het was een soort grap waar ze nooit tegen had *gekund* (v. Ammers-Küller, De Opstandigen[4] 382); Ik heb het niet *gekund* (421). Enz.[1)]

Bij het overzien van de 'hedendaagse' verbale gebeurlijkheden heb ik de indruk, dat de participia om verschillende redenen vaster op de benen staan dan de preterita. Al zou men ook wel op feiten en feitjes kunnen wijzen, die daarmee in tegenspraak schijnen - men zie trouwens de weifelingen bij verschillende gebeurwoorden met -*ij*- en met -*ĕ*-vokalisme in ons vorig artikel - dat alles neemt niet weg, dat de participia zich taaier voordoen. De op -*en* eindigende behielden vaak die vorm, al traden bij het preteritum veranderingen op; die op -*t* (-*d*) bleven meer dan eens ongewijzigd, terwijl het preteritum dubbelvormen aannam. Dat alles is bekend, maar verdient toch nog even de revue te passeren, en voor zover dit mogelijk is nader te worden uitgewerkt.

A. Bij verba als *bakken bakte gebakken* hield het deelwoord

1) In de vert. van Karl Adam, Jesus Christus (Voorhout 1934) eindigt blz. 61 een zin van 12 regels met 'had *gekend*' i.p.v. gekund.

op -*en* zich staande, terwijl de verleden-tijdvorm genormalizeerd werd op -*te* (-*de*). Soms werd dit jonge stamvaste preteritum de enige vorm in het algemene Nederlands, soms bleef de stamwisselende vorm er naast in gebruik (XXXIV 244-246).

1^0. In de spraakleer van Talen c.s. worden (blz. 118) 15 gebeurwoorden opgesomd, die het stamwisselend preteritum prijsgaven (in het gewone spraakgebruik): *bakken, braden, brouwen, heten, lachen, laden, malen, scheiden, spannen*, (*ver*)*bannen, vouwen, wassen* [= schoon maken], *weven* en *zouten*. Dan nog *wreken* waarvan het deelwoord (*gewroken*) in stam van de infinitief verschilt.

In het Vlaams en in noordelijke streektalen is het wel eens anders; ook komt een enkel stamwisselend preteritum nog archaïsch of archaïzerend voor (bijv. *wies*). Het vlaamse *loech* maakte in het noorden carrière op papier, ook buiten de rijmen. Andere stamwisselingen hadden minder sukses: Zekere priesters.... *hieten* bij de Latinen Salii (G. Gezelle)[1)]. Hij *woef* dien blinkenden krans om uw hoofd, Hij miek u, mijn blommeke lief (dez.); Op het eene *woef* de vader als hij nog wat weven kost (H. Verriest); Poortere.... *woef*. er van 's morgens tot 's avonds (Streuvels). - Nu verkropte hij zijn nijdigheid, doch *wrook* zich eenige oogenblikken later (E. Claes); Klikspaan schreef nog: Maar Bivalva *wrook* zich. Uit ‘'n Bètoesche hutspot’ haal ik nog aan: (Hij) *loei* 't gewèèr mit de laoistok en lee aon! (23); de mangelwortels.... die ze op de kruiwaoge *loei* en thuisbroch (35). Intussen is het onze bedoeling niet, alles wat van dialekten bekend is hier te vermelden. Streektalen zijn ruim zo taai als landstalen, maar niet eeuwig!

Tegenover deze buiten de koinê nog gangbare vormen, kunnen we enige gevallen en gevalletjes stellen van een nieuw deelwoord op -*t* (-*d*), die op een enkele uitzondering na niets anders zijn dan geïsoleerde ontsporingen. Bij kinderen zijn deelwoord-normalizeringen uiteraard heel gewoon (XXXIV 244). Toen een onderwijzer op de tweede klas naar woorden vroeg die met *ge-* begonnen, kwamen in de antwoorden vooral deelwoorden los, o.a. ook *geslaan, geslaapt, gevechten, geraaid, geknijpt*. Opmerkelijk, en toch weer niet zó opmerkelijk zijn hiervan *geslaan* en *gevechten*, die volkomen met de infinitief overeenstemmen, plus *ge-*. In een

1) Vgl. *Wdb. der Ned. Taal* VI kol. 406 enz., maar vooral kol. 411 sub II.

geval als *gevield* moet het stamwoord = de 'infinitief' *vielen*[1] wel het uitgangspunt zijn geweest! Bij *gesprongt* is dat vanwege 'gesprogen' niet meer zo zeker; bij *opgestookt* (van licht) moet 'opgestoken' er debet aan zijn: de analogie volgt meer dan één weggetje. Elkeen die jonge kinderen hoort babbelen, kan hier nieuw en 'oud' materiaal aanbrengen. In de *Roman van een kleuter* (175 v.) staan de volgende gevallen chronologisch vermeld, het eerste met 2,1 als datering, het laatste met 3,0. Voor het gemak schrijf ik ze volledig: gebakt, gespuit, geword, geroept, gerijd, gevald: g e v i e l d , geloopt, gezit, geklimd, gehebd, geword, gerijd: g e r e e d , gespringt: g e s p r o n g t , *opgezoche*, o p g e s t o o k t (van licht): opgesteekt, *meegebrongen*: meegebreng (: weggebracht), (gemeten:) gemeet, gegeefd. Blz. 181 vv. werden ze besproken; wij laten ze nu voor zich zelf spreken.

We komen thans terug op de 15 verba van straks. Er is geen volwassen Nederlander, die *gelacht* nooit uit kindermond opving; in Duitsland werd het de normale vorm, juist als bij ons in een enkele streektaal. Ik citeer uit De Mölle en andere vetelsels oet Gelster deur G.A. van der Lugt: En toe had-e töt 'm *elacht* en was egaone (86); Later hew' der aans nog wal um *elachet* (165); verder: Ze bunt besteld en mien vaar hef ze *ebakt* (65). Wanneer Kloos schrijft: Gij wordt b e j u i c h t , *belacht*, bei door de Koo (Verzen I^3 189), beziet men die vorm het liefst in nauw verband met het voorafgaande 'bejuicht', al is de volgorde anders dan bij 'gebid en gesmeekt'. Zo'n zelfde analeps vertoont het volgende geval uit Van Deyssel: Die voorwaarde is, dat de door ons o n t v a n g e n , *onontleden*, gevoels-indruk van het werk sterk en zéker zij (VI 22). In mijn oude aantekeningen trof ik nog (zonder plaats van herkomst!) aan: Door de regen *gewaschte* en de zon g e b l e e k t e kiezelsteentjes - al is de eventuele proleps hier een sterker stuk dan in: En verder werd er gesust en gedreigd.... *gepassen* en g e m e t e n (De N. Gemeenschap II, bijlage: Antisemietisch? 9). Bij T. Post las ik nog: want een door den afzender niet persoonlijk *gestelden* en g e s c h r e v e n brief zou een verwrongen idee over hem kunnen geven, als dat feit niet werd ontdekt (Zoo hoort het 100). Daarentegen meende een winkelier te

1) Vormen als *blieste, liepte, gingde* zijn dan ook allerminst 'stapelvormen'; een term die meestal iets suggereert, wat niet met de taalfeiten overeenstemt, subsidiair: wat die feitelijkheden in een vals licht plaatst.

Utrecht: ‘Handel in gedroogde gerookte en *gezoute* vischwaren’, maar men mist de moed om te gaan vragen, of het hier enkel spellingparallelisme is, of wel de verbogen vorm van ‘gezout’.

Er is echter ook literair bewijsmateriaal, waaruit blijkt dat de 15 deelwoorden van straks niet over de hele linie even sterk staan: Zij hadden de *gevouwde* pantalons hoog opgeslagen (Coenen, In duisternis 127); Joris de Leeuw sprak van: *gevouwde* handen; het Limb. Dagblad (31 XII '29) schreef: Rotatiepersen die in een uur meer dan honderdduizend *gevouwde* bladen kunnen uitwerpen[1)]. In hetzelfde artikel kwam ook aan slag: In Eindhoven stonden kellners klaar met b e l e g e n broodjes en geurige mokka (De heren waren uit geweest!). - Van Deyssel geeft er door hoofdletters nog meer cachet aan: Schoone Dekoraties.... voor hunne Bewondering *uit-gespand* (VI 76). Maar toen hij schreef: Men zag de jongens-hoopjes allen zitten, als rare gewassen van *geweefd* goed (V 137), kon hij zich al op parallellen beroepen. P. Kasteel schreef later: Zijn taal is *doorweefd* van Oud-Testamentische beeldspraak.

2^0. Er zijn ook 'n 15 gevallen aan te wijzen, waarin naast één deelwoord op *-en* twee preterita gelijkelijk op dreef zijn; al moet men dit niet al te mathematisch opvatten, en vooral niet menen, alsof elke landsman die doubletten afwisselend gebruikt. Gelijk bijna vanzelf spreekt, zal de primaire (archaïsche) vorm meestal tot een andere taalsfeer behoren dan de jongere (genormalizeerde). Ik sta er niet voor in, dat alle grammatika's en alle woordenboeken[2)] alles wat nu volgt door hun gezag bekrachtigen. Ik houd me aan het alfabet: **borst: barstte* (*berstte*), *borg: berdge*, (*blies: blaasde*), *groef: graafde, kweet: kwijtte, molk: melkte, mat: meette, meed: mijdde, *ried: raadde, *schoor: scheerde* (= glad maken), **stiet: stootte, schee uit: scheidde uit, voer: vaarde, wies: waste* (= groeien), *zwoor: zweerde, zwoer: zweerde*.

1) Querido zorgde tot op zekere hoogte voor een pendant: maar ge ziet óók het symbool Elckerlyk, waarin.... een allegoriseerende levensles, u in schoone simpelheid wordt *ontvouwen* (Muziek 21), w a n t Koenen-Endepols reserveert die vorm voor de betekenis ‘los vouwen, ontplooien’, en vereist *ontvouwd* als het woord de zin heeft van ‘uitleggen, verklaren’. Ik blijf daar liever buiten!

2) Een * wil zeggen, dat Koenen-Endepols in zijn 19de druk het doublet vermeldt, met of zonder enige reserve.

Deze doubletten zijn nog min of meer in gebruik, mits men dit ruim weet op te vatten. Al is *blaasde* in het noorden dialektisch niet onbekend, het is toch vooral Vlaams. Felix Timmermans, Edward Vermeulen e.a. gebruiken het geregeld, zó en in samenstellingen. Zo schrijft de eerste bijv.: De wind *blaasde* door hun pij (De harp 146), maar even verder: Broer Leo bukte zijn eigen dieper voor den wind, die hem de sneeuw met handsvollen in zijn gezicht *blies* (147). - Ook *vaarde* komt men bij de zuidnederlandse schrijvers geregeld tegen, maar toch ook bij noordnederlandse o.a. bij Gorter: waar.... de scharen *vaarden* van de hemelingen (Mei[5] 98); Van Deyssel: Daar was een schip, dat alleen *vaarde* op die zee (IV 83); A.v. der Leeuw: en zacht deinde ik op en neder, of ik in een bootje *vaarde* over de wijde zee (Kinderland 75). Enz. De voorzitter *vaarde* ingevolge hiervan streng *uit* tegen Becker (Msb. 27 VI '38).

Twee van de genoemde verba hadden we ook voor afdeling C kunnen reserveren nl. *mijden* en *uitscheiden*, daar ze ook twee participia hebben, zij het in beperkt gebruik. Ik citeer nog uit Het Groen Hout (I 178):

> Men m e e d het bosch daarna een tijd
> misschien een jaar of tien en toen
> vergat men, waarom steeds *gemijd*
> dit donker woud....

We kwamen die normalizering ook buiten het rijm tegen, en wel in De Roos van Dekama: Sedert heb ik de liefde *gemijd* (I 245), wat in overeenstemming is met de opmerking van het *Wdb. der Ned. Taal* IX kol. 702: ‘vroeger ook dikwijls zwak vervoegd’. - Wat het andere verbum betreft zij opgemerkt, dat niet alleen de imperatief *schei uit*, maar ook *hij schee uit*, toen hij *uitschee* nooit met de dentaal voorkomen. De vaste afwezigheid daarvan moet verband houden met de omstandigheid, dat de aanwezigheid van die slotklank tot ongewenste associaties pleegt te leiden.

B. Van de gebeurwoorden, waarbij het deelwoord op *-t* (*-d*) eindigt, hebben er ook enkele een dubbel preteritum: *durfde: dorst, jaagde: joeg, vraagde: vroeg, waaide: woei*, (*wilde: wou*). Wanneer Van Looy schrijft: verleden week, toen het zoo had *gewoeid* (Feesten[3] 219), denkt men aan ‘gevield’ van Keesje. In Jaapje[4] lezen we: toen hij de schoenmakersjongen ‘vaarwel’ had *gewoven* (223), maar dit deelwoord behoeft niet rechtstreeks en uitsluitend

naar het preteritum *woof* te zijn gemodelleerd. Het type *buigen boog gebogen* kan immers het klankvaste *wuiven* ‘ineens’ hebben aangetrokken, juist als dit bij *fluiten* gebeurde, dat ook over de ganse lijn van stamvast stamwisselend werd.

Het Vlaams kent meer van zulke gebeurwoorden. Sommige zijn overbekend, andere komen slechts sporadisch voor. Van *kloeg, bekloeg* zijn de voorbeelden legio; ze vonden ‘zelfs’ belletristische navolging in het noorden, niet enkel in verzen: Dat *kloeg*: ‘Ze hebben geenen wijn’ (M. Koenen); Des wete die ze sloeg, met die ze U *kloeg* alleen (G. Gossaert); ook in proza: of *bekloegen* zij zich over het lange wachten (Kuyle); *bekloeg* hij zich, het was omdat.... (v. Duinkerken); enz. H. de Man doet ook mee (ZP 448, G 29). Komt deze stamwisseling dan nergens in het noorden werkelijk voor? Het antwoord geeft Jan Bos voor het Hoogelands: Mevrouw Pierewiet *kloug* nog al ais over zien eetlust (Mooi volk 132).

Is *kloeg* bij zuidelijke schrijvers algemeen, *zwoei* en *droei* zijn er zeldzaam: Mijn arm *zwoei* op, mijn voet *zwoei* achter (R. de Clercq). En blijde zoo *droei* het Al bulderde en woei het (E.v. Hee); Door schoon en slecht weder Vloog 't [schuiteke] op en viel 't neder Het *dons*, en het *droei*, en het klom, en het boog (dez.). Ook Hendrik Persyn laat ‘dansen’ van stam wisselen:

> Het rekte een krekel zijn mageren hals
> En *dons* met de kobbe een blijde wals.

Er zijn nog meer van die zeldzaamheden: 't *Schol* niet veel of ze wierden door de matrozen over boord gegooid (Timmermans). Den volgenden Zondag *prak* de onderpastor in de hoogmis (Vermeulen); als mijnheere Declercq gewaar werd, hoe de zaken stonden, *prak* hij wel een ure lange - en nu.... hij moest zoo lange niet preeken (dez.). Men denkt hier uiteraard aan ‘spreken: sprak’, al moest dan ook *preken* eerst uit *prediken* ontstaan.

Tot besluit van deze afdeling herinner ik nog aan een drietal goeie bekenden: 's Nuchtens *ontwiek* hij met vliemende pijn in al zijn leden (Streuvels; elders ook: *ontwaakte*). - Daar kwam een werkmeester bij.... die hun wijs *miek* hoeveel koorn er af te doen was (dez.); als een smid, die.... de vijzen en kranen *losmick* (dez.); die voor den eersten keer den trek *meêmieken* (dez.); Een rare trio *mieken* ze *uit* (Vermeulen). Als is deze sekundaire stamwisseling in het zuiden niet minder gangbaar dan het primaire *loech*, hollandse literaire navolging is me niet bekend.

Toch zeker niet, omdat de vorm ook in Nederland dialektisch voorkomt? o.a. in Noordlimburg en Brabant: Dit *miek* de ganse parochie luisterend gelijk kinderen naar een oud en wijs verhaal (Luc van Hoek in Brab. Nostra IV 23). - Daarentegen kwam ik *viet* alleen tegen in noordelijke dialektteksten, bij de dialektizerende De Man: En hij *viet* een sigaar en vrat 'm zoowat op (MT 79; SM 123 bis); maar vooral bij A. Coolen: DL 104, P 117, SV 234 bis, 235; Kinderen van ons volk 13, 126; DR 342 *aanviet*; De goede moordenaar[3] 49 *afvieten*. Enz. We moeten ons beperken, daar we nog zeer beknopt moeten spreken over gebeurwoorden, waarvan niet enkel het preteritum maar ook het deelwoord een dubbel stel vormen heeft.

C. Het aantal verba dat tegelijk volledig klankvast en volledig stamwisselend is, wordt groter of kleiner naar gelang men een andere maatstaf aanlegt. We merkten sub A 2^0 bij *mijden* en *uitscheiden* reeds op, dat deze twee feitelijk hier thuishoorden. Het is maar welke frekwentie wordt vereist om van gangbaar te mogen spreken, en hoe men de maatschappelijke milieus beoordeelt, waar een vorm in gebruik is. Meermalen staan de doubletten onmiskenbaar vast:

breien	:	*breide bree*	:	*gebreid gebreeën*
vrijen	:	*vrijde vree*	:	*gevrijd gevreeën*
erven	:	*erfde orf*	:	*geërfd georven*
merken	:	*merkte mork*	:	*gemerkt gemorken*
kwellen	:	*kwelde kwol*	:	*gekweld gekwollen*
rekken	:	*rekte rok*	:	*gerekt gerokken*.

Maar, nu eens zullen niet beide stellen zich op hetzelfde taalniveau bevinden, dan weer zal de ene vorm wel in een streektaal of in het zuiden geheel op peil zijn, maar in de koinê niet als volwaardig gelden - nog weer afgezien van de al of niet voldoende frekwentie: ze *plok* de vrucht (W. Moens); Toen ze in den herfst veel appels *plok* van den dubbelden bellefleur (De Man G 152); Sophie komt binnen met een *geplukken* kieken voor morgen in de soep. - 'Is het goed *geplukt*, menheer de Pastoor?' (Timmermans, De Pastoor uit d. bl. Wijngaerdt[5] 119).

Er kan zelfs opzettelijkheid in het spel zijn, zoals bij het studentikoos *foof gefoven*, en niemand kan dan voorspellen, wat het verdere lot zal worden van zo'n speels begin. Meer dan eens hoorde ik, ook wel op de vraag *snappez-vous*, het antwoord geven: ik heb het *gesnopen*. Een ander maal was: 'ik ben er vast van

overtogen' grappig bedoeld, In onderwijskringen kan zo iets tot de groeptaal gaan behoren; en mogelijk daarna dan verder woekeren, juist als *foof* dat deed, ook in transitieve zin: Dien middag *foof ik mezelf*.... op een portie rijst met boter (Ada Gerlo); [daar] heeft Pa *ons* op wijn en ijs *gefoven* (Top Naeff).

Zoals vanzelf spreekt is bij homoniemen, één klankvast, één stamwisselend, die hele of halve dubbelheid slechts schijn: *bakken, brouwen, heten, krijgen, lijken, malen, plegen*[1)], *scheppen, wassen* (3 ×). Wel kan homonymiteit tot verwarring leiden, zoals we vroeger reeds opmerkten (vgl. vooral *scheren*). Er kunnen zich ook 'verwikkelingen' voordoen. Want al was *prijzen prees geprezen* oorspronkelijk stamvast, *prijzen prijsde geprijsd* is niettemin een homoniem, en wel een jonger denominatief bij 'prijs' (Van Haeringen, Supplement 132). Van *snuiven snuifde gesnuifd* (= snuiftabak gebruiken) is evenwel denominatieve oorsprong niet te bewijzen, al zou men dat graag willen. Het feit dat er geen scherpe grens ligt tussen het stamvaste gebruik en het stamwisselende *snoof gesnoven* (= adem ophalen), kan men echter niet als een argument contra laten gelden: wie tabak heeft *gesnoven* (v. Duinkerken, Verscheurde Christenh. 91). Evenmin zou het per se een argumentum pro zijn d.w.z. vóór een denominatief *snuiven* pleiten, wanneer het stamvaste stel en het stamwisselende s e m a n t i s c h scherp gescheiden waren - zoals dat bijv. vrij aardig het geval is bij het intransitieve *pluisde gepluisd* tegenover het transitieve *ploos geplozen*, terwijl homonymiteit hier zeker uitgesloten is. Hetzelfde geldt van het oorspronkelijk 'zwakke' *stijven*, waarvan de stamwisselende vormen *steef gesteven* (= met stijfsel bewerken) en de stamvaste *stijfde gestijfd* (= versterken) officieel niet 'mogen' dooreenlopen.

We laten verder aan de lezer over, zich te vergewissen hoe het precies gesteld is met de dubbele vervoeging van **grijnen, kerven, *kluiven, *krijsen, *kruien, *scheren* (= spannen), **schrikken: *verschrikken, *schuilen: verschuilen, spugen, zwelgen*. De dubbelheid van **leggen* en **zeggen* is van een andere orde.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

1) Gezelle schreef nog: Hij *plag* te zeggen; Wij warender vereend zoo wij te voren *plagen*; wordt.... schier elken dag *geplogen*.

Kroniek en kritiek.

De naamvals-n bij namen van mannelijke personen en dieren is onaanvaardbaar èn op wetenschappelijke èn op paedagogische gronden.

Met deze titel verscheen onlangs een beknopte brochure van C.G.N. de Vooys (Purmerend - J. Muusses - 1941), die op ruime schaal verspreid werd. Op de inhoud, voor het belangrijkste deel aan deze zelfde rubriek van ons tijdschrift ontleend, behoeven wij hier niet terug te komen. Alleen willen wij onze verwondering uitspreken dat nog zo vele taalkundigen, hoewel met ons overtuigd van de juistheid van deze stelling, ook in eigen schrijfpraktijk gedwee de regel toepassen, die zij in hun onderwijspraktijk genoodzaakt zijn te volgen. Daarvoor bestaat m.i. geen enkele reden. Men neemt wel aan, dat die 'seksuele'-n vanzelf en geleidelijk zal verdwijnen, maar dat zal een lange lijdensgeschiedenis zijn, als de tegenstanders niet metterdaad de afschaffing bevorderen door er geen gezag aan te verlenen. Elke *spelling*-vereenvoudiging moet op een compromis berusten; voor een nieuwe 'regeling' van het taalkundig geslacht ontbreekt elke grondslag. Levendig herinner ik mij nog een uitspraak van wijlen Prof. J.H. Kern: voor elk aannemelijk compromis in zake spelling zou ik te vinden zijn, maar de naamvals-n schrijf ik nooit meer. Wij zouden de bovenbedoelde 'meegaanden' de vraag willen stellen: indien eens besloten werd, een willekeurige nieuwe geslachtslijst (b.v. die van Kluyver-Muller, of van Van Ginneken) officieel in te voeren, zoudt u dan voortaan bij elke brief, bij elk geschrift, ijverig gaan naslaan of u soms 'taalfouten' maakt door van die lijst of van de daarmee overeenkomende voornaamwoordelijke aanduiding af te wijken? Mij dunkt dat het antwoord van de meesten ontkennend zou luiden. De overwinning van de vereenvoudigde spelling is voor het grootste deel te danken aan de vasthoudendheid van de vereenvoudigers-met-de-daad. Laat dan ook in de strijd tegen de seksuele-n de leuze gelden: Leringen wekken, maar voorbeelden trekken!

C.D.V.

Boekbeoordelingen.

W. Kramer: *Grondlijnen voor een methodiek en didactiek van het voortgezet moedertaal-onderwijs* (Wolters, Groningen - Batavia, 1941), f 1,55*.

Wie de verschillende werkjes van Kramer over stijlstudie en literatuur kent, grijpt vol spanning naar deze nieuwe publikatie; die dan - zeer ten onrechte - wel eens meer naar het verwachte dan naar het gebodene kan beoordeeld worden.

De schrijver begint met de verklaring, dat de methodiek en didaktiek van het onderwijs in onze moedertaal ‘nog steeds in een overgangsstadium’ verkeert. Maar, zou dìt niet het meest vernietigende vonnis van dat onderwijs zijn, wanneer men moest verklaren dat een toestand van volkomen rust en tevredenheid was ingetreden? Een docent, die het niet elk volgend jaar beter, dus anders wil doen dan in het voorafgaande, is niet meer in konditie. En toch moeten er zulke docenten bestaan, getuige de almaar aftrek vindende prulboekjes, waarvan het nieuwe ten hoogste daarin bestaat, dat ze onder een andere vlag gaan varen met een beetje anders lopende indeling - en natuurlijk andere voorbeelden.

Dit gevestigde is veel erger dan dat het ‘streven naar vernieuwing een internationaal verschijnsel [is], als gevolg van de nieuwe, psychologische taalbeschouwing’ (3) - al moet men zich toch ook vooral niet door het gebruik van wat geleerde en gewichtige termen laten verschalken, terwijl vaak in dieper wezen ongeveer alles oud is en bij het oude blijft. Dat was echter niet het geval met Van den Bosch en anderen, die bij hem zonder geleerdheidsvertoon aansloten: zij gingen werkelijk langs nieuwe wegen, omdat ze van taalwaarheid uitgingen en naar taalwaarheid heenwilden. In zo'n geval lijkt mij ‘het revolutionaire streven’ (3) een kenmerking met een te onaangename bijsmaak. Maar al werd door verschillende pedagogen en taalkundigen in verschillende tijdschriften naar vernieuwing gestreefd - Kramer laat in zijn woord vooraf veel ten onrechte onvermeld - ‘nochtans heerst er in de methodiek en didactiek van ons onderwijs nog veel verwarring en onzekerheid’ (3). Men zou ook kunnen zeggen, dat er te veel zekerheid heerst. Als men de prachtig geordende taalperkjes in taal- en stijlboekjes bekijkt, en de

rustige onveranderlijke indeling van grammatika's, die (behoudens de voorbeelden) precies eender doen als hun talrijke voorgangers, is zeker niet het meest treffende woord gevonden als men van verwarring gaat spreken. Voeg daar nog de inzichten bij, die er bij docenten van andere levende en dode talen plegen te overheersen, en men moet wel tot de konklusie komen, dat dat ‘revolutionaire optreden’ geen geweldige omwentelingen ten gevolge heeft gehad.

De kwaal zit dieper dan in enige didaktische methode: ons moedertaalonderwijs is voor een groot deel verleugend. Of iemand die verleugening een halve eeuw vroeger of later wil laten beginnen, doet hier weinig meer ter zake; zolang men echter doorgaat met een grammatisch systeem te onderwijzen, dat lijnrecht tegen het nederlandse taalstelsel ingaat, kan geen enkele werkwijze tot een bevredigend resultaat leiden. Kramer wil de t a a l w a a r n e m i n g terecht in het middelpunt plaatsen, ‘de taalwaarneming die moet leiden tot een bewustmaking en verrijking van de taal als persoonlijk begrips- en uitdrukkingsmiddel’ (4); zolang evenwel dat waargenomene dat als model wil gelden, niet volkomen met de eigen aard van ons Nederlands strookt, is niet alles wat al waarnemende wordt binnengehaald winst.

Ik ben overtuigd hiermee niets gezegd te hebben, wat de auteur niet zal onderschrijven; ik legde er alleen nogmaals de nadruk op, omdat dit naar mijn oordeel in deze Grondlijnen niet voldoende gebeurde. Toch was het derde hoofdstuk: ‘Het Nederlands en de vreemde talen’ daarvoor de aangewezen plaats geweest. Dat ‘tweetaligheid op jeugdige leeftijd betekent: vertraging en storing in de geestelijke ontwikkeling van het kind’ (22), wordt helaas maar al te veel vergeten, ook door onderwijzers, de pedagogen bij uitnemendheid! Zij toch hebben op de kweekschool alles over opvoedkunde ‘gehad’; en zijn er niettemin graag voor te vinden - buiten de schooluren om, want ze zouden niet graag tegen de wet zondigen - voor te vinden om hummelkes van de lagere school vanwege het voortgezet onderwijs, alvast in het Frans vooruit te brengen. Toch zijn zelfs op ‘12-, 13-jarige leeftijd.... het taaldenken en de taalbeheersing bij onze leerlingen nog te wankel, dan dat ze niet in hun normale ontwikkeling geschaad zouden worden onder de druk van twee of meer zeer uiteenlopende taalsystemen’ (22), waarbij uiteraard het moedertaalonderwijs steeds het ergste kind van de rekening wordt (Zie ‘*Onze Stiefmoedertaal*’ in *Ons Eigen Blad* XXV, 1937, blz. 260-270). Wie

kennis neemt van de slotsom, waartoe mijn betoog in de akademische voordracht '*Ongaaf Nederlands*'[1] kwam, kent ook mijn antwoord op de vraag die Kramer liet volgen (23): 'Ligt hier niet de oorzaak, dat barbarismen van allerlei aard zo gemakkelijk indringen in ons taalgebruik en in 't bizonder de germanismen het Nederlands onrustbarend doorwoekeren? Er is geen krachtig taalbesef en daardoor geen gevoelig taalgeweten gevormd, dat bewust leeft in het eigen idioom en het wezensvreemde beslist afwijst'. Ja, de tweetaligheid in Nederland, nl. het levende gesproken Nederlands en het kunstmatige geschreven pseudo-Nederlands is een blijvende belemmering voor de vorming van een zuiver taalgevoel. - Het heeft me verwonderd, dat de schrijver bij dit kapittel geen melding maakte van S. Rombouts, *Waarheen met ons vreemde-talenonderwijs* (Tilburg 1937), al komt dat ontbreken niet in botsing met schrijvers opmerkelijke voorliefde voor buitenlandse literatuuropgave. Toch zijn er ook genoeg nederlandse publikaties te noemen, al hadden deze dikwijls speciaal het lager onderwijs op het oog, waaruit aanstaande taaldocenten een en ander konden leren.

De beginhoofdstukken over de betekenis en de kern van het moedertaalonderwijs dragen een min of meer theoretisch karakter; het is een voorlopige terreinverkenning. Pas in het 4de hoofdstuk worden de 'Grondbeginselen van een gezonde didactiek' uitvoerig aan de orde gesteld. Kramer's grondgedachte hierbij vinder we in § 11 geformuleerd: 'Ons onderwijs moet zich meer richten op een *kunnen* dan op een *kennen*' (28), een tegenstelling - als men daar tenminste van mag spreken - die tot op zekere hoogte tot uitdrukking komt in het uitsluitend op de praktijk gerichte 6de hoofdstuk: 'De vorming van het uitdrukkingsvermogen', en in het 5de: 'Taalwaarneming als aanvang en doel'. Maar de belangstellende lezer moet zelf maar nagaan, wat er allemaal onder dit laatste opschrift te vinden is.

Al kunnen we getuigen, dat in deze studie alles wat tot het taalonderwijs behoort, ordelijk en systematisch besproken werd; al worden we telkens en telkens door goede opmerkingen getroffen, als geheel laat het werkje toch een gevoel van niet-bevredigd-zijn achter. Waar dit aan ligt? Ik denk hieraan, omdat de auteur zich niet krachtig genoeg uitspreekt. Het is nog teveel een geven

1) Verschenen in de Mededeelingen der Ned. Akad. van Wetenschappen, Afd. Lett. N.R., Deel IV no. 10.

en nemen, een heen en weer dobberen tussen oud en nieuw, een niet duidelijk en kordaat konsekwent doorvoeren van een scherpgeziene, vast-gefundeerde opvatting. Al kan men ook opmerkingen maken bij details, wij zullen dat nu niet doen, omdat het tè zwevende van deze publikatie als geheel daardoor niet wordt weggenomen.

Toch zijn we Kramer zeer dankbaar, dat hij na Leest en Moormann deze Grondlijnen heeft willen trekken. Wie weet, nu hij ze gedrukt voor zich ziet, of hij zelf al niet het voornemen heeft gevormd, bij een tweede uitgave - die zeker zal volgen - die lijnen scherper te markeren. Daartoe is de praktikus Kramer zeker in staat, als hij zich in opzet en bewoording meer zal hebben losgemaakt van wat buitenlanders hem leerden. Niet dat we elke aanhaling uit den boze achten; we menen alleen dat een nederlands leerboek aan waarde kan winnen, wanneer er uitsluitend Nederlands in wordt gesproken, en vooral wanneer de auteur overal zichzelf is geworden.

Er is zelfs een en ander in de stijl van Kramer, dat te veel aan het buitenland doet denken, al kan men even goed zeggen dat menige genitief in dit geschrift het gevolg is van een te nominale manier van uitdrukken, die op haar beurt weer met een te grote abstraktheid van voorstelling samenhangt. Over afkappingen van de typen ‘geestes- en persoonlijkheidvormende kracht’ (9), ‘taalverstaan en -gebruiken’ (12) - de auteur is daar erg gul mee - heb ik het mijne in *Taal en Leven* (IV 41-51, 95-107) gezegd. Ik meende toen zelfs enig verband te moeten zien tussen deze niet geheel nederlandse hakmethode en het knauwen van losgemaakte zwakbetoonde voorzetsels d.w.z. proklitische verbindingswoordjes, zoals bijv. in ‘het vermogen, een ervaringsinhoud vorm te geven *in* of het verstaan *uit* het sociale taalteken’ (18). Intussen is al bij voorbaat toegegeven, dat over zulke stilistica verschillend zal geoordeeld worden, juist als over bepaalde semantica; alias over een bepaald woordgebruik: ‘de taal van het kind is bij uitstek aanschouwelijk *ingesteld*’ (27); ‘nuancen tussen schijnbaar *gelijkbeduidende* woorden’ (48); ‘in deze *gewetensvolle* omgang’ (70); ‘het *beluisteren* van de gesproken taal’ (33, 41, 59); ‘oefeningen in het *taalbeluisteren*’ (34); ‘de eis, dat woord en zaak elkander zo nauw mogelijk *benaderen*’ (104). - Wolters zorgde voor een prettige druk, en de korrektor liet maar een paar drukfoutjes staan.

Wij bevelen deze studie zeer aan ter bestudering: wellicht schudt ze iets wakker in ons.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

J.A. Meyers: *Taal en Leven. Een populaire uiteenzetting van enkele taalverschijnselen* (Zutphen - W.J. Thieme - 1941). (Prijs f 2,90, geb, f 3,50).

De schrijver van dit boek neemt tegenover de 'vakman' een bescheiden houding aan. Wie echter de *Aantekeningen* doorbladert, zal opmerken dat deze auteur zich degelijk voorbereid heeft; wie de onderhoudend geschreven hoofdstukken doorleest en door veel aardige voorbeelden verast wordt, zal overtuigd worden dat dit werk voortkomt uit ware belangstelling en liefde voor studie. Het is populair in de goede zin van het woord. Het dist geen half begrepen geleerdheid op, in verdunde vorm, maar spoort aan tot eigen waarneming en voortgezette studie.

De schrijver, die niet 'het hele gebied der taal' wil behandelen, geeft toe dat 'de keuze der onderwerpen willekeurig' is. Verschillende onderwerpen moesten 'wegens plaatsgebrek' achterwege blijven. Daaronder zijn zeer aktuele als: klank en schrift, geslacht in taal, de voornaamwoordelijke aanduiding, de fonologie, de dialektgeografie. Voor de Nederlandse lezer zouden die m.i. eer in aanmerking komen dan de talen van primitieve volken. Ook de rangschikking van de hoofdstukken is enigszins willekeurig: beschouwingen over Taal en denken, Taal en leven verwacht men eer in het begin dan aan het slot.

Toch blijft er genoeg belangrijks over, onderwerpen die de schrijver met voorliefde en kennis van zaken behandeld heeft, als de kindertaal, de beschouwing over het woord en de zin, de groeptalen en verscheiden andere, met heldere uiteenzetting van problemen en methoden.

In een werk waar zo veel en velerlei aangeroerd wordt, zal de kritische lezer wel eens vraagtekens plaatsen of onjuistheden opmerken. Wij bepalen ons tot enkele opmerkingen, die bij een herdruk te pas kunnen komen.

Dat 'een dialect van Holland ten slotte de algemene taal van Holland is geworden' (blz. 182; vgl. blz. 40) is niet geheel juist; evenmin dat de taal van de Statenbijbel, behalve 'enkele Vlaamse en Brabantse uitdrukkingen' Hollands was (blz. 40). Dit is trouwens in strijd met de evenmin geheel juiste versmelting van de 'regenboogkleuren', een beeld dat de schr. met instemming aanhaalt (blz. 186).

Lambert ten Kate was geen 'schoolmeester' en zijn belangrijke ontdekking is niet uitgewerkt in zijn 'Gemeenschap tussen de

Gottische Spraeke en de Nederduytsche', maar in zijn hoofdwerk, de *Aenleiding* van 1723 (blz. 61). - D. Potter's *Minnenloep* is niet in proza, maar in verzen geschreven (blz. 70). - Het citaat 'Schrijf zoals je spreekt' (blz. 189), is mij alleen bekend als hoofdregel van de *spelling* bij Siegenbeek. De wannen van 'Taal en Letteren' en hun medestanders hebben hun denkbeelden nooit in die onjuist geformuleerde 'leuze' samengevat; die is, met polemische bedoeling, door tegenstanders uitgedacht.

Bij de bespreking van primitieve talen betoogt de schrijver, dat deze in rijkdom van woorden en vormen uitmunten boven de kultuurtalen. Afgezien van de vraag of die veelheid inderdaad een voorrecht is, onderschat hij de rijkdom van de eigen taal. Voor plaatsbepaling kent hij slechts vier voorzetsels: in, op, boven, onder, maar hij vergeet de samengestelde: bovendien, bovenop, bovenaan, middenin enz. (blz. 148). Primitieve talen geven de verschillende manieren waarop men kan lopen door een apart woord weer; maar kennen wij dan niet o.a. draven, rennen, vliegen, snellen, hollen; drentelen, slenteren, sukkelen? (blz. 150).

Zowel de belangstellende leek als de aankomende student zullen dus in dit onderhoudend geschreven boek veel van hun gading vinden.

C.G.N. DE VOOYS.

***Kleine Dietse Keur*: No. 1 *De Legende van Christoffel*, ingeleid door A.J. Schneiders; No. 3 Michiel de Swaen: *De Gecroonde Leersse*, ingeleid door A.J. Schneiders; No. 4 Jeremias de Decker: *Goede Vrydagh ofte Het Lyden onzes Heeren Jesus Christus*, ingeleid door H. Godthelp (Prijs per deel f 0,95).**

A.J. Schneiders is op de aardige gedachte gekomen, de naïeve Middeleeuwse legende van *Sinte Christoffel* eens te plaatsen naast een moderne bewerking door Albert Kuyle, waarbij de lezer nog verwezen wordt naar Karel van de Woestijne's *Christophorus* (in *Janus met het dubbele voorhoofd*, 1906). De uitgegeven teksten zijn beperkt van omvang (blz. 21-33 en 35-44); ze worden voorafgegaan door een uitvoerige inleiding, en verlucht met drie reproducties. De Mnl. tekst, die voor de moderne lezer weinig moeielijkheden oplevert, is bovendien door losse aantekeningen toegelicht. Deze tekst is ontleend aan een Zwolse druk van het *Passionael* (1490), een vertaling van de *Aurea Legenda*. Uit de

Inleiding is niet op te maken dat deze tekst van Zuid-Nederlandse oorsprong is: de vertaler is dezelfde merkwaardige leek Vranke Callaert, die in de tweede helft van de veertiende eeuw bijna de gehele bijbel vertaalde, en die onlangs door Van Mierlo ontdekt is. De Saksische taalvormen komen voor rekening van de Zwolse drukker, die een Hollandse inkunabel nadrukte.

Als No. 3 van deze reeks bezorgde dezelfde uitgever de tekst van *De Gecroonde Leersse* van de Duinkerkse dichter Michiel de Swaen (1688). De inleiding brengt de lezer in kennis met deze merkwaardige, eerst laat ontdekte toneelschrijver en dichter. Het feit dat deze uitgave van zijn enige klucht bestemd is 'voor school en volkstoneel', verklaart waarschijnlijk dat nòch de grondige studie van Maurits Sabbe vermeld wordt, nòch de standaarduitgave van Dr V. Celen, waaraan de tekst ontleend is. In verband daarmee zijn ook - zonder nadere aanduiding - enige coupures gemaakt wegens langdradigheid of om redenen van kiesheid.

Onjuist is de mening dat 'De Swaen voor zijn klucht de taal gebruikt die hij van kind af in Duinkerken gehoord heeft.' Zijn alexandrijnen hebben als grondslag de Noord-Nederlandse litteraire taal, al hebben ze een duidelijk Zuid-Nederlandse inslag. Dat maakt ze voor de hedendaagse hoorder zo vlot verstaanbaar. Op de dialektische eigenaardigheden wijst Schneiders in zijn Inleiding. Daarbij had voor de niet geschoolde gebruiker nog opgemerkt kunnen worden dat *ie* een schrijfwijze is voor *je* en dat de moeielijk verklaarbare vorm *gijn = gy*, als uitroep gevolgd door een substantief, geen drukfout is, blijkens de vele herhalingen (blz. 38, 48, 49, 51, 52). Westvlaamse woorden ter wille van het rijm zijn o.a. *geslegen* (= geslagen), en *gebeuren* (= geburen, blz. 47).

De tekst is nauwkeurig afgedrukt naar Celen's grote uitgave[1)]. Doordat Celen geen taalkundige verklaring geeft, moest Schneiders de tekst zelfstandig toelichten. Daarin is hij goed geslaagd. Ongeveer alle plaatsen waar de lezer in onzekerheid

1) Ik stuitte bij het doorlezen slechts op één zinstorende fout, nl. blz. 28 r. 3 v.o., waar *wil* uitgevallen is. De afzonderlijke uitgave, eveneens door Dr V. Celen (Brussel 1925), geeft een slordige tekstafdruk met storende fouten.

zou kunnen verkeren, zijn opgehelderd[1], al past bij enkele een vraagteken[2]. Voor de lektuur en de opvoering van dit zeer speelbare stuk is deze uitgave dus aan te bevelen.

Een aantrekkelijke uitgave is ook ten deel gevallen aan Jeremias de Decker's *Goede Vrydagh*, die tot nu toe niet afzonderlijk verkrijgbaar was, en die meer bekendheid stellig verdient. Naast de tekst liet de uitgever de mooie prenten reproduceren, die naar tekeningen van Carel van Mander in koper gegraveerd zijn[3]. In de Inleiding van H. Godthelp mist men een verwijzing naar het bekende Nieuwe-Gidsartikel van K. de Raaf, die het eerherstel van De Decker bepleitte, en vooral naar het uitvoerige proefschrift van J. Karsemeyer: De dichter *Jeremias de Decker* (1934). De uitgever bepaalt zich in hoofdzaak tot een uiteenzetting van de begrippen renaissance en barok, die meer geleerd dan verhelderend is, met betrekking tot deze dichter. Het diep gevoeld meeleven met het lijden van de God-mens is m.i. meer verwant met het innig-eenvoudige geloof van de Middeleeuwse devoten dan met de barokke kunst van de zeventiende eeuw. Al kunnen prenten en schilderijen aanschouwelijke gegevens verschaft hebben, daardoor wordt De Decker nog niet tot 'een barok-mens'[4], tenzij men die term met 'gevoelsmens' gelijk zou stellen.

De tekstverklaring leverde geen ernstige moeielijkheden. De uitgever heeft de uitvoerige Aantekeningen, ook voor de eenvoudigste lezers bestemd, met zorg bewerkt.

C.G.N. DE VOOYS.

Dr. G. Stuiveling: *Jacques Perk's Mathilde-krans, naar de handschriften volledig uitgegeven*. 3 dln. (Den Haag - L.J.C. Boucher - 1941).

In een artikel van 1915[5] hebben wij reeds betoogd dat een nauwkeurige studie van Perk's eigen tekst eerst mogelijk zou

1) Slechts enkele zijn over 't hoofd gezien, als *cauwaert* en *schrepen* op blz. 18.
2) b.v. bij de verklaring van *Bij gommen* of bij Feyaert (blz. 40), een woord dat ik in geen woordenboek aantrof.
3) Ze zijn niet ondertekend Kiandere (Inl. blz. 15) maar K. Mandere, met dooreengevlochten K. en M.
4) Evenmin als Hooft een Barok-kunstenaar wordt door zijn *Geeraert van Velsen* (Inl. blz. 8).
5) *Perkstudie* in ons tijdschrift IX, 254, 298.

zijn, indien alle handschriften grondig onderzocht konden worden. Greebe klampte zich vast aan één ‘oorspronkelijke’ redaktie, Aeg. W. Timmerman trad op als kampioen voor Kloos, die zijn eigen werk van 1882 bedorven had. Mijn conclusie was destijds: ‘een derde zal hun werk, ontdaan van alle persoonlikheden, zakelik moeten samenvatten en voltooien’. Dat is nu op verdienstelijke wijze geschied door Stuiveling. In een nauwkeurig verantwoorde uitgave, typografisch uitmuntend verzorgd, heeft hij ons alle gegevens verschaft die men maar kan verlangen, en daarbij een studie geleverd, waarvan de uitkomsten m.i. overtuigend zijn. Het staat nu vast dat de oudste redaktie, die Greebe als de ‘eigenlijke’ beschouwt, onder de titel *Een ideaal*, de eerste December 1879 voltooid, en voor een uitgave bestemd[1)], de dichter weldra niet meer bevredigde, en in een tweede handschrift, omstreeks Nieuwjaar 1880 omgewerkt werd. Dit is het handschrift dat zijn vriend Kloos ter beoordeling kreeg: het is in het tweede deel van Stuiveling's uitgave, met de kanttekeningen van Kloos afgedrukt. Het moeielijkst te beoordelen is het derde handschrift (Hs. P. in deel 3), aan beide zijden beschreven, met minder sonnetten. Stuiveling houdt dit voor een ‘voorlopige samenvatting’ van de sonnetten die Perk, nà de opmerkingen van Kloos, als gerijpt beschouwde. Het zou dan dagtekenen van ongeveer Augustus 1880. Na de ontmoeting met Joanna Blancke (Nieuwjaar 1881) bleek ‘de poging om de gehele Mathildekrans te redden door er een Joanna-krans van te maken, hopeloos’. Toen sneed hij de kern er uit en publiceerde met Joanna's naam enkel zijn grotsonnetten als ‘Eene Helle- en Hemelvaart’.

Wanneer iemand het nut betwijfelt van een zo minitieuse studie van de handschriften, dan vindt hij daarop het antwoord in de derde afdeling van Stuiveling's inleiding: *De groei van Perks dichterschap* (blz. 36-48). Inderdaad zijn wij nu eerst ten volle in staat gesteld om de snelle ontwikkeling van de te jong gestorven dichter te volgen, en tevens te beoordelen, welke dienst Kloos aan zijn nagedachtenis en aan de jonge letterkundige beweging bewezen heeft, door op zijn wijze aan Perk's dichterlijke nalatenschap door een eigen compositie nieuw leven te geven.

C.G.N. DE VOOYS.

1) Uit Greebe's proefschrift kon men *Een ideaal* wel reconstrueren, maar een uitgave werd hem krachtens de auteurswet belet. Deze uitgave vindt men nu in het eerste deel van Stuiveling's uitgave.

Dr. C. de Baere: *Krachtpatsers in de Nederlandsche volkstaal. Een verzameling oudere en jongere bastaardvloeken* (Antwerpen - N.V. De Nederlandsche Boekhandel - 1940).

In mijn studie over Nederlands ‘slang’, van 1940, heb ik ‘een breed terrein waarop “slang” welig woekert’, nl. de vloeken en verwensingen, opzettelijk ter zijde gelaten. Gelijktijdig werd deze leemte aangevuld door het bovengenoemde, grondig en degelijk bewerkte boek. Dr. De Baere heeft daarin de uitkomsten neergelegd van een veeljarige studie: tal van geschriften, van het Middelnederlands tot op onze tijd, heeft hij daarvoor geraadpleegd: een uitvoerige bronnenlijst (blz. 179-187) legt daarvan getuigenis af. De schrijver meent ‘dat deze verzameling voor aanvulling vatbaar is, vooral wat de volkstaal van onze stamgenooten uit Noord-Nederland betreft.’ Volledigheid is natuurlijk nooit te bereiken, maar wij betwijfelen of er aan deze rijke verzameling veel wezenlijks toe te voegen zal zijn.

Het eerste deel (*IJdellyck en sweirt*, blz. 9-54) behandelt de houding die de geestelijke en de wereldlijke overheid in de loop der eeuwen aangenomen hebben, en de vaak gruwelijke bestraffing. Tal van interessante dokumenten vindt men daar afgedrukt.

In een tweede deel zijn de ‘Vloeken met een balk in hun wapenschild’, systematisch ingedeeld, grotendeels met bronvermelding, opgesomd: eerst, als grootste rubriek: een beroep op de hogere goddelijke macht (God, Jezus, de sacramenten), dan een beroep op de vijandige machten (de elementen, de duivel) en ten slotte het zweren ‘bi der creaturen’. Eindeloos zijn de opzettelijk-eufemistische, grappig-bedoelde of onwillekeurige vervormingen, waarbij de verklaring vaak onoverkomelijke moeilijkheden biedt. Daarbij toont de schrijver grondige kennis en voorzichtige kritiek. Hij is te bescheiden als hij zijn werk ‘een nederige bijdrage’ noemt. Dit onderdeel van de onfatsoenlijke taal, volgens de auteur vol ‘schilderachtige elementen’ is hier inderdaad afdoende behandeld.

C.G.N. DE VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

In memoriam. *De Nieuwe Taalgids* betreurt het overlijden van twee trouwe medewerkers: Prof. Dr. N. van Wijk, die gedurende 35 jaren ons zijn gewaardeerde steun verleende, en van Prof. Dr. D.C. Hesseling, die van de eerste tot de zeventiende jaargang ons zijn degelijke en originele bijdragen schonk.

In een onlangs verschenen *Festschrift Hans Vollmer* (Potsdam - 1941) schreef C.C. de Bruin een bijdrage, getiteld *Das mittelniederländische Epistolarium in Leningrad und die verwandten Handschriften*, waarin hij aantoont dat een belangrijke groep handschriften, ook met Duitse teksten, teruggaan op een Westvlaamse redaktie uit de eerste helft van de 14de eeuw. Het bekende Amsterdamse handschrift van 1348 blijkt niet de oorspronkelijkste tekst te bevatten.

Bronnen van Coornhert.

In een proefschrift over *Orbis artium en Renaissance*, waarop G. Kuiper aan de Vrije Universiteit promoveerde (24 Juni 1941), worden twee zestiende-eeuwse humanisten uitvoerig behandeld: Cornelius Valerius en Sebastianus Foxius Morzillus, waarna in een derde hoofdstuk aangetoond wordt dat hun beider ethieken bronnen geweest zijn voor Coornhert's *Wellevenskunste*.

Volkspoëzie en kunstlied.

Wij ontvingen een belangrijk werk van Albert Helman: *De Put der Zuchten. Oude en nieuwe Spaanse dichtkunst* (Arnhem - Van Loghum Slaterus N.V. - 1941), waarop wij gaarne de aandacht van onze lezers vestigen, al komt het door de stof niet voor een uitvoerige bespreking in dit tijdschrift in aanmerking. Het bevat een keuze van 150 gedichten in Nederlandse vertaling, naast het origineel, en toont het nauwe verband tussen de rijke Spaanse volkspoëzie en de moderne dichtkunst. Interessant is de uitvoerige algemene inleiding met beschouwingen over de oorsprong der Spaanse verstechniek, structuur en rijm en vaste vormen. In de Aantekeningen en toelichtingen wordt op een enkele plaats (blz. 276) ook een parallel getrokken met onze Mnl. lyriek. De studie van de volkskunst en de daarvan uitgaande invloed is door het werk ongetwijfeld verrijkt.

Thomas a Kempis of Geert Grote?

Onvermoeid zet Jac. van Ginneken zijn Imitatio-studie voort. In de *Verhandelingen der Ned. Akademie van Wetenschappen* (Amsterdam 1941) verscheen een uitgave van *Trois textes pré-Kempistes du second livre de l'Imitation*, aansluitend bij de vroeger gepubliceerde drie teksten van het eerste boek. In een uitvoerige historische inleiding (blz. 1-32) betoogt de schrijver opnieuw met scherpzinnige argumenten dat Thomas a Kempis niet de auteur van het beroemde werk geweest kan zijn, maar dat Geert

Grote daarvoor het meest in aanmerking komt. De drie gepubliceerde teksten geven z.i. een oudere en betere redaktie dan de autograaf van Thomas.

Ongaaf Nederlands.

In de *Mededeelingen* van dezelfde Akademie (Nieuwe reeks, deel 4 No. 10. Amsterdam - 1941 - Noord-Hollandsche U.M. Prijs f 1,75) publiceerde Gerlach Royen een studie over dit onderwerp. Na een beknopte bespreking van Gallicismen, handelt hij zeer uitvoerig over Germanismen en de oorzaken daarvan, o.a. de 'gedrongen synthetische zegging'. Die is ook van betekenis in tal van 'suffiksale gevallen' (blz. 18-46) en niet minder bij samenstellingen (blz. 46-66). In de derde afdeling, over Anglicismen (blz. 66-98), komt ook nog allerlei ander 'ongaaf Nederlands' ter sprake, vooral 'buitenissigheden' in zogenaamde letterkundige taal. In een Besluit wijst de schr. er nog eens op, dat ook het overvloedig gebruik van schrijftaal-fleksie op germanistische invloed wijst: 'ik heb de overtuiging, dat het schools aankweken en opzettelijk nabootsen van zulke synthetische syntagmen over het algemeen niet bevorderlijk is voor het vormen van een fijngestemd taalgevoel' (blz. 104). Immers, 'een zo zuiver mogelijk gevormd taalgevoel is de beste prophylaxe tegen alles, wat men *onnederlands* dient te noemen.' Wij bevelen deze leerzame verhandeling, met een rijk materiaal toegelicht, ter overweging bij onze lezers aan.

'Goed gezegd zo!' Dagelijkse misdrijven tegenover onze taal, aan het licht gebracht en gehekeld door J.C. van Wageningen (Amsterdam - Van Holkema en Warendorf N.V. - 1941 - Prijs f 2,25, geb. f 3,25).

Even sensationeel als de titel is de samenstelling van dit boek, met grappige tekeningen geïllustreerd, en van raadselachtige opschriften bij elk hoofdstuk voorzien. De schrijver is een geestverwant van Charivarius, maar in plaats van de aforistische vorm kiest hij de causerie, om de lezer vooral niet door schoolmeesterachtig optreden af te schrikken. Een rijke verzameling stijlfouten heeft hij tot zijn beschikking: verkeerde constructies, onlogische zinnen, contaminaties, pleonasmen, barbarismen, verkeerde woordkeuze enz. De schrijver toont goede smaak, hoedt zich meestal voor overdrijving (o.a. in de bestrijding van vreemde woorden en germanismen) en geeft met gezond verstand menige nuttige

les aan slordige en onbeholpen taalgebruikers. De taalkundige lezer zal hier en daar bezwaar voelen opkomen tegen staaltjes van ‘grammaire raisonnée’, b.v. de redenering dat een dubbele ontkenning een bevestiging is (blz. 88), dat *om te* een doel moet aanduiden (blz. 125), of tegen kunstmatige onderscheidingen als tussen *maar* en *doch* (blz. 173). Ernstiger is het bezwaar, dat de schr. het goed recht van familiaar-beschaafd-gesproken Nederlands schijnt te ontkennen, wanneer hij termen als ‘ongeoorloofd’, ‘lelijk’, ‘afschuwelijk’ gebruikt, in gevallen als de dubbele ontkenning en constructies als *hoe of, om te, de man zijn jas*. Het is begrijpelijk dat hij die in verzorgd-geschreven taal afkeurt, maar hij gaat te ver als bij de lezer de mening gewekt zou worden dat dit alles ‘taalfouten’ zouden zijn, een beschaafd spreker onwaardig. Intussen is er zoveel goeds in dit boek, dat wij vertrouwen dat het in de brede lezerskring waarvoor het bestemd is, een verzorgd taalgebruik zal kunnen bevorderen.

Een nieuwe Theophilus-uitgave.

Ter vervanging van Verdam's critische uitgave (1882) bezorgde Prof. J. van Mierlo een nieuwe bewerking van de tekst, uitvoerig ingeleid (94 blz.), en van verklarende aantekeningen voorzien. Het gehele werk werd opgenomen in de *Verslagen en Mededeelingen* van de Kon. Vlaamsche Academie (Jan. 1941) (Gent - N.V. Drukkerij Erasmus). De vraag wie de dichter van Theophilus geweest is, blijft onbeantwoord. De onderstelling dat het Martijn van Torhout geweest zou zijn, liet Van Mierlo varen, maar hij houdt hem wel voor een Westvlaamse streekgenoot en tijdgenoot, want op verschillende gronden, ontleend aan stijl en inhoud, plaatst hij het gedicht liever in de 13de dan in de 14de eeuw. In de tekstcritiek is Van Mierlo veel behoudender dan Verdam. Men zal zich herinneren dat deze een groot deel van de tekst als onecht wilde uitschakelen: Daartegenover betoogt Van Mierlo dat er zeer weinig geïnterpoleerd is. Een dorde hoofdstuk handelt over *De Middelnederlandsche bewerking*: de bronnen, het gebruik van de dialoog en de psychologische verdieping, waarin de grote verdienste van het werk bestaat. In tegenstelling met Karl Plenzat (*Die Theophiluslegende in den Dichtungen des Mittelalters*, Berlin, 1926), die weinig ingenomen is met de Mnl. bewerking, komt Van Mierlo tot de konklusie dat ‘onze Theophilus misschien de beste bewerking der legende in moderne talen is’. De nauwkeurig ver-

antwoorde tekst wordt, behalve in voetnoten, nog door enkele bredere *Aantekeningen* (blz. 158-169) vergezeld.

Woordenlijst bij de Régestes de la cité de Liège.

Bij de vier delen met teksten, die een gebied bestrijken van West-Vlaanderen tot Nürnberg, gaf Prof. René Verdeyen een uitvoerig *Glossaire philologique des textes germaniques*, dat 89 blz. in twee kolommen beslaat.

J.F. Oltmans: De Schaapherder, een verhaal uit de Utrechtse oorlog.

In de reeks Dietse Letteren (Amsterdam - J.M. Meulenhoff) verscheen onlangs een verkorte uitgave van deze bekende roman, in moderne spelling, met een beknopt *Nawoord* van Dr. P.H. Schröder.

Grieksche en Latijnsche voorzetsels in vreemde woorden.

Van dit boekje, door Dr. J.A. Broers, in 1921 te Soerabaja verschenen, ontvingen wij een nieuwe druk (Amersfoort - P. Dz. Veen - 1941) ‘ten gebruike bij het M.O.’ Wij betwijfelen of deze etymologische verklaringen verhelderend werken zullen voor leerlingen die geen Grieks of Latijn kennen.

Uit de tijdschriften. (Juli-Augustus).

De Gids. Aug. Onder de *Boekbeoordelingen* wijst Anton van Duinkerken op de onlangs uitgekomen *Geschiedenis van de Doopsgezinden in Nederland*, door W.J. Kühler, die ook voor de studie van Vondel's geloofsleven van belang is.

De Nieuwe Gids. Juli. Een aanvulling van de *Gedenkschriften* van Lod. van Deyssel gaat over Amsterdam 1880-1886. - Alfred A. Haighton schrijft zeer uitvoerig over Jan de Hartog's *Hollands Glorie* onder het opschrift *Hollands litteraire glorie*.

Aug. J. Kloos-Reyneke van Stuwe herdenkt de dichteres Hélène Swarth. - George Kettmann (*Over critiek, een dichtbundel of een veilingcatalogus*) noemt het jongste werk van Beversluis, *Ons aller eigen*, ‘verschrikkelijke rijmelarij’. - Alfred A. Haighton (*Multatuli zonder masker*) schrijft een uitvoerige

aanbeveling van Annette Douwes Dekker's boek over *Multatuli en zijn gezin*.

De Stem. Juli-Aug. D.T. Spronk wijdt onder het opschrift *Tijdgenoten* een studie aan *S. Vestdijk*: in het biezonder beschouwt hij Meneer Vissers Hellevaart, als het meesterwerk van deze vruchtbare auteur. In het *Critisch Bulletin* beoordeelt Anthonie Donker twee bundels *Nederlandsche Poëzie*, nl. *Parken en Woestijnen* van M. Vasalis en *Het zanduur van de dood* van Bertus Aafjes.

Groot-Nederland. Juli. F.W. van Heerikhuizen publiceert een studie over *M. Mok als lyrisch en episch dichter*. In de rubriek Nederlandsch Proza beoordeelt Gerard van Eckeren C.C.S. Crone's *Muziek over het Water* en A. Marja's *Snippers op de Rivier* De rubriek *Nederlandsche Poëzie* van D.A.M. Binnendijk vraagt aandacht voor de *Gedichten* van de achttiende-eeuwse dichter Anthony van der Woordt. - A. Marja geeft *Aantekeningen over Poëzie*.

Aug. In de rubriek *Nederlandsch Proza* beoordeelt Gerard van Eckeren het jongste werk van Anton van Duinkerken, getiteld *Legende van den Tijd*. - Johan van der Woude geeft *Kritische aantekeningen over proza*.

Stemmen des tijds. Juni-Juli. D. van der Stolp schrijft over *Het eerste en het laatste werk van Hendrika Kuyper-Van Oordt*. - C. Tazelaar (*Beteekenisvolle voortzetting*) prijst het tweede deel van J. van Mierlo's *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden*. - De *Kroniek der verskunst* door H. van der Leek is gewijd aan gedichten van R. Steinmetz, H. de Bruin en J.W.F. Werumeus Buning.

Roeping. Juli. In de rubriek *Boekbespreking* beoordeelt G. Knuvelder de *Philosophie van de kunst*, door Edg. de Bruyne.

Dietsche Warande en Belfort. Juli. In de *Kroniek der Poëzie* beoordeelt P.G. Buckinx *Vlaamsche oorlogspoëzie* van M. Rutten, P. de Vree en M. Coole, van wie alleen de laatste geprezen wordt.

Studiën. Katholick Cultureel Tijdschrift. Juli. Pierre van Valkenhoff (*Vlaanderen in de spiegel der religieuze lyriek*) beoordeelt de bloemlezing *Moderne Vlaamsche religieuze Lyriek*, bijeengebracht door Prof. Dr. Paul Sobry, A.J.D. van Oosten en Jan H. Eekhout.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie.

Nov.-Dec. 1940. A. Carnoy bespreekt *Plaatsnamen met -ingem en -egem uit gewone naamwoorden afgeleid*. - Fl. Prins geeft *Historische toelichtingen bij den Taalschat der Kempische Cijnsboeken*. Verder bevat dit nummer zeer uitvoerige verslagen over het prijsantwoord: *Peter Benoit en zijn werk*, dat bekroond is en na besnoeiing gedrukt zal worden. - In de Decembervergadering sprak F. de Pillecyn over *Hugo Verriest* en deed Frank Baur een korte mededeeling over *Jacob Vilt's Anagram*.

Febr. J. van Mierlo wijst op *Een Geestelijk Lied uit de XIIIe Eeuw*, nl. *Van Onser Vrouwen ene bedinghe*, waarvan een oud fragment in het Oudenaardse handschrift voorkomt, en een volledige, deels bedorven tekst in het Hulthemse handschrift. - Frank Baur (*Gezelliana* II) publiceert enige gedichten, door Gezelle uit het Duits vertaald of naar Duitse tekst bewerkt.

Maart. Willem van Eeghem geeft enige *Bibliographica* (I-IV), o.a. een interessante vondst: de rederijker Jacob de Mol, die het spel van *Eneas en Dido* dichtte, blijkt niemand anders te zijn dan de factor van de Antwerpse Goudbloem: Cornelis van Ghistele. De voornaam Jacob berust op fantasie. De schr. tracht aannemelijk te maken dat ook het vierde spel in de bekende Handel van Amoureusheyt, nl. *Van Hero en Leander*; in Mei 1552 (of 1553) door Cornelis van Ghistele geschreven is.

Tijdschrift voor Taal en Letteren. XXIX, afl. 2. W. Dols publiceert de tekst van het vroeger door hem besproken *Oostmiddelnederlandsch Passieverhaal*. - Jos. J. Gielen wijst op *Politieke hekeldichten van Le Francq van Berkhey* als *navolgingen van Vondel*. - M. Heijer O.F.M. verzamelde uit Maastrichtse en Brabantse archivalia *Iets over Middeleewws toneel*, nl. aanwijzing van geestelijke spelen, o.a. door scholieren opgevoerd in het begin van de zestiende eeuw. - Jos. J. Gielen beoordeelt Van Mierlo's *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, G. Stuiveling's uitgave van *De briefwisseling Vosmaer-Kloos* en de biografie van *Slauerhoff* door Constant van Wessem.

Levende Talen. Juni. R.W. Zandvoort publiceert de uitkomsten van een enquête *Over de kennis der moderne talen bij studenten*. - Een uitvoerige letterkundige studie van J.A. Rispens, getiteld *Kristal tegen Kruis*, is geschreven ‘naar aanleiding van A. Roland Holst's bundel *Onderweg*’. - W. Menso-

nides levert een ‘bijdrage tot Bilderdijks eerherstel’ door een onderzoek van *Vergelijkbaar toetsingsmateriaal*, nl. de vertaling van Ovidius' Metamorphoses door Vondel en door Bilderdijk, waarnaast ook een prozavertaling vergeleken wordt, die de auteur ten onrechte op naam van Hooft stelt. - G.W. Wolthuis beoordeelt A.J. de Jong's uitgave van Vondel's *Jeptha*; A.J. de Jong beoordeelt Van Mierlo's *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden*.

Onze Taaltuin. Juli. Jac. van Ginneken beoordeelt *De tweede aflevering van onzen Nederlandschen taalatlas*, waarbij alle kaarten achtereenvolgens uitvoerig besproken worden.

Aug. Bern. Haazevoet bestudeerde *De ‘beeldende kunst’ van F. Timmermans uit ‘De Harp van St. Franciscus’* en *‘Boerenpsalm’*. - H.C.M. Ghijsen schrijft over *De neutralisatie der medeklinkers in het Zeeuwsche taalgebied*. - Jo Daan uit *Desiderata voor den Taalatlas*.

Volkskunde I, No. 3. P. de Keyser onderzocht het gebruik van *De St. Jans- en de St. Pietersvuren in Oost-Vlaanderen* en ontwierp daarvoor een kaartje. - R. Devoghel geeft een ‘aanvulling’ van *Verwante liederen*. Over hetzelfde onderwerp verzamelde Jop Pollmann nieuwe gegevens, uit *Hongaarse* bronnen. - K.C. Pecters eert *Het werk van Jozef Cornelissen* bij de vijf en zeventigste verjaardag van deze ijverige en verdienstelijke folklorist, vooral bekend door zijn standaardwerken: het *Antwerpsch Idioticon* en *Nederlandsche Volkshumor*. - J. de Vries geeft een reeks *Boekbesprekingen* op folkloristisch gebied, o.a. een afbrekende kritiek van: *Een Nederlandsche Volkskunde* door J. Rasch.

Tijdschrift voor Levende Talen. VII, afl. 3. Louis Michel vervolgt zijn studie over *La phonologie. Tendances de la linguistique contemporaine*, uitsluitend met Franse voorbeelden toegelicht. In de rubriek *Nederlandse Letteren* bespreekt Fr. Closset verzen van Raymond Herreman, Herwig Hensen en Bert Decorte.

Paedagogische Studiën. Juli-Aug. In een artikel *Literatuur en Opvoeding* gaat J. Karsemeyer de betekenis na, die de literatuur heeft voor de opvoeding, reeds op de lagere school. In het biezonder beveelt hij aan, goede poëzie te laten memoriseren.

Neophilologus XXVI, afl. 4. J.J. Salverda de Grave herdenkt de redakteur D.C. Hesseling, waarbij hij o.a. wijst op zijn verdiensten voor de studie van het Afrikaans. - A.P. Kieft schrijft, ter aanvulling van zijn proefschrift, over *Die Homonymie als Faktor in der deutschen Sprachentwicklung*.

Leuvensche Bijdragen XXXII, afl. 3-4. P.V. Verstegen zet de *Woordgeografische studiën van de Zuidnederlandse Dialectcentrale* voort door de namen voor *De boomwagen of mallejan* te bestuderen en in kaart te brengen. - J. Gessler geeft de Engels- Franse tekst van *Deux Manuels de Conversation imprimés en Angleterre au X Ve siècle, par deux élèves de William Caxton*. - P. Valkenhoff (*Contemporaine Literatuurstudie*) kondigt een verzamelwerk aan van Kurt Wais: *Die Gegenwartsdichtung der europäischen Völker*, waarin ook de Nederlandse en Vlaamse litteratuur vertegenwoordigd zijn.

Bijblad, afl. 3-4. L. Grootaers doet verslag van het *Zuidnederlandsch Dialectonderzoek in* 1940. - Jan Lindemans beoordeelt A. Carnoy's *Dictionnaire étymologique du nom des communes de Belgique*. - P.V. Verstegen beoordeelt *Krachtpatsers in de Nederlandsche volkstaal* door C. De Baere. - J. Leenen beoordeelt Kloeke's *Taalatlas*. - L. Grootaers beoordeelt de *Grundfragen der Phonometrie*, door E. Zwirner en K. Zwirner, de 'experimentalphonetische Untersuchungen' *Lebendige Sprache*, door W. Horn en K. Ketterer, en de *Phonologie* van N. van Wijk.

Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale, tome XVII. A.W. de Groot publiceert een uitvoerige studie over *Voyelle, consonne et syllabe*.

Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur LXXVII, Heft 4. In de *Anzeiger* beoordeel Th. Frings enige *Schriften zur niederländischen Sprachgeschichte und Dialektgeographie*, nl. J.W. Muller's studie over *De uitbreiding van het Nederlandsch taalgebied, vooral in de zeventiende eeuw*, A. van Loey's *Bijdrage tot de kennis van het Zuidwestbrabantsch in de 13de en 14de eeuw*, en de proefschriften van W. Gs. Hellinga, W. Pée en A. Weijnen.

C.G.N. DE VOOYS.

De ‘inventio’ in Vondels dramatische kunst.

In de verhandelingen over de poëtica, waaraan de zestiende en zeventiende eeuw buitengewoon rijk zijn, neemt het begrip der ‘inventio’ een centrale plaats in. Scaliger stelt ze als vinding van de stof, van de vorm en als ‘ornatus dictionis’ voorop in zijn beschouwing van de werkzaamheid van de dichter[1]. Ronsard schrijft in zijn onderricht aan Alphonce Delbene[2]: ‘Tu auras en premier lieu des conceptions hautes, grandes et belles, et non trainantes à terre. Car le principal poinct est l'invention, le bon naturel d'une imagination, concevant les Ideés et formes de toutes choses qui se peuvent imaginer, tant célestes que terrestres, animées ou inanimées, pour après les représenter, descrire, et imiter’. Opitz, de vader der Duitse poëtiek, die Ronsards definitie vrijwel letterlijk vertaalt, legt de nadruk op ‘die erfindung’ als ‘eine *sinnreiche fassung* aller sachen’[3], terwijl lateren, als Harsdörffer, die ook de inventio als het wezen der dichtkunst beschouwen, hierbij niet het oog hebben op de ‘idee’ of iets de inhoud betreffende, maar op ‘die Art, mit der jeder beliebige Inhalt durch das sprachkünstlerische Kostüm in die Sphäre der Poesie erhoben wird’[4]. Samenvattende kunnen we het renaissancistisch-klassicistische begrip omschrijven als de zinnende beschouwing der dingen, waarin deze rijk worden van de gedachte, die zij op hun beurt als zinnebeeld, als omschrijving, vergelijking, metaphoor de verrassend nieuwe vorm geven; de kunst, het innerlijk schouwen te verbeelden, te schilderen, door het plastische woord te doen leven in de fantasie van de hoorder of lezer.

Voor deze kunstopvatting was naast het epos het drama de kunstvorm bij uitnemendheid, omdat de gebeurtenissen en de personen er als in een levend schilderij niet alleen gehoord, maar ook gezien worden. De dramatische inventio richt zich hier evenmin als in het klassieke drama op het vinden van geheel nieuwe stof, ze ‘verziert (= verzint) geene geschiedenissen, maer

1) *Poetices libri septem 1581*, p. 46.
2) *Abrégé de l'art poétique françois. Oeuvres Tome VII*, p. 49.
3) *Buch von der deutsche Poeterey*. S. 4.
4) *Poet. Trichter. 1. Teil*. S. 110.

overbloemt de geschiedenissen met een zekere verwe: naerdien een dichters ampt hier in vereischt waerachtige geschiedenissen in eene andere gedaente vanter zijde met eenigh gevoeghelijck cieraet over te voeren', als Vondel het uitdrukt[1]. Gedaante, waarin de diepere levenszin, de blijvende waarheidskern er in verborgen, krachtig spreekt, tot lering en waarschuwing der 'onverzetbaere gemoeden'.

De inventio speurt het wezenlijke in de geschiedenis, concentreert en intensiveert de gegevens tot krachtige werking; achter het schijnbaar alledaagse en toevallige ontdekt ze de symbolische zin, de achtergrond waartegen het gebeurde dieper waarde wint. Als Vondel Samson ten tonele voert, toont hij de versmaadheid en het lijden van de eens gevierde held in al z'n indrukmakende en stemmingwekkende details als verschrikkelijke werkelijkheid, geaccentueerd door de gewaarwordingen van de toeschouwers (de tuchtknaap, de Rey van Jodinnen). Maar Samson blijft ook in zijn val en vernedering held Gods, verlosser van zijn volk en verdediger van Gods eer. Achter de worsteling van de door eigen dwalen gebroken held met de smaad der Filistijnen, voltrekt zich de strijd tussen hel en hemel, tussen Dagon en de God van Israel, en Samson blijft het werktuig om de aangerande eer van zijn God te wreken en zijn volk te verlossen, afschaduwing van de grote Verlosser, die de slang de kop zal vermorzelen. Zo werd Samsons lijden en ondergang op het hoger plan gebracht van zinnespel van de 'heilige wraeck'.

In Vondels dramatische kunst vinden beide opvattingen van de inventio, 'sinnreiche fassung aller sachen' en 'sprachkünstlerisch Kostüm', wezensverdieping en werkingsintensivering, hun natuurlijke vereniging.

De verhouding tot zijn bron heeft de dichter zelf herhaaldelijk omschreven: 'het is klaar dat men in het heilighdom des Bijbels niets magh veranderen'[2]; 'dat in 't herhaelen en vertoonen van geschiedenissen beschreven met die zuivere en sneeuwitte duiveveder (getrocken als uit de vleugel der hemelsche Duive, die, aen den oever der Iordaene, op dat van heiligheid straelende en gedoopt hoofd des onbesmetten nederdaelende) een zonderlinge maetigheid en saechachtige eerbiedigheid dient onderhouden, terwijl men in weereldlijcke historien, noch meer in heidensche

1) *Berecht Jeptha*.
2) *Berecht Jeptha*.

verzieringen ruim schoots magh zeilen'[1] Merkwaardig is in dit opzicht de vergelijking die Verwey trok tussen Vondels 'Samson ofte heilige wraeck' en Miltons 'Samson Agonistus'. Milton toont Samson, in afwijking van wat in de Bijbel staat, door allerlei verbeelde voorvallen komend tot de daad van zijn dood, Vondels held is van daad tot daad angstvallig getekend naar de Bijbelse, voor Vondel werkelijke[2]

Vondels dramatische verbeelding interpreteert en intensiveert de gegevens van zijn bron, waarin schijnbaar bijkomstige trekjes in hun karakteriserende en typerende waarde opleven, en concentreert die tot klare spiegel van de grondidee die hij in de geschiedenis speurt. (Zo is de grondidee in 'David in Ballingschap' de vervulling van Nathans vonnis: Het zwaert zal in der eeuwigheit van uwen huize niet aflaten, ick zal een ongeluck uit uwen huize tegens u verwecken, uwe vrouwen voor uwe oogen wech rucken, uwen naesten geven, en hy zalze by klaeren zonneschijn beslaepen. Davids zonde en de gevolgen daarvan staan in het middelpunt. Daarom verschijnt de geest van Uria in de droom aan Davids 'Bedtgenooten'. *Zij* zien het verraad van Absolon het eerst, voorgelicht door de droom, en waarschuwen de koning; haar schending neemt in dit spel van gestrafte wellust een belangrijke plaats in). Handelingen en gebeurtenissen, in de bron als feiten gegeven, worden psychologisch gemotiveerd en in hun noodlottige samenhang geaccentueerd, waardoor ze uit het beperkt tijdelijke en plaatselijke geheven worden tot boventijdelijke levenswaarheid. Levenswaarheid, die in de Rey lyrisch wordt vertolkt of waarover deze in profetisch schouwen toekomstlicht werpt, waar zij de goddelijke typiek onthult (b.v. in de Rey van Engelen in 'Joseph in Egypten').

'Jeptha' vooral toont ons al de krachten waardoor de dramatische inventio de stof, het sobere verhaal van Richteren IX, verdiept en z'n werking verhoogt. Daar is de *probleemverdieping* door de gewetensvraag of een mensenoffer Gode welgevallig is en of Jeptha het recht heeft zulk een offer te brengen; de *psychologische motivering* in de zielestrijd tussen wat Jeptha als zijn godsdienstige plicht beschouwt en zijn menselijk gevoel. Daar is de *gevoelswarmte* waarmee de dichter, die zelf pas zijn zoon heeft moeten afstaan, deelneemt in het lijden van de vader

1) *Opdracht Gebroeders*.
2) *Inleiding tot Vondel*.

die zijn dochter meende te moeten offeren; *het geloof van de Christen*, dat de offergang van de geloofsheldin Ifis vermag te zien als een hemelvaart en haar stervenskreet stemt tot een zegezang (vs 1423/32); het *geloof van de christen-symbolist*, die dit voor-christelijk martelaarschap doorlicht tot type van het offer van Christus. Daar is de verdiepende *contrastwerking* der 'staetveranderinge' van juichend geluk in diepste smart; der 'herkennis', het te late inzicht van gedwaald en daardoor eigen ongeluk bewerkt te hebben. Krachten van wat Vondel zelf noemt 'uitbuiting der stof'. Maar ook het vermogen van '*schikking*', tot een 'trapsgewijze en lanksaeme opsteigeringe', een groeiende spanning, vooral door de prospectieve momenten: 'bij wijlen wort er eenigh zaet van het toekomende gezaeit, dat te zijner tijt opkomt om opmerckende toehoorders geduurigh t'onderhouden in een bespiegelinge van het nakomende'. En zelfs de beperking der toneelwetten waarin hij zich willig gebonden geeft, wordt hem als Verwey uitnemend aantoonde, hulpmiddel tot strenger concentratie en daardoor intensiever verbeelding[1)].

Werkt Vondels inventio in zijn Bijbelse stukken *analytisch*, d.w.z. het gegevene interpreterend en vormend, zonder iets toe te voegen dat niet rechtstreeks uit de gewijde bron kan worden afgeleid, - meer vrijheid veroorlooft hij zich in de dramatisering van legendaire en wereldse stoffen. Hier werkt hij vaak *synthetisch*, de gegeven stof verrijkend door wat zijn vinding van elders aanbrengt, als b.v. in 'Maeghden', waar het zuiver fietieve motief van de liefde van Attila voor Ursula wordt ingevoerd; - of door gegevens uit verschillende bronnen met elkander te combineren en te versmelten. Zo wordt in 'Gijsbrecht van Aemstel' de middeleeuwse overlevering omtrent de samenzwering der edelen tegen Floris en de gevolgen daarvan, naar de behandeling van Hooft, gestoffeerd en tot grootser proporties gebracht door ontleningen aan Virgilius' Aeneïde en door overplaatsing naar het Amsterdam van Vondels dagen, en het geheel wordt omweven door de symbolische sfeer van de Kerstnacht. Vondels liefde voor zijn tweede vaderstad, zijn ontluikend gevoel voor het katholicisme zetten de warme kleur, het diepe persoonlijk accent in zijn verbeelding, zoals in andere drama's zijn polemisch en apologetisch bedoelen de verbeelding sterk beïnvloeden. Dit drijft het sterke relief in zijn herschepping van de Palamedes-

1) *Proza V*, blz. 22 vlg.

figuur, dit doet hem Maria Stuart's ‘onnozelheit en de rechtvaerdigheit van haero zaeck met den mist der opspraecke en lasteringe en boosheit van dien tijdt (benevelen), op dat haer Kristelijcke en Koninglijcke deugden, hier en daer wat verdonckert, te schooner mochten uitschijnen. Zo steeckt gouden en purperen glans op nevels en wolcken, en licht op bruine schaduwen af’[1)]

II.

Het drama was voor Vondel, als voor al zijn tijdgenoten[2)], ‘sprekende schilderij’, schildering van gedramatiseerde geschiedenissen in het plastische woord, van de personen met hun gevoelens en hartstochten in plastische dialoog. Zijn alexandrijnen vergelijkt hij in de opdracht van zijn ‘Jeptha’ bij beeldhouwwerk en relief, ‘uitheffende schilderijen, rijck gestoffeert en doorwrocht’. Hier als elders legt hij de nadruk op taal en dictie als de wezenlijke kracht van het drama. Wanneer hij in het voorbericht van zijn laatste vertaling, ‘Herkules in Trachin’, dit stuk van Sofokles stelt ver boven de spelen van de vroeger bewonderde Seneka, is het in 't bizonder om de adel van taal en dictie. Hoezeer hij die zelf heeft nagestreefd met groeiende kracht, leert een aandachtige lezing van zijn drama's in hun historische volgorde, van het nog sterk rhetorische ‘Pascha’ tot het juweel van vroeg-barokke taalkunst, ‘Lucifer’. In de school van tijdgenoten en van de Ouden, eerst van Du Bartas, Ronsard en Seneka, later in die van Virgilius, oefende en verfijnde hij eigen taalvernuft en taalgevoel tot vorming en verrijking van zijn beeldend apparaat, naar de smaak van zijn tijd. De smaak van zijn tijd, dat is de zin voor het rijke decoratief en het renaissancistisch ornament, voor schildering in sterksprekende kleuren en fel contrast van licht en donker, voor de vernuftige, zinrijke omschrijving, de emblematisering van de bespiegelende gedachte, voor de sensitieve verbeelding van waarneming en gevoel. Ze verwerkelijkt zich in de dichtkunst door rijkere vormen van het vers, niet langer beheerst door het klassieke muzikale, maar met het vrije dynamische accent zich voegend naar de uitdrukkingseisen van

1) Opdracht v. ‘*Maria Stuart of Gemartelde Majesteit*’.
2) Alle Duitse poëtieken van de 17de eeuw spreken van het dichtwerk als van ‘ein redendes Gemälde’; Sidney van ‘a speaking picture’ (*Apologie* p. 10).

woord en zin; - in de ontwikkeling van het rijm tot expressieve waarde; - in de weelderige cultuur van metaphoor en vergelijking, van epitheton en periphrase; - in de gevoelige afstemming van woordklank en zinsmelodie tot sensitief schilderend motief. Stijlkenmerken van zijn tijd, maar ook organische uitdrukkingsvormen voor Vondels geest met zijn felle bewogenheid, zijn zin voor het grootse en verhevene, voor het pathetische, zijn liefde voor wat Verwey noemde de overdrachtelijke en genietende vormgeving van een zinrijk begrepen wereld, in het zingend en schilderend vers. Hier zien we Vondels inventio in schoonste drift en rijkste bloei.

Alle aderen heeft hij aangeboord en alle terreinen heeft hij afgelezen om zich het materiaal te vergaderen 'om zijn werck levendigh uit te drucken, en rijckelijck te bekleeden' (Aenleidinge), want hij deelde het inzicht van Ronsard, dat 'la Poesie ne peut estre plaisante, vive et parfaitte sans belles inventions, descriptions, comparaisons, qui sont les nerfs et la vie du livre'[1].

In zijn eerste tijd vooral is het de Grieks-Romeinse mythologie, die hem te pas en te onpas haar schatten leent. Zo spreekt de Egyptische Pharao in 'Pascha' van de zon als 'Phoebi blonde hooft en paruycke guldigh', van de zee, die hij bevolkt ziet met Tritonen, als 'Thetides schoot', van 'Neptuuns azuure golven', en wijt aan de met namen genoemde schik- en wraakgodinnen de dood van zijn eerstgeborene. Het is de geleerde renaissancistische kunsttaal, het antieke aesthetische formalisme, dat hij al zijn personen zonder onderscheid in de mond legt, dat elk onderwerp kleedt in de smuk van uitgelezen zeldzame omschrijvingen en aanduidingen, alleen door ingewijden te verstaan, en het daardoor heft uit het vulgair alledaagse in de sfeer der poëzie. Anachronismen stoorden hier niet, evenmin als het vreemd aandeed, als de dochter Sions (in 'Hierusalem verwoest') in scheepsbouw-, of Filotimie (in 'Salmoneus') en de Hofmeester (in 'Jeptha') in schipperstermen spraken[2] of Jupiter over zijn

1) *Abrégé*, enz. t.a.p. 40.
2) 'Hoe ijdel dat men *klutst* op 's weerelts timmerwerf
En *opboeyt 't hantgebaer* van menschelijcke zaecken H.V. 600/1.
"maer wat ick naer mijn oogh *besteven Bezeilt* mijn moedt" S. 1179/80.
ghij wilt *het topzeil zwichten*
In dezen storm, is dat de hulck verlichten
In 't uiterste, in 't bernen van den noot?' J. 1299/1301.

'*koor* en *kercken*' ('Faëton' 1083) en Joodse priesters over de '*myterkroon*' (Adonias 1379).

Want Vondel en zijn tijdgenoten kenden niet de eis van de organische vormgeving, van de natuurlijke eenheid van *res* en *verba*, integendeel voor de humanistische kunstleer twee gescheiden grootheden[1]. Poëzie is de kunst, de gegeven facta te kostumeren in het sierlijke kleed van het ongewone woord en de rijke beeldende omschrijving, in de intellectuele taal der culturele gemeenschap, waarvoor de grondstoffen zijn ontleend aan de antieke en de nieuwe Europese litteratuur. Schatten, die de dichter zich door lectuur, door vertaling en navolging moet eigen maken, om er zijn eigen kunstidioom uit te vormen. In zijn 'Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste' zegt Vondel: 'Het scherpt de zinnen, en maeckt een goede pen zich te gewennen een zelve zaeck en zin op verscheidene manieren te bewoorden, en cierlijck uit te drucken'. 'Kennis van uitheemsche spraecken vordert niet weinigh, en het overzetten uit vermaerde Poëten helpt den aenkomenden Poeet, gelijck het kopieeren van kunstige meesterstucken den Schilders leerling'. 'Hij bevlijtige zich om degelijx toe te nemen in kennisse van verscheide wetenschappen, om, is het niet van alles volmaecktelijck, dat zwaer mogelijck valt, ten minste ter loop van vele dingen kennis te hebben, om zijn werck naer den eisch uit te voeren. Zo treckt en vergadert de honinghy haer voetsel uit alle beemden en bloemen'. In 't bizonder noemt hij 'de Beeldenaer van den geestrijcken Ridder Cesar Ripa, nu in Nederlantsch verduitscht, (die) geestige vonden bestelt om het werck levendigh uit te drucken, en rijckelijck te bekleeden'. 'Zo ziet men den besten meesteren de kunst af, en leert, behendigh stelende, een' ander het zijne te laten'.

Hoe Vondel zelf deze regels in praktijk heeft gebracht, leren ons de rijke annotaties bij zijn werken in de uitgave van de Wereld-Bibliotheek: hoe hij de beelden uit zijn bewonderde klassieken overnam, 'nae 's lants gelegentheit verduytschte', of kerstende[2]; hoe hij in zijn vertalingen met het origineel wedijverde in plastische benaming (Lat. *fistula* - ruischpijp; *impari calamo* - (de rietfluit) met zijn oneffe rieten vleyen; *balista* - gewrongen storremschut, slingerschut); of in het smeden van

1) *J.C. Scaliger, Poet. libri septem* 303.
2) Zie voor voorb. van het laatste: *Worp, De invloed van Seneca's treurspelen op ons tooneel*.

nieuwe koppelwoorden (Lat. *amor in silvis* - bosschengeylheid; *ambiguus infans* - het twijfelkint der schennis; *ambiguus labor* - twijfelmoeyt; *vota* - bedeloften).

Een wedijver, waarin hij voortzette het werk, door Spieghel, Stevin en anderen begonnen, namelijk het 'bouwen' aan het nationale idioom, 'de eige manieren van spreecken bijeen zamelende uit gedichten en schriften, oock uit Nederlandtsche hantvestboecken'; de taal van het volk 'matigende en mengende, en met kennisse besnoeiende', doch 'daerbij vermijdende, gelijck een pest, de woorden tegens den aert onzer tale te verstelle'; 'elck meester in zijn kunste en ambacht' ondervragende, 'en de volmaeckste manieren van spreecken en wercken by hen uitkiezende'.

We zien hem niet alleen, naar de raad van Ronsard, termen uit allerlei bedrijven overdrachtelijk toepassen[1)], maar ook de simplices tot 'nieuwe koppelwoorden' samensmeden;

koppelwoorden van plastische of schilderende kracht: 'het woeste *baergeplots*, 't *grijs-schuimigh baergeberght*' der zee (Pascha 1845, 764); 'het *stekel-doornigh* velt'; ''t *ijser-blau*' der harnassen (P. 1308, 1813); 'het *maeghdewas*', 'de *maeghdewasse* kaers' (J.i. Eg. 382, Maeghden 1566); 'de *muilprang* nu ontsnoert' der paarden (F. 1041); 'de *knockelkraegh* (= de hals) mocht wel voor 't scherpe lemmer *kraecken*' (B. Gebr. 1164); -

in allerlei syntactisch verband: 't *nachtverraet* (Z. 1134), het *middaghklaer* bewijs (Adon. 1326), *offerboschbanketten*, de *toghtklaroen*, de schorre *nachtklaroen* (B.G. 521, 1796, A.i.B. 1416), *vollecknutte* kunst, *landnutte* wetenschappen (J.i.E. 554, Pal. 1512), 't *borstcloppigh* hart (P. 556), het *wachtbewint*, het *klaghtbewint* (Z. 1114, L. 1113);

tot klankaccoorden samengesmolten: *praeltriomfgewelven* (Z. 1401), *Lijckcypressebladen* (Adon. 1829).

De expressieve kracht die Vondel in zijn koppelingen samendringt, activeert hij ook in zijn werkwoorden: ''t Is rotssteen stael metael al wat er *klinckt* ontrent: Cimente muuren, ijsre staven, kopre deuren' (P. en P. 212/3); 'Daer *kraeckt* een donder-

1) 'Tu pratiqueras les artisans de tous mestiers de *Marine, Vennerie, Fauconnerie*, et principalement ceux qui doivent la perfection de leurs ouvrages aux fourneaux, et de la tireras maintes belles et vives comparaisons, avecques les noms propres de outils pour enrichir ton oeuvre et rendre plus agréable'. *Abrégé*, p. 48.

kloot de kruin van 't reuzenslot' (Noah 1543). Vooral in zijn vele deneminatieven: 'Dat geen Lykurgus ons aen duizent stucken *scherve*' (Z. 1335); 'Van Godt die zijnen troon op 's hemels vout *pilaert*'; 'Daer waeght de weerelt af, zoo wijd de hemel *blauwt*' (H. Verw. 369); Die segen *dout* op ons uit 's hemels milde zaelen (Palam. 2290).

Vondel had een voorliefde voor deze krachtige, breedschilderende woorden, die hij het eerst bewonderde bij Du Bartas. Het werkwoord *peerlen* en *bepeerlen*, waarop Verwey het eerst de aandacht vestigde als navolging van de barokke gasconse poëet[1], komt in zijn Pascha niet minder dan achtmaal voor, de afgeleide adjectieve vorm meegerekend ('Dat ghij den schepter noch zult *peerlen* in ons handen'; 'die uwen staf *bepeerelt*'; 'een *bepeerlde* staf, die heerelijcker *luistert*'). Elders treffen we aan: 'Gheen schilden moghen u voor zijnen schicht *bevlercken*': '*Bedrommelt* en bestuwt van krijghslien en van trossen' (P. 928, Pal. 1893). In een stilistische interpretatie van 'Lucifer' wees ik op de daar voorkomende: *bewateren, benevelen, beschaduwen, bestulpen*, en op de vele werkwoorden van beweging, die dynamisch worden geïntensiveerd door voorvoeging van het richtinggevende bijwoord[2].

Want in het groeiproces van Vondels taalbeheersing is een ontwikkeling op te merken van het sprekende vers, zwaar gaande van redenerende bespiegeling en brede omschrijving, van statisch renaissancistisch ornament, tot het dynamische zingende, schilderende vers, waar de contouren vervloeien naar de stroom der gedachte en der verbeelding, en het woord slechts vluchtig opleeft als gevoelstoon in het bredere stemmingsaccoord, z'n beweging en klank en kleur leent tot de sensitieve schildering.

Het sterkst treft ons dit in de typisch barokke woordstapeling. Het is niet zozeer de detaillerende ontleding van een collectief begrip ('Wat grimmelt er een drang van *menschen* ondereen, / Zoo man, als wijf, en maeght, en knecht, en groot, en kleen, / En oudt, en jongh' Ld. 461/4) of de dynamische opsomming ('En brengt vast zoden aen, en steenen, paelen, bedden /

1) *Vondels vers*, p. 17.
2) *N. Taalgids* XXXIV, 154. Vgl. nog:

> 'een pijl 't ontwijcken, die *van verre*
> *Afsnorrende* uit de lucht, gelijck een staertster blonck'.
> (Z. 563/4).

En bulsters' Gbr. 1299/1300), als wel de concentratie van synoniemen of in gevoelstoon verwante woorden, die zwaar accent zetten of de stemming verdiepen.

De veelvuldige paarsgewijs verbonden synoniemen: *verwezen* en *verdoemt*, ten *schimp* en *smaet* (Sams. 1040/1); 't Bosch schijnt in *vuyr* en *vlam* te *sparcken*, en te *gloeyen* (S. 143); De messen sijnder op *gewet*, en *scharp geslepen* (Pal. 343).

Vaak met rijm: *W*oest en *w*ilt; ge*tr*appelt en ge*tr*eên; Ghij wist oproerigh brein te sch*er*pen en te w*e*tten (B. Gebr. 1116).

De plastische bewegingsindruk: De braefste stijlen *wancken*, / En *waggelen* van wederzij (Salom. 1085/6).

In reeks met asyndeton of polysyndeton: *Gezucht, gesteent, gekermt, genockt* (Jep. 470); Die *sorght*, en *waeckt*, en *slaeft*, en *draeft*, en *ploeght*, en zweet, / En tot 's lants oorbaer vast een lastigh ampt bekleet (Pm. 13).

Het stemmingsaccoord: Het is te vroegh van *bruyloftsrey*, En *bruit*, en *bruyloften* te reppen (Ad. 42/3).

De cumulatie van gevoelsverwante woorden: Men wapent mij met *fackelen*, en *staeI*, En *vier*, en *zwaert* (Jep. 1846/7).

Tot affectieve ontlading: Waer is mijn lam, mijn hart, de hoop van mijne stam? Waer is mijn kint, mijn bloet? (Jep. 1834/5). Minachtend: Een reuckeloos, een dwaes, een wulp, een dolle bastert, Van Godt en menschen waert verdoemt, en waert gelastert (Fa. 9278). Verontwaardiging: Een volck,.... wort jammerlijck verdruckt, Geschoren, en geschat, getreên, geperst, gepluckt (B. Gebr. 45/8).

Een eigenaardig pleonasme in Vondels stijl is het chronologische chiasme, in de rhetoriek bekend als *hysteron proteron*: Uw rot *verslind*, en *snijd* het menschevleesch aen deelen (Ma. 579); Maer och die worden door den storm, en stercken stroom / *Verdelght*, en *afgerukt* van hunnen gront en wortel (Noah 1034/5). Men heeft hier gedacht aan invloed van Virgilius, maar meer voor de hand ligt de psychologisch-stilistische verklaring van deze constructie in de schilderende stijl van Vondel. De dichter stelt zich de gehele handeling voor en treedt daarna in bizonderheden, de barokke aanschouwelijke schildering.

Verwant aan deze constructies zijn die met beeldende of sensitieve omschrijving: het vaderlijcke spoor, *Het gouden zonnespoor*, te volgen (Fa. 390/1); En zulcke schoone straelen, *De straelen van uw jeught*, verdrincken in een vliet (F. 1523/4); Wisch af de traenen, en *den dau, die 't oogh besprengt* (F. 1557).

Schilderen met woorden wordt meer en meer Vondels hartstocht en het wezen van zijn kunst. Schilderen met woorden, al weet hij dat de kunst van het woord hierin altijd zal moeten achterblijven bij die van het penseel.

> ‘Dees uitspraeck is niet maghtigh
> Dien brant te schilderen, dit vier is veel te kraghtigh,
> De verf te zwack en doof; dit kan ons tafereel
> Ontschuldigen, bij al de kenners van 't penseel’,

schrijit hij in de opdracht van zijn vertaling van het tweede boek van Virgilius' Aeneas, aan Peter Hooft de Graeff. Het is de gangbare opvatting van Renaissance en Barok, en nog door de aesthetici der achttiende eeuw gehuldigd, die de poëzie als de mindere beschouwt tegenover de beeldende kunsten, om haar geringer vermogen tot aanschouwelijke voorstelling[1]. Maar wat Lessing deed in zijn Laokoon en dieper. Th. A. Meyer in zijn ‘Stilgesetz der Poesie’[2], het eigen karakter der eigen karakter der poëzie rechtvaardigen uit de geheel andere aard van haar materie, de taal, dat deed Vondel intuïtief in de praktijk van zijn kunst. Het ‘ut pictura poesis’ was ook zijn ideaal, maar hij streefde dit niet na in het vormen van het scherp belijnde beeld, doch in het wekken der sensitieve impressie, der pathetische beweging van de associërende sensuele fantasie, door de sprekende, krachtig geaccentueerde trek, door de activering van de visuele en auditieve krachten van het woord.

Impressieve schildering door de enkele trek, die reeds treft in ‘Hierusalem verwoest’. De tempelbrand:

> De Keizer....
> Verneemt hoe 't vuyr met d'asch 't gewijde marmer deckt,
> En 't golven van de vlam de gulde daecken leckt:
> Speurt hoe een roode gloet versmilt de goude schalien,
> En 't hoogh verhemelt Koor *worpt voncken door zijn tralien* (697/700).

En dit nachtgezicht:

> dat schoon getimmert bernt,
> En braeckt zijn voncken uit *nae 't flonckerend gesternt'* (691/2).

Door de enkele trek die de visie sensitief verdiept, zo waar de

1) Vgl. *Borinski, Die Antike in Poetik u. Kunsttheorie T. Leipzig 1914*. S. 183 ff.
2) Leipzig 1901.

Romeinse soldaten in de nacht het slapende leger der Bataven verspieden:

> ‘Wij,.... ruckten flux met orden en beleit
> Ten bossche in, by de maen, opgaende om ons de paden
> Te wijzen *door 't geruisch der schemerende bladen*’ (B. Gebr. 621/3).

Of in deze frisse natuurimpressie:

> ‘Men hoorde 't paert te wedt gaen in den vliet
> En *ruischen langs den kant, door lies, en bies, en riet*’ (K.D.h.219/20)

Of door de suggestieve aanduiding:

> ‘De buurten luisterden met toegeslote deuren
> En vensteren’ (Zg. 1128/9).

Geliefd zijn in Vondels schilderende stijl de licht- en kleureffecten: de schittering van 't zonlicht ‘in den dau van bloemen, nat van droppen’, de glans van 't licht op metaal en stoffen: ‘Blanck in 't harnas’ en ‘blanck gewapent’ zijn vaak voorkomende uitdrukkingen; ‘Het tafelbedde blinckt van 't Italiaensche paers, En 's purpers glans vermeert *bij toorts en wasschekaers*’ (Pal. 2123/4); ‘De fackels bloncken klaer, en gaven een gefloncker In 't goddelijck gewaet, *dat schooner scheen by doncker*’ (Salm. 1707/8). Fonkeling van edelstenen (‘Hier flonckren d'oevers van bdellion, turkozen, karbonkels, onixsteen, en flickrend diamant’ A.i.B. 314/5), edelstenen, aan het Boek der Openbaringen ontleend, waarvan ook de zeldzaamheid en klankrijkheid der namen Vondel bekoorden[1)]. In 't bizonder ‘Faëton’ is een feest van licht en kleur.

Licht- en klankexpressie, visuele en auditieve accenten werken steeds, elkander verdiepend, samen. Zo in het mooie, telkens voorkomende adjectief *starrelichte* (de starrelichte daecken; de starrelichte boogh; door lucht en starrelichte paden; door de Melleckwegh en starrelichte straten); in het karakteriserende opitheton: de *schorre nacht*klaroen; in het gevoelig afgestemde vers: ‘Wij zweefden zacht en stil den blancken Melckwegh neder’ (A.i.B. 299); (de vliegende Faëton, F. 277) ‘Nu *leve* en *zweve* ick in mijn eigen element’; ‘Heft uwe oogen naer den *drift* der *zwarte* wolcken’ (Noah 1019).

1) Andere vb. in ‘*Maeghden*’ 277 vlg., *Noah* 256; van felle barokke realistiek in *K. David herstelt* 1223/7; *Maeghden* 334/8

Klankschildering en klanksymboliek, waarin het woord eerst kunstwaarde krijgt door van star begripsteken op te leven in al z'n optische en acustische werking, spelen een belangrijke rol in de sensitief schilderende stijl, vooral in het rijk gecultiveerde rijm: ‘Sta vast, dit horenpunt zal door de ribben kraecken’ (Ld. 1824); ‘De lantstroom Padus, die ten bergh af neêr komt *spoelen*, Is maghtigh 's jonglings brant in zijne *kil* te *koelen*’ (F. 623/4); ‘Of al de *klocken* onraed *klepten*’ (Ma. 55); ‘Twee krucken, daer ick *oud*, en *koud*, en *loom* op *lcun*’ (Gebr. 1000). Hoe gevoelig Vondel dit schilderend motief hanteerde, blijkt uit zijn tekstverbetering in Gijsbr. 490: ‘Treckme eerst aen dit *stramme lijf* mijn *prachtigste* gewaet’ **>** ‘aen dit *stramme lijf* mijn *staetigste* gewaet’.

Werken aan en met het taalmateriaal, om het te zuiveren van vreemde smetten, van vulgarismen en barbarismen; streven naar grammatische zuiverheid; het kunstrijk smeden van nieuwe woorden; de gebarende krachten van klank en beweging werkzaam te maken, niet het minst in het metrische verband, de ritmische stroming waarin het woord wordt opgenomen[1)], kent hij als de eerste taak van de dichter. Daarnaast echter staan hem machtige middelen tot taalverrijking ten dienste in de tropen en figuren, middelen bij uitnemendheid om het kleurige kleed der dichterlijke verbeelding te weven. Hier zijn de humanistische theoretici, die de traditie der Antieken overdragen, in 't bizonder Scaliger en Vossius, zijn gewaardeerde leermeester. Wat Vossius prees in de metaphoor met z'n krachtige werking op het oog, als het voornaamste zintuig van de mens (Nullus autem tropus luminis adfert oratione Metaphorâ si ad sensus ipsos admoveatur. maxime oculorum, qui sensus acerrimus[2)], geldt voor alle tropen en figuren, namelijk dat ze het abstracte door een tot de zinnen sprekende verbeelding sensitief en affectief concretiseren.

Allereerst de periphrase, die het ding benoemt niet met het kleurloze woord der verstandelijke aanduiding, maar met de nieuwe, ongewone naam der vernuftige en daardoor verrassende, of der decoratieve en daardoor tot de zinnen sprekende omschrijving; vinding der combinerende en doorlichtende inventio.

1) Zie hierover m'n meergenoemde studie ‘Vondels Lucifer’ N. Tg. XXXIX, 407 vlg.
2) *Elementa rhetorica* (Orat. Instit. lib. VI. S.54).

Als metonymia duidt ze de bedoelde zaak aan door het zinrijk attribuut: vorstelijke macht en grootheid door *kroon* en *schepter* en *troon*, of nog liever door *kroonegout*, het *gout des schepters*, de *hooge trappen van den troon*; de regimenten door ‘Veltstandaerden’ (Z. 678), soms met voortzetting der verbeelding, doelende op het wapenteken: ‘Zoo dra de *leeuwestanders* vaeren Elckandre in den schilt, met hun' *beblocden klaeu*’ (K.D.h. 746/7). De persoon door het kenmerkende detail: ‘En uw godtvruchtigheid en wijsheit zijn uw jaeren Gansch ongelijck, en treên *het grijze hair* voorbij’ (Salm. 329).

In de plaats van het werkwoord treedt de omschrijving door de aanschouwelijke handeling: ‘Des geens, die Goddeloos den zonden welfde een brugh’ (H. verw. 12; hetzelfde beeld in Gebr. 15); *stenigen* door: ‘Men groeve u billijck in een hagelbuy van steenen’ (Ad. 1499). Het voortgaan van de nacht wordt gepersonifiëerd: ‘De slaperige Nacht, van maenkop overladen, Was ruim ten halven wege, en reedt met zachte raden, Die nimmer kraecken, stil en knickebollend neêr’ (P. en P. 762/4).

De periphrase is zakelijk-definiërend, als in de vele benamingen voor Noah's ark ('t vlotgevaert, 't zeegewelt, 't geweldigh drijftuig, de vlotbalck, 't driftigh watervlot, 't cederen balckwerck, 't volboude slotbedwang), of metaphorisch, geladen met affect: ‘O pluim, waerin het duifken stack’ (de bebloede rok van Jozef); ‘O wellust van mijn bedde, ô bloesem van mijn leven, Mijn licht, mijn morgenzon, mijn frissche dageraet, Verkoeling, leschvier, brant’ (Salom. 527 vlg.). Juist waar het affect of de verheven voorstelling het krachtige accent vraagt, stapelen de omschrijvingen zich op; we herinneren aan de woordstapelingen hierboven.

Ze is schilderend: (de hemel) ‘Die gesternde tent die van Hyacinthen schimmert’ (H. verw. 427); - hyperbolisch als tijdaanduiding: ‘Uw ridderlijcke daed Blijft in geheughenis, zoo lang de dageraed De duisternis verdrijft, zoo lang de starren daelen, En duicken, voor den glans van levendiger straelen’ (Ma. 1459 vlg.).

'n Bizonder soort van omschrijving vormt de allegorie, waar het beeld wordt geschilderd in gloed van licht en kleur, bezield door de geestelijke visie, als de Fenix in de Rey van, Joseph in Dothan (1139 vlg.); - waar de inventio het verschijnsel doorlicht met geestelijke zin: het martelaarschap der ‘Maeghden’ (1350 vlg.):

Dit zijn de purpere gewaeden
Daer Jesus bruiden zich meê kleeden
Wanneer ze naer heur staci treden.
Die *boven licht, hier doncker* schijnen;

- waar een gedachte als: Seth's zonen gaan te gronde doordat ‘zij de dochteren der mensen (d.i. Kaïn) aanzagen dat zij schoon waren’ wordt verbeeld in de traditionele motieven: ‘'t Godtvruchtige geslacht van Seth *Lijt schipbreuck* op *korale klippen*, Op een *albaste* en streelend bedt; En strant op *'t zachte strant der lippen*, Die vleien kunnen, als weleer Haer moeder’ (J.i. Eg. 168 vlg.).

Traditionele motieven, want niet alleen het beeld ‘schipbreuk lijden’, maar ook de ‘korale lippen, de korale mond’, ‘albaste leden’, ‘albast met purper overgoten’, waar sprake is van de martelaressen in ‘Maeghden’, zijn telkens terugkerende motieven, niet alleen bij Vondel, maar in de gehele Barok-literatuur. Dit geldt trouwens van het gehele verbeeldende apparaat. Het ‘behendig stelen’, waarvan Vondel spreekt in zijn Aenleidinge, gold niet als een zwakheid, evenmin als het herhaaldelijk voorkomen van hetzelfde beeld. De kunst lag niet in het originele, in de persoonlijke vinding van het beeld, maar in wat Fricke noemt, ‘der Beherrschung dieses übersubjektiven Systems geistdinglicher Entsprechungen’[1]. Het is het objectief, trefzeker werken met de traditionele allegorische motieven der gemeenschappelijke, officiële kunsttaal, die de dichter zich door studie en oefening eigen maakte.

Traditionalisme, waarin de wet der poëtische dictie van alle tijden werkt, deze namelijk, dat de tijd-eigen dichtertaal moet worden bezield door de dichterlijke inspiratie, de dichterlijke idee, zoals de edelsteen eerst zijn glans en schittering verkrijgt door het licht dat in z'n facetten breekt. In een vorige studie[2] heb ik de voornaamste verbeeldingsvelden behandeld, waaraan Vondel zijn vergelijkings- en metaphorische motieven ontleent, motieven die voornamelijk als gevoelsaccenten werken: ‘een storm van onraet, van jammeren, een zee van brant’; vaak versterkt door het epitheton: ‘Een buy van nijt, van norsse zwarte nijt’, ‘een helsche en blinde nacht van dwalingen en afgoderijen’.

1) *Fricke, Die Bildlichkeit i.d. Dichtung d. Andr. Gryphius. Leipzig '33.* S. 228.
2) Vondels Lucifer. N. Tg. XXXIV, 155 vlg., 203).

Hoezeer in deze dienst der intensivering de vergelijking en de metaphoor worden verengd tot allegorisch embleem, blijkt uit voorbeelden als: ‘(Dat ick) Ghelijck een simple duif, ontslipt en onbenepen van *'s oproers klaeu*’; ‘Om dees duif uit *'s kerckers klaeu* te slaecken’ (M. St. 287/8, 945). Nog sterker merken we deze abstrahering in het epitheton: ‘Een stercker bant om 't hart, dan *diamante koorden*’ (Gebr. 942); ‘Die zooveel strijts heeft doorgestreên? En steilten, woest en ongenaeckbaer, Met *zuure trappen* opgetreên’ (Ad. 320/3. Vgl. ook B. Gebr. 1678/80). Katachresen, die soms ons gevoel treffen door hun felle expressie (‘Mijn klingh, gelijck een *stale wind*, door neck en strotten ging’ M. 1080), elders ons aandoen als tegenstrijdigheid: ‘Kan Min gedoogen, dat de *kille* D o o d *ontdoie* Dit sneeu van 't aengezicht? dat die met rijp bestroie Die roozen op de wang?’ (M. 1053/5).

Tegenstrijdigheden die ons zakelijk taalgevoel stoten, maar de meer rhetorisch ingestelde Barok-kunstenaar en -genieter, met zijn geheel andere opvatting van de verhouding tussen woord en zaak, niet troffen: ‘Die Wörter, dieser mit bewusster Technik gehandhabte Stoff des Dichters, schweben als die künstlichen Benennungen, als ein Erzeugnis des menschlichen Geistes, merkwürdig lose und beweglich über den Dingen. Sie lassen sich vertauschen, häufen, durcheinanderschütteln, während die Dinge selbst in ihren unveränderten Fürsichsein ruhen bleiben. Im Wort wird das Ding schon seiner letzten Konkretheit beraubt und ist auf dem Wege, sich in ein Allgemeines des Begriffs oder der Empfindung auszuweiten’[1]. In dit licht zijn ook de schijnbaar heterogene woordstapelingen verklaarbaar, als het vroeger geciteerde: ‘O wellust van mijn bedde, ô bloesem van mijn leven, Mijn licht, mijn morgenzon, mijn frissche dageraet, Verkoeling, leschvier, brant.’

Intensivering der uitdrukking, in de ruimste zin het wezen van alle dichtertaal, is in 't bizonder een grondtrek van de emphatischpathetische Barokstijl, waarheen Vondels drama zich meer en meer ontwikkelt; quantitatieve en dynamische intensivering, die voldoet aan de trek naar het grootse en verhevene; die schildering en vergelijking opvoert tot het onbegrensd hyperbolische: ‘smelten, zwemmen, smoren in tranen, in een bittre tranenplas, in een zee van tranen; o Sion, schrey gehele plassen; Schrey Cederbeken, en Jordanen, Ja schrey een meer, een zee van

1) *Fricke*, t.a.p.S. 230.

trasnen' (Salom, 1001, 1975/4). Paarden, die 'te wed gaen in aan zee van brein en bloed (Ma. 1268), velden van bloed beregent' (Ma. 1348); 'Ick zie de weereltkloot gedrongen uit zijne assen, *Een' Oceaan van bloet tot aen de starren wassen* Om zulck een lastersmet, die niemant zuivren kon, Te wassen, als in d'eeuw van Deukalion' (Salm. 529/32).

Quantitatieve en dynamische intensivering. Zie het machtige tafereel van de ondergang der eerste wereld in de zondvloed (Noah 1520 vlg.)

> dreyhondertjaerige eicken,
> Die, met hunne armen door het zwerck, de maen bereicken,
> Hun wortels schieten naer den afgront, zonder gront,
> Zoo diep, gelijck hun kruin omhoog gesteigert stont,
> Gaen drijven, met al wat, ter naeuwernoot ontzwommen,
> In eicke tacken zit geklautert en geklommen.

Geen maat voldoet, er is een zich verliezen in het grenzeloze: 'dreyhondertjaerige eicken (geworteld in) een afgront, *zonder gront*'; de zee daalt ter helle en rijst op tot aan 't gestarrent; helden zijn hoger dan de wolken in ere. Geliefd is de negatieve vergelijking met superlatieve tendens: 'des winters viel noit sneeuw Zoo zuiver uit de lucht, op uw Rifeesche bergen, Als Ursuls Maeghden zijn, die sneeuw en hagel tergen' (Ma. 634/6). Vaak versterkt door antithetiek: ''t Onnozel zoghlam zal met wreede wolven paeren, De bloode tortelduif in 't arendsnest vergaeren, Het kiecken, en de vos gaen treên in een gespan, Eer ick Gods trouw verzaeck, om zulck een aertstyran' (Ma. 679 vlg.). Antithetiek, die werkt met de traditionele motieven *licht* en *duisternis, rozen* tegenover *distels* en *doornen*, de *lelie* die het schoonst groeit onder doornen, de roos op scharpe doornenhagen, 't *wit* der onschuld, met 't *rood* of *purper* overspat of met *paarse* bloedstrepen geverfd; - met het sensitieve epitheton ('Ghij moogt met dit geweer, Dit *koude* lemmer, vrij mijn *brandend* hart afstooten' (Noah 930/1); - met klankspeling ('De hel die weet van *slicken*, niet van *slaecken*'; 'Noch wert hun dolheit eer *gesteven* dan *gestuit*' P. en P. 212, 741), verbeteringen, waardoor de kracht van het begrip te sterker wordt geaccentueerd.

Zo zouden we kunnen spreken over Vondels aanwending van het concetto, de wisseling van letterlijke en figuurlijke betekenis, die verrassende verbindingen treft ('Wij zagen.... U endtloos schooner dan de zon, Een' schijn gelijck, die in een *bron*, Den mensch gelijckt, ô *bron* der dagen'! A.i.B. 147/50); - van de

onderstrepende figura etymologica (‘Maer weet ge oock andre *vonden* te *vinden*’ A.i.B. 578; ‘Waerin de *bloozentheit* van uwen vader *bloost*’ Fa. 297); - van het epitheton dat de verbeelding verrijkt (‘Wij schaduwen met *goude* pennen De treden van Den vromen man’; Uw lasterstucken staen nu kuin in top gesteigert, Gereet te storten van het *overwightlijck* steil Noah 145/7, 386/7). Alle middelen om de uitdrukking te verfraaien of te intensiveren tot de indrukwekkende schildering van het afschrikwekkende of op te voeren tot de lyrische vlucht, waardig aan de verhevenheid van zijn dramatische stof en de nog verhevener daarin gespeurde zin.

W. KRAMER.

Multatuli en de romantiek.

Een nieuwe illustratie voor de stelling, dat Douwes Dekker het type was van een romanticus, wordt geleverd door zijn opvallende gelijkenis met het portret van Michelet, zoals een intiem geestverwant het tekende:

«Depuis sa jeunesse jusqu'à son dernier jour, il a vécu dans la fièvre; il vivait dans une atmosphère particulière que lui seul pouvait respirer, tant la température en était haute. Sa mobilité, son cervean surchauffé, son incessante explosion de passion étaient entremêlées d'*humour*, et cet enjouement naturel le protégeait au milieu de cet état d'agitation, de frémissement nerveux qui augmenta chez lui avec les années. Toujours préoccupé de ses idées intérieures, il disait en riant qu'il se faisait un devoir de ne pas écouter quand on lui parlait. De même, il affirmait qu'il ne lisait jamais. Ce qui est certain, c'est l'enfantement perpétuel de son esprit. Ses créations étaient toujours si originales, si plaisantes ou si touchantes par la pitié, par l'éloquence et surtout par l'imprévu, que c'est grâce à ce don particulier qu'il devint populaire».

(Mme Edgar Quinet: Cinquante ans d'amitié. Michelet-Quinet [1899] p. 183).

G.B.

Uit de brieven van Arnold Aletrino aan Frederik van Eeden.

'De trouwste en meest aanhankelijke vriend, dien ik van mijn jeugd af behield'[1], noemt Van Eeden zijn intimus 'Sam', en de briefwisseling eindigt dan ook pas kort voor diens overlijden, en omvat de jaren 1885-1915. De kennismaking moet, blijkens een uitlating in een der brieven, al van '83 of '84 dateren; het was V.E., die Aletrino bij de Flanor-club introduceerde; aan V.E. en diens verloofde (Martha van Vloten) verklaarde hij een groot stuk van zijn opleiding verschuldigd te zijn; hun beiden heeft hij dan ook zijn eerste roman, *Zuster Bertha*, opgedragen. Zijn humor, levendigheid en gevoeligheid trokken V.E. aan; hoe zeer beider wereldbeschouwing en literaire idealen ook uiteenliepen, V.E. stelde prijs op Sam's oordeel, las hem *De kleine Johannes* in manuscript voor, waarbij hij hem de episode aan de hand deed van de tocht door de graven[2]. Al. schreef de 'Open brief' door 'P.A. Saaije, Azn.' voor de *Grassprietjes*.

Dertig jaar later, toen hij ziek lag in Zwitserland, schreef hij: 'Ik benijd je zoo dikwijls en moet altijd en steeds weer denken aan dien avond op de Amstel toen je me de Kleine Johannes voorlas' (30 Maart '14). En hij herinnert zijn vriend er aan, hoe deze altijd het talent heeft gehad, hem 'als een vergiet-test te laten druppelen', zoals nu weer met het begin van 't hem gezonden tweede deel van *Sirius en Siderius*.

Ook in de brieven komt de humor, de joligheid nu en dan te voorschijn, soms zich openbarend in zelfironie en voorgewend cynisme. Maar overheersend is toch de somberheid en zwaartillendheid van den ontwortelde, die in Heymans' psychologische classificatie tot de sentimentelen zou zijn gerekend. Men vindt er hetzelfde mismoedige levensgevoel als in zijn romans en novellen, maar dan direct: niet gestileerd tot impressionistisch proza.

Extreem naturalisme gaat ook hier gepaard met een romantisch hunkeren, altijd terugdromend naar een beter verleden

1) Fred. v. Eeden, *Langs den Weg*, blz. 143.
2) Ten onrechte m.i. is deze episode door Alb. Verwey als 'iets lomps en onnodig diepzinnigs' gekarakteriseerd. Pluizer blijft hier in zijn rol. (*Frederik van Eeden*, blz. 36).

(‘Er is maar één tijd in mijn leven die prettig is geweest, dat is de tijd die voorbij is’), verlangend naar wilde en grote emoties (‘een gele apache, een cowboy!’), een zich afwenden van 't lelijk burgerdom, een lichtverwond zich terugtrekken in zijn eenzame zelf.

François Erens, met wien hij zeer bevriend was, noemt hem wegens zijn zich verlustigen in droefgeestigheid ‘een retardaire van het romantisme’[1]; men zou ook kunnen zeggen: een incarnatie van het ‘spleen’. Zijn minderwaardigheidsgevoel zocht compensatie in heldenverering (*Napoleons laatste levensjaren*). Zijn doorslaan, zijn uitbundig lachen zal een reactie zijn geweest op zijn doorlopend sombere zelfkwellende gemoedstoestand.

V.E. zegt dat Al. voor de vrouw de ridderlijke eerbied had van den dichter. Dit blijkt al uit de eerste brief, gebrekkig met potlood geschreven tijdens een oogziekte, toen hij enige tijd in een donkere kamer moest blijven[2]. V.E. is dan (najaar '85) voor studiedoeleinden in Parijs, en heeft hem waarschijnlijk over een ontmoeting geschreven, later in de Jeanne-episode van *Johannes Viator* gebeeld. De wijze waarop Al., als de meer ervarene (‘Ik weet meer van modderkunde dan jij die in aether handelt’), de vrouwen in bescherming neemt, bevestigt V.E.'s woorden.

Ook blijkt uit die brief zijn liefde voor Parijs, voor het Frans. ‘O Kees, zijn ze niet goddelijk, die Parijzenaars en altijd dat Fransch om je heen te hooren praten. Ik zou er opleven als ik er was. Maar waarschijnlijk zal ik er dan pas komen, wanneer ik niet meer kan en er niets aan zal hebben om G. te consulteeren.... Ik heb lang zitten praten met François over Paap. Chap[3] is een goede jongen die is dikwijls geweest en komt mij halen om te wandelen. Maar al die menschen denken zoo heel anders en kundiger en beter dan ik dat ik me schaam. François is ook heel dikwijls geweest.... Kloos heeft 't erg druk met de 2e aflevering en zit er erg mee in dat jelui weg zijn met dat stuk van Paap[4].... Informeer voor me naar *hadchir*. In de rue de Richelieu en op de place Vendôme is een parfumerie turque daar zullen ze 't je wel kunnen geven. Ik wil droomen en weg zijn en altijd visioenen hebben van Parijs....’

1) F. Erens, *Vervlogen jaren*, blz. 154.
2) Vgl. zijn schets *In 't donker*, Nieuwe Gids I, 2e halfjaar, blz. 278.
3) Charles van Deventer.
4) Bedoeld zal zijn: *De Studie van het Romeinsche Recht*, N.G.I, blz. 264 en 431.

Erens vartelt, hoe zijn in 't Frans gevoerde conversatie met Al, meestal over Franse literatuur liep en hoe zij samenwerkten om een bloemlezing van modern Frans proza uit te geven, Daarop zal de aanvang van de volgende brief wel slaan:

[19 juli 1885]

Brave Keesje,

Zaken gaan voor! Kun jij of Martha mij bezorgen: Essais de critique et d'histoire van Taine, Marc Aurèle van Renan, Le capitaine Fracasse van Gautier, iets van Barbey d'Aurevilly en de Tentation de Saint Antoine van Flaubert? Zou Martha mij kunnen aanwijzen wat zij 't mooist en 't meest geschikt vindt uit Mon frère Yvès?

Daarop volgen allerlei gemelijke tobberige klachten: ‘een kokosnotengevoel in mijn hoofd, gepaard met heftige hoofdpijn en een melancholie waarbij zwarte verw zonneschijn lijkt.’

Een enkele maal weet hij zichzelf een beetje op te draaien, ‘om geen dooie diender te zijn’, zo bij de afscheidsreceptie van Chap. Dat ongelukkig dunne laagje vernis dat jelui op me hebben gebracht is niet geschikt om de vermolmde binnenboêl te bedekken en die vermolming[1)] is zoo erg, dat zij mij begint te vervelen.... Over mijn geestesontwikkeling spreek ik niet eens, je weet zelf, hoe die is een verzameling Fransche romannetjes en oplegsel.... Overigens gaat alles 't zelfde vervelende gangetje. Alleen 't boek met Erens vordert.... Nu is Chap ook weg en blijven alleen Paap en Kloos over. T'wordt telkens moeilijker mijn avonden door te brengen. Mijn portret heb ik thuis gehaald en 't maakte de bewondering uit van een ieder, maar 't snuit begint mij te vervelen, er komt zoo nooit verandering in, evenmin als in mijn omgeving.

Wat betreft je somnabule ontmaskeren, ik doe 't niet. Laat 't mensch slapen, dat moet zij weten, niets is gelukkiger dan een slapende toestand. Ik vind alleen dom dat zij 't ten dienste van anderen doet. Wil 't publiek besabeld worden, ook goed. Maar ik heb geen lust er uit mijn gewone verzakkingssleur voor te komen. Goed of kwaad, laat 't maar voortwoekeren en groeien

1) Merkwaardigerwijze gebruikt Dr. G. Stuiveling in zijn studie *De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt* een soortgelijk beeld: ‘Het gruwelijk pessimisme van den arts Aletrino is het uiterste, waartoe het onlyrische naturalisme in Nederland is gekomen: verfijnd, nerveus proza, koel en grauw, maar tevens met een grillige schoonheid als van schimmelplanten’ (blz. 68).

zooals 't wil, ik heb geen lust 't eerste te bevorderen en 't laatste tegen te houden. Je komt toch nooit aan een eind en voor alles is er genoeg te doen aan mijzelf en daaraan heb ik ook geen lust. Zelfs deze brief verveelt mij en was 't niet om je voorgoed af te schrikken mij weer te vragen, of bij mij te komen, ik schreef je hem niet. (19 Juli '85).

Dezelfde landerigheid spreekt uit de brief aan V.E.'s verloofde, waarin hij zichzelf als pathologisch geval ziet:

Binnengasthuis, 15-2-'86.

Waarde Martha,

Wel bedankt voor je invitatie, waarvan ik echter geen gebruik kan maken, èn omdat ik wacht heb èn omdat ik geen lust heb om uit te gaan. Ik word benauwd als ik er aan denk. Als ik lust heb zal ik wel eens aankomen, want 't verveelt mezelf dat ik me verveel, maar nu wil ik rust hebben. Bedenk wat Hecker zegt in zijn psychiatrie: est ist.... eine traurige Erscheinung, dass man melancholischen Kranken Zerstreuungen verordnet, und die unglücklichen, nach Ruhe lechzenden Opfer auf Reisen herumschleppt, und sie in Gesellschaften und Theatern herumhetzt.

Na groet

t.t.

Sam.

Een heel andere toon klinkt uit de lange brief, die hij de ‘Waarde echtgenooten’ op hun huwelijksreis zendt, al is de donkere ondertoon gemakkelijk te herkennen. Een eigenaardig motief, dat in verschillende zijner brieven voorkomt, is een lyrische exclamatie over katten (‘bietebauwen’). Zijn liefde voor katten was bekend; het in 1913 door Bueno de Mesquita getekend portret (gereproduceerd tegenover de titelpagina van *Napoleons laatste Levensjaren*) vertoont een slapende poes op zijn schrijftafel. - Die brief van 29 April '86 dan luidt, na verschillende inleidende grollen:.... Ik kan 't niet helpen dat ik slechte romanstijl schrijf, ik heb pas Netschers bundel gelezen en de brochure van v. Deyssel tegen hem en ik zit te kijken op de half verbrandde lampekap met de konijntjes met neergeslagen ooren, die ik uit piëtiet meê heb genomen van je kamer, akelige vent. O Martje ik vergeef 't je nooit dat je Kees hebt weggenomen, o Martje als jij 't niet was dan hakte ik met wreede bijlslagen mijn korstenjeboom om en je zoudt voor altijd verstoken blijven van 't genot je in mijn schaduw te wiegelen....

Jelui drinkt citroenen en ik drink met volle teugen de lucht van een putje dat Betjemeu niet wil laten schoonmaken.... Geniet maar jonge losbollen, van Florence, van Rome! Had ik maar genoeg verbeeldingskracht om Betjemeu bij kachelwarmte en de twee bietebauwen achter zich voor een Diana van het Kapitool aan te zien! Maar toch heb ik macaroni gegeten van middag en ik dacht aan jelui tweeën, die dat gauw zoudt doen ‘in de schaduw van een brons van Cellini’ [Noot: ‘Zie Vosmaer's Amazone’] en ik heb nog meer en nog meer verzwolgen en nu voel ik in mijn maag, of Cellini met brons en al er in ligt. Macaroni is geen Noordsch eten, evenmin als citroenen, waarvoor je hier altijd knollen krijgt.... Eerst zaken: ik ben naar je kamer geweest verleden week: weg tranen, treed terug in je traanzakken.... Wat zeg je van zoo'n bietebauw in de vrije natuur, och gobbes hoe bi' je. Ik word lollig als ik aan die mannetjes denk: zoo met zijn velletje in de zon. Zoo'n schildpad is een bezopen individu, wat zoo'n projectiel toch wel wil. Je begrijpt hem goed Kees, als je je afvraagt waar hij altijd heen wil. Wie gaat er op hem dansen maar dat is goddelijk en hij stoort zich nergens aan, hij blijft maar kalm in zijn schaal. Maar ik geloof dat hij zit te schateren van de lol om 't idée je doet me toch geen pijn. Eigenlijk zijn 't beroerde beesten, altijd zoo in zich zelf gekeerd als je met ze in aanraking komt. Ik weet niet maar ik kan jelui niet fatsoenlijk schrijven.... Maar nu eens zeer ernstig. Krijg je brieven van de lui, neen hè? Weet je van de beroemde brochure van V. Deyssel[1)], neen hè?.... Als je 't niet weet schrijf dan maar even op een briefkaart brochure en ik zal je schrijven. Nu meen ik weer een andere brochure, een van Kloos maar die is er nog niet.... Paap heeft gezegd dat hij er tegen zou schrijven, dat v.D. volstrekt geen idée had van het naturalisme, ahoui, ce Paap!....

Ik wou maar dat ik er kwam, dan kon ik in Bussum je praktijk waarnemen. Alles is weg hier, Veth weg, Chap weg, Ham is obscuur, Kloos leeft in een permanente toestand van niet thuis zijn.... O Kees, Kees, waarom ben je er zoo uitgesprongen,

1) Tussen Van Deyssel en Aletrino, beiden uit de Franse naturalistische school, was er een wederzijdse hoge waardering. Vgl. *Verzamelde Opstellen II*, blz. 177, waar V.D. bij de bespreking van *Zuster Bertha* Aletrino ‘een uitnemend zuiver en doordringend artiest’ noemt.

waarom ben je weg, waarom laat je me hier alleen? Ik heb zoo'n leeg gevoel al die tijd, iets raars of ik in een vreemde stad ben waar ik niemand intiem ken. Je bent een goede jongen dat je nog zoo aan me denkt in dat mooie land en dat je me schrijft. Zoo gaat 't altijd: ubi volis ibi nolunt, ubi nolis, cupiunt ultro.

Kort daarop deelt hij de jonggehuwden zijn verloving mede met Rachel Mendes, door Erens ‘als het ware een clubzuster’ genoemd, ‘evenals de meisjes Van Vloten’[1].

V.E. heeft van Aletrino's absolute onverschilligheid voor geld getuigd. Een enkele maal is er in de brieven wel eens sprake van financiële moeilijkheden. Zo wanneer V.E. hem in Juni '86 als paranimf vraagt: ‘.... Apart dat, ben ik blij dat je de 8e July promoveert. Maar nu 't nog tijd genoeg voor je is Keesje, moet ik je vriendelijk verzoeken een anderen paranymf in mijn plaats te zoeken. Tot mijn spijt kan ik je niet assisteeren.’ (Volgt een uiteenzetting van zijn financiële toestand).

In dezelfde brief is ook sprake van journalistieke besognes: ‘Ik begin nu weer voor 't N.v.d.D. te schrijven, om ten minste wat op te halen en zal ook een Amsterdamsche Kroniek à 1 cent per regel in 't blad van mijn secretaris schrijven.’

Natuurlijk komt hij ook weer op voor de ‘bieten’, in een spel van scherts en bijgeloof: ‘Wees voorzichtig, als een jong huisgezin een bietebauw op straat zet, loopt 't nooit goed. Zoo'n biet neemt wraak en stuurt jelui allerlei onaangenaamheden thuis.... Pas op, pas op, die bieten zijn een geheimzinnige vereeniging onder elkaâr!’

Medische mededelingen omtrent zijn praktijk[2] wisselen voortdurend af met literaire. Zo in dit schrijven, verzonden van het Binnengasthuis:.... Overigens is hier alles in statu quo, eentoonig en vervelend. Ik heb Mariette gelezen, ik weet niet wat ik liever heb Renée Mauperin, Soeur Philomène of Manette. Ik vond de Goncourts vreeselijk en ik lees met schuwheid hun boeken omdat ze mij beroerd maken....

Ook ben ik weêr, zonder doel, aan de prostitutie-kwestie[3]

1) Zie *Vervlogen Jaren*, blz. 155.
2) V.E. zegt dat het medisch beroep Aletrino zeer ter harte ging. Zijn cynische uitlatingen moet men niet an sérieux nemen.
3) Aletrino's wetenschappelijke opstellen over criminele anthropologie (hij was enige tijd privaat-docent) werden door V.E. geprezen. In zijn *Lit. Wandelingen* noemt Erens hem ‘de vulgarizator der onbewezen theorieën van Lombroso in Nederland, die een verdienstelijk letterkundige is’.

begonnen, uit verveling. T'interesseert me nog wat en ik wil niet doorleven zooals in de laatste weken dat ik avond aan avond uit verveling languit in mijn stoel heb gelegen, staren naar de zolder.... Maar ik ben blij dat ik hier ben, want ik voel me tegenwoordig volstrekt niet gestemd tot struggle for life, en ik zou verhongeren. En nu glijd ik zoo kalm en vervelend door de dagen heen als ik maar kan verlangen, de eenige variatie is dat ik de eene dag moet electriseeren en de andere niet. Ik wilde dat ik een groote emotie had, want ik verslijm langzamerhand....

Naar aanleiding van een correspondentie door Aletrino in de *Noord-Hollander* ontving hij van V.E. een boos schrijven, waarin deze hem literair dilettantisme verweet. Hij had daarin namelijk als zijn opinie uitgesproken, dat een tijdschrift, opgericht met het oog op een nieuwe literatuurrichting, geen reden van bestaan heeft, waar 't door gebrek aan materiaal gedwongen wordt aan de politiek te gaan knoeien. Zo, bijna letterlijk, resumeert Al. in zijn antwoord aan V.E. zijn bezwaren tegen de N.G. En, zijn recht op een eigen oordeel opeisend, vervolgt hij: Dat ik een dilettant ben beken ik, waar is het meesterschap in de letteren te krijgen?.... Dat ik een groote gedachte van jelui had doet niets af aan mijn opinie, die ik altijd en overal zal durven zeggen, over de politiek en de N.G. Dat ik graag werk aan de N.G. doet ook niets aan dat oordeel. Nogmaals èn de prospectus èn de eerste aflevering vielen mij tegen. Ik heb niet in een provincieblaadje wijsheid verkondigd enz. enz., ik heb mijn opinie gezegd over de richting die de N.G. nam (niet dwaalweg) omdat er meer politiek dan literatuur in was, omdat de redactie *genoodzaakt* werd dat te doen door gebrek, iets wat ik in dat artikel ook motiveer....

Ben ik een partijgenoot, ben jelui een partij? Omdat ik met jelui op en neêr ga, omdat ik meêwerk aan de N.G., omdat ik jelui hier en daar hooger vind dan mezelf, mag ik daarom niet mijn opinie zeggen over jelui tijdschrift als dat een weg opgaat die ik niet vind stroken met mijn opinie?.... En 't hindert me minder van hen die me alleen kennen uit me bezopenheden en van me houden, zooals men van een aap houdt of van een hofnar (ik weet 't zeer goed maar ben nu eenmaal zoo, dat ik behoefte heb om ‘van gehouden te worden’).... maar 't hindert me erg van jou, dat *jij* dat denkt, dat *jij* me dat durft schrijven. Want waar je me schrijft dat ik een dubbele

rol speel, waar je me onder bedekte termen te kennen geeft dat ik een valsche, gemeene rol speel, daar denk je 't ook en daar voel je 't. En dat hindert me en doet me verdriet maar 't maakt me niet kwaad, gerust niet.... Ik kan eerder weer met hen dan met jou gaan, er is iets kouds gekomen tussen ons dat voel ik.... Noch van hen, noch van jou wil ik die aalmoes.... Voor ik eindig, een laatste verzekering: ik heb 't artikel niet geschreven om jelui te benadeelen, ik heb 't geschreven omdat 't zoo mijn opinie was, niet onbekookt en ondoordacht maar met volle overtuiging. (23-12-'86).

Waar de prikkelbaarheid en het capricieuse hier van twee kanten kwam, zal de verzoening wel gauw gevolgd zijn. Brieven uit 1888 zijn in het dossier (Frederik van Eeden-museum) niet aanwezig. Wellicht doordat Aletrino Van Eeden, die kort te voren met Van Renterghem een kliniek voor psychische geneeswijze had geopend in Amsterdam, daar af en toe ontmoette.

Inmiddels heeft Al. zich gevestigd. Daar hij veel vrije tijd heeft 's middags en 's avonds, vraagt hij V.E., of hij Erens als zijn secretaris[1)] kan opvolgen. Maar er blijkt een misverstand in 't spel: ‘François vervulde meer de functie van stoker en causeur.’

‘Ja Keesje, had ik maar dit, had ik maar dat! Er is zooveel had ik, dat me berouwt. Niet 't meest dat ik niet in Bussum me ben gaan vestigen.... wel dat de lente komt en de zomer en dat ik nu al zie de hei met een roze schemer er over en ruik de lucht van de pijnboomen et je ne serai pas là.... Tevreden word ik nooit, ik zal altijd blijven morren, en als ik schatrijk ben en tevreden zal ik ontevreden zijn omdat ik niets heb waarover ik ontevreden kan zijn. Er is maar één tijd in mijn leven die prettig is geweest, dat is de tijd die voorbij is, een waarheid die waar zal blijven tot aan mijn dood.... Een roman die ik sinds een jaar bezig ben en waarover Kloos zegt dat ik moet doorgaan, ligt braak, ik kan er niet toe komen er weêr aan te beginnen.... In alle geval, mocht je 't druk hebben en ik kan

1) Uit enkele in het Fr.v.E. museum aanwezige brieven van François Erens (meest ondertekend met zijn pseudoniem Trifouillard) blijkt, dat deze sedert Sept. '88 enige tijd als ‘secretaris’ bij V.E. is werkzaam geweest. Er is o.a. sprake van een brochure v.V.E. (waarschijnlijk over Spiritisme), die Erens in het Duits zal vertalen.

je helpen met vertalen of zoo, kun je gerust over me beschikken, ik zal 't met plezier voor je doen.' (27-2-'89).

En weer, naar aanleiding van vroegere verjaardagen, het thema: 'Hoe waren de dagen die verre zijn!'

'Ja, Martje en Kees, waar zijn de 3e Aprillen van vroeger? Een wandeling 's middags, eten en dan charades! Ubi sunt, zou een Romein zeggen. De eerste April is ook veranderd. Ik voelde me gister als een oude erfoom die met een borreltje en een koekje thuis zijn nichtjes zat af te wachten. Ik heb nog nooit zoo'n burgermansverjaardag gehad als gister met sterke drank en roomtaart en een potje bloemen....

Na de Paasvacantie promoveer ik. Ik kende 't stuk van Looy, hij las 't me voor bij 't schilderij van zijn bietje. (2-4'89).

Dit stuk moet natuurlijk zijn: *De dood van mijn poes*.

Zijn romantische 'nostalgie de l'au delà' openbaart zich ook ten opzichte van Parijs, dat maar liever een luchtspiegeling moet blijven: 'Ik wou je eens iets vragen. Gaat Martha mee naar Parijs? Ik zal je zeggen waarom. Mijn belofte aan je om meê te gaan bezwaart me erg. Ik zeg 't je royaal weg en voeg er bij dat als je alleen gaat dat ik dan met je meê ga, maar als je me niet noodig hebt en Martha meê gaat dat ik dan liever hier blijf.'

Het hypochondrische hoofdmotief: 'ik zie er zoo tegen op om terug te komen! Ik kan nu al huilen als ik er om denk dat ik terug zal moeten komen in mijn oude omgeving en voel nu al 't gevoel dat ik zal hebben, wanneer ik in Parijs zal rondloopen wetend dat 't over eenige dagen uit is.... Laat Parijs nu maar voor me blijven als iets waarnaar ik moet blijven verlangen en dat ik nooit waarschijnlijk zal zien, ik wil me daarmeê tevreden stellen.... Je hebt een treurige snaar bij me betokkeld met spreken over de Boerhavestraat. Je pijp is er nog en 't tabaksdoosje ook, even smerig als vroeger. Ik houd erg vast aan oude dingen, nu vooral nu alles zoo veranderd is en ik zelf veranderd ben.' (19-4-'89).

Maar hij maakt de reis mee, en de verrukking om Parijs, over 'die droom van een week' klinkt nog na in de brief van 6 Juli:

'.... Toen ik thuis kwam, waar mij een feestelijke ontvangst bereid was door Rachel, de drie oude jofferen bij wie ik inwoon en een taart van Annatje, kreeg ik de boodschap om bij Gomes te komen die ziek was en om zijn praktijk waar te nemen. Ik

was er weêr in! Onder ons gezegd was Amsterdam zóó doodstil, dat ik nog meer slaap kreeg dan ik al had! Een dorp! Ik heb dien middag slaperig en onwel van Parijsherinneringen visites gemaakt. God weet hoe de patienten er nog levend zijn afgekomen. Mijn pampiertjes vreemd mijn potlood vreemd, doodsbang dat ik iets raars zou opschrijven, murias Montmartre of zoo, syrupus Seine inplaats van Syrupus Sennae en meer benauwde droomen.... Onder me is de microscopische navolging van de Halles Centrales, een groentekelder; mijn praktijk laat me 's morgens vrijheid 't laden van de groentekar te zien en dan vermenigvuldig ik maar.

.... En nu blader ik in de boeken van Zola en Huysmans om Parijs te hebben en bloos als ik namen zie die ik heb gezien, in de ventre de Paris, l'oeuvre!.... wanneer ik een pampiertje ontmoet dat ik heb meêgebracht zal ik weer de globus hystericus in mijn keel voelen en blijven soezen over de droom van een week. Zeven dagen, een awil, zeven treurdagen bij mijn volk, het uitverkorene van Elohim! Juist zeven treurdagen, om te betreuren dat ik geen Franschman geboren ben, geen inwoner van Parijs ben en nog liever dat ik geen gele Apach ben of een cowboy....'

Als hij het portret van het jonge gezin V.E. ontvangen heeft, schrijft hij aan Martha:... Nu voer ik zoo heel weinig uit; wat ik doe is de proeven van mijn bundeltje corrigeeren met den titel '*Uit den dood*' (pour la vente[1)]) en dat in 't najaar moet uitkomen....

Zoodra dan ook de praktijk voor Gomes achter den rug is ga ik weer aan mijn roman, waarnaar ik erg verlang en waar-tegen ik opzie met angst voor de moeilijkheden. Ik durf 't jelui haast niet te vragen, maar ik wil toch zoo graag. Natuurlijk weet ik niet of jelui hem goed vinden, maar ik woû zoo graag uit een gevoel van dankbaarheid aan jelui tweeën en als herinnering aan alles vroeger die roman aan jelui opdragen en voor jelui beiden schrijven. (18-8-'89).

In het crisisjaar van de Nieuwe Gids, waarschijnlijk als toornige reactie op Kloos' *Gedachten en Aforismen over Frederik van Eeden*

1) Vgl. Fr. Erens, *Lit. Wandelingen*, blz. 307: 'Zijn eerste bundel heette, naar ik meen, "Uit den Dood" en nu zijn laatste belieft het hem "Uit 't Leven" te noemen. Toch gelijken deze verhalen veel op elkander en zouden ze beide evengoed "Uit den Dood" kunnen heeten.'

on P. Tideman's schandelijke aanval op *Johannes Viator* (Nov. '93):

[5 november 1893]

Waarde Kees,

De laatste schandaflevering van de N.G. is oorzaak, dat ik aan de redactie heb geschreven, dat ik niet meer tot de medewerkers wil gerekend worden. Ik heb aan enige dagbladen verzocht dit bericht op te nemen om op die manier openlijk protest te geven tegen de dronkenmansmanier, waarop er tegen een persoon, een oud redacteur en vooral tegen een oude vriend van mij wordt opgetreden. Ik weet dat er dingen zijn gebeurd die ik niet kan of wil excuseeren, tenminste oordeelend zooals ik ze heb gehoord, maar dat wettigt niet een smerig optreden als nu is geschied en de verregaande onkiesche wijze waarop ze in je persoonsleven zijn getreden, waar ze alleen recht hadden je artistieke uitingen aan te vallen.

T'is ook daarom dat ik er tegen protesteer, want ik voel te veel sympathie voor jou en de herinnering van wat je voor me en met me bent geweest dan dat ik 't zoo langs me zou willen laten gaan en daardoor 't vermoeden op me zou willen laten rusten dat ik 't eens ben met hun opvattingen en hun wijze van uitvoering. Nogmaals er zijn me wel dingen ter oore gekomen die ik ten sterkste afkeur, mijn protest is dus geen loochening van die feiten, maar ik vind de wijze waarop ze alles doen een dronkenmansdaad en wil niet dat mijn oude sympathie bedrekt wordt door een paar ontoerekenbare dollemannen. Dit echter kan ik je verzekeren dat wat ik ook gehoord heb en wat ik zelf over of tegen je heb gesproken onder elkaar 't me altijd speet omdat ik altijd heel veel van je heb gehouden.

Dat veel houden is dan ook de reden dat ik protesteer.

t.t.

Sam.

(5 Nov. '93).

Een dieptepunt van mistroostigheid toont het schrijven van meer dan tien jaar later. Aletrino is dan Gemeente-geneesheer te Amsterdam, V.E. heeft na de mislukte spoorwegstaking de coöperatieve winkelvereniging De Eendracht gesticht, waarvoor A. iemand als boekhouder aanbeveelt. Behalve deze zijn er geen andere emoties dan migraine-aanvallen en le néant des choses! Ik kan je niet veel en niet goed schrijven, ça me rend triste à

pleurer, alles is oud, alles is gedaan en alles is op. Ik wilde, dat ik voordat ik doodga, nog eens bij je kon zitten praten zooals vroeger, heel lang en zonder bewustzijn dat er zooveel voorbij is en zooveel is heengeleefd. Maar dat zal dan wel de laatste désillusie in mijn leven zijn[1] want jij bent oud en anders geworden en ik ben niets geworden en alleen heel oud. Dag jongen.

Sam (26-5-'04).

Weer tien jaar later (30 Mrt. '14) een briefkaart uit Chernex s. Montreux, Chalet George Maurice: ‘Dank, goede Fré, voor het 2e dl. van Sirius, dat ik vanmorgen ontving. Het eerste gedeelte er van heb ik in de Gids gelezen, maar ben midden in blijven steken. Ik begrijp je niet! Hoe kan jij, die zóó iets schrijven kan, mooi vinden wat Romain Roland[2] [sic] in Jean Christophe heeft geknoeid! Tenminste geknoeid voor zoo ver ik van hem heb gelezen en dat me de lust heeft benomen verder te gaan: de vier eerste deelen. L'aube is heelemaal niets, vind ik en de drie andere een irriteerend, misselijk echt fransch stom gedoe over Duitschland en duitsche toestanden. De eenige figuur, die goed en sympathiek is, vind ik 't goedige, ouwe oompje. Maar de rest! Hoe oud is die jongen toch? Tien jaar of zeven en dertig en een half of nog meer of minder? En dat vind jij mooi, jij, die altijd 't talent hebt me als een vergiet-test te laten droppelen, zooals nu weer dat eerste gedeelte van het 2e deel?! T'zegt wel niets, dat ik, die als de gevoelige hotelhouder ben, huil; maar

1) Enige malen heeft V.E., blijkens zijn *Dagboek*, zijn vriend nog opgezocht. Zie deel VI, blz. 13: ‘4 Febr. 1909. Dinsdag at ik bij Aletrino, die naar Zwitserland gaat.’ En deel VII, blz. 158: ‘12 Oct. 1912. Bij Sam Aletrino....’ ‘.... en babbel over oude tijden met Sam in het fraaie châlet op de berg....’ ‘Ik spreek met Sam oover de doodsangst die hem vervolgt. Het materialisme dat nog in hem zit. Daarbij voel ik een weerzin teegen deeze stemming en sfeer en afkeer ook van de soort studie - gerechtelijke geneeskunde en sexuaal-leer - die zijn specialiteit is. En toch heb ik respect voor zijn arbeid, en voel hoezeer ik zelf te kort kom. Maar ik voel mijn recht en plicht het mooiere te zoeken. Ik kan zijn studie niet op distantie brengen die aesthetisch werkt. Maar hij zelf kan het ook niet genoeg.’

2) Het is natuurlijk, dat de pessimistische naturalist Aletrino afwerend stond tegenover het werk van den ‘ethischen’ optimist Romain Rolland. - Van Eeden stond in kunstopvatting dichter bij R.R. dan bij Al., van wiens werk hij niet hield.

Roland heeft 't talent toch niet me aan het druppelen te brengen.... Ik zit steeds in Napoleon en tracht een boekje te schrijven over: “Napoleons laatste levensjaren”, alleen zijn leven op St. Hel. en zijn doodgaan....’

En dan volgt de laatste briefkaart. - V.E. heeft, bij het overlijden van Al., in de Amsterdammer geschreven, dat diens medisch-natuurwetenschappelijke opleiding hem eens en vooral het geloof in een voortleven had benomen: ‘bij mijn laatste bezoek aan hem, in Zwitserland, wilde hij nog altijd met aandrang weten, hoe ik het toch aanlegde om teegenover dat groote raadsel, die schrikkelijke, onvermijdelijke leedigheid - zoo gelaten en vertrouwend te zijn....’

Inderdaad merkt men reeds uit een der eerste schetsen van Aletrino, *In 't donker*, hoe het raadsel van de dood hem obsedeerde. Zo ook uit zijn roman *Zuster Bertha*. Of V.E.'s vertrouwende religieuse zekerheid zo groot was tegenover Al.'s somber ongeloof, valt te betwijfelen. Het laatste werk dat hij zijn vriend toezond, was *De Heks van Haarlem, treurspel der Onzeekerheid*, een objectivering van eigen innerlijke onvastheid[1)].

Chernex s. Montreux. Chalet George Maurice, 20 April '15.

‘Dank, goede Fré, voor “de Heks van Haarlem”, die ik vanmorgen ontving.... Ik ben nog steeds bezig aan “Napoleons laatste levensjaren”[2)], midden in het laatste hoofdstuk, en kom natuurlijk nu niet meer vooruit.... Kom je niet weer eens hier? Ik kan soms, vooral in dezen tijd, zoo intens verlangen om weer eens met je te praten....’

23 Jan. '16 schreef V.E. zijn in memoriam Aletrino in de Amsterdammer. Toen dit negen jaar later werd opgenomen in zijn bundel *Langs den Weg*, was zijn visie op zijn vriend aanmerkelijk ongunstiger geworden. In de inleiding staat: ‘Aletrino was een zwak denker en zwak karakter. Hij kon niet tot dieper inzicht komen dan tot een mild goedhartig atheïsme.’

Had V.E.'s overgang tot het Katholicisme dit oordeel beinvloed?

Heerenveen.

S.M. NOACH.

1) Vgl. Alb. Verwey: *Frederik van Eeden*, blz. 315.
2) In dit boek geen lyrisch stemmings-proza; het is in eenvoudigzakelijke stijl gehouden.

Een Rectificatie.

In zijn biografie van Frederik van Eeden spreekt Dr. G. Kalff Jr. over de verhouding van dezen dichter, om zijn 60ste jaar, tot verschillende auteurs en critici. Over Jacob Israël de Haan zegt bij o.a. (blz. 397): '.... bij diens vertrek naar Zion richtte hij een afscheidsgedicht tot hem met de veelzeggende regels:

> In twintig vriendschapsjaren geen seconde,
> waarin je mij beleedigde of verwondde

en waarop we gaarne De Haan iets dergelijks hoorden antwoorden, die echter pertinent zweeg.'

Dit laatste is onjuist.

In zijn bundel *Kwatrijnen*, in 1924 bij P.N. van Kampen & Zn. te Amsterdam gepubliceerd, tel ik er zestien, die van aanhankelijkheid en dankbare vriendschap jegens den ouderen dichter getuigen; zes ervan dragen zelfs de titel *Frederik van Eeden* of *Aan Frederik van Eeden*, o.a.:

> Want waar ik sterven zal, ik weet het niet,
> Noch waar het driftig leven mij zal drijven.
> Maar dit zal mij boven al heilig blijven:
> Uw vriendschap en uw afscheidslied.

en:

> Ik was een Knaap, een zoeker en een taster,
> Die tot U kwam, vandaag voor twintig jaar.
> Ik werd een man. Daaglijks dieper en vaster
> Voel ik uw vriendschap, trouw en wonderbaar.

Verschillende kwatrijnen zijn zelfs niet anders dan rhythmisch en rijmend gemaakte brieffragmenten van Van Eeden en dragen soms de titel: *Zijn brief*.

> Dit is Vriendschap, die boven alles lief blijft,
> Die de donkre drift der jaren weerstaat.
> Als hij, ver uit Holland, mij eenen brief schrijft,
> Vindt mijn lied voor zijn woorden rijm en maat.

Zelfs tot de intieme vriendenkring van Frederik van Eeden strekt zich zijn erkentelijkheid uit, blijkens zijn kwatrijnen aan Henriëtte Roll, L.E.J. Brouwer en G. Mannoury.

Wie de trouwe en zelfvergeten aard van Jacob Israël de Haan heeft gekend, die ook uit zijn brieven aan V.E. zo overvloedig blijkt, kon niet anders verwachten.

Heerenveen.

S.M. NOACH.

Wat is romantiek?[1)]

Niet slechts in het algemene spraakgebruik, maar ook bij velen die een uitvoerige bespreking wijden aan de vraag wat men onder Romantiek precies dient te verstaan, wordt te weinig acht geslagen op enkele factoren, waaraan men toch niet straffeloos voorbij kan zien. Vooreerst vindt men onder de kenmerken van een romantisch dichterschap wel steeds een groep feiten genoemd, die geldig zijn voor ieder dichterschap, van welke geaardheid ook. Immers, indien men in het instinctieve en onbeheersbaar-opwellende het criterium legt, is álle lyriek welke meer is dan metrisch-mechanisch woordgeknutsel, zonder uitzondering romantisch. Dan wordt ook Vondels uitspraak:

> ‘Dies roemtmen hem voor wijs, die vinger op den mond leyd.
> O kon ick oock die kunst: maer wat op 's harten grond leyd
> Dat weltme na de keel: ick word te stijf geparst,
> En 't werckt als nieuwe wijn, die tot de spon wtbarst.’ -

tot de belijdenis van een romantisch dichterschap; en niet minder de regels van Boutens:

> ‘waar een hart het uit moet zingen
> daalt het ongebeden loon.’

Men vergeet eenvoudig, dat aan de oorsprong van álle waarachtige poëzie een uit de diepten van het menselijk onderbewustzijn oprijzende inspiratie te vinden is, en dat de dichter, bewust, niets anders kan doen dan de omstandigheden waaronder deze ‘stemmen’ zich laten horen, zo gunstig mogelijk te maken: door stilte, door concentratie, door zelfkritiek. Indien er in dit opzicht toch enig onderscheid mocht zijn tussen klassieke en romantische dichters, en ik acht dit inderdaad waarschijnlijk, dan blijft het ten uiterste een gradueel verschil, onbruikbaar als kenmerk.

En even onbruikbaar is het criterium dat men meent te vinden in ‘gevoel en verbeelding’. Zeker: als algemeen West-Europese levenssfeer is de Romantiek een gevoelsreactie tegen het Rationalisme geweest. In het laatst van de achttiende eeuw nemen sentiment en fantasie in alle menselijke verhoudingen hand over hand toe. Maar dit betekent allerminst, dat tijdens het Rationalisme de *poëzie* het zónder gevoel en zónder verbeelding heeft kunnen stellen! Voorzover er in die tijden van Redelijkheid en Verlichting nog verzen van enige betekenis geschreven zijn - en ze bestaan wel, al zijn ze uiteraard niet talrijk - is dat te

1) Uit de inleidende beschouwing bij een studie over *De romantiek in Troelstra's poëzie*, in de bundel *Rekenschap*, ter perse bij Em. Querido's U.M. Amsterdam.

danken aan de niet-te-onderdrukken irrationele krachten in de mens, die in strijd met de heersende opvattingen zich onbedwingbaar hebben móeten uiten. Poëzie zonder gevoel-enverbeelding is onbestaanbaar; en sprekende over de poëzie vóor en uit de Romantiek, kan men dus hoogstens concluderen tot een meer-of-minder. Doch daarmee is ook deze trek voor een exacte bepaling ongeschikt geworden.

Is dan de volkspoëzie typisch voor de Romantiek, en ligt in het aesthetisch overtreffen dáarvan derhalve een kenmerk van niet-romantische aard? Al evenmin: de leuze l'art pour l'art en de individualistische lyriek kunnen met hetzelfde recht of onrecht tot de Romantiek worden gerekend als het volkslied. Uit Middeleeuwen en Gouden eeuw zijn ons gedichtjes overgeleverd, die bij ál hun zangerige eenvoud en roerende naieveteit toch slechts met veel voorbehoud de naam romantisch verdienen. En omgekeerd is onder het werk der onbetwistbaar grootste Romantici, neem Byron of Novalis, maar weinig dat niet geschreven is uit zeer persoonlijke ontroeringen en in zeer gecultiveerde vormen, twee factoren, die een verstaan in brede kring bemoeilijken, zo niet beletten.

Moet men zich dus hoeden voor een betoogtrant die uitloopt op de zinledige conclusie, dat álle poëzie wel iets romantisch' bezit, anderzijds bestaat het gevaar dat men een grote reeks losse kenmerken bijeenbrengt, zonder die te kunnen coördineren, laat staan combineren, tot een algemeen begrip. Ofschoon het niet onverstandig is om ter benadering van de termen Romantiek en romantisch, uit te gaan van een aantal dichters en schrijvers, die in de historische school der Europese romantiek een onbetwistbare plaats innemen: ‘Ossian’, Byron en Scott; Rousseau, de Lamartine en Victor Hugo; de jonge Goethe, Novalis en Heine - wél onjuist is het, om uit het werk van elk hunner een paar karakteristieke eigenschappen af te zonderen, en door de optelsom van deze kenmerken ‘de Romantiek’ bepaald te achten. Wanneer men, alvorens met een zo geconstrueerde maatstaf het romantisch peil van ánderen te meten, die eerst nog eens aanlegt bij hen met wie men begon, zal zich de verbazingwekkende conclusie opdringen, dat ook zij toch eigenlijk geen románticí mogen heten, aangezien Scott het Rousseause, Victor Hugo het Goetheaanse van de romantiek volkomen mist. Ongewild heeft men uit botjes van Byron, bloed van Heine, zenuwen van Novalis, vlees van Chateaubriand, tranen van de Lamartine

en de kraag van Schiller een romantische homunculus geschapen, die met geen enkele vertegenwoordiger der historische romantiek nog een merkbare gelijkenis bezit....

Het is dus niet voldoende, door termen als: liefde voor de middeleeuwen, vrijheidsdrang, eenzaamheidsgevoel, onvervulbaar geluksverlagen, rusteloosheid, wereldverachting, dichtertrots, voorkeur voor de sombere natuur, en dergelijke, het wezen van de romantiek te benoemen. Want de vraag blijft: wélke eigenschappen van de middeleeuwen bewonderde men; wélke vrijheid, wélke eenzaamheid, wélk geluk begeerde men; wélke wereld verachtte men? Onder welke omstandigheden en bij welke naturen kwamen deze gevoelens tot uiting?

En, beslissende vraag van al: kan men deze vele tendenties, die bij nadere beschouwing zo sterk verbonden blijken met individuele en nationale factoren, ook daarvan ontdoen, om aldus één kernbegrip te vinden, één diepste kracht, die onder de verschillende verhoudingen van persoonlijke aanleg en van volksaard noodwendig ook tot verschillende gevolgen heeft geleid? Beslissend is deze vraag, omdat men vruchteloos de romantiek in Nederland, Vlaanderen en Friesland zal vergelijken met de buitenlandse, zolang men niet het typisch buitenlandse heeft weten te vervangen door het typisch eigen aequivalent.

Het lijkt mij inderdaad mogelijk, achter de veelzijdige en wisselende trekken toch het veranderlijk ene te zien, dat men de essentie zou mogen noemen van de romantiek: de onheelbare gespletenheid. Alle romantische kunst is afkomstig van in-zichzelfverdeelde persoonlijkheden, levende in een in-zichzelf-verdeelde tijd. Het is niet nodig te menen, dat zulk een tijd zulke mensen voortbrengt; het is voldoende te erkennen, dat zulk een tijd mensen met zulk een aanleg inspireert en tot uiting dringt, terwijl een evenwichtiger periode de meesten hunner zou doen zwijgen.

Het romantisch dichterschap ervaart alles in tegenstellingen: het individu, de mensheid, de cultuur, het heden, het aardse bestaan; en in iedere tegenstelling heeft het zijn voorkeur voor het ándere. De eigen persoon is geen eenheid, zelfs nauwelijks een polaire spanning tussen verstand en gevoel, maar een verbrokkeling van geest en geweten, van ziel en zinnen, nooit tot een redelijke tucht in staat. Tegenover de anderen ontbreekt de zakelijke wij-verhouding, waarin onderscheid en samenhang beide gehandhaafd blijven; de enkeling is eenzaam óf hij verliest zich in de groep, tot versmelting toe. De beschaving is geen

verfijnde maar een verkrachte natuur; de grote stad is in vergelijking met het platteland -, ja, geheel West-Europa is in vergelijking met Macedonië, Zuid-Amerika of China, een ontaarding: een hel van goud en mechanisatie tegenover het paradijs der primitiviteit. Men voelt het ‘heden’ niet als schakel tussen verleden en toekomst, gelijkelijk deel van de eindeloos voortgaande tijd, maar als een sombere periode van troosteloos verval, waartegen de vroegere eeuwen afsteken met glans van heiligheid en heldendom. Het ‘hier’ is geen deel van dezelfde aardse aarde als het ginder, doch een noodlottige gevangenis: het geluk wacht steeds elders, achter de kim. Het leven zelf wordt zich enkel bewust als tegenstelling van de dood, de dag als tegenstelling van de nacht. Omdat hart en wereld beide te duidelijk het betrekkelijke openbaren, hunkert de romanticus naar het volstrekte. Indien hij niet in staat is tot humor, en dit compromis der glimlachende wijsheid haat als laffe berusting, verkiest hij het avontuur der uiterste gevoelens en somtijds het gevaar van uiterste daden. Zelf geen eenheid en geen eenheid vindend om zich heen, kan hij mens noch maatschappij, historie noch heelal als eenheid erkennen. Alleen wanneer de romantische gespletenheid zichzelf bewust wordt in een hunkering naar harmonie en beheersing, kan er een zeker evenwicht ontstaan, dat in de letteren het aanzijn geeft aan die merkwaardige mengvormen van een romantisch wezen in een niet-romantische schijn, of van een romantische aandrift gericht op een nietromantisch doel, gelijk de helleniserende schoonheidsdienst van Vosmaer die te zien heeft gegeven.

De romantiek in zijn zuiverste vorm is de lévende dualiteit, en daarom zowel tegengesteld aan het hierarchische normenstelsel van Renaissance en Klassicisme, als aan de natuurwetenschappelijke werkelijkheidszin van het Realisme. Daarom ook kan de onscheidbare verbinding van romantische met realistische elementen, waardoor de beweging van '80 gekenmerkt wordt, alleen met veel voorbehoud als Romantiek worden aangeduid. En aangezien de romantische dualiteit noodwendig z'n negatieve pool vindt in de algemene toestand van een bepaald tijdvak, zijn lading krijgende door het contrast dáarmee, zo *moet* ook de romantiek in ieder land, in iedere streek, op eigenaardige wijze anders zijn, en zal elke volgende golving van het romantisch levensgevoel in beslissende opzichten verschillen van alle vorige.

G. STUIVELING.

Vrij = zeer.

In de Nieuwe Taalgids, jaargang 27, blz. 222 vraagt C. de V. naar bewijsplaatsen, om te beslissen, of het woordje *vrij* als versterkend bijwoord in 1568 reeds gangbaar was, zulks naar aanleiding van de kwestie, hoe de vierde regel van het Wilhelmus moet verklaard worden: betekent *vrij* daar *onafhandelijk* of heeft het daar reeds de betekenis van *zeer*? Op blz. 314 van dezelfde jaargang geeft de heer F.M. d'Angremond enkele voorbeelden van dat gebruik uit de 16e eeuw, dus uit de tijd dat het Wilhelmus ontstaan is, hoewel hij er bij voegt, dat een andere betekenis, n.l. die van *voorzeker, voorwaar*, ook aanvaardbaar is. Mag ik - nu de kwestie weer aan de orde gesteld is door den heer G.W. Wolthuis, die in het Juli-nummer 1940 van Levende Talen de uitgave besproken heeft, welke de heer S.S. Mensonides van ons volkslied het licht heeft doen zien - mag ik wijzen op een plaats in het Wilhelmus zelf, n.l. op het vijfde couplet, waarvan de tweede helft naar de uitgave van het Geuzen Liedboek van 1620 luidt:

> Voor Godes Woort gheprezen
> Heb ick vry onvertsaeght
> Als een helt sonder vreesen
> Myn Edel Bloet ghewaeght.

Deze plaats versterkt m.i. de opvatting van hen, die menen, dat in het eerste couplet van ons volkslied *vrij* door *zeer* moet worden weergegeven.

Trouwens, wie het eerste couplet aandachtig leest, zal ook dan reeds tot die conclusie komen. Het couplet toch bestaat uit vier zinnen, die alle vier iets mededelen; bovendien bevatten alle vier deze bijzonderheid, dat er een versterking in voorkomt: *'van Duytschen bloet'* versterkt de mededeling, die op zich zelf al vodoende moest zijn: '*Wilhelmus van Nassouwe ben ick*.' Zo versterkt ook: '*tot inden doot*' het voorafgaande: '*Het vaderlandt ghetrouwe blijf ick*.' De vierde constateering (in regel 7 en 8) wordt versterkt door het bijwoord *altijt*, en zo vinden wij in de 3e mededeling (regel 5 en 6) een zelfde versterking: *vry onverveert*, dat aansluit bij het overigens reeds bekende: '*Een Prince van Oraengien ben ick*.' Gegeven deze bijzonderheid, komt het mij voor, dat wij, mede om de eerstgenoemde reden, *vrij* in het eerste couplet het beste vertalen door *zeer*.

Groningen.

J. VAN DER BAAN.

is ‘Het dal sonder wederkeeren’ de bron van ‘Elckerlijc’?

In zijn artikel over ‘Elckerlijc, Het Dal sonder Wederkeeren en de Mystiek’[1] vestigt G. Kazemier de aandacht op enkele overeenkomsten tussen de twee door hem genoemde werken en meent daaruit te kunnen besluiten, dat het stuk van Colijn Caillieu ‘de bron’ zou zijn van ‘Elckerlijc’.

I.

‘tPas der Dood,’ zegt Kazemier, is een litteraire navolging van het ‘Pas d'armes’[2]. Caillieu stelt ons inderdaad een strijd voor, een tweekamp, en toch zou men de vraag kunnen stellen of ‘Pas’ wel altijd in die zin moet begrepen worden. G. Chastellain schreef reeds een ‘Pas de la Mort’ (1430-1435) of ‘Miroir de Mort’ (men lette op het woord ‘Miroir’; ook ‘Elckerlijc’ is een ‘Spiegel’) en gaf aan het woord ‘pas’ de betekenis van ‘passage’, een overgang naar, een intrede in de dood, zoals blijkt uit de verzen:

> Car e'est un *passage* de mort
> Doloureux et tantost failly[3].

‘Elckerlijc’ beschrijft evenmin een tweekamp, maar wel een intrede in de dood. Noch in de ‘Pas de la Mort’ van G. Chastellain noch in ‘Elckerlijc’, is er sprake van paviljoen, ridders of schilden, doch er is wel strijd. In de ‘Pas de la Mort’ spreken beschermengel en duivel beurtelings den stervenden man toe, in wiens ziel een *innerlijke* strijd plaats grijpt, hetgeen ten slotte ook het geval is met ‘Elckerlijc’.

Laten wij echter aannemen, dat C. Caillieu met het woord ‘Pas’ uitsluitend een tweekamp bedoelt, dan zou dit als bewijs kunnen gelden, dat ‘Elckerlijc’ niet onder directe invloed van C. Caillieu geschreven werd. Chastellain en de schrijver van ‘Elckerlijc’ hebben dezelfde zin aan de titel van hun werk ge-

1) Nieuwe Taalgids, 34ste Jaargang - 2de Aflevering, blz. 87-96; 3de Aflevering, blz. 116-128. (Verder geciteerd N.T.).
2) Ib., blz. 88.
3) Ed. Kervyn de Lettenhove, ‘Oeuvres de G. Chastellain’, Bruxelles, Heussner, 1864, dl. 6, blz. 57, III, 1 & 2.

hecht: voor beiden is het een ‘Miroir (Spiegel) de Mort’ en het woord ‘pas’, dat niets anders dan ‘passage’ voor Chastellain betekent, zou evengoed voor ‘Elckerlijc’ kunnen dienen.

Chastellain heeft dikwijls in zijn ‘Pas de la Mort’ het woord ‘miroir’ gebruikt[1] en hij heeft dit woord verklaard[2]:

> Comme au miroir, y est la glace
> Là où on voit sa ramembrance;
> On y choisit et corps et face,
> Mais de légier elle s'efface,
> Car elle n'a point de souffrance;
> Elle ne peut avoir grevance,
> Que de légier ne soit cassée;
> Nostre vie est plus tost passée.
>
> Mirons-nous donc et remirons;

Wat het woord ‘miroir’ of ‘spiegel’ betreft, doen wij nog opmerken, dat dit woord in titels van vele voor en na de ‘Pas de la Mort’ van G. Chastellain geschreven werken voorkomt. Men denke aan de ‘Spieghel Historiaal’ van Maerlant, de ‘Speghel der Wijsheit’ of ‘Leeringhe der Zalichede’ van Jan Praet (XIIIe Eeuw)[3], enz., enz. Als antwoord op de ‘Pas de la Mort’ van Chastellain schreef Molinet een ‘Miroir de vie’[4], en Chastellain zelf schreef nog een ‘Miroer des Nobles hommes de France’[5].

II.

In ‘tPas der Doot’ wordt gezegd, dat ‘niemand zich mag laten vergezellen door wat hij lief heeft’[6] en in de verzen:

> Ende ele sal moten laten sijn amye
>
> Men salse in dit pas droeflic sien beswaren
> Als si deertsch goed en deere moeten laten

vindt Kazemier de ‘prototypen van Gheselscap en Tgoet’.

1) Blz. 51, str. IV, vers 8; 52, I, 5; 52, II, 1; 52, III, 1.
2) Blz. 52, III; IV, 1.
3) Uitgegeven door J.H. Bormans - Brussel - Hayez - 1872.
4) Ed. Kervyn de Lettenhove, dl. 6, pag. 459-461.
5) Ib., blz. 203.
6) N.T., blz. 88.

Maar bij G. Chastellain wordt herhaaldelijk een zelfde gedachte uitgedrukt:

> Il te faut laissier tes oiseaux,
> Tes chiens, tes bracques, tes lévriers,
> La pompe de tes beaux chevaulx,
> Qui soubs toy faisoient les saulx,
> La route de tes escuiers[1].

Ook:

> Et n'auras pour tous biens et vins
> Que ton tombeau et ton suaire
> Et vermine pour toy deffaire[2].

En

> Doubte qu'il te faut tout laisser[3], enz...

III.

In twee andere verzen vindt Kazemier het ‘rekenschap geven’ van ‘Elckerlijc’ en diens ‘pilgrimagie’ terug.

Maar Chastellain schreef reeds, dat men *moet* sterven:

> Las! il *faut* mourir une fois[4];

en verder, dat men ‘*rekenschap moet geven*’:

> De quoy il faut un *compte rendre*[5]
>
> Bien tost te faudra *compte rendre*[6]
>
> Puisque ce vient à *compte rendre*[7]

En wat het woord ‘pilgrimagie’ betreft, leest men bij Chastellain:

> Dieu sçait qui est bon *pellerin*[8]

en

> Vivons ainsy qu'un *pellerin*[9]

1) Kervyn, blz. 62, str. I, vs. 1-5.
2) Ib., str. IV, vs. 6-8.
3) Ib., blz. 64[7], str. II, vs. 6.
4) Ib., blz. 51, III, 1.
5) Ib., blz. 61, II, 5.
6) Ib., blz. 64[6], IV, 5.
7) Ib., blz. 64[3], IV, 3.
8) Ib., blz. 59, I, 8.
9) Ib., blz. 64[8], III, 5.

De voorstelling van een ‘pilgrimagie’ was dus niets nieuws bij C. Caillieu en, indien hier invloed bestaat op ‘Elckerlijc’, dan kan die net zo goed opklimmen tot Chastellain.

De grondgedachte dat men moet sterven, *hoe machtig men ook is*, vindt men eveneens bij Chastellain:

> Il ne luy (de dood) chault, pour abrégier,
> Non plus d'un roy que d'un bergier[1)],

Dezelfde gedachte vinden wij in ‘Van der Mollenfeeste’ van De Roovere[2)]:

> Hoort, ghy goede lieden al ghemeyne,
> Edele, onedele, aerme ende rijcke[3)],

De andere grondgedachte, dat we niet weten wanneer, noch hoe we zullen moeten sterven, vinden wij nogmaals bij Chastellain terug:

> Et ne sçait-on quant, ne comment[4)].

Dezelfde woorden schreef A. de Montgesoie een twintigtal jaren later:

> Et ne scet ton quant ne comment[5)].

IV.

De verzen:

> Een pelgrimagie, die niemant en mach
> Weder keeren in gheender manieren

vergelijkt Kazemier met de titel: ‘Dal sonder wederkeeren’[6)].

Maar Chastellain had reeds geschreven:

> Car on s'en va *sans revenir*[7)],

dus *zonder wederkeeren.*

1) Kervyn, blz. 52, II, 7 & 8.
2) Uitgegeven: ‘Letterkundig Leesboek’ door J.H. van den Bosch, Dr. C.G.N. de Vooys en Dr. D.C. Tinbergen, - Wolters, Groningen, Den Haag, 3e druk, I, blz. 130-132.
3) Ib., blz. 130, I, 1, 2.
4) Kervyn, blz. 51, III, 2.
5) P. De Keyser, str. (37), vs. 294; verg. bij C. Caillieu;

   ‘Men. weet hoe / noch wanneer dat wesen sal.’

   (Ib., blz. 103 (37), vs. 411).
6) N.T., blz. 89.
7) Kervyn, blz. 51, II, 7.

Hier vindt men dus niet alleen de titel van het werk van C. Caillieu terug, maar ook de tekst van ‘Elckerlijc’.

V.

Het woord ‘Elckerlijc’, in het Frans ‘Chacun’[1], vindt men eveneens bij Chastellain:

> Dieu en gard chascun et chascune[2]
>
> De quoy un chascun s'esmerveille?[3],

doch het woord is zo algemeen, dat het, naar mijn mening, elke bewijskracht mist.

VI.

‘Tgoet brengt de mens ten verderve; als de bezitter gestorven is, *gaat het over aan een ander*, om die te bedriegen’, schrijft Kazemier[4] ‘Dezelfde gedachte wordt in het “Dal sonder Wederkeeren” uitgedrukt,’ voegt hij er bij.

Nogmaals kan men naar Chastellain verwijzen[5]:

> Et sy n'as dame, ne mignon,
> A qui guères de toy chaulra,
> Joyau, tant soit riche, ne bon,
> Chasteau, palais, fort, ne donjon,
> Ce qu'à toy fut, autruy aura,
> Et ton âme en tourment sera
> Pardurable tison d'enfer
> En la présence Lucifer.

Wat u toebehoort, juwelen en kastelen, het zal naar anderen overgaan.

VII.

De voorstelling van een ‘*dodendans*’[6] komt veel sterker uit in De Roovere's *Van der Mollenfeeste:*

> Dit danssen, dit reyen mach hier niet dueren
> Sy moeten gaen dansen ter mollen feeste[7].

1) N.T., blz. 89.
2) Kervyn, blz. 51, II, 4.
3) Ib., blz. 54, IV, 5.
4) N.T., blz. 89.
5) Kervyn, blz. 61, IV.
6) N.T., blz. 89: ‘Aan de andere kant vindt men de titel van Elckerlijc in deze *dodendans*’ (ik cursiveer).
7) Uitgave als boven, laatste verzen.

In dit gedicht treft men overigens nog meer analogische voorstellingen aan. In het uur van de dood baten jeugd, schoonheid, wijsheid, macht noch rijkdom,

> Als de bode coempt, tis ghedaen[1)]

> als dopperste ghebiedt, soe moet ghy gaen
> trecken int landt van Mollengijs[2)]

of nog:

> Hij is uutghesonden met zijnder pijcke
> Maeckt u ghereedt, *alle ghelijcke*,
> Ghy en meucht niet langher blijven hier[3)].

In de twee laatste verzen zou men zonder moeite zowel ‘Elckerlijc’ als het ‘Dal sonder Wederkeeren’ kunnen terugvinden.

VIII.

‘Elckerlijc wordt als een rijk, mooi gekleed man voorgesteld’..... en ‘in het “*Dal sonder Wederkeeren*” wordt herhaaldelijk gezegd, dat de strijders met de Dood hun pracht en praal moeten afleggen’[4)].

Inderdaad, maar bij De Roovere heet het:

> Alle jonghe ghesellen fijn,
> Met corte keerels, met langhen palanen
> Aen haer schoen ende aen haar pattijn[5)]

en bij Chastellain:

> C'est grant folie de *parer*
> Ce qui sera viande aux vers
> Ce que mets peine d'amasser,
> Il te faura tantost laissier,
> Et prendre habillemens divers
> Tu n'auras pour tous tes blés verts
> Que ta dolante sépulture
> Et ta puante pourreture[6)].

1) Uitgave als boven, blz. 130, vs. 13.
2) Ib., blz. 130, vss. 15-16.
3) Ib., blz. 130, vss. 5-7.
4) N.T., blz. 89-90.
5) Uitgave als boven, blz. 132, 10-12.
6) Kervyn, blz. 57, IV.

Verder nog[1]:

> Il faut laissier *vos haulx atours*
> *Et vos robes à longue queue*,
> Et vous faut oublier les tours
> Que vous aprenez à ces cours
> Au temps que vous faites la reue.
> Vostre frescheur devenra bleue,
> Vostre regard fera horreur
> Mesme à vostre serviteur., enz..., enz...

Dat pracht en praal en rijkdom bij het thema thuis horen, ligt voor de hand: armen hebben niets mee te nemen noch te verliezen! Men denke aan het Evangelie, dat men, bij de bespreking over de bronnen van 'Elckerlijc', als eerste bron, wat gedachtengang en opvatting betreft, al te veel uit het oog verliest.

IX.

'Kracht en de vijf zinnen o.a. begeven Elckerlijc bij het sterven' en die worden 'met name genoemd' in de 'Pas der Dood'[2].

Jawel, maar er worden niet vijf, doch *tien* zinnen genoemd:

> Twesen / dopsien / thoren / en spreken
> Triecken / smaken / dlachen / en grijnen
> Den lust / den sanck moet al verdwijnen.

Er zijn geen *tien* zinnen? Zeker, maar het staat er toch:

> Alle *bevoelijcke* sinnen onbesweken
> Moten te niete gaen bi sdoots termijnen.

Het woord 'sinnen' is hier blijkbaar in een zeer ruime zin op te vatten en men vraagt zich af, waarom de auteur van 'Elckerlijc' de 'vijf zinnen' juist uit deze passage zou gaan halen, alsof hij niet wist, dat het verlies van de 'zinnen' aan de dood inhaerent is.

Chastellain heeft het eveneens over 't gezicht, de tong, de beenderen, de zenuwen. Men vergelijke:

> *Seenuen* ende aderen *breken* dan door tverdriet[3]

met:

> Il n'a *nerf* qu'au *rompre* ne tende[4].

1) Kervyn, blz. 58, II.
2) N.T., blz. 90.
3) Ib., blz. 90 (uit: C. Caillieu).
4) Kervyn, blz. 61, II, 2.

X.

‘Het Dal sonder Wederkeeren is een voortdurende opwekking tot de deugd’, schrijft Kazemier[1].

Ook Chastellain gaf de raad:

> Vivons en Dieu et en bienfaits;
> Vivons errant le droit chemin;[2],

en:

> Lors qui veut bien mourir, bien vive[3].

Overigens is zijn hele stuk een opwekking tot de deugd.

XI.

In beide werken wordt geklaagd over ‘een slecht sexueel leven der priesters’, gaat Kazemier voort[4].

Maar is dat nu eigen aan de besproken werken? Over het slechte leven der priesters werd veel geklaagd in de literaire productie van de tijd, en ook door Chastellain:

> *Damps abbés ne sera laissié*
> *Avec la dame de ses biens*;
> S'il est estuvé ou baigné,
> Il sera en terre plongié
> Et ne sera son corps que fiens[5].

XII.

Men moet alles verlaten is de laatste overeenkomst, die Kazemier in ‘Elckerlijc’ en ‘Het Dal sonder Wederkeeren’ aantreft[6].

Chastellain had dat reeds meermalen uitgedrukt. Men vergelijke hierboven onder II.

Besluit.

Uit het bovenstaande kan men afleiden, dat er op zijn minst evenveel en zelfs meer overeenkomsten zijn tussen ‘Elckerlijc’ en Chastellain's ‘Pas de la Mort’ dan tussen ‘Elckerlijc’ en ‘Het Dal sonder Wederkeeren’ en, aangezien de ‘Pas de la Mort’ ouder

1) N.T., blz. 90.
2) Kervyn, blz. 648, III, 1-2.
3) Ib., blz. 59, III, 1.
4) N.T., blz. 91.
5) Kervyn, blz. 59, I, 1-5.
6) N.T., blz. 92, par. 2.

is, zou dit werk ten slotte als bron van ‘Elckerlijc’ moeten worden beschouwd, ook al zou ‘Het Dal sonder Wederkeerden’ de tussenschakel zijn geweest. En toch zou ik dergelijk besluit niet durven trekken, omdat de overeenkomende ge-

dachten of voorstellingen in die tijd te algemeen verspreid waren en de *tekstovereenkomsten* al te gering zijn, en op dit laatste komt het toch vooral aan, wil men van een werkelijke bron kunnen spreken.

Mogelijk is evenwel, dat de auteur van 'Elckerlijc', die een geletterde moet geweest zijn, zowel 'Het Dal sonder Wederkeeren' als het werk van Amé de Montgesoie en Chastellain gekend heeft en dat enkele overeenkomsten wellicht 'reminiscenties' zouden zijn. Doch ook dat is niet zonder meer aan te nemen. Moest men de devote literatuur der XVe eeuw verder gaan doorsnuffelen, dan zou men er ongetwijfeld dezelfde of nog andere overeenkomsten aantreffen.

Na al de pogingen, die men reeds gedaan heeft, om de bron van 'Elckerlijc' te ontdekken, wil het mij voorkomen, dat die ligt in de gedachtengang en de atmosfeer van de tijd, eerder dan in een of ander werk van een voorloper. Voor mij heeft 'Elckerlijc' de waarde van een synthese, waarvan de samenstellende elementen, althans gedeeltelijk en misschien wel grotendeels, voor het grijpen lagen voor wie het vereiste talent en de nodige inspiratie bezat om er een 'spiegel voor allen' van te maken.

Luik, Juli 1941.

A. BORGUET.

Aankondigingen en mededelingen.

Twee ontdekkingen op het gebied van de Middelnederlandse letterkunde.

In de Verslagen en Mededelingen der Kon. Vlaamsche Academie (April 1941) publiceerde J. van Mierlo twee verrassende vondsten, beide ontdekt door het Obituarium van Groenendaal. De schrijver van het boek *Van den XII Dogheden*, dat lang ten onrechte op naam van Ruusbroec gestaan heeft, blijkt te zijn: Godefridus van Wevel, kanunnik van Groenendaal, aan wie de geestelijke leiding van het klooster der Windesheimers te Eemstein opgedragen werd. De bekende vertaler van de zogenaamde bijbel van 1360 en vele andere werken was Vranke Callaert van Mechelen, een leek, die o.a. werkte in opdracht van Jan Tay, die behoorde tot een patricische schepen-familie van Brussel. Gedurende een lang leven is deze verdienstelijke vertaler aan het werk gebleven. Het staat dus nu vast, dat men hem ten onrechte in Oost-Vlaanderen gezocht heeft.

De bronnenlijst van het Middelnederlandsch Woordenboek.

Dit nuttige werk, door W. de Vreese op zeer brede schaal begonnen, was bij zijn overlijden slechts tot de G gevorderd. De uitgever Martinus Nijhoff heeft nu Dr. G.I. Lieftinck, conservator van de Leidse bibliotheek, en beheerder van De Vreese's aantekeningen, bereid gevonden om dit werk te voltooien. Zeer terecht heeft hij zich bij de bewerking van deze *Bouwstoffen* meer beperking opgelegd dan De Vreese, zodat het werk minder kostbaar zal worden, en vlugger voltooid kan worden. De eerste nieuwe aflevering is reeds verschenen.

Schets eener Moedertaal-Didactiek.

Als Vlaamse pendant van dergelijke geschriften van Moormann en van Kramer schreef de Gentse hoogleraar Dr. Frank Baur bovengenoemde *Schets*, een goed gedokumenteerd geschrift van 135 bladzijden, waarin ook veel buitenlandse litteratuur genoemd wordt. De eerste uitgave geschiedde reeds enige jaren geleden; onlangs is de tekst ‘herwerkt’ en met de jongste gegevens aangevuld. De bedoeling van de schrijver is, te geven ‘een op eigen ondervinding steunende reeks suggesties, allereerst ten behoeve van onze Belgische toestanden, en inzonderheid de Vlaamsche, over wat een jong leeraar kan aanvangen met de hem ter beschikking gestelde vier of vijf wekelijksche lesuren voor moedertaal en met het hem opgelegde officieele leerplan voor dat vak, meer bepaald in het M.O.’

Woordkunst.

Van Poelhekke's *Woordkunst* verscheen onlangs een vijftiende druk (Groningen - J.B. Wolters). Na de dood van Poelhekke besteedde Gerard Brom er zijn krachten aan, die de veertiende druk overliet aan de zorgen van Jos. J. Gielen. Deze heeft nu de vijftiende druk ‘opnieuw herzien’, en in het bijzonder ingrijpende wijziging gebracht in de hoofdstukken Rhythme en metrum, en Dramatiek. Het bekende boek heeft daardoor weer in bruikbaarheid gewonnen.

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie XIV (1940).

In deze bundel schrijft A. van Loey een *In Memoriam Willem Duflou*. - Robert Foncke wijst op het belang van familiare brieven voor dialektstudie (*Een Mechelse Vrouw nam de pen in de hand* ± 1550). - F. de Tollenaere geeft *Iets over den naam van Ronse*. - J.L. Pauwels wijst op een eigenaardig, betrekkelijk

jong taalverschijnsel, waarvan hij een aannemelijke verklaring geeft, nl. *Het element se(n) in 'doe sen ezel'*. - Een uitvoerige studie levert Jan Lindemans: *Toponymische verschijnselen op kaart gebracht*. Hij heeft twee kaarten ontworpen: *Verspreiding van de Heem-namen in België en Noord-Frankrijk in verband met de bodemgesteldheid* en een dergelijke kaart voor de *Verspreiding van de Kouter-namen*. - L. Grootaers geeft eèn overzicht van *De Nederlandsche Dialectstudie in* 1939, H.J. van de Wijer en H. Draye van *De Plaatsnamenstudie in* 1939.

Dirk Coster's Nieuwe Geluiden[1)].

Toen Dirk Coster in 1924 zijn *Nieuwe Geluiden* uitgaf, die met grote ingenomenheid ontvangen werden, besloot hij zijn Inleiding met de woorden: 'Mocht van dezen bundel ooit een nieuwe oplaag noodig worden, zoo hopen wij, dat ondertusschen een ruime aanvulling noodzakelijk zal geworden zijn'. Die hoop is verwezenlijkt: de vijfde druk die onlangs verscheen, heeft de dubbele omvang! Terwijl in 1924 Slauerhoff en Marsman aan het einde terloops besproken werden, komen ze nu in het midden te staan. De Inleiding is weer met 25 bladzijden tot 91 bladzijden aangegroeid. Door een indeling in hoofdstukken komt de ontwikkelingslijn duidelijker uit. Op 'De romantische school van 1910' volgt een 'Overgang' naar de 'Jongste dichtkunst'. 'Het modernisme in Vlaanderen' en 'De Jong-Katholieken in Nederland' worden afzonderlijk behandeld - aan de Jong-Protestantse poëzie is geen eigen hoofdstuk gewijd - terwijl de nieuwe hoofdstukken getiteld zijn: 'Het Vitalisme' en 'De dubbele reactie', nl. van 'de schoonheid' en 'de zakelijkheid'.

De schrijver is, blijkens zijn Voorbericht, door zijn werk niet geheel bevredigd. Hij zou zijn Inleiding graag 'herschreven' hebben, maar dit tijdstip lokte daartoe niet uit. 'Op dit oogenblik verkeert onze poëzie in een periode van gisting en groei. Er zijn jaren dat een richting zich doorzet, een zekere eenheid van streven en gevoel te bekennen valt; zulke jaren waren 1910, 1920, 1927. - Er zijn ook perioden waarin een zoeken naar alle zijden is en de tendenzen elkaar zoo snel opvolgen, dat ze reeds door andere achterhaald zijn terwijl men ze tracht te begrijpen. Zulk een periode is die van 1939-1940'. In elk geval zal de smaakvolle keuze van deze bloemlezer door velen gewaardeerd worden.

1) Een keuze uit de hedendaagsche poëzie, bijeengebracht en ingeleid door Dirk Coster, vijfde herziene en bijgewerkte druk, Arnhem - Van Loghum Slaterus U.M. - 1941. Prijs f 4.10, geb. f 5.15.

De Leidse taalatlas[1)].

Eindelijk zal dan ook ons taalgebied zijn linguistische atlas bezitten! De eerste twee afleveringen van de 'Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland', tezamen bevattende dertig kaarten, zijn van de pers gekomen. Wanneer dit aantal over enige decennia laat-ons-zeggen vertwintigvoudigd zal zijn, zal de Nederlandse filologie in het algemeen en de Leidse school in het bijzonder kunnen bogen op een nieuw monument, dat naast de beide grote 19de-eeuwse woordenboekondernemingen van De Vries en Verdam de 20ste eeuw op waardige wijze zal vertegenwoordigen. Een gelukwens is hier zeker op zijn plaats! Moge het Kloeke vergund zijn dit zijn levenswerk nog in een zoal niet voltooide (wanneer is een taalatlas voltooid te noemen?), dan toch min of meer afgeronde vorm te zien!

Er is veel geëxperimenteerd, voor Kloeke zover was, dat hij zijn kaarten in deze vorm kon publiceren. Hij spreekt er zelf zeer openhartig over in zijn voorberichten en het is vele kaarten ook goed aan te zien. Het grootste bezwaar voor de leider van de atlasonderneming moet wel geweest zijn, dat hij met een zo sterk wisselende staf van medewerkers moest arbeiden. Niet minder dan vijftien verschillende handen kan men in de tot dusverre verschenen dertig kaarten opmerken. Mej. I. Habermehl, die tien kaarten op haar naam heeft staan, is de enige die een behoorlijke ervaring heeft kunnen opdoen. Het gemiddelde peil van haar kaartwerk, al kan men ook daarop hier en daar nog wel détailkritiek uitoefenen, is zeer bevredigend. Verschillende kaarten van anderen zijn echter minder gelukkig uitgevallen. Als een sprekend voorbeeld wil ik hier de kaart van de *kikvors* noemen. De bewerkster hiervan, die wel een zeer dankbaar object kreeg te behandelen, is bij de keuze van haar tekens en kleuren al heel weinig op dreef geweest. De hoofdtypen van het materiaal zijn *puut, vors* en afleidingen van of samenstellingen met de klanknabootsende wortels *kik-* en *kwak-*. De situatie is dus tamelijk eenvoudig en met de vijf kleuren en de talloze tekens die haar ter beschikking stonden had de tekenaarster

1) Naar aanleiding van Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland, onder leiding van Prof. Dr. G.G. Kloeke. Afl. 1 en 2. Leiden, E.J. Brill, 1939-1941.

daarvan stellig een duidelijk beeld kunnen ontwerpen. Zij had in de eerste plaats moeten zorgen dat de typen *puut* en *vors* een eigen kleur kregen, die ook, zij het wellicht ietwat genuanceerd, in de samenstellingen van deze typen met klanknabootsende wortels gehandhaafd bleef. In plaats daarvan vinden we de varianten van *puut* verdeeld over drie kleuren plus een aantal zwarte tekentjes en de varianten van *vors* over niet minder dan vier kleuren. De gebruiker van de kaart die zich speciaal voor de verbreiding van de *puut*- en *vors*-typen - de belangwekkendste problemen die deze kaart opwerpt - wil interesseren, ziet zich door de tekenaarster op alle mogelijke manieren tegengewerkt! Het heeft geen zin hier een opsomming te geven van alle misgrepen van deze aard op andere kaarten. Ze zijn immers toe te schrijven aan onervarenheid en zullen waarschijnlijk in latere afleveringen niet meer voorkomen.

Geëxperimenteerd is er niet alleen met de keuze van tekens en kleuren maar ook met de keuze der in kaart gebrachte woorden. Het grootste deel der kaarten licht ons in over de verbreiding van een aantal ‘boerenwoorden’, de benamingen van koeien, paarden, varkens, konijnen, de zeis en zijn onderdelen, enz. De toegepaste wijze van inkaartbrenging voldoet bij deze woorden over 't algemeen heel goed en men krijgt de indruk dat zij een dergelijke uitvoerige en kostbare registratie van hun levensruimten ten volle verdienen. Anders staat het met kaarten als die van het telwoord *zeven* of het werkwoord *zoeken*, die onze aandacht vragen voor een aantal problemen van zuiver fonetische aard, voornamelijk resp. de ronding van de *e* en de umlaut van de *oc*. Bij zulke kaarten heeft men het gevoel dat zij in deze verzameling eigenlijk niet goed op hun plaats zijn. Zij geven enerzijds te weinig: de fonetische finesses worden ons uit dit door schriftelijke enquête verzamelde materiaal niet voldoende duidelijk en het net van plaatsen is niet dicht genoeg om ons een levend beeld te geven van de toestand in de overgangszones der verschillende gebieden. Bij zuiver fonetische problemen verdient een methode zoals Blancquaert en zijn medewerkers op Frans voorbeeld hebben toegepast, n.l. mondelinge enquête van plaats tot plaats en notering op de kaart in fonetisch schrift, stellig de voorkeur. Anderzijds zou men, wanneer men in grote lijnen over de verbreiding van umlauts- of rondingsgevallen ingelicht wil worden, met een veel eenvoudiger kaart, niet volgens het stippen- maar volgens het vlakkensysteem, of zelfs

met een simpel schetskaartje kunnen volstaan. Ik raak hiermee een probleem van principiële betekenis aan, n.l. de vraag naar de grenzen van deze atlasonderneming. Welke kaarten moeten erin opgenomen worden, welke kunnen, op wetenschappelijke en economische gronden, beter op andere wijze gepubliceerd worden? Een woordenboek dient volledigheid na te streven, een taalatlas kan die illusie nooit koesteren. De kartograaf moet kiezen en het experiment van de keuze zal waarschijnlijk minder gauw afgelopen zijn dat van de tekenmethode.

Nog in een derde zin kan men zeggen dat er in deze eerste afleveringen geëxperimenteerd is, t.w. met betrekking tot het doel van de taalatlas: wat moet een taalkaart de gebruiker bieden? wat moet deze erop kunnen vinden en wat niet? Dit zijn wel de belangrijkste vragen die de organisator van een atlasonderneming zich heeft te stellen. Tekenmethode en keuze van kaarten worden tenslotte voor een belangrijk deel bepaald door het antwoord dat hierop wordt gegeven. ‘Wegen en grenzen’ kunnen pas dan met de nodige beslistheid worden vastgesteld, wanneer het doel helder voor ogen staat. Daarom wil ik in deze aankondiging, mijn bescheiden bijdrage tot opbouw van de Nederlandse taalatlas, nu ook allereerst ingaan op de vraag naar het doel en vervolgens daaraan vastknopen wat ik te zeggen heb over tekenmethode en kaartenkeuze.

Het doel dat Kloeke zich aanvankelijk met deze publicatie gesteld had was om zo objectief mogelijke kaarten te geven, zodat de gebruiker van de kaart a.h.w. het dialektmateriaal van de ingevulde enquêtelijsten voor zich zag en daaruit zelf zijn conclusies kon trekken. Ik citeer uit het voorbericht bij de tweede afl.: ‘Ons volkstaalonderzoek en met name onze taalgeografie begint in toenemende mate aan het euvel te lijden, dat grepen uit het dialectmateriaal (dat in de tongvallen-zelf zo onuitputtelijk aanwezig is) ons worden opgediend door geleerden met al te geprononceerde wetenschappelijke overtuigingen. Men krijgt dan een, soms weinig systematische, keuze van taalfeiten, gezien “à travers d'un tempérament”. De nadelen van een dergelijke wetenschapsbeoefening springen duidelijk in het oog. Vruchtbare discussies worden moeilijk, daar een sceptisch opponent, indien hij zich mocht willen uiten, zich gehandicapt voelt door het feit dat hij alleen de beschikking heeft over het materiaal van zijn wetenschappelijke tegenstander. Het her-

ordenen en critisch opnieuw waarderen van materiaal voor een bepaalde kaart is een uiterst tijdrovende aangelegenheid. De opponent is dus vaak overgeleverd aan en voelt zich min of meer onder voogdijschap van een “explicateur”, die zich op hinderlijke wijze tussen het wetenschapbeoefenend publiek en de dialectsprekers plaatst. Dit euvel kan alleen worden tegengegaan door de dialectsprekers, zijnde de enige autoriteiten op het gebied van hùn dialect, zèlf aan het woord te laten komen.’ Kloeke respecteert, ook bij de keuze van de tekens, zoveel mogelijk de schrijfwijze van de invullers der lijsten. Hij wil hun spelling liefst niet interpreteren.

De leider van de atlas heeft zich echter niet geheel aan deze doelstelling kunnen houden. Reeds in het voorbericht bij de eerste afl. merkt hij op: ‘Het optimisme, waarmede wij aan onze eerste objectieve taalkaarten begonnen, werd echter helaas getemperd door het feit, dat in vele gevallen de, toch waarlijk niet kleine, plaats van de legende, eenvoudig ontoereikend bleek om de dozijnen, soms honderden, verschillende taalvormen te bevatten. Zo werd de kaartontwerper dus tot op zekere hoogte toch weer gedwongen verschillende schrijfwijzen over één kam te scheren. Niemand zal er wel-is-waar bezwaar tegen hebben, dat varianten van louter grafische aard onder één vlag worden verenigd, maar ieder filoloog weet, dat het niet altijd mogelijk is, te beslissen, of men enkel spellingverschillen voor zich heeft, dan wel, of hieraan ook belangrijke uitspraakverschillen ten grondslag liggen. Gaat men echter eenmaal interpreteren, dan moet men daarmee ook het risico van vergissingen en onjuistheden aanvaarden.’ De conclusie die hieruit getrokken moet worden is: ‘Wie zich intensief met de studie onzer kaarten bezig houdt en zich bij zijn interpretaties geheel veilig wil voelen, aarzele niet, ons in twijfelachtige gevallen om inzage van het oorspronkelijke materiaal te vragen’ (voorbericht afl. 2). De kaarten kunnen het op de lijsten ingevulde materiaal niet vervangen en dat hoeft ook niet, want dat materiaal blijft toch bewaard en kan door iedereen, die zich enige moeite wil geven, geraadpleegd worden.

Men ziet dat Kloeke's doelstelling eigenlijk een beetje vaag is. Er zijn ook verschillende vraagtekens bij zijn uitspraken te plaatsen. Is het ‘her-ordenen en critisch opnieuw waarderen van materiaal voor een bepaalde kaart’ inderdaad zo'n ‘uiterst tijdrovende aangelegenheid’ voor een opponent? Deze kent

toch de gepubliceerde kaart, kent het materiaal dus al in grote trekken en weet op welke punten hij speoiaal moet letten, n.l. waar hij de interpretatie van de tekenaar wantrouwt. Hij kan, als hij op het dialektbureau gaat zitten om het kaartbeeld aan het materiaal te toetsen, dus stellig het stadium van het ficheren overslaan en de gegevens van de lijsten dadelijk met (eigen) tekentjes op een kladkaart noteren. Het controleren van een gewantrouwde kaart kan een opponent op deze wijze niet meer dan een paar dagen van zijn vacantie kosten. Verder: zijn de invullers der lijsten (in vele gevallen niet zelf dialektsprekers) werkelijk ‘de enige autoriteiten op het gebied van hùn dialect’? Een betere autoriteit lijkt mij altijd nog de fonetisch geschoolde linguist die de dialektwoorden ter plaatse komt optekenen. Het materiaal van de lijsten is stellig kostbaar, maar toch van beperkte waarde. De onderzoeker kan er veel, maar niet alles wat hij zou willen weten, uithalen. Wie precies wil weten wat er achter een bepaalde schrijfwijze van een invuller kan steken, moet daar niet over gaan fantaseren, maar òf de zaak laten rusten òf erop uittrekken, dus òf negeren òf interpreteren. Een controlerend onderzoek ter plaatse behoeft ook helemaal niet zo tijdrovend en kostbaar te zijn: het is in de regel zeer goed te combineren met allerlei vacantiegenoegens! Zowel de waarde van een volkomen objectieve weergave van het lijstenmateriaal als het bezwaar tegen een meer subjectieve weergave lijkt mij dus maar betrekkelijk te zijn. Behoeft men dan wel zoveel moeite aan te wenden om een objectieve weergave te bereiken en het zozeer te betreuren wanneer deze objectiviteit ook met de beste wil van de wereld onbereikbaar blijft?

Daar komt nog iets bij. Kloeke ziet zoveel mogelijk af van fonetische interpretatie van het lijstenmateriaal, maar schuwt tegelijkertijd de etymologische allerminst. Op zijn kaart van de *arend* van de zeis suggereert hij, door hun tekens te vullen met dezelfde kleur, de etymologische samenhang van de vormen *arend, aar, èèrend, èèren, oarend, ea(r)n, eane, eant, ein, oor, oord, hoorn, oorn, èèrel, arel, errel* en *nerler*. Ik heb niet het minste bezwaar tegen een dergelijke etymologische interpretatie van het materiaal op een kaart, maar er schuilt stellig een subjectief element in. Kloeke erkent dat zelf met deze woorden: ‘Ik acht het waarschijnlijk, dat er lezers zullen zijn, die zich in sommige gevallen tegen de suggestie der door ons ontworpen kleur- en tekengroepering zullen verzetten. Ik zou wensen, dat

onze kaarten veel gebruikers van dit type vinden, opdat de onvermijdelijke mate van subjectiviteit van de door ons gegeven cartografische voorstelling gecompenseerd kan worden door de feiten, die den lezer - naar wij stellig hopen - òòk door onze kaarten aan de hand worden gedaan.' De suggestie van de kleur en daarmee de etymologische interpretatie wordt dus als een integrerend deel van de kaart aanvaard. Kloeke is niet onwillig op te treden als 'explicateur', wanneer hij de overtuiging heeft dat het publiek zijn explicaties aan de feiten kan toetsen. Waarom dan afwijzend te staan tegenover fonetische 'explicatie' wanneer aan diezelfde voorwaarde voldaan wordt? Over de wijze waarop die voorwaarde vervuld kan worden straks meer. Ik wil hier slechts vaststellen dat er in zake die objectiviteit van de kaarten te geven en te nemen valt en dat Kloeke's verzet tegen fonetische interpretatie dus ook niet zo volstrekt kan zijn als het op het eerste gezicht schijnt. De kaarten ontlenen hun wetenschappelijke bruikbaarheid mede aan het feit dat het lijstenmateriaal voortdurend beschikbaar is en het lijstenmateriaal ontleent op zijn beurt zijn wetenschappelijke bruikbaarheid meermalen aan het feit dat, althans op het ogenblik, de dialekten, waarvoor het aanwijzingen geeft, nog leven en voor onderzoek beschikbaar zijn. De kaarten zijn maar hulpmiddelen, vingerwijzingen, en door hun interpretatief karakter gaat geen enkel wetenschappelijk gegeven verloren, wordt geen enkel wetenschappelijk belang geschaad.

Integendeel, wetenschap *is* interpretatie. Het verzamelde materiaal blijft voor de wetenschap zinloos, zolang het niet verwerkt en begrepen is. De ontwerper van een kaart heeft dan ook eigenlijk wetenschappelijk niet het recht één gegeven, één woordvorm van één plaats, op te nemen dat hij niet ten volle begrepen heeft. Hij moet begrijpen welke klanken de invuller van de lijst heeft bedoeld weer te geven, en hij moet begrijpen wat de herkomst van het woord en de samenhang daarvan met andere woorden is. Als hij een van deze dingen niet begrijpen kàn, moet hij betreuren dat zijn wetenschap vooralsnog te kort schiet. Hij kan het wetenschappelijk peil van zijn tijd uiteraard niet forceren, maar mag er ook in geen geval beneden blijven. Een taalkaart wordt evenmin als een woordenboek voor de eeuwigheid gemaakt, maar weerspiegelt het peil van het wetenschappelijk onderzoek, de vorderingen in zake het be-

grijpen van het taalmateriaal in een bepaalde tijd. Het materiaal zelf is van alle tijden en het inzicht in de betrekkelijkheid van zijn vorderingen brengt de wetenschappelijke onderzoeker er toe dat materiaal zo volledig mogelijk aan de latere geslachten door te geven. Daarvoor sticht hij archieven en bibliotheken. Een ontwerper van een taalkaart mag zich echter niet als een archivaris beschouwen, evenmin als b.v. een lexicograaf dat mag. Beiden staan midden in het wetenschappelijke leven van hun tijd, beiden moeten ook voortdurend rekening houden met de mogelijkheid dat hun werk over vijftig of honderd jaar overgedaan zal moeten worden. Misschien dat de latere onderzoeker gebruik wil maken van hetzelfde materiaal als waar wij nu mee werken, maar zeker is dat niet. Hoe het zij, het blijft tot zijn beschikking.

Mijn conclusie is dus dat het doel van een taalatlas die op 't ogenblik ontworpen wordt moet zijn om het door Amsterdam en Leuven verzamelde materiaal zo volledig mogelijk geinterpreteerd tot een grafische voorstelling te verwerken. De grenzen van de interpretatie worden ons voorgeschreven door de aard van het genoemde materiaal: dit is ten eerste onvolledig, want voor tal van plaatsen ontbreken de gegevens; ten tweede onduidelijk, want het is voor verreweg het grootste deel door wetenschappelijk niet-geschoolde schrijvers opgetekend; ten derde onbetrouwbaar, want de vragen van de enquête-lijsten zijn soms verkeerd begrepen of de beantwoorders blijken zakelijk niet voldoende deskundig te zijn. Het eerste bezwaar, dat der onvolledigheid van het materiaal, is het minste, immers bij het stippen-systeem gaat de ruimtelijke interpretatie der vormen niet verder dan een nauwkeurige vaststelling van de woonplaats van de dialektspreker. De gezamenlijke stippen van eenzelfde kleur of tekening suggereren de omvang van het gebied waar een bepaalde vorm in gebruik is met juist die scherpte, die bij de gegeven volledigheid of onvolledigheid van het materiaal verantwoord is. Het tweede bezwaar van het materiaal, zijn onduidelijkheid, noopt de ontwerper van de kaart zich te beperken tot het noteren van die fonetische bijzonderheden, die de gemiddelde ongeschoolde invuller der lijsten heeft kunnen waarnemen en weergeven. Toevallige fijne détailwaarnemingen kunnen niet gehonoreerd worden, want dan zou de kaart misschien een onjuiste verscheidenheid suggereren. Iedere lekespelling moet doordacht worden en op grond van alle bereikbare

gegevens (uit de andere antwoorden uit dezelfde plaats, uit wetenschappelijke beschrijvingen van het plaatselijke dialekt, enz.) herleid worden tot de spelling die de taalatlas heeft aangenomen. Een vorm waarover de interpretator het niet met zichzelf eens kan worden negére hij op zijn kaart: de kaart mag geen onduidelijkheden bevatten. Nog eens: er gaat bij deze bewuste en door de aard van het materiaal voorgeschreven beperking niets verloren, want de manuscripten der lijsten blijven voor het eventuele détailonderzoek bewaard. Het derde bezwaar dat ik noemde, de onbetrouwbaarheid van het materiaal door het verkeerd begrijpen van de vraag of de ondeskundigheid van de invuller, levert stellig de meeste moeilijkheden op, vooral bij woordkaarten. Men kan als regel opstellen dat iedere afwijking in een overigens homogeen gebied het wantrouwen van de kartograaf moet wekken en zorgvuldig gecontroleerd moet worden, vóór er op de definitieve kaart een plaats aan gegeven wordt. De interpretator moet nagaan of het afwijkende woord niet een ander of een ruimer begrip aanduidt dan in de vraag bedoeld werd. Blijkt dat laatste het geval te zijn, dan verdient de afwijkende vorm geen vermelding. De tekenaar moet de overtuiging hebben dat alle vormen die hij op zijn kaart genoteerd heeft, dragers zijn van hetzelfde begrip.

De groter verantwoordelijkheid die de interpretator op deze wijze krijgt vergt ook een uitvoeriger verantwoording zijnerzijds dan in de legenda mogelijk is. Wat voor bezwaar is er echter tegen dat bij iedere kaart enkele bladzijden tekst gevoegd zou worden, waarin de ontwerper rekenschap geeft van alle gegevens die moeilijkheden opleverden bij de interpretatie of die hij om hun onduidelijkheid of (vermeende) onjuistheid verworpen heeft? In deze tekst kan de ontwerper tegelijk het systeem van zijn kleuren en tekens uiteenzetten. Hij hoeft daarbij niet in uitvoerige etymologische of fonetische beschouwingen te treden, maar alleen zoveel te zeggen, dat de gebruiker weet welke gedachten de ontwerper geleid hebben, zodat hij in zijn verbeelding de kaart opnieuw kan zien ontstaan. Dit zal de gebruiker veel gezoek en de ontwerper veel onbillijke kritiek besparen. Maar het voornaamste wetenschappelijke voordeel van een dergelijke tekst is, dat hierin zeker aan het licht zal komen wat de ontwerper, ondanks gezette studie van het materiaal, toch nog ten onrechte van de kaart verdonkeremaand mocht hebben.

Eeen taalatlas mag natuurlijk nooit een persoonlijke onderneming worden in die zin, dat de tekenaar van een kaart het materiaal alleen maar honoreert in zoverre het hem zelf wetenschappelijk interesseert. Hij moet zich terdege rekenschap geven van alles waarmee het wetenschappelijk onderzoek van zijn tijd zich maar zou kunnen bezighouden. In de toekomst kan hij evenwel niet zien en hij hoeft er zich niet over af te pijnigen welke aspecten latere onderzoekers eventueel nog aan het materiaal zullen weten te ontdekken. De taalatlas dient onze eigen problemen en het nageslacht moet er uit kunnen zien wat de filologen in onze tijd heeft beziggehouden. Behalve wat hem in het materiaal onduidelijk blijft of onjuist lijkt, mag de kartograaf dus ook negeren wat hem, na zo veelzijdig mogelijke oriëntatie, irrelevant lijkt. Hij mag zich voorts, aangezien hij een kaart tekent, beperken tot die taalverschijnselen, waarbij factoren van ruimtelijke aard een rol spelen. Wanneer een plaats voor hetzelfde begrip twee woorden kent, waarvan het ene het opkomende en het andere het achteruitgaande is, is het wel van belang beide woorden op de kaart te noteren, als de opkomst van het ene woord toegeschreven moet worden aan het verkeer met een of meer andere plaatsen, maar kan men zich m.j. beperken tot het honoreren van het verdwijnende woord alleen, als het opkomende een woord uit de geschreven kultuurtaal is. Immers de geschreven taal oefent door krant en boek in het hele taalgebied een vrijwel gelijke invloed uit en het is van allerlei toevallige (niet-ruimtelijke) factoren afhankelijk of die invloed op een ingevulde enquêtelijst al dan niet tot uitdrukking komt. Een woord uit de schrijftaal verdient op een taalkaart alleen vermelding, wanneer het tegelijk volkswoord in een bepaalde streek is en men mag aannemen dat het als volkswoord buiten zijn oorspronkelijk gebied verdere verbreiding heeft gevonden. Zo acht ik het b.v. onjuist dat op de kaart van de *hengst* de schrijftaalvorm genoteerd staat voor een aantal plaatsen in Oost- en West-Vlaanderen, waar niemand de *h* uitspreekt. (In Frans-Vlaanderen, waarvoor men blijkbaar beschikken kon over het uitstekende, door mondelinge enquête verzamelde, materiaal van Pée, ontbreken die *hengst*-tekentjes natuurlijk). Evenzo wordt ons op de kaart van het moedervarken wijsgemaakt dat in het niet-diftongerende West- en Frans-Vlaanderen behalve *zwienemoere* hier en daar ook wel *zwijnemoere* zou voorkomen. Dergelijke schrijftaalinvloeden, die in de genoemde

gevallen bovendien waarschijnlijk nog zeer weinig reëel zijn, verdienen geen vermelding op de kaart. Op de kaart van de *egel* wordt dan ook b.v. de diftong in het Westvlaamse *everzwijn* volkomen terecht genegeerd en wordt voor *everzwijn* en *everzwien* hetzelfde teken gebruikt.

Nog een enkel woord over tekenmethode en kaartenkeuze, die zo ten nauwste samenhangen met het doel van de atlas. Als grondregel voor de tekenmethode mag men wel opstellen dat de taalverschijnselen waarbij zich ruimtelijke problemen van primair belang voordoen door duidelijk sprekende kleuren dadelijk in het oog vallen. Door de vorm der tekens kan men kwesties van secundair belang onder de aandacht brengen. Dat het kiezen van kleuren en tekens een voortdurend interpreteren is, spreekt wel vanzelf. Wie de kaarten van de eerste afleveringen van de Leidse atlas doorbladert, merkt verschillende op die uitstekend aan deze grondregel voldoen, andere daarentegen waarop men pas na gezette studie enigszins wegwijs wordt. Dit laatste is niet altijd de schuld van de tekenaar, maar ligt ook wel eens aan het onderwerp van de kaart. Men vraagt zich dan soms af (b.v. bij de kaart van *herkauwen*): is het eigenlijk wel nuttig om zo'n ingewikkelde taalmassa in kaart te brengen? Weer andere kaarten daarentegen zijn weliswaar volkomen helder en overzichtelijk, maar zo simpel van resultaat, dat men twijfel voelt rijzen of het economisch wel verantwoord is deze kaarten te publiceren. Ook bij de kaartenkeuze moet men m.i. uitgaan van de wetenschappelijke behoeften van zijn eigen tijd en kaarten die het onderzoek toch naar alle waarschijnlijkheid voorlopig terzijde zal leggen, omdat ze òf te ingewikkeld òf te simpel zijn, maar liever in kladtekening opbergen. Deze taalatlas zal, zoals ik hierboven al even aanduidde, voornamelijk het woordonderzoek moeten dienen. Niet alle woorden werpen echter belangrijke ruimtelijke problemen op. Bij het opstellen van een vragenlijst komt men al tot een eerste grove schifting: men vraagt alleen naar woorden waarvan men vermoedt dat ‘er wat in zit’. Is het materiaal binnengekomen, dan moet men het nogmaals schiften. Soms zal men bepaalde woorden al als ongeschikt voor inkaartbrenging kunnen diskwalificeren door de binnengekomen lijsten enkel maar door te kijken, secuurder is het echter om al het materiaal op kladkaarten te brengen en daaruit dan een keuze voor de publicatie te doen. Heeft men enkele honderden kladkaarten voor zich, dan zal het niet moeilijk

vallen daaruit enkele tientallen te kiezen die voor iedere dialektgeograaf interessant zijn. Later, wanneer het wetenschappelijk inzicht zich weer verder heeft ontwikkeld, zal men op deze eerste keus stellig nog wel een tweede en misschien zelfs een derde kunnen laten volgen. Niet verantwoord lijkt het mij echter om een kaart waar de ontwerper zelf niet veel in ziet toch maar de wereld in te sturen in de hoop dat een ander er het belangrijke van zal kunnen ontdekken. Het lijkt mij tenslotte wel aanbevelenswaardig om bij het publiceren der kaarten bepaalde groeperingsprincipes te volgen, hetzij een of meer afleveringen gewijd worden aan eenzelfde zaakgebied, hetzij aan eenzelfde dialektgeografisch probleem. Ieder kan de kaarten echter op zijn eigen wijze rangschikken, dus al te hinderlijk is een bonte volgorde bij de uitgave ook al weer niet.

Als blijk van de belangstelling waarmee ik deze eerste afleveringen heb bestudeerd volgen hier nog enkele aantekeningen die betrekking hebben op de interpretatie der kaarten. Natuurlijk zijn dit niet meer dan voorlopige opmerkingen. Ik hoop dat zij deze of gene mogen prikkelen tot dieper onderzoek.

Allereerst trekken enkele kaarten waarop zich een Ingwaeoons restgebied aftekent onze aandacht. Gevallen van 'ideale' ingwaeonismen, die voorkomen langs de hele Noordzeekust van Duinkerken tot Jever (of nog verder), zijn er weliswaar niet bij, maar *vool*, 'veulen', dat in Westvlaanderen (hier en daar), op Tolen, in Noordholland, Friesland, Groningen, Oostfriesland, Oldenburg, enz. bekend is, gaat toch al aardig in de richting van het ideale geval. *Vool* moet oorspronkelijk de vorm van het hele Nederlandse taalgebied geweest zijn en door een beweging van het zuidoosten uit, die *vullen* (*veulen*) meebracht, naar het kustgebied zijn teruggedrongen. Van het zuidwesten uit kwam daar nog een beweging bij die *kachtel* importeerde en *vool* uit Vlaanderen en Zeeland grotendeels verdrong. *Vool* bleef in een aantal plaatsen rondom Oostende (volgens De Bo ook in Veurne-ambacht) bewaard als benaming voor een ouder veulen, van 1 tot 1½ of 2 jaar (niet alleen in H4, zoals de kaart aangeeft, maar b.v. ook in H18, 21, 23 en 28).

Misschien mag men ook *merrie* voor een vorm houden die van het zuidoosten uit door *meer* is teruggedrongen naar het kustgebied. In tegenstelling met *vool* is *merrie* de vorm van de kultuurtaal geworden (waarschijnlijk als Vlaams woord) en

daardoor heeft het verloren terrein kunnen terugveroveren. In de 17de eeuw was *meer* in Holland bezuiden het IJ naast *merrie* een heel gebruikelijke vorm, tegenwoordig heerst daar uitsluitend *merrie*. Evenzo zal *merrie* in Utrecht en Noordbrabant betrekkelijk jong zijn. Daarop wijst ook Tolens *meer*, dat eenmaal uit Brabant moet zijn geïmporteerd. Merkwaardig is dat in Groningen de kustvorm *merrie* plaats heeft moeten maken voor het niet-Ingwaeoonse *meer*. Een dergelijke doorbraak van het ingwaeonismengebied in Groningen vinden we wel vaker: Vlaanderen, Zuidholland en Groningen zijn gewoonlijk de zwakke plekken in het kustfront, Zeeland, Noordholland en Friesland houden meestal langer stand.

Andere ingwaeonismen zijn *arend* als benaming voor een onderdeel van de zeis (tegenover *hekel* en andere vormen), *gier, ier, jarre* enz. (tegenover *aal*) en het verleden deelwoord zonder prefix. Zie hierover Kloeke in *N.G.N.* 11, 19 vgg. en schr. dezes in *Ts.* 61, 13 vgg., 63 vgg., 106 vgg. Misschien is ook *doffer* nog een ingwaeonisme. Merkwaardig in ieder geval is op de kaart hiervan de grens ten noorden van de Overijselse Vecht, die we ook op de *zeis*-kaart terugvinden en die we ons verder herinneren als de noordgrens van de umlaut in diminutieven.

Friesland trekt niet altijd één lijn met de rest van het kustgebied. Dat zien wij b.v. op de kaart van de mannelijke kat, waar het Fries met zijn *borre* geheel alleen staat tegenover het unanieme *kater* van alle Nederlandse dialekten (het Westvlaamse *katrol* zal men wel als een afleiding van *kater* mogen beschouwen). Op de kaart van de *kikvors* staat de Friese vorm *froask* ook alleen in het kustgebied, maar krijgt hij gezelschap in het zuidoosten van ons taalgebied, waar eveneens *vors* het volkswoord is. Het Fries moet zijn geïsoleerd *frosk* te danken hebben aan de 5de of 6de-eeuwse invasie van de Sassen uit het gebied bij de Elbe-mond, het zuidoosten daarentegen aan oude Keulse expansie. Uit de *kikvors*-kaart kan men dus de conclusie trekken dat het Westingwaeoonse gebied oorspronkelijk geen *frosk*-vormen heeft gekend, maar dat deze inheems waren in de aangrenzende gebieden van Oostingwaeoons en Zuidduits. (Het laatste lag in de eerste eeuwen na Chr. ten oosten van het eerste, later, na de germanisering van het Keltische gebied ten zuiden van de Lahn, zuidelijk ervan). Door het Brabants is het woord *vors*, althans in de samenstelling *kikvors*, in de Nederlandse kultuurtaal gekomen: het Vlaams heeft altijd *puut* (*puud*) gehad,

een woord van onomatopoëtische oorsprong (verg, *puit* of *pudde* als benaming voor een vis, en voorts *podde* of *padde* als benaming voor een met de kikvors nauw verwant dier), het kustgebied behalve Friesland bezat het eveneens verklankende woord *kikker*.

Evenals bij *vors* is het bij het woord *egel* aan twijfel onderhevig of het wel vanouds op ons taalgebied thuishoort. *Egel* komt, volgens de kaart, in samenstelling of afleiding voor in Brabant, Limburg, Gelderland, Utrecht, Overijsel, Drente, Groningen en de noordoosthoek van Friesland. Het ontbreekt in Vlaanderen (hier stellig vanouds: ‘een eghel heetment in dietscher tale, in vlaemsche een heerts’, *Nat. Bl.* II, 1765), in de rest van Friesland en is in Zeeland en Holland alleen als boekenwoord bekend. De vorm *egel* kàn dus ook van het zuidoosten uit zijn opgedrongen, zover zelfs dat hij in Groningen het Ingwaeoonse relictgebied heeft doorbroken (verg. *meer* hierboven), terwijl hij via het Brabants in de literatuurtaal is gekomen. De geografische situatie is bij de *egel* echter minder overtuigend dan bij de *kikvors* en aangezien Zeeland, Holland en Friesland kennelijk jonge woorden voor het begrip ‘egel’ bezitten (*stekelvarken, stikelbarg*), moet men ook rekening houden met de mogelijkheid dat *egel* vroeger wèl in de kuststreek bekend is geweest (verg. eng. *hedgehog* naast oeng. *igl*, hd. *stachelschwein* naast *igel*). Het geval verdient een nader onderzoek.

Een zeer belangwekkende kaart is die van het jonge varken. Ook hierop verschijnen allerlei jonge woorden, van duidelijk onomatopoëtische oorsprong, allereerst *big* met zijn varianten *bik, biek, vigge, vikke, kibbe, kivve*, dan *bag* met zijn varianten *bak* en *kab*, voorts *pog(ge)* met zijn variant *pok*, en tenslotte *kudde* met zijn talloze varianten, waarvan *keu* de meest verbreide is. Toch biedt deze kaart, vooral wanneer men de aangrenzende Duitse gebieden (Rijnland, Westfalen) mee overziet, in expansiologisch opzicht wel degelijk enig houvast. *Big* met zijn varianten mag men m.i. inderdaad wel als een ingwaeonisme beschouwen, dat van het zuidoosten uit door *kudde* naar de kuststreken is teruggedrongen. In het *kudde*-gebied zijn vervolgens weer spontaan de onomatopeeën *bag* en *pogge* opgekomen en deze jongere benamingen hebben zich min of meer uitgebreide, maar niet volkomen homogene, gebieden weten te veroveren. De verspreide *kudde*-varianten in Noordbrabant, Zeeland, Zeeuws- en Oostvlaanderen bewijzen dat Brabant eenmaal

een homogeen *kudde*-gebied moet zijn geweest (verg. het hierboven over Tolens *meer* opgemerkte).

De kaart van het mannelijke rund vertoont weer een geheel ander beeld. Hier heeft men enkel met oude woorden te maken: *bolle, stier, var, duur*. Het Ingwaeoonse, d.w.z. autochthoon Nederlandse, woord is *bolle*, dat echter een heel ander verbreidingsgebied heeft dan de andere ingwaeonismen: het is geen kustwoord, maar komt benoorden de grote rivieren algemeen voor. Het is teruggedrongen zowel van het zuidwesten uit (door *stier*) als van het zuidoosten uit (door *var*). Het raadselachtige, maar waarschijnlijk wel oeroude *duur* heeft zich in Zuid-Limburg als op een eiland te midden van allerlei jongere stromingen weten te handhaven. Ditmaal heeft niet het Brabantse woord, *var*, maar het Vlaamse, *stier*, het tot het officiële woord der kultuurtaal weten te brengen (verg. Vlaams *merrie* tegenover Brabants *meer*). Merkwaardig is dat het Vlaamse *stier*-gebied door een groot *var*-gebied van het Duitse *stier*-gebied gescheiden is. Het Vlaamse woord moet m.i. een erfstuk van de Frankische kolonisten zijn, die uit Midden-Duitsland naar Noord-Frankrijk trokken en vandaaruit ook Vlaanderen frankiseerden. Ik hoop hierop in ander verband nog eens terug te komen[1)].

Vlaams-Frankisch van oorsprong is m.i. ook het woord *tarwe*. De hieraan gewijde kaart vertoont eigenlijk maar één belangrijke isoglosse, n.l. die tussen het algemeen-Germaanse *weit*, dat zich westwaarts uitstrekt in het zuiden tot aan de Maas en verder noordelijk tot aan de Gelders- en Utrechts-Hollandse grens, en het typisch-Nederlandse *tarwe*, dat Vlaams, Brabants, Zuidlimburgs en Hollands is. Holland, waar oudtijds maar heel weinig gelegenheid was om tarwe te verbouwen (als akkerland konden allen maar met bagger opgehoogde stroken langs de sloten dienen), zal het woord *tarwe* wel tussen 800 en 1200, de tijd van de Vlaamse expansie in Holland, uit het zuiden hebben overgenomen. Ook Brabant is dit keer westelijk, Vlaams, georiënteerd. De *tarwe*-kaart geeft in dit opzicht een karakteristiek beeld van de opbouw van het Nederlands, want ondanks de sterke in-

1) Zie oor *N.T.* 33, 63. Het Brabantse *var* schijnt in de 16de eeuw wel op weg geweest te zijn om het woord van de Hollandse (en dus ook de algemene) kultuurtaal te worden. Roemer Visscher gebruikt het bv. herhaaldelijk. Deze Brabantse invloed is echter gestuit.

vloeden uit het zuidoosten, heeft het Nederlands toch zijn meest typische trekken uit het zuidwesten ontvangen[1].

Men ziet tot hoe veelzijdige bespiegelingen de eerste dertig kaarten van Kloeke al aanleiding kunnen geven. Misschien is dit nog wel de beste lof die ik aan zijn atlas kan toezwaaien: men mag bezwaren hebben tegen détails in de uitvoering, maar men kan zich niet aan de machtige greep van dit groots opgezette werk onttrekken. Het geeft ons een stoot, het brengt ons in beweging.

K. HEEROMA.

Hooft's Geeraerdt van Velsen.

Men zal in de volgende bladzijden een poging vinden om aan te tonen, dat Hooft's drama op heel andere wijze ontstaan is dan men gewoonlijk aanneemt. Algemeen verbreid immers is de opvatting, dat Hooft in zijn stuk een bewerking gaf van het oude lied Van Graef Floris ende Gheraert van Velsen; andere bronnen worden zelden genoemd. Wel herinneren Huet en Ten Brink even aan Stoke en verwijst Stoett ons in zijn aantekening bij een der verzen[2] ook naar de Rijmkroniek, in hoeverre echter deze als bron van de Geeraerdt gelden mag, blijft onbesproken. Toch is het voor een juiste waardering van het stuk nodig, vast te stellen waar Hooft zijn stof gevonden heeft; neemt men aan dat hij uitging van het oude lied, dan zal immers zeer veel in het drama onwillekeurig een indruk van uitweiding of toevoeging geven.

Nu komt wat wij op het toneel zien gebeuren in het lied nauwelijks ter sprake; van de zedelijke en politieke strekking vinden wij er in het geheel niets; Aemstel b.v. wordt er zelfs niet genoemd. Toch gebruikte Hooft het lied wel: de eerste

1) In mijn *Hollandse Dialektstudies* 21; 30; 110 heb ik ten onrechte *tarwe* als een conservatief kunstwoord en *weit* als een uit het oosten opgedrongen woord voorgesteld. Ik heb in dit boek in het algemeen te weinig rekening gehouden met de Vlaamse expansie, waarvan de betekenis mij pas door mijn studie van de benamingen van de *uier* duidelijk is geworden.

2) P.C. Hooft. Geeraerdt van Velsen, Toegelicht door Dr. F.A. Stoett. Klassiek Letterk. Pantheon, vs. 388.

acht strophen over de oorzaak van het geschil tussen den graaf en Velsen hebben hem immers een aantal uitdrukkingen en wendingen verschaft voor zijn eerste Rey van Aemstellandsche Jofferen, die niet het minst daaraan haar eigenaardige bekoring dankt. Veel verder echter reikt de invloed van het lied - althans in de meest bekende redactie - niet[1].

Het bekende feit van het schenden van de Vrouwe van Velsen heeft Hooft bij andere schrijvers ook kunnen vinden; dat werd in de zeventiende eeuw. nog vrijwel algemeen geloofd. Waarschijnlijk hadden de gruwelijke marteling van Velsen op het slot Croonenburch, waar hij ‘gereet en getaent’ was, en de hem daarbij afgedwongen bekentenissen, hem in de ogen zijner tijdgenoten tot den hoofdschuldige jegens Floris gemaakt en welke verklaring zij kort daarna van Velsen's wrok wisten te geven, leert ons het lied[2]. Ten slotte was het daar verhaalde ook tot de geschiedboeken doorgedrongen en het spreekt dus bijna vanzelf, dat we het ook aantreffen in Aurelius' Chronycke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt, de zogenaamde Divisiekroniek, die immers een omvangrijke samenvatting gaf van alles wat anderen tot dusverre vermeld hadden.

Sinds haar verschijnen in 1517 bleef deze Divisiekroniek lang het grote werk waaruit de Hollanders hun kennis van de geschiedenis putten. Dat ook Hooft haar gebruikt heeft, kan gemakkelijk worden vastgesteld, want de reeds genoemde Rey van Aemstellandsche Jofferen toont - behalve met het lied - ook overeenkomst met de Divisiekroniek. De reis van Velsen ‘in verre landen in commissie van sekere nootlicke saken’, het verzoek van Floris aan Velsen's vrouw, hem te brengen in een ‘heimelicke secrete camere op dat si daer te vrier tsamen souden spreken’ en het feit dat hij daar komende ‘dye doere vast gesloten ende sinen opsette ende wille mit deser vrouwen ghedaen’ heeft, vinden we in vs. 269, 317 en 321 bij Hooft terug[3].

Maar de Divisiekroniek leerde hem nog meer: sommige leden

1) Kleinigheden, b.v. het feit dat men den gevangen genomen graaf een handschoen in de mond duwt, moet ik ter zijde laten, wil mijn betoog niet aan duidelijkheid verliezen.
2) Vgl. Dr. A.C. Bouman. Het lied van Geraert van Velsen. Tijdschrift voor Geschiedenis 49.
3) Div. 19. cap. 22.

der oude ridderschap hadden ‘groten nijt’, omdat de graaf zijn ‘goede ende eerbare huysluyden’ steeds begunstigd had[1]. Ook bij Hooft's edelen is dit een zeer ernstige grief tegen den graaf, dat hij ‘de gemeente lang gequeeckt’ heeft ‘om den adel te onderdrukken’ (Inhoudt reg. 2).

Dan stelde de Divisiekroniek het voor, alsof Velsen en Woerden samen Aemstel hadden moeten overreden om aan de aanslag deel te nemen[2]. Ook Hooft heeft dit nauwer verbond van beide eerstgenoemden tegenover Aemstel, voor wien zij hun plan, den graaf gevankelijk naar Engeland te voeren, eerst angstvallig verborgen houden. Bovendien vermeldt van de door Hooft geraadpleegde werken slechts de Divisiekroniek dit plan; dat Aemstel, toen hij overreed was, toch niet wist wat de saamgezworenen precies beoogden, blijkt er uit de mededeling dat hij ‘van here Gerrit bedrogen ende verleyt was’[3].

Ten slotte zal deze kroniek Hooft nog geïnspireerd hebben tot het toneel van Floris' sterven. Hierop wijst het feit, dat men den graaf nog levend vindt, en vooral, dat deze in zijn laatste ogenblikken nog spreekt, een bijzonderheid die elders niet gevonden wordt, ook niet bij Stoke[4].

Hooft moet Stoke gekend hebben in de bekende uitgave van 1591 door Van der Does[5]. Wellicht heeft naast de Divisiekroniek mede Stoke's verhaal van de samenzwering hem de overtuiging geschonken, dat Aemstel onkundig geweest was van de eigenlijke bedoeling der saamgezworenen. Bij het smeden van de plannen noemt Stoke Aemstel immers niet: ‘Doe si des onder hem tween (nl. Woerden en Velsen) / aldus wel droeghen over een / Leiden si dit te voren doe / Den Heer van Cuuc’ enz. Aemstel treedt eerst handelend op, als hij Floris wekt om ter

1) Div. 19. cap. 20.
2) Div. 19. cap. 23.
3) Div. 19. cap. 23 en Div. 19. cap. 26. Den graaf naar Engeland te brengen, werd nl. besloten te ‘Camerijcke’, waar, volgens cap. 23, van de drie genoemden slechts Velsen ‘als een middelbode’ vergaderd heeft met anderen.
4) Div. 19. cap. 25.
5) Hollandsche Rijm-Kronijk Inhoudende de gheschiedenissen der Graven van Hollant tot het Jaer MCCCV. Door enen wiens naeme noch onbekent is voor 286 Jaren beschreven enz. t'Amstelredam. Anno M.D. XCI.

jacht te gaan: ‘Hoort hier grote jamerhede / De de here van Amestelle dede.’ 't Is niet onmogelijk, dat Hooft in deze woorden ook Aemstel zelf hoorde beklagen, temeer daar zij onmiddellijk volgen op de verzuchting, dat velen in de aanslag waren betrokken ‘met behendicheden’, zonder dat zij wisten wat de samenzwering precies beoogde. ‘Ic waens elc verrader pleghet, / Dat hi heelt sine daet / Den ghenen, de sinen raet / niet en weet; al wil hi dat si / Bi hem sijn; dat is daer bi, / So hi meer voles bringhet int stric, / So hi meer helpen hevet int pie, / De mede besmit sijn in de daet, / Al ne gaven si niet den raet’[1].

Kan men hier invloed van Stoke op Hooft slechts vermoeden, zeker bestaat die bij het verhaal van den trompetter in het vijfde bedrijf: de daar vermelde bijzonderheden van de moord zijn zonder twijfel aan Stoke ontleend. In één van de snel vluchtende ruiters zal Hooft zijn trompetter hebben gezien. Velsen's woedende aanval op den graaf, de trouwe schildknaap, die hem zijn eigen paard geeft voor de vlucht, ontbreken in het bodeverhaal van den trompetter niet. Ja, in verscheidene verzen blijkt dit niet anders dan een paraphrase van Stoke te zijn. vs. 1379 enz., 1382, 1384, 1393 zijn zelfs woordelijk bijna gelijk aan Stoke[2].

Als men dit alles overweegt, kan men bezwaarlijk volhouden, dat. Hooft ons in zijn drama een bewerking gaf van het oude lied: naast de Divisiekroniek en naast Stoke neemt dit bij Hooft's bronnen slechts een bescheiden plaats in.

Men zou kunnen vragen waarom Hooft, hoewel hij Stoke kende, niet diens opvatting van het geschil tussen Floris en de edelen heeft overgenomen. Maar men bedenke, dat de kracht der overlevering van deze dingen zeer groot was, zo groot dat achter in Van der Does' uitgave van Stoke ook het oude lied werd opgenomen. En wel had in 1612 - dus een jaar voor het verschijnen van de Geeraerdt-Scriverius in zijn Beschrijvinghe van Out-Batavien de hoge ouderdom van het lied met de woorden: ‘Koopt ghy gheen glas? ick denck wel neen,’ schertsend van de hand gewezen en zijn twijfel uitgesproken of het lied wel waarheid gaf, de overlevering bleef onaangetast[3]. Het hoeft ons dus

1) Stoke IV vs. 1386-1402. Ed. Huydecoper.
2) Stoke V vs. 44 enz.
3) Petrus Scriverius. Beschrijvinghe van Out-Batavien. Arnhem 1612, pag. 273.

niet te verwonderen, dat ook Hooft, in overeenstemming met de Divisiekroniek en het lied, de oorzaak van Velsen's wrok zag in Floris' wandaad tegenover diens vrouw.

Kan men nu voor sommige tonelen van de Geeraerdt nog andere bronnen aanwijzen dan de drie reeds genoemde? Het is niet ondenkbaar, dat Hooft het lied in verschillende redacties gekend heeft, want 't was in zijn dagen nog zeer populair. Zo vermeldt Scriverius het als ‘het oude liedeken hetwelck daghelicx van dit verraet ghesongen wordt.’ Een andere lezing dan die in Van der Does' uitgave van Stoke vinden we opgetekend door Jacob Duym in zijn Oudt Batavien nu ghenaemt Holland[1]. Hier doet de graaf het aanbod, van Velsen's bastertdochterken een gravinne van Holland te maken, niet onmiddellijk na de gevangenneming, maar vinden we daartussen de twee volgende strophen.

> Van daer hy hem te Muyden bracht
> Op dat hooghe Huys wel beslooten
> Daer moest hy blyven den heelen nacht
> Twelck den Graeff deerlick heeft verdrooten.
>
> Graeff Floris siende zijnen noot
> Dat Velsen hem socht te benemen
> Zijn leven / sprack in anxst seer groot
> Spaert my / ghy sult my niet vervremen.

Zou dit Hooft niet tot het toneel gebracht kunnen hebben, waar de graaf des nachts ‘van anxte verwonnen’ om Velsen roept en zich voor dezen verootmoedigt en om genade smeekt? Kan dit mogelijk zijn - men zal het lied immers wel verschillend gezongen hebben[2]-moeilijker is de vraag te beantwoorden, of Hooft de Spieghel Historiael kan hebben gebruikt.

In 1613 was het gedeelte der Spieghel Historiael - van Van Velthem - dat de gebeurtenissen van 1296 behandelt, nog niet uitgegeven. Dit geschiedde pas in 1620, toen W. van Gouthoeven in zijn kroniek - in vele opzichten niet anders dan een aan-

1) Jacob Duym. Oudt Batavien nu ghenaemt Hollant. Leiden 1606, pag. 106.
2) Plaats en jaar van verschijnen maken het bovendien wel aannemelijk, dat Hooft het boekje van Duym zelf ook kende.

vullende bewerking van de Divisiekroniek - aan het oude verhaal enige nieuwe gegevens toevoegde, o.a. door enige delen van de Spieghel Historiael af te drukken, ontleend aan een handschrift in bezit van den Dordtsen advocaat Mr. Adriaen van Meusenbroeck[1]. Toch geven enige passages de indruk, dat Hooft ze gekend heeft.

In de eerste plaats doen de volgende verzen in V. 3. cap. 45 evenals de Divisiekroniek en Stoke vermoeden, dat Aemstel eigenlijk niet ten volle op de hoogte was van de plannen der saamgezworenen. Waar Woerden den gevangen genomen graaf wegvoert, staat er: 'Die Here van Amestel quam also houde / Ende sprac of hijs en wiste niet: / Harman wat hebdi hier bespiet? / Here dat ic u lange heb geseit, / nu mogedi ende ic onse leit / op hem wreken tonsen wille.'

Vooral V. 3. cap. 46 echter is merkwaardig. Het draagt tot titel: 'Hoe men den grave leide gevaen.' Als bij Hooft wordt den graaf, voordat men hem opsluit, heftig verweten wat hij misdaan heeft[2]. Ook hier tracht deze zich dan te verdedigen en soms wordt men zelfs aan Hooft's woorden herinnerd; b.v. aan vs. 466: 'Uw Broeder is ghedoemt by wettich Hof, en Raeden', als men leest: 'Hadt u wonder dat menne vinc / Ende daer over recht alst sculdich was?' Of aan het slot van dit toneel (vs. 526-27): 'brengt hier ysers om te boeyen. / Men kan bewaeren den verrader niet te vast', bij de verzen: 'Doe daden sine spannen saen / In yser vaste, sonder waen.'

Mocht men eens aan kunnen tonen, dat Hooft een handschrift der Spieghel Historiael kan hebben geraadpleegd, dan zullen we ook deze m.i. wel tot de bronnen van de Geeracrdt mogen rekenen.

Moeten we nu aannemen dat Hooft bij het lezen van één der genoemde werken op de gedachte is gekomen, Velsen tot hoofd-

1) In Archiefstukken te Dordrecht vaak voorkomend als Mr. Adriaen van Moesienbrouck. Zijn vrouw was een verwante der familie van Blyenburg. Eén der getuigen bij hun huwelijk was de weduwe van Adriaen van Blyenburg, den bekenden historicus. Met diens kleinzoon Adriaen heeft Hooft wel gecorrespondeerd.

2) Van Velthem noemt de daad tegenover Velsen's vrouw niet. Wel wist hij van het gerucht, dat het 'om een vrouwe quam', maar hij zegt daarbij, dat dit in Holland zelf niet wordt geloofd.

parsoon van een drama te maken? Ik geloot het niet; we vinden er immers maar betrekkelijk weinig aanknopingspunten met de eigenlijke inhoud van de Geeraerdt, welke ons toont hoe Velsen, als lid der Staten van Holland mede verantwoordelijk voor de Eendracht en de welvaart in dit gewest, ten gevolge van wraakzucht bewust zijn plicht verzaakt en ongeluk brengt over het volk, welks heil hij moet nastreven. Dit volk is vertegenwoordigd door de Rey van Aemstellandsche Jofferen, die ons steeds de zin verklaren van wat er plaats vindt; hij die het dreigend onheil tracht te weren, is Heer van Aemstel; als het zich niettemin heeft voltrokken, volgt de bekende apotheose, waarin de roemrijke toekomst van Amsterdam geschilderd wordt, de Aemstellandsche Jofferen tot troost.

Wat kan nu bewerkt hebben, dat Hooft het geschil tussen Floris en de edelen zo nauw met Amsterdam verbonden zag? Het lied komt hiervoor uiteraard niet in aanmerking: we zagen al dat Aemstel daarin zelfs niet wordt genoemd. In de Divisiekroniek en bij Stoke is aan Aemstel wel enige plaats ingeruimd. Stoke weet echter na het verhaal van de aanslag alleen nog van hem te vertellen, dat hij evenals Woerden naar het buitenland vluchtte. Ook de schrijver van de Divisiekroniek zegt dit en hij voegt er nog bij, dat Aemstel daar is gestorven; maar oncritisch als hij is, neemt hij later toch de bekende passage uit Beka over, dat Aemstel na de dood van Jan I terugkeerde en Amsterdam begon te versterken[1)]. Dit volgt echter pas in de 21ste divisie, als we de geschiedenis van Floris en de edelen reeds lang uit het oog hebben verloren.

Slechts bij één schrijver is dit anders, en ik meen dat zijn werk de eerste stoot gegeven heeft tot het ontstaan van Hooft's drama, nl. bij I.I. Pontanus in zijn Rerum et Urbis Amstelodamensium Historia[2)]

Bij Pontanus volgen Aemstel's vlucht en de versterking van Amsterdam na zijn terugkeer onmiddellijk op de gebeurtenissen van 1296; waar hij - op dezelfde pagina - zijn eigenlijke geschiedenis begint, herinnert hij nog eens aan die versterkingen ‘turriculis aliisque munimentis’, door Gijsbrecht aangebracht.

1) Johannes de Beka, Chronicon, ed. B. Furmerius, 1612, pag. 102. Er bestaat geen aanwijzing, dat ook Hooft Beka gebruikt heeft.
2) Rerum et Urbis Amstelodamensium Historia. Auctore Ioh. Isacio Pontano. Amsterodami An. D. 1611. (Let op dit jaar van verschijnen).

Het is de schakel tussen Floris' lotgevallen en de opkomst en bloei van Amsterdam. Hier bestaat dus een wel zeer merkwaardige overeenkomst met Hooft's Geeraerdt, waar het drama en de apotheose verbonden zijn door dezelfde mededeling, dat de ‘Aemstelheer’ de oude burgwal van het nederig Amsterdam tegen overrompeling van ‘vest en toorens’ gaat voorzien[1)]

De verdere voorspellingen van den stroomgod De Vecht over de opkomst en de bloei der stad blijken ten dele dan ook inderdaad aan Pontanus ontleend te zijn. Ook bij dezen vinden we - vrijwel in dezelfde volgorde - met nadruk de gunstige gezindheid der latere graven jegens de stad vermeld, de hoge onderscheiding waarmee zij ten slotte vereerd werd, de terugkeer van Oranje in Holland, de reizen naar het Noorden, de reizen naar Indië en het succes, daar behaald ten koste van Portugal, de latere uitleggingen van de stad, de bouw van de Beurs en Heemskerk's tocht naar Gibraltar[2)].

Men zal mij misschien tegenwerpen, dat Hooft dit alles toch wel wist en daarvoor Pontanus niet hoefde te raadplegen, maar soms bestaat er woordelijke overeenstemming tussen hen beiden.

In drie gevallen is deze wel zeer merkwaardig. Zo in vs. 1510, waar Hooft de ‘diensten mildt’ vermeldt, aan welke Amsterdam de Keizerskroon dankt, een herinnering aan de ‘merita ac beneficia multiplicia’ der schenkingsoorkonde, welke Pontanus afdrukt; in vs. 1643 enz., waar Hooft, sprekende over de latere uitleggingen van de stad, het rijmpje op het jaar 1601 in zijn verzen verwerkt, het rijmpje waarmee Pontanus zijn hoofdstuk ‘De urbis extensione postrema itemque Cataractis novis, Bursa aliisque operibus’ opent, waarna hij - evenals Hooft - spreekt over de bouw van de Zuiderkerk en over de Beurs; ten slotte in vs. 1697, waar Hooft bij de tocht naar Gibraltar de ‘Zee van Hercules’ noemt, een herinnering aan de woorden ‘in Freto Herculeo’ op Heemskerk's tombe in de Oude Kerk, waarvan Pontanus' rijk verluchte werk ons een afbeelding toont. Natuurlijk kende Hooft de oorkonde, kende hij het rijmpje, zag hij - schrijvende over de Beurs - deze voor zich, natuurlijk kende hij de tombe, maar waarom zou hij dit alles in dezelfde volgorde

1) vs. 1498 enz.
2) Vgl. Pontanus pag. 9 en 16; 25 en 26; 52; 128 en 135-36; 144 etc.; 228 en 229; 232 met Hooft vs. 1509 en 1504; 1510; 1512; 1673-84. 1668; 1643 enz.; 1696.

en op dezelfde wijze als Pontanus herdacht hebben, indien hij niet diens werk bij het schrijven gebruikt had?

Men zal dus wel willen toegeven, dat Hooft voor de apotheose Pontanus geraadpleegd moet hebben; maar ook in het drama zelf treft ons een zekere gelijkheid tussen beide schrijvers, en wel een zeer belangrijke: Pontanus waardeert den graaf en de saamgezworenen op dezelfde wijze als Hooft dat doet[1].

De misdaden jegens Velsen zijn hier niet - als in de Divisiekroniek - op zichzelf staande vergrijpen van Floris, neen ‘victoria etiam postmodum potitus, ipse exinde vitiis paulatim victus est. Inprimis in libidines profusus’ etc. Hier zien we een overwinnaar die - allengs toegevende aan zijn begeerten - ten slotte te gronde gaat (vgl. Hooft, vs. 1167, 1296, 1452 enz.).

De tegenstanders van den graaf vinden we in de Divisiekroniek gekenschetst als ‘die valsche verraders die haers heren cledinge anden live hadden.’ Dit is duidelijk een herinnering aan Stoke, die ook spreekt van de ‘verraders fel’ en Woerden en Velsen elders verwijt, dat zij de ‘cleder’ van den graaf droegen[2]. Het lied kan hier buiten beschouwing blijven; het kent de samenzwering niet.

Bij Pontanus alleen ontbreken dergelijke afkeurende woorden. Hij schijnt aan de zijde der edelen te staan, noemt Velsen een man ‘e primaria nobilitate hollandica’, wiens geboorte en eer niet gedogen, dat hij een bijzit van den graaf zou huwen. ‘Ferunt.... respondisse Velsium meretricem Principis dueere, non convenire natalibus suis, nec animo honesto.’ Het schenden van Velsen's vrouw is een ‘injuria atrocissime accepta a Velsio marito, a socero Voerdenio, ab avunculo Gisberto Amstelio.’ (Doet dit niet denken aan Hooft's opsomming van de verwanten in reg. 10 enz. van de Inhoudt?) Ook de samenzwering en het gevangen nemen van den graaf laakt Pontanus niet. Alleen bij de moord zegt hij afkeurend, dat Velsen deze pleegde ‘audaci facinore’; maar vorstenmoord veroordeelde ieder als een schanddaad, ook Hooft, voor wien juist hiermee Velsen's tragiek voltooid was, daar deze moord zijn zedelijke ondergang betekende (vs. 1456 enz.).

1) Pontanus pag. 8-9.
2) Vgl. Div. 19. cap. 24 met Stoke IV vs. 1152 en vs. 1186-88.

Dan treft ons nog dit: bij Pontanus drijven ook andere onrechtvaardigheden dan de reeds genoemde Velsen tot wraak. B.v. de - naar zijn mening onverdiende - terechtstelling van zijn broer. ‘Velsium insuper veteres injuriae, interfectus ab eodem frater, tum carcer et vincula novo hoe refricata facinore, vehementius omnia in vindictam incitabant.’ Stoke noemt geen van de grieven; het lied legt Velsen vergevingsgezindheid voor de daad jegens zijn broer in de mond; de Divisiekroniek vermeldt het doden van Velsen's broer wel bij het ‘ongelijck dat Gerrit van Velsen geschiede van grave Floris van Hollant, dair veel leets of quam’, maar verder komt het niet meer ter sprake. Velsen zweert slechts wraak voor het ‘gewelt ende dese craft an zynre huysvrouwe gedaen.... leggende ende denckende dach ende nacht, hoe hi desen laster ende scoffiericheyt soude wreken’[1]. Men weet dat in Hooft's drama echter Velsen en Aemstel den graaf het onrecht, gepleegd jegens Velsen's broer, heftig verwijten en hoe 't verschijnen van diens geest in het vierde bedrijf Floris eerst recht doet beseffen, hoe zeer hij misdaan heeft.

Vatten we nu het bovenstaande samen. Hooft vond bij Pontanus dat in lang vervlogen tijden Gijsbrecht van Aemstel zich vijanden gemaakt had door aan de samenzwering tegen graaf Floris deel te nemen. De samenzwering was echter gerechtvaardigd geweest door Floris' misdaden tegenover de edelen, vooral tegenover Velsen. Deze had vurig verlangd zich te wreken en had ten slotte den graaf - toen die hem dreigde te ontgaan - gedood. Aemstel had toen evenals de andere saamgezworenen moeten vluchten, maar later teruggekeerd had hij zijn kleine stad versterkt met vestingen en torens. Zo was Amsterdam van enige betekenis geworden en in de loop der tijden was het gegroeid tot het grote en machtige Amsterdam der zeventiende eeuw.

Hoe Hooft Pontanus' gegevens uit andere werken heeft aangevuld, zagen we reeds. Zeer belangrijk is ook de politieke strekking welke hij in zijn drama legde, geheel doortrokken als het is van het grondbeginsel der aristocratisch-republikeinsgezinden, die welvaart in Holland slechts bestaanbaar achtten, als Vorst en Staten eendrachtig samenwerkten - beiden blijvende binnen de hun gestelde grenzen - en het gewone volk ‘de ge-

1) Div. 19. cap. 22 en 23.

meente' vooral op geen enkele wijze invloed op de zaken der staat trachtte uit te oefenen. Dit laatste mag men - wil men de Geeraerdt goed begrijpen - niet over het hoofd zien. Ook bij Velsen en zijn helpers vinden we de minachting voor de 'ghemeente' en de overtuiging, dat deze slechts onheil kan bewerken als zij eigenmachtig optreedt. De edelen blijken hierin geheel gelijk aan de latere aristocratische regenten.

De Staten van Holland hadden de leer der Statensouvereiniteit juist officieel doen formuleren, toen de Engelsman Wilkes, Leicester's vertegenwoordiger in de Raad van State tijdens diens verblijf in Engeland, hun de bevoegdheid tot bepaalde maatregelen had ontzegd op grond daarvan, dat de souvereiniteit bij het ontbreken van een wettig vorst aan het volk en niet aan de Staten toekwam[1]. In opdracht van hen had Franchois Vranck toen zijn vermaarde Deductie geschreven, volgens welke de souvereiniteit wel van oudsher bij de Staten berustte. Op bepaalde voorwaarden konden zij deze aan een vorst opdragen - zoals dat eeuwen lang met de graven het geval was geweest - medezeggenschap van vreemdelingen echter of van de 'gemeinte' had in Holland nooit bestaan.

Men weet hoe Hugo de Groot op dit alles nog eens bijzonder de aandacht vestigde in zijn Liber de antiquitate Reipublicae Batavicae, waarin hij de Statensouvereiniteit reeds bij de Bataven in oorsprong aanwezig deed zijn. Het werkje verscheen niet toevallig in 1610, toen zeker het gevaar bestond, dat de door De Groot zo hoog geprezen Eendracht in Holland verloren zou gaan. De Eendracht, hierin lag voor de aristocratische regenten - evenals in het woord 'de Vryheyt' - het geschetste politieke stelsel opgesloten.

Hooft was een groot bewonderaar van de aristocratische republiek[2], die zonder de Eendracht niet kon bestaan, de Een-

1) Zie voor het volgende Jan Huges. Het leven en bedrijf van Mr. Franchois Vranck, 's Gravenhage 1909. Zeer belangrijk voor de kennis van al deze dingen is ook H. Kampinga. De opvattingen over onze oudere Vaderlandsche Geschiedenis bij de Hollandsche historici der 16de en 17de eeuw. Leiden 1917.

2) Vgl. J.C. Breen. Pieter Corneliszoon Hooft a.s schrijver der Nederlandsche Historiën. Amsterdam 1894. Vooral pag. 137 enz. Ook J.W. Muller. Hooft's Baeto. Tijdschr. Mij. Letterk. 50.

dracht ‘die de Staeten sticht, en spoedich doet bedyen’ (vs. 553). In zijn drama toont hij ons hoe die ‘Heilige Eendracht’ (vs. 1474) in oude tijden eens jammerlijk was verstoord.

We vernemen in de Geeraerdt dat Floris V - steunende op de ‘ghemeente’ - de Staten gehoond heeft (vs. 366), vooral de Ridderschap; om te voorkomen dat men paal en perk zou stellen aan het misbruiken van het hem toevertrouwd gezag, heeft hij ‘het vergaderen der Staeten’ weten te weren (vs. 743 enz.), hierin dus handelend als later Philips II. Er doet zich echter een gelegenheid voor ‘om de ghemoeden des volex van den vorste af te keren’; de graaf heeft zich nl. aan zo een afschuwelijk misdrijf schuldig gemaakt, dat niemand het kan afkeuren, als men nu tegen hem optreedt. Als het drama begint, heeft dit optreden plaats gehad.

Enige der edelen die tot de staatsgreep besloten hebben, blijken nu zelf ook het gezag der Staten te willen schenden; niet een Statenvergadering, neen, zij alleen zullen beslissen hoe men verder zal handelen. En als zij hun plannen ontvouwen, blijken deze niet minder dan hoogverraad te behelzen. De nieuwe graaf, dien zij eigenmachtig willen huldigen, zal immers geheel van den Engelsen koning afhankelijk zijn en zo wordt de souvereiniteit der Staten dus een vreemdeling in handen gespeeld. ('s Lands hoocheyt ist, die ghy verraedt aen vremdelinghen, vs. 766). Hier wordt dus gezondigd tegen één der voornaamste beginselen van 1587, die immers eeuwen oud heetten te zijn.

We zagen al, hoe Hooft meende, dat Aemstel van deze verraderlijke plannen onkundig was geweest. Het was een aantrekkelijke gedachte, juist den Heer van het oude Amsterdam als rechtschapen aristoeratisch-republikeinsgezind te kunnen voorstellen. Aemstel wordt in het stuk dan ook degene, die zich krachtig tegen de verraderlijke plannen verzet. Bovendien dacht Hooft, dat Aemstel in 1296 nog vrij over het Muiderslot kon beschikken[1]. Het moest dus met Aemstel's toestemming zijn geweest, dat de graaf daarheen werd gevoerd, maar het verschil

1) vs. 99. ‘'t Huys te Muyden.... 't Welck in bewaering heeft van Aemstel’. Gijsbrecht had het in 1285 moeten afstaan, maar kon er in 1296 wellicht nog op enige aanhang rekenen. (Henri Obreen, Floris V, Gand 1907, pag. 90 en pag. 152 etc.).

tussen zijn bedoelingen, nl. de zaak aan een statenvergadering voor te leggen, en die der andere saamgezworenen moest dan ook daar aan het licht zijn gekomen. Zo kon Hooft zijn geliefde Muiderslot als achtergrond voor zijn drama nemen.

Aemstel staat tegenover Velsen. (Woerden is niet veel meer dan een tweede verkondiger van Velsen's inzichten). Naast Aemstel staat Velsen's vrouw; Hooft noemde haar Machteld en deed haar tijdens de staatsgreep op het Muiderslot aanwezig zijn[1]. Ook Machteld tracht Velsen te weerhouden; deze volhardt echter bij zijn voornemen - verblind door wraakzucht - en ook door het orakel van Timon den Tooveraer wil hij niet gewaarschuwd zijn.

En nu gebeurt wat men al vreesde, de ‘onkundighe ghemeent’, die immers ‘d'ooghen inde soolen’ heeft (vs. 694), de ‘onwetende ghemeent’ raakt ‘schendich op de beenen’ (vs. 1219). Velsen en zijn helpers moeten overhaast het slot verlaten en zo wordt dit ingrijpen van de ‘ghemeente’ de oorzaak dat Geeraerdt - nog steeds de wraak boven alles stellend - den graaf vermoordt.

Te Winkel meende, dat de eenheid van tijd Hooft belet had, Velsen's ondergang tot het slot van zijn stuk te maken[2]; voor Hooft gold echter niet de dood, maar de zedelijke ondergang als het einde. Daarom ook is - wat wel gezegd wordt - niet Floris de eigenlijke hoofdpersoon. Hij speelt in het drama slechts een actieve rol, voor zover ook hij Velsen's wraaklust tracht te doven. Floris' ondergang heeft zich bij het begin van het stuk al voltrokken; de ‘ghemeente’ alleen beseft dit niet en betreurt zijn dood, maar

> Dit 's laete rouw. 'T was tijdt te schreyen, doen de Ziel
> Van Vorstelijcken lof, oneelder wijs, verviel
> In laster grondeloos; en storf, aen ontrouw groot,
> En aen meyneedicheyt, een schandelijcker doodt.

1) Dit is door alle latere toneelschrijvers overgenomen. Sommigen hebben het voorgesteld, alsof Velsen er zelf woonde. Hooft wist beter. Velsen woonde op het ‘Slotelijn’ enz. (vs. 305), dus bij het plaatsje Velsen.
2) Ontwikkelingsgang III pag. 136.

Tijd is het, tijd is 't nu, om te beschreyen (laes!)
Den jammerlijcken val der Eedelinghen dwaes,
Die door wraeckgiericheyt soo verre zijn gheraeckt,
Dat zy tot onrecht haer goedt recht hebben ghemaeckt.
(vs. 1452 enz.).

De Aemstellandsche Jofferen - steeds de vertolksters van Hooft's eigen gevoelens - zien dit goed in; zij zien nu ook, wat de toeschouwers door een allegorie al geopenbaard was, dat de Eendracht wijkt:

'O heylich' Eendracht ghy verlaet ons! en wanneer,
Wanneer welvaerens stut, wanneer sien wy u weer?'
(vs. 1474-75).

Het antwoord op dit driemaal herhaald 'wanneer' kunnen de toeschouwers na de vertroosting door De Vecht wel geven. Aan de door dezen geschilderde welvaart hebben zij immers zelf deel? Dank zij de Eendracht, dat volgt hieruit onmiddellijk.

Ontdoen wij nu het drama van alle bijkomstigheden. De Aemstellandsche Jofferen moeten een graaf aanschouwen die zijn macht misbruikt heeft, een 'ghemeente' die - uit onverstand - de staatszaken tracht te beïnvloeden, en een Statenlid dat - het wreken van zijn persoonlijk leed hoger stellend dan het belang van het gemenebest - bewust de autoriteit der Staten schendt. Het evenwicht in de Staat, de Heilige Eendracht, is dus verstoord en met Holland valt ook het 'edel Aemsterlandt' daardoor ten prooi aan vele rampen. Eens zullen Eendracht en Welvaart echter terugkeren, bovenal bij de zeventiende-eeuwse 'naeneeven' der Jofferen.

Stond nu de Eendracht in de dagen dat Hooft zijn drama schreef nog ongeschokt? Hield de 'ghemeente' zich afzijdig waar het staatszaken gold? De vorst en de Staten, werkten zij eendrachtig samen, ieder op eigen gebied? Ging bij allen het gemenebest boven eigen belang? We weten dat het anders was!

'De eenicheit van den Staet' tijdens het Bestand had Hooft al beziggehouden, voordat dit gesloten was[1)]. Ook in de bij-

1) Brieven van P.C. Hooft, ed. Van Vloten I, pag. 26.

schriften bij de vertoningen in 1609 had hij ervoor gowaarschuwd, ‘eygenbaet’ nu niet te laten gaan boven de ‘vrijheit’[1]. In 1610 kwam De Groot's werkje uit, wel met een verheerlijking van de wonderbare Eendracht onder Maurits, maar deze verheerlijking was wellicht vooral bedoeld als medicijn. In 1611, het jaar waarin Hooft's vader klaagde, dat de geschillen de Eendracht hadden weggenomen[2], verscheen Pontanus, een werk, geheel doortrokken van de aristocratisch-republikeinse beginselen, aan welke alleen de grote welvaart van Amsterdam werd toegeschreven; met een opdracht ‘Praetori, Consulibus, Scabinis et Senatoribus Inclytae Reipublicae Amstelodamensis’, tot welke ook Hooft's vader behoorde, zodat Hooft het werk zeker zeer spoedig in zijn bezit zal hebben gehad. Een opdracht, waarin Pontanus waarschuwde tegen een blind vertrouwen op de voorspoed (nimia felicitas), opdat dit niet een gunstige gelegenheid tot tweedracht (ad interna dissidia occasio) zou bieden.

Hooft kende Vranck's Deductie, hij kende De Groot's Liber de antiquitate reipublicae Batavicae, en vervuld van zorg voor de Eendracht las hij Pontanus. Toen zal bij hem het plan gerijpt zijn, een drama te schrijven over de Eendracht, met den moedwilligen verstoorder der Eendracht als tragische figuur; een historisch drama weliswaar, maar met een apotheose, schilderend de welvaart die thans heerste, maar die bij het wederom verstoren der Eendracht verloren kon gaan[3].

Voor het historische gedeelte raadpleegde hij - behalve Pontanus - de Divisiekroniek, Stoke en het oude lied; (misschien ook de Spieghel Historiael?)[4].

1) P.C. Hooft, Gedichten, ed. Stoett, pag. 85.
2) H.A. Enno van Gelder. De levensbeschouwing van Corn. Pietersz. Hooft, Amsterdam 1918. Hij verwijst naar de talrijke plaatsen over de Eendracht in C.P. Hooft's Memoriën en Adviezen. Vgl. ook: J. Wagenaar: Amsterdam in zijne opkomst etc. 1763. IV pag. 172 enz.
3) Dit is in overeenstemming met Hooft's mening, dat men ‘in het bestellen van de zaken der wereldt’ nog meer nut kan trekken uit de ‘ervarenheidt’ dan uit de kennis der geschiedenis, doch dat de ervaring soms verlegen staat en dan ‘‘t handtreicken der historie van doen’ heeft. (J.C. Breen, als boven: pag. 29-30).
4) De zuiver letterkundige bronnen heb ik in mijn onderzoek niet betrokken. Te Winkel wijst op invloed van Garnier's Cornélie in de vierde Rey. (Te Winkel, Ontwikkelingsgang III pag. 134 etc.).

Naar het model van Seneca's spelen schreef hij toen zijn drama, dat op alle schrijvers die na hem dezelfde stof bewerkten, zo grote invloed heeft gehad.

Hierover hoop ik te zijner tijd enige mededelingen te kunnen doen.

Dordrecht.

W.H.N. VAN WEL.

Driedeling.

Het spreekwoord zegt dat alle goede dingen in drieën bestaan. Dat het omgekeerde ook waar is zou ik niet graag beweren. Maar een feit is dat heel wat preken in protestantse kring op hun orthodoxie beoordeeld zijn en worden naar de indeling die de prediker heeft gekozen. Een goede preek wordt gehouden naar aanleiding van een tekst en de verdeling van de stof wordt in drie punten gemaakt en naar aanleiding daarvan uiteengezet. Een preek die over de uittocht uit Egypte handelt kan bijv. aldus in punten worden aangekondigd: le de moeilijkheid van de uittocht; 2e de heerlijkheid van de uittocht; 3e de zegen van de uittocht.

Deze gewoonte is zo sterk geworden of geweest, dat ze schrijvers over allerlei onderwerpen in bladen en blaadjes voor het orthodoxprotestantse publiek schijnt te beïnvloeden. Zonder dat ze het soms willen, groeperen ze in drieën. In het nummer van ‘De Vaandrager’, orgaan van de Bond van Ned. Hervormde Jongelingsverenigingen op Geref. grondslag, van 17 Sept. 1941, 29ste jaargang nr. 48, wordt op blz. 395 een artikel aangetroffen van M. N(oteboom) over ‘De film in het algemeen’. In één kolommetje van 71 regels tref ik liefst zes voorbeelden aan waarbij deze driedeling is aangehouden. Hier volgen ze:

1. Vele films zijn zouteloos, zedeloos en goddeloos.
2. Het publiek dat steeds op sensatie, emotie en variatie uit is.
3. Het gaat niet langer om het schoone, maar om de sensatie en emotie, om de gevoelsprikkeling.
4. .... en is er geen onderscheid met teekeningen, fotografieën of illustraties in de boeken.
5. Men denke slechts aan de tooneelsfeer, de duisternis in de zaal, de onware en abnormale voorstellingen.
6. .... kunnen sommige voorstellingen angstaandoeningen opwekken, of prikkelen tot navolging (nadoen, diefstal, onzedelijkheid enz.).

Zo sterk staat dus de ‘innere sprachform’ onder invloed van het milieu waarin men is opgegroeid en waarin men leeft.

Dr. J.P. PRINS.

De waarnemend sekretaris.

In zijn bespreking van: *Is dat goed Nederlands*? door Charivarius, vestigde De Vooys o.m. de aandacht ‘op de zonderling afgekapte vorm: de waarnemend burgemeester, de plaatsvervangend leider’[1]. Deze ‘jongste mode in papieren journalistentaal’ kreeg wel al een goeie beurt bij Haje[2]. Na het zijne gezegd te hebben van het type *separaat-afdruk*, het *totaal-cijfer*, en van partijbenamingen als *sociaal-democraten, vrijzinnig-democraten*, waarbij ‘de koppelaars hun bedrijf’ nog ‘door middel van een fatsoensstreepje’ trachten te bemantelen, kwam Haje tot de gevallen ‘met ruwe afkapping van de buigingsletter’; van welk procedee hij de volgende voorbeelden vermeldde: ‘de *plaatsvervangend, waarnemend* burgemeester, de *algemeen* voorzitter, de *gewestelijk* secretaris, de *tijdelijk*, de *dienstdoend* ambtenaar, de *particulier* secretaris, *gepensioneerd* generaal-majoor, de *fungeerend, dirigeerend* officier van gezondheid, de *civiel, bouwkundig, werktuigkundig* ingenieur, de *centraal* bond voor inwendige zending en als vast comparant voor de rechtbank de *los* werkman’.

Gelijk men ziet betreft het met uitzondering van ‘de centraal bond’ steeds namen van personen, en wèl - behoudens ‘de los werkman’ - personen van een hogere orde. Verder gaat in al de aangehaalde voorbeelden het lidwoord ‘de’ vooraf; de uitzondering ‘gepensioneerd generaal-majoor’ zal een verschrijving zijn. Want als men geen lidwoord bezigt (of er het lidwoord ‘een’ voorplaatst), is het onverbogen adjektief normaal Nederlands, mits het daarop volgende nomen in het enkelvoud staat. Of is er iets op aan te merken, wanneer iemand spreekt van *een elektrotechnisch, een scheepsbouwkundig, een werktuigkundig* ingenieur? van *een bouwkundig* architekt, *een scheikundig* technoloog, *een permanent* vertegenwoordiger en zo meer? Om nog enige voorbeelden zonder lidwoord te geven: ‘Op aandringen van den Heer H.H. Hol, *nieuwbenoemd* schoolopziener.... werd.... overgegaan tot een parallelklas voor dames-onderwijzeressen’ (Vijf en twintig jaar Sint Bernardinus,

1) *De Nieuwe Taalgids* XXXV 40.
2) *Taalschut. Schrijf weer Nederlandsch* (Leiden 1932), blz. 13.

Heerlen 1938, blz. 122); ‘ook a l s *permanent* commissaris van den Nederlandschen Studenten Roei Bond[1)], is het mij een genoegen om aan de Jubileerende Vereeniging mijn hartelijke gelukwenschen.... te mogen aanbieden’ (Vox Stud. 4 X '40); ‘Momenteel is hij *algemeen* secretaris van het Nederlandsch Agrarisch Front’ (Centr. 7 VIII '41); ‘De heer G. Hol, eerste redacteur van De Volkskrant, zal a l s *waarnemend* hoofdredacteur optreden’ (De Volkskr. 12 VII '41); evenzo ‘is den heer J. de Nobel eervol ontslag verleend a l s *waarnemend* hoofdopsteller’ van het Nationale Dagblad (Utr. C. 23 VII '41); ‘In 1930 benoemde de toenmalige Aartsbisschop Mgr. van de Wetering hem t o t *algemeen* leger-aalmoezenier.... en in hetzelfde jaar vertrok Majoor Brouwer naar den Haag, om vandaar uit in verschillende plaatsen a l s *algemeen* aalmoezenier zijn geestelijken arbeid te verrichten’ (U.C. 15 X '40); ‘*Gewestelijk verantwoordelijk* redacteur: F. Oremus, Utrecht’ (C. 6 VIII '41); enz.

Een beetje anders, maar toch onmiddellijk bij het voorafgaande aansluitend, is: ‘De termijn voor aanmelding voor het aanvullend *klinisch analyst-examen*.... is verlengd tot 1 Juni’ (Msb. 22 V '40). Maar geheel anders wordt het bij een meervoudig substantief: ‘Gij, dames en heren *honorair Senatoren* hebt allen eens leiding gegeven aan onze vereniging’ (Vivos Voco 29 XI '40). Hier verwachtte men een verbogen adjektief. Zo staat dan ook onder het vetgedrukte opschrift: ‘Eerlang oproeping van een aantal *buitengewoon* dienstplichtigen’ (C. 5 XII '39) in de officiële tekst korrekt: ‘Het ligt in het voornemen eerlang een aantal *buitengewone* dienstplichtigen, behoorende tot de jongste lichtingen, in werkelijken dienst te roepen’, en even verder: ‘Er kan.... echter geen sprake van zijn, *buitengewone* dienstplichtigen maar dadelijk in grooten getale te gaan oproepen’. In dit voorbeeld was ‘de memorie van antwoord’ van min. Dyxhoorn nederlandser dan de krantenman.

Een geval dat extra aandacht verdient, is nog weer het volgende: ‘De anti-katholieke propaganda doet zich in de verhoudingen terdege gevoelen, al zijn er gelukkig nog *principieel katholieken* genoeg, die weten waar het om gaat’ (Msb. 24 X '39). Hier toch zou men de vraag kunnen stellen: fungeert ‘principieel’ adjektivisch of nog adverbiaal? Het meest voor

1) Voor ‘Studenten Roei Bond’ zie men mijn *Ongaaf Nederlands*, Amsterdam 1941, blz. 72-91 passim.

de hand liggende antwoord is: adjektivisch; maar daarmee is de kwestie niet opgehelderd. Want als iemand zegt: ‘hij is principieel katholiek’, dan zal de grammatikus de bepaling van het a d j e k t i e f ‘katholiek’ zonder twijfel bijwoord noemen; maar hij zou van bijvoeglijk naamwoord spreken, wanneer er gezegd was: ‘hij is een principieel katholiek’ - in welk laatste geval ‘katholiek’ een g e s u b s t a n t i v e e r d adjektief is. Mocht echter een ander beweren. dat bij substantivering van het verbondene ‘principieel katholiek’ (= bijw. + bnw.), het bijwoord niet van aard verandert, dan zou dat moeilijk grondig te weerleggen zijn. Ofschoon we op deze haarkloverij niet nader zullen ingaan, wijs ik toch op enkele voorbeelden waar de vraag: adjektief of adverbium, duidelijker op de voorgrond treedt.

Wordt een bijwoord bij prae-attributief gebruik verbogen, dan is het zeker adjektief geworden[1)]: ‘'t *evene* glanzen van 't donkere goud en rood der verre avondstad’ (Querido, Muziek enz. 54); ‘Als moede schapen naar haar *eindelijken* stal’ (Boutens, Verzen[4] 93). De adjektivering komt echter niet zo afdoende aan het licht, wanneer het bijwoord als prae-attribuut onverbogen blijft en het volgend ‘nomen’ een infinitief is. Maar ik zou op deze kwestie niet ingaan; ik wilde enkel met een paar voorbeelden ter grammatische overweging volstaan: ‘van een *geleidelijk* opklimmen naar de volmaaktheid en *bewust* streven naar eene *trapsgewijze* heiliging’ (Streuvels, Dorpslucht I 170 v.); ‘een *trapsgewijs* naar beneden gaan’ (Woltring, Massa-actie enz. 79); ‘Als een *eindlik, veilig* thuiskomen was het, na *bang, vermoeiend* dwalen’ (Eilkema de Roo, De man v. veertig jaar 160); ‘Dit algemeen beginsel van de zedeleer moet worden toegepast.... op het *zijdelings* verminken in strikten zin’ (Bender, Verminken enz. 30): de auteur schreef niet ‘zijdelingsch’[2)]!

1) Zie *Ongaaf Nederlands* 74 vv.
2) In een officieel stuk, dat De Volkskrant (3 VII '41) in z'n geheel had afgedrukt, werd o.m. gesproken van: ‘*De algemeen* verbindendverklaring is niet van toepassing...’; ook bleek nodig ‘de scheepsbouwnijverheid in het Noorden des lands voorlopig van *de algemeen* verbindverklaring uit te zonderen’. In beide gevallen is ‘algemeen’ uiteraard adverbiaal bij ‘verbindend-’, wat te meer blijkt uit meer dan eens voorkomende wendingen als: ‘om een aantal bepalingen der C.A.O. a l g e m e e n v e r b i n d e n d te willen v e r k l a r e n ’.

We komen thans terug op het type ‘civiel ingenieur’[1]. Zowel bij ‘de civiel ingenieur’, als bij de andere boven uit Haje aangehaalde gevallen is de term ‘afkapping’ minder juist: er wordt immers geen ‘buigingsletter’ afgekapt, maar de gebruikelijke buigingsklank wordt niet toegevoegd. Dit moge op een spitsvondigheidje lijken, straks zal blijken dat het een principieel verschil uitdrukt. Uit de omstandigheid, dat ‘een centraal bond’ even onnederlands is als ‘de centraal bond’, zien we verder meer dan duidelijk, dat deze verbinding van een ander gehalte is dan het goed-nederlandse ‘een civiel ingenieur’ (: de civiele ingenieur); en dat het dus eerder bij de gevallen hoort van ‘onbeschaamde koppeling, die uitsluitend met adjectieven van vreemde herkomst werkt’, zoals *centraalstation, lokaalverkeer, totaalbevolking* (Haje 13; vgl. *Ongaaf Nederlands* 58-70) - al willen we hiermee allerminst beweren, dat ‘de centraal bond’ volkomen identiek is met ‘de centraalbond’.

Het merkwaardige verschijnsel van ‘de waarnemend sekretaris’ kwam ook voor een tijdje in *Onze Taal* X (1941) 55 v. ter sprake, waar iemand van de redaktie of een andere anonymus wederom een prachtstaal leverde van de manier, waarop in dat maandblad aan taalkunde wordt gedaan. Na verklaard te hebben: gevallen als ‘den waarnemend burgemeester, den tijdelijk wethouder, den plaatsvervangend hoofdingenieur, den algemeen secretaris ontdekten wij eerst in de laatste weken of maanden’[2], onthaalt ons de onbekende dilettant o.a. op het volgende: ‘Er is een wedren in het overnemen van dien onjuisten, dien v o l s t r e k t o n j u i s t e n vorm: men zegt en schrijft en aapt het elkander maar na. Straks krijgen we nog ‘de Gedeputeerd Staten’! *In elk geval* zullen wij *de consequentie* moeten trekken van ‘de Nederlandsch Akademie van Wetenschappen’, en ‘de Middelbaar School’, meervoud ‘de Middelbaar Scholen’. Er valt in deze richting nog veel te verfraaien. De Provinciaal Staten, de Nationaal Bibliotheek, de Nederlandsch Bank; *want* er zijn ook andere nationale bibliotheken (die van de rijksuniversiteiten b.v.), en vele Nederlandsche Bankinstellingen. Verwarring zou al even

1) Vgl. het *Wdb. der Ned. Taal* VI 1635: ‘*Burgerlijk* of *civiel ingenieur* (gewoonlijk als koppel.: *civiel-ingenieur*), gevolgd naar fra. *ingénieur civil* en eng. *civil engineer*’ - oorspr. ter onderscheiding van de militaire ingenieurs (ald. 1634).

2) Tegen deze tijdsbepaling kwam een inzender in de volgende afl. terecht in verzet (blz. 72).

noodlottig zijn als van den waarnemenden griffier en den waarnemend griffier. Men moet er niet aan denken, al de mogelijk nare gevolgen!' Mocht iemand bij de door mij gekursiveerde woorden, de logika daarvan niet doorhebben, dan moet hij niet bij mij om opheldering komen.

Het 'kenmerkende' van zo'n betoogtrant is meer dan duidelijk. Omdat evenwel zelfs het meer-dan-duidelijke aan sommige taalbeoordelaars blijkt te ontgaan, moge ik hier aan enkele elementaire dingen herinneren. Tussen 'de algemeen secretaris' en het daarmee parallel gestelde 'de Gedeputeerd Staten' bestaat een fundamenteel onderscheid: in het eerste geval toch wordt het normale 'algemeen sekretaris' (persoonsnaam) o n v e r b o g e n g e l a t e n , alhoewel het voorafgaande bepalend lidwoord de buigingsvorm op -*e* vereist ('de algemene sekretaris'); daarentegen komt 'Gedeputeerde Staten' nooit anders dan met de -*e*-verbuiging voor, waarbij het voorlopig geen normaal landsman zal invallen die buigings-*e* 'af te kappen' als *de* wordt voorgevoegd: de Gedeputeerd Staten. Dat laatste geldt eveneens van al de 'consequentie'-gevallen, waaruit *Onze Taal* op haar manier argumenteert. Waarom onthoudt de anonymus ons de plaatsen, waar zulke fraaiigheden voorkomen? Eén zo'n bewijsplaats zou meer kracht hebben, dan al de naar niets lijkende voorbeelden uit eigen duim. Er moge dan nog zo met de fleksie gehannest worden, het is vrijwel onmogelijk dat een Nederlander die de pen hanteert, van 'de Middelbaar School, de Nederlands Bank' zou gewagen. Ook zou ik 'de Provinciaal Staten' eerst moeten zien of horen, voordat ik aan de mogelijkheid van dat fantasietje geloof; want om dat dwaze resultaat te krijgen, zou de schrijvende werkelijk de -*e* van het gangbare, in het oor liggende 'de Provinciale Staten' moeten a f k a p p e n .

Met dat al verliezen we allerminst de mogelijkheid uit het oog, dat vanwege de duitse samenstellingen met *provinzial-*: provinzialobrigkeit, provinzialsynode, provinziallandtag e.a., een journalist vroeg of laat met de provinciaallanddag, de provinciaalsynode, de provinciaaloverheid voor den dag komt; het hoeft niet eens een journalist te zijn. Hetzelfde geldt evenzeer, zo niet in nog sterkere mate van nationalfarbe, nationalhymne, nationaltanz en zo meer. Haje (13) noemde trouwens reeds *nationaalstaat* en *provinciaalsynode*[1)], echter zonder vermelding van

1) In de U.C. trof ik het opschrift '*Provinciaal Voetbal*' aan; daar hier *het* voetbal (= voetbalspel) moet bedoeld zijn, is alles heel normaal.

bewijsplaatsen. In alle geval zijn zulke germanistische samenstellingen van uitheems adjektief plus (niet-onzijdig) naamwoord geen zeldzaamheid: ‘geen *centraalstaat* van betekenis’ (P. Constantinus, Wij trekken door de dagen 43); ‘Het *ideaalbeeld*[1)] van de Christen als mensch.... in deze *ideaalstelling* van Christus’ (P. Constantinus, Kathol. en rasvraagstuk 22); ‘bijna de heele Dogmatische *Speciaal-Theologie*’ (ald. 5); ‘HELTA, de *speciaalzaak* voor leerbewerking, te Amsterdam’ (O.E.B. XXVI 32); ‘een taalkundige.... *speciaal-liefhebberij*’ (Kloos, Lett. Inz. IV 88); ‘op grond van een gewijzigden *sociaal-ethos*’ (Oldendorff, Sociale en psychol. enz. 15 en 128); ‘de eerste werkelijke consequente *sociaalwijsgeer* uit de negentiende eeuw’ (Foerster, Sex. zedenleer^{3} 153), ‘Onze moderne *sexueelpaedagogen* bedriegen zich totaal’ (183), ‘dat ze [= deze leer] van den partiëelen aanblik van het leven leidt tot den *totaal-aanblik* en dat deze *totaalaanblik* ons derhalve als een levensvreemde theorie voorkomt’ (209); ‘wanneer men de ruimte aan crimineel nieuws gaat vergelijken met de *totaal-ruimte* aan nieuws’ (Klaassen, Misdaad en pers 147); ‘en berust op *totaal-indrukken*’ (Bopp, Jeugdopang^{2} 46), ‘in het *totaal-beeld* der pubertijdsverschijnselen’ (30), ‘zodat we ons uit de vele elementen een *totaalbeeld* kunnen vormen’ (266). Enz. Over onzijdige samenstellingen heeft men anders te oordelen dan over niet-onzijdige[2)].

Intussen heeft het afkapverzinseltje à la ‘de Provinciaal Staten’ ons in twee opzichten uit de koers gedreven. Vooreerst toch waren de laatste authentieke voorbeelden allemaal samenstellingen (met of zonder verbindend streepje), en ten tweede was er maar een enkele persoonsnaam bij (*sexueelpedagogen, sociaalwijsgeer - sociaal-geografen* zijn veel meer in trek, en nog bekender zijn *sociaal-demokraten*). Maar ook deze persoonskomposita zijn van een andere snit dan de persoonsnamen waar we van uitgingen. Deze samenstellingen - juist als de gelijksoortige zaakkomposita - zijn klakkeloze navolgingen van het Duits[3)]; de variatie sexueel- (: hd. sexual-) doet daar weinig aan af. En al herinnert *civiel-ingenieur* (mv. civiel-ingenieurs, Koenen-Endepols^{19} 174) tegenwoordig veel eerder aan duits zivilingenieur

1) Daar ‘ideaal’ ook substantief is, moet dit ‘onzijdig’ voorbeeld mild beoordeeld worden.
2) Vgl. *Ongaaf Nederlands* 62, 67 v.
3) Het *Wdb.* vermeldt alleen *sociaaldemokraat* (XIV 2455 v.).

dan aan angels civil engineer[1)], dat neemt niet weg, dat we in het meer en meer gewilde type ‘de waarnemend sekretaris’ iets van ‘zuiver’ nederlandse makelij moeten zien; voorzichtiger uitgedrukt: dat dit type niet over de hele lijn aan invloed van enige uitheemse taal kan worden toegeschreven[2)].

Nu is het meer dan bekend, dat vooral na ‘een’ de attributen voor persoonswoorden onverbogen kunnen blijven: van *een* onbekend meester, naar een oud kleerkoper, van een trouw en vurig amateur, van een knap Israëlitisch ijveraar, voor een ernstig literair kritikus, van een of ander alleenstaand leerling, - voor *ieder* neutraal toeschouwer, voor ieder oprecht mensch, bij *elk* ander sterveling, enz. De voorbeelden zijn zo gewoon, dat ik het onnodig acht de bewijsplaatsen nader aan te geven; temeer daar deze onverbogenheden van het adjektief hier n i e t ter zake doen, en ons zonder baat op een zijweggetje zouden voeren[3)]. Want het ‘moderne’ verschijnsel dat onze belangstelling trok, betreft persoonsnamen met ‘*de*’, waarbij het begeleidend adjektief min of meer tot de ‘titel’ d.i. de half of heel officiële nomenklatuur behoort[4)]. Juist in het onmisbare van het attribuut, dat tot op zekere hoogte met het nomen een v a s t e f o r m u l e vormt, moet m.i. de verklaring worden gezocht, dat men eerst in ambtelijke kringen en als gevolg daarvan later in de pers, die ‘titulaturen’ met kenmerkend adjektief onveranderd liet, ook dan wanneer het algemeen gangbare spraakgebruik op *-e* zou verbuigen: ‘De algeheele leiding van deze Nederlandsche Jeugdbeweging zou moeten worden toevertrouwd

1) Vgl. ook *civiel-recht* (civielrecht) met hd. zivilrecht, eng. civil law; *civielechtelijk* met hd. zivilrechtlich.
2) ‘In 1910 gaf de Rijkscommissie voor graatmeting (sic) en waterpassing... *den* nog *jongen civiel ingenieur* F.A. Vening Meinesz opdracht op een aantal steunpunten in Nederland zwaartekrachtmetingen te gaan verrichten’ (A. Chambon, 100.000 zeemijl per onderzeeboot 48 v.).
3) E. Kruisinga, *Het Nederlands van nu* (Amsterdam 1938), blz. 158 v., besprak dit vraagstuk maar half; en herinnert ons te sterk aan grammatici als C.H. den Hertog, *Nederlandsche Spraakkunst* III^2 (Amsterdam 1903), blz. 203; en vooral: *De Nederl. Taal* I^3 (Amsterdam 1909), blz. 154. Vergelijk nog G.S. Overdiep, *Stilistische Grammatica* (Zwolle 1937), blz. 260 v.
4) Vgl. bijv. voor ‘algemeen landvoogd’ e.a. *Wdb. der Ned. Taal* II 126 v.

aan de N a t i o n a l e Leiding, bestaande uit drie personen, n.l.: *den Nationaal Hoofdleider, de Nationaal Sectieleidster* en *den Nationaal Sectieleider*, bijgestaan door *een Nationaal Gildeleidster* en *een Nationaal Gildeleider*, die benoemd en ontslagen zouden moeten worden door de N a t i o n a l e Leiding op voordracht van de bevoegde instantie van het betrokken kerkgenootschap' (Centr. 24 VII '40). Zo ook nog: 'Terwijl de Nationale Leiding, *de* onder haar staande *Nationaal Gildeleidster* en *Nationaal Gildeleider*.... kunnen benoemen....' (ald. 31 VII '40).

We laten nog een paar voorbeelden volgen: 'Met ingang van 16 September 1940 zijn de vakken, waarin *de gewoon hoogleeraar* in de faculteit der wis- en natuurkunde....' (Centr. 11 V '40); 'Blijkens officieel bericht vond.... *de bevelvoerend generaal* en bevelhebber van een vliegercorps, general-Oberst Grauert, den heldendood' (U.C. 26 V '41); 'Aangezien het in de bedoeling ligt om schaden tot f 10.000 voor honderd procent te vergoeden.... heeft *de algemeen gemachtigde*, in afwachting van bedoelde verordening, een voorschotregeling getroffen' (U.C. 7 XI '40); 'In zijn laatste levensstadium gekomen, merkte de overleden districtsdirecteur op tegen een *der centraal baljuws* die hem bezocht....' (Msb. 30 IX '39); 'Bij zijn vertrek werd Generaal-Major Schumann uitgeleide gedaan door *den waarnemend hoofdcommissaris* K.H. Broekhoff' (Centr. 4 IX '40); enz. '*De waarnemend inspecteur-generaal* der Nederlandse politie' is met '*den waarnemend secretaris-generaal* van het departement van onderwijs' enz. zo abonnee in het dagblad, dat we geen uilen naar Athene zullen dragen[1)] En al is niet minder bekend, dat daarnaast de verbogen vormen nog niet uit de wereld zijn, ik laat toch een voorbeeld volgen: '*De algemeene gedelegeerde* van de Fransche regeering in Afrika, generaal Weygand, is krachtens een in het staatsblad van heden gepubliceerd decreet rechtstreeks onder *den plaatsvervangenden ministerpresident*, admiraal Darlan, geplaatst. In alle kwesties, die principieele beslissingen en de algemeene politiek betreffen, verstrekt *de plaatsvervangende ministerpresident* aan *den algemeenen gedelegeerde* rechtstreeks de aanwijzingen van de regeering' (Centr. 6 VII '41).

We spraken boven van 'titulatuur', welke benaming bij 'los

1) Ik zag ook al: 'na een kort welkomstwoord van *den wnd.-voorzitter*, dr. W.A.F. Bannier' (U.C. 14 VII '41).

werkman' kwalijk past. Bij H. de Man kwamen we deze verbinding tegen als samenstelling: 'Zèlf luidt Cato de bel en daarna betaalt ze *de loswerklui* uit, want die huurt ze per dag' (Scheepswerf de Kroonprinces[3] 17). Al is analogiewerking bij het type '(de) algemeen sekretaris' allerminst uitgesloten, *los werkman* lijkt ons toch eerder direkt gevormd bij 'los werk', al moet ik het afdoende bewijs van die mening schuldig blijven (*Wdb.* VIII 2958). Ik denk aan *groothandelaar* naast *groothandel, grootkapitalist* naast *grootkapitaal* e.a.[1)], die tenminste laten zien dat zich komplikaties kunnen voordoen - wat trouwens al uit De Man's kompositum *loswerklui* bleek, naast het gewonere 'los werkman' (losse werkman). Een streepjeskompositum is nog: 'één der *toegevoegd-inspecteurs* voor de prijsbeheersching te Amsterdam' (Limb. Dagblad 16 VIII '41). Bij het volgend voorbeeld denk ik aan analogie: 'Het hoog militair gerechtshof heeft uitspraak gedaan in de strafzaak tegen *den* gewoon *dienstplichtig soldaat* G.B.' (U.C. 29 VIII '40). En wie dit voorbeeld niet sprekend genoeg vindt, vergelijke nog: 'alles zal u dus worden o p g e t a f e l d (wie spreekt er nu nog van dis en opgedist?) zoals het in de herinnering van *uw plaatsvervangend chroniqueur* voortleeft' (Binden en Bouwen VIII 101). Het onbepaalde lidwoord ontneemt aan de volgende aanhaling de gewenste bewijskracht: 'Kort geleden kwam ons een geval ter oore van een *particulier muziekleerares*, die een aantal ouders van een gemobiliseerd collega bezocht om....' (Msb. 18 I '04).

Een zeer oude verbinding is *Roomsch Koning* (Roomsch-Koning), al vermeldt het *Wdb.* (XIII 1300 v.) geen onverbogen voorbeeld met 'de'; ook het *Mnl. Wdb.* (VI 1610) stelt ons in dezen teleur! Wel viel het me onlangs op in: 'Geschiedenis van Limburg' door H.A. Beaujean (Lutterade 1940): 'In 1213 verwoestte *de Rooms-Koning* Otto IV Roermond' (50), 'Hij koos bij de keizerskeuze partij tegen *den Rooms-Koning* Otto IV' (53; blz. 76 staat: 'in zijn hoedanigheid van R o o m s k o n i n g '). Het meervoud 'Rooms-koningen' (Koenen-Endepols[19] 869) wijst ook op de volkomen éénwording van deze historische titel: 'roomse koningen' zou ons iets anders zeggen. - Maar zó ver is het met 'de waarnemend sekretaris' nog lang niet. Wat echter nog niet is, kan nog komen! De 6de Oktober 1941 had aan de Rijksuniversiteit te Utrecht een promotie plaats 'op

1) Zie *Ongaaf Nederlands* 59 vv.

gezag van den waarnemend Rector Magnificus, L. van Vuuren'; maar de 23ste van diezelfde maand 'op gezag van den waarnemenden' R.M.

Misschien gaat er ook nog wel enige geheime werking uit van onverbuigbare verbindingen als: *adjunktsekretaris*, adjunkt-kommissaris e.a. (*Wdb.* I 815; XIV 1272), *substituut-griffier*, substituut-officier, substituut-procureur, *aspirant-kunstenaar, locoburgemeester, oudburgemeester* e.a.; 'door het testament van *den elect-bisschop* van Luik' (Beaujean 72); 'De brave, niet onpittige *semi-grijsaard*' (Kloos II 185); vgl. het 'bedoelingsvolle vertellen der semi-letterkundige godsdienstleeraars' (II 89). Wie deze laatste alinea of een gedeelte ervan wil schrappen, is daar volkomen vrij in.

P. GERIACH ROYEN O.F.M.

Boekbeoordelingen.

Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden. Middeleeuwen I en II. Algemene inleiding door Prof. Dr. F. Baur. *De Letterkunde van de Middeleeuwen* door Prof. Dr. J. van Mierlo, met een inleiding over *Middelnederlandsche taal en stijl* door Prof. Dr. G.S. Overdiep (Antwerpen - Brussel - N.V. Standaard Boekhandel; 's Hertogenbosch - Teulings' U.M. 1940-1941).

Deze nieuwe litteratuurgeschiedenis onderscheidt zich van de voorafgaande (Jonckbloet, Te Winkel, Kalff) doordat samenwerking tot stand gebracht is van een groot aantal geleerden uit Zuid- en Noord-Nederland. Het te bestrijken gebied is te uitgestrekt geworden om door één auteur beheerst te worden. De eer van het initiatief komt toe aan Frank Baur, die het eerste deel opent met een uitvoerige inleiding over *De literatuur, haar historiographie en methodes* (blz. I-CXVI). Wanneer wij nagaan hoe veel voortreffelijks daarover in het buitenland verschenen is - wij behoeven slechts de namen te noemen van Walzel, Ermatinger, vooral Petersen[1]; in Frankrijk Lanson en zijn leerlingen - dan beseffen wij dat hier te lande een achter-

1) Van zijn standaardwerk *Die Wissenschaft von der Dichtung*, waarvan in 1939 het eerste deel verschenen is, heeft Baur nog gebruik kunnen maken.

stand bestond; Kalff's *Inleiding tot de studie der Literatuurgeschiedenis*, van 1914, is niet meer op de hoogte van de tijd. Dat Baur deze leemte aangevuld heeft, is dus een heuglijk verschijnsel. Blijkens zijn aantekeningen beschikte hij over een zeer grote belezenheid; hij had overvloedige stof voor een brede en diepgaande uiteenzetting, maar zijn taak werd bemoeielijkt, doordat hij alles moest samenpersen binnen de perken van een 'inleiding'. Dat maakt de lektuur niet overal gemakkelijk. Zijn werk is dan ook niet bestemd voor de oppervlakkige lezer, maar nodigt tot gezette studie. Menigeen zal de schrijver dankbaar zijn, dat hij daarbij de weg gewezen heeft.

Helderheid van de grondbegrippen is een eerste noodzaak. Voorop stelt Baur de vraag: hoe moet de letterkunde van een volk gedefinieerd en dus begrensd worden. Na toetsing van allerlei bepalingen komt hij tot de eigen definitie: 'Literatuur noemt men het complex van die taaldocumenten welke, te eeniger tijd, door een ruimer of geringer deel van de cultuurbewusten, werden aanvaard als schenkende esthetisch genot' (blz. XVII). Belangrijk is ook de vraag of verzoening tussen literatuurcritiek en literatuurhistorie mogelijk is. Dan komen achtereenvolgens de hulpwetenschappen ter sprake: de heuristiek, de critiek, de uitlegkunde. De 'letterkundige kenschetsing' wordt weer gesteund door de poëtiek, gevolgd door stilistiek, metriek en rhetoriek. Daarmee is de stof nog lang niet uitgeput: er is ook een algemene, een psychologische, een vergelijkende litteratuurstudie, die weer in onderdelen te splitsen zijn, en die in een zo beknopt overzicht nauwelijks tot hun recht konden komen. Wellicht vindt de schrijver later gelegenheid om dit alles, van Nederlands standpunt bezien, in een eigen handboek uit te werken. Datzelfde geldt nog meer voor het zesde gedeelte van deze inleiding (blz. LXXIX-XCV), waarin Baur, opnieuw met grondige feitenkennis, in vogelvlucht een overzicht geeft van de historiografie der Nederlandse letterkunde, een onderwerp dat in samenhang nog nooit behandeld was. In de breed opgezette reeks aantekeningen is natuurlijk geen 'volledigheid' beoogd, maar zelden zal men een werk van betekenis missen[1)]. Alleen reeds daardoor is deze inleiding voor ieder die de letterkunde bestudeert, als een aanwinst te beschouwen.

1) Ik tekende slechts bij de afdeling over metriek (blz. CVIII) de verhandeling van J. Kinker aan, die veel belangrijker is dan de genoemde van G. Hesselink (vgl. mijn Verz. Taalk. Opst. II).

Voordat Van Mierlo aan het woord komt, geeft Overdiep enige opmerkingen over *Middelnederlandsche taal en stijl* (blz. 3-21), grotendeels gewijd aan de versbouw. Ondanks zijn betoog, kan ik evenmin als in 1905[1)], 'tot een bepaald stelsel besluiten'. De twee redakties van de *Brandaen*, door Overdiep zelf op blz. 18 besproken, zijn m.i. een overtuigend bewijs dat niet drie eeuwen lang, in alle Dietse landen, één stelsel voor alle soorten van 'verzen' gegolden heeft. Met de onderscheiding van hoofd- en bijtonen, zoals Overdiep die hoort, zal ook niet ieder zich kunnen verenigen[2)].

Na de verschijning van de *Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche letterkunde*, in 1928, spraken wij de wens uit, dat Van Mierlo aan zijn werk door herziening en aanvulling een meer definitieve vorm zou geven[3)]. Dit is nu op voortreffelijke wijze geschied. In verzorgde stijl en met een grondige kennis van de behandelde stof, zoals geen ander geleerde bezit, heeft hij het werk van Te Winkel en Kalff hervat, en met veel uitkomsten van eigen studie verrijkt. Een ruime - wellicht te ruime - plaats gaf hij aan de voorgeschiedenis, naar Jonckbloet's voorbeeld, in een viertal hoofdstukken (blz. 23-106), die de tijdperken vóór de 12de eeuw behandelen, waarin sprake is van geschriften waarvan wij het bestaan slechts kunnen vermoeden of die verloren gegaan zijn. Terecht worden echter de Latijnse werken behandeld die op Nederlandse bodem ontstaan zijn, en die latere Dietse geschriften beïnvloed hebben. Kalff's indeling naar standen is wel prijsgegeven, maar zijn onmisbare chronologische splitsing van de stof is behouden: de tijd vóór ± 1300 vormt de stof voor het eerste deel; de beide volgende eeuwen zijn in het tweede deel behandeld. Het is bekend dat Van Mierlo deze tijdperken reeds vroeger gekenschetst heeft als 'De feodaal-ridderlijke periode' en 'De burgerlijke periode', en dat hij zijn voorkeur te kennen geeft door boven de eerste afdeling als opschrift te plaatsen: 'In het rijk der schoonheid' (blz. 107). De idealisering van de hoofse epiek - ook in de vertaling door burgerlijke clercken! - en de geringschatting van de didaktiek geeft aan Van Mierlo's werk een persoonlijke stempel,

1) In mijn *Opmerkingen over Nederlandse versbouw* (*Verz. Taalk. Opstellen* II, 251).
2) Vergelijk over dit onderwerp nu ook de bijdrage van Prof. A.C. Bouman in de *Bundel-Opstellen-De Vooys* 1940.
3) *De Nieuwe Taalgids* XXIII, blz. 267.

aan zijn betoog polemische kracht en gloed. Toch handhaven wij het vroeger geuite bezwaar tegen deze romantische beschouwing, waardoor Maerlant, die chronologisch geheel binnen de feodaal-ridderlijke periode valt, op grond van zijn overwegend didaktische richting daaruit verbannen wordt. In de nieuwe bewerking heeft Van Mierlo dit bezwaar trachten te ondervangen, door Van Maerlant nog in het eerste deel te behandelen in een soort aanhangsel (blz. 286-303), getiteld *De overgang*, waarin ook de waardering van de Strofische gedichten door de didaktische bijsmaak getemperd wordt. Als reaktie tegen overschatting door Te Winkel, die in Maerlant's werken een ‘spiegel’ van de gehele dertiende eeuw zag, moge dit te begrijpen zijn, bevredigend is Van Micrlo's opvatting niet; met Koopmans zien wij in Maerlant's zogenaamde ‘didaktiek’ nog iets meer dan het streven om ‘nuttige kennis’ te verbreiden.

Nog in een ander opzicht is Van Mierlo vasthoudend. In verband met zijn onderstelling ‘dat ook in Vlaanderen reeds in de XIe eeuw de dichtkunst in de volkstaal bloeide’ (blz. 111) vertoont hij de neiging om zoveel mogelijk bekende teksten in de twaalfde eeuw te plaatsen: op blz. 126 noemt hij reeds ten minste een zestal epische gedichten[1)]. De mogelijkheid willen wij niet ontkennen, maar wellicht zal hier later gelden wat Van Mierlo op blz. 110 zegt van de Duitse literatuurgeschiedenis, die ‘mooi op weg is de al te vroege dateringen van vele werken ernstig te herzien’.

Bespreking van alle onderdelen zou ons te ver voeren. Wilden wij tegenover deze bezwaren op de verdienstelijke onderdelen wijzen, waar de schrijver nieuwe gezichtspunten geeft, eigen oordelen velt en gevormde smaak toont, dan zou daarvoor menige bladzijde nodig zijn. Wij denken o.a. aan de ridderromans, de Reinaert, de poëzie en het proza van Hadewijch. Nieuw is ook het slothoofdstuk over *De Latijnse en Franse literatuur* in de Nederlanden.

Het tweede deel wordt dus, overeenkomstig de opzet, geopend met een hoofdstuk Wetenschap en kennis op rijm gevolgd door ‘Zedelijke leering’, al krijgt daar Hein van Aken lof wegens de dichterlijke verdienste van zijn vertaling. De stof wordt verder gerangschikt onder de hoofdafdelingen: verhalende

1) Vgl. blz. 118, 166 (*Walewein*), 173 (*Segher Dieregotgaf*) 185 (*Van den levene ons heren*), 214 (*Reinaert*).

dichtkunst, lyrische dichtkunst, dramatische poëzie en Het proza. Bij de meeste onderdelen blijkt dat het onderzoek sedert de verschijning van Te Winkel's tweede druk niet stilgestaan heeft, dat Van Mierlo zich volledig op de hoogte gesteld heeft, en zelf menige bijdrage geleverd heeft.

Dat geldt in hogere mate voor het derde tijdvak, dat de schrijver omstreeks 1430 laat beginnen, en dat zich uitstrekt tot aan de renaissance. Voor deze ‘letterkunde onder de rederijkers’ koos hij de titel: *De kunst der volksgemeenschap*. Daarmede zal wel in verband staan dat hetlied, geestelijk en wereldlijk, voorop geplaatst is. De vroeger vaak onderschatte rederijkerslitteratuur krijgt een ruime plaats: hun organisatie, hun toneelwerk, hun refereinen worden uitvoerig behandeld. Daarnaast plaatst de schrijver het volksproza, zowel wereldlijk als geestelijk. In het hoofdstuk: *In de branding der hervormingsbeweging* staat Anna Bijns in het midden. Een leemte is, dat de gelijktijdige reformatorische refereinen - al zijn ze slechts ten dele bewaard gebleven - hier niet besproken worden. Bij andere opstandige uitingen, als in de Gentse spelen, den Boom der Scrifturen, betoogt Van Mierlo dat men hier ‘niet zonder meer reformatorische geluiden mag herkennen. Veel er van is humanistisch, is Erasmiaansch ironisch of sceptisch vrijzinnig’ (blz. 350). Deze opvatting komt voort uit de neiging om het Katholieke karakter van de Middeleeuwen zo streng mogelijk tot het einde toe te handhaven.

Ook dit deel geeft tot slot een hoofdstuk over ‘De woordkunst van Dietschers in het Latijn of het Fransch’. Een woord van lof verdient de schrijver ook voor de nauwkeurigheid waarmee de *Aantekeningen* bewerkt zijn. Alle studerenden zullen hem daarvoor dankbaar zijn. De illustraties zijn niet talrijk, maar met zorg gekozen en uitstekend uitgevoerd, meestal op de grootte van de pagina's. Ook de uiterlijke verzorging van de beide delen maakt deze uitgave aanbevelenswaardig.

C.G.N. DE VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

Van Limburg Brouwer's Akbar.

De nieuwe uitgave van deze roman, in de *Bibliotheek der Nederlandse letteren* is biezonder aantrekkelijk door de brede inleiding van Prof. P.N. van Eyck (blz. 3-112), uitgegroeid

tot een diepgaande studie over de schrijver en zijn werk, dat daardoor in een nieuw licht komt te staan. Sedert Vosmaer's *Levensbericht* was aan deze auteur weinig aandacht geschonken; Huet's afbrekende kritiek van *Akbar* was maar al te veel nagepraat. Daardoor krijgt Van Eyck's studie het karakter van een welverdiend eerherstel. Wij leren Van Limburg Brouwer kennen als de pionier van het Nederlandse Spinozisme, de pionier tevens van de Sanskritstudie en de indologie. Ten onrechte is hij wel eens beschouwd als 'louter man des verstands': zijn liefde voor beeldende kunst en muziek, zijn diepe opvatting van Spinoza's leer pleiten daar tegen. Door zijn 'Levensdroom': de volmaking van de mens door zedelijke ontwikkeling, is hij verwant aan Kinker.

Behalve wijsgeer en geleerde is hij ook man van de daad: als liberaal politicus toont hij belangstelling in het staatkundig leven, daarin even idealistisch gezind als de oudere Potgieter, die hem als mederedakteur van De Gids waardeert.

Weinig bekend is, dat Van Limburg Brouwer, onder het pseudoniem Abraham van Luik, in 1869 optrad als letterkundig kritikus in het tijdschrift *Nederland*. Verrassend is het, hoe hij daar, optredend tegen zelfgenoegzaamheid, bekrompen vaderlands geliefhebber in poëzie, en huiselijke dichtkunst, het werk van Potgieter voortzet, en een voorbode blijkt te zijn van de Tachtigers.

Van Eyck toont nu aan, dat de 'idee-roman' Akbar van 1871-'72 te beschouwen is als Van Limburg Brouwer's 'Testament'; geen 'strijdschrift' - gelijk Huet beweerde - maar een werkelijk kunstwerk. Als weerspiegeling van de centrale idee kan men het 'Een Roman van Trouw' noemen. Uitvoerig en scherpzinnig wordt het boek naar de 'stof' en naar de 'vorm' ontleed. In het *Besluit* trekt Van Eyck nog treffende parallellen: enerzijds met Potgieter, anderzijds met Huet. Deze studie is daardoor een ware aanwinst geworden voor onze kennis van deze veelal miskende of te weinig bekende auteur, en van de negentiende-eeuwse letterkunde in het algemeen.

Joost Hiddes Halbertsma.

Deze bekende Friese taalkundige (1789-1869) werd terecht door Dr. J.H. Brouwer gekozen als onderwerp voor zijn inaugurele rede, de 18de Oktober 1.1. te Groningen uitgesproken[1)].

1) In druk verschenen bij de firma Van Gorcum en Comp. te Assen (prijs f 0,80).

Deze Deventer predikant was een dilettant in de beste zin van het woord: met een frisse geest, een scherp intellekt, met veelzijdige kennis en een zelfstandig oordeel. Opmerkelijk is, hoe zeer hij door zijn nieuwe denkbeelden over taal en spelling zijn tijd vooruit geweest is. Hij deelt de inzichten van zijn tijdgenoot Grimm, zonder van hem afhankelijk te zijn; hij komt op tegen het conservatisme van Matthijs de Vries, als deze de min- of onbeschaafde woorden uit het Woordenboek wil weren. De normatieve grammatika vindt in deze vereerder van de volkstaal een tegenstander. Hij is een hartstochtelijk maar onbaatzuchtig verzamelaar van boeken, van taalkundige gegevens, een voortreffelijk stilist, met een scherpe pen, als het op polemiek aankomt; daarbij een goed docent, als hij de Deventer cadetten, aan zijn taalkundige zorg toevertrouwd, lessen in stijlvorming geeft. Letterkundige belangstelling toont hij in zijn studies over de Van Haren's en Bilderdijk. Met zijn eigen *Rimen en Teltjes* verricht hij baanbrekend werk voor de Friese letterkunde.

Dit alles wordt op boeiende wijze door Brouwer uiteengezet, die zijn rede besluit met deze samenvatting: ‘Halbertsma was een mens met hebbelijkheden, maar een eminent taalkenner van brede aanleg, zuiver onderscheidingsvermogen, stalen vlijt en onbaatzuchtige toewijding; scherpzinnig, geleerd, oorspronkelijk; een onafhankelijke geest en gaaf karakter; een man die in vele opzichten nog ons voorbeeld kan zijn. Ondanks gebreken toch, om een woord van Van den Bosch te herhalen, “een prachtmens”. Lumen Frisiae’.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (September-Oktober).

De Gids. Okt. Een uitvoerig artikel van W.J.M. van Eysinga brengt *Iets over De Groot's jongelingsjaren*, een levensbeschrijving van Hugo de Groot tussen de jaren 1594, toen hij student werd, en 1625, geput uit ‘opdrachten’ bij zijn boeken, briefwisseling, gedichten en andere geschriften. - M. Nijhoff bespreekt met ingenomenheid *Het hart op de tong in 101 brieven van Nederlanders* door W. Gs. Hellinga.

De Nieuwe Gids. Sept. In een artikel *De stem van Vlaanderen* geeft George de Sévooy beschouwingen over hedendaagse Vlaamse letterkunde; in het biezonder prijst hij de jongste roman van H. Teirlinck: *Maria Speermalie*.

Okt. Lod. van Deyssel vervolgt zijn *Gedenkschriften*, lopende over de jaren 1893-1901. - George de Sévooy schrijft een beknopt artikel over *De dichter J.W.F. Werumeus Buning*.

De Stem. Sept. Top Naeff herdenkt Hélène Swarth. - G. Stuiveling oppert, onder het opschrift *Tweezijdig bezwaar*, zijn bedenkingen tegen S. Vestdijk's studie over *Albert Verwey en de Idee*. - Anthonie Donker beoordeelt een tweetal boeken namelijk *De Rancho der X mysteries* van Albert Helman en *Apollyon* van F. Bordewijk.

Okt. In het *Critisch Bulletin* beoordeelt Anthonie Donker *Dichters van dezen tijd, Oogst 1940*, verzameld door D.A.M. Binnendijk.

Groot-Nederland. Sept. In de rubriek *Nederlandsch Proza* beoordeelt Gerard van Eckeren *Apollyon* van F. Bordewijk; in de rubriek *Nederlandsche Poëzie* beoordeelt D.A.M. Binnendijk *De Waterscheiding* van Jac. van Hattum.

Okt. In de rubriek *Nederlandsch Proza* beoordeelt Gerard van Eckeren de roman *Wankele Waarheid* van Eva Raedt de Canter.-In de rubriek *Nederlandsche Poezie* beoordeelt D.A.M. Binnendijk *Huis en Herberg* van Jan Campert. - A. Marja geeft een ‘Aantekening’ over *‘Protestantse’ poëzie*, waarin hij het ‘protestantse separatisme’ veroordeelt, en betoogt dat de Opwaartse-Wegengroep uiteengevallen is.

Stemmen des tijds. Aug.-Sept. M.B. van de Werk schrijft een beknopt artikel over de dichteres *M. Vasalis*, naar aanleiding van haar bundel *Parken en Woestijnen*.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXIX, afl. 3. P.J.M. van Gils wijst op een aardig spreekwoordenboekje van T. Nicolaas Zegers, getiteld *Proverbia Teutonica Latinitate donata*. - J. Nanninck (*Rond Huygens' vertalingen uit het Engels van Donne*) geeft eerst een karakteristiek van de Engelse dichter, gaat dan na hoe Huygens hem op eigen wijze, niet altijd nauwkeurig, volgde, en spreekt ten slotte over het marinisme in Hooft's kring, en Vondel's tegenzin.

Dietsche Warande en Belfort. Sept André Demedts publiceert een hoofdstuk uit een studie over de Vlaamse poëzie tussen 1918 en 1940: *Op zoek naar de zuivere poëzie*, waarin hij uitvoerig spreekt over Van Ostayen en daarna de beide andere dichters van het expressionistische driemanschap, Brunclair en Burssens behandelt. - José de Ceulaer beoordeelt het laatste werk van Felix Timmermans, *De familie Hernat*. - J. van Mierlo bespreekt *Taal en Leven* van J.A. Meyers, voornamelijk om nog eens te wijzen op de kloof tussen de algemene schrijftaal en het 'Hollandse' Algemeen Beschaafd. - Aug. van Cauwelaert's *Kroniek der Poëzie* is gewijd aan *Drie Suite's* van Jan Vercammen.

Onze Taaltuin. Sept. E. de Frémery schrijft over *De cultus van den dood bij H. Marsman*, voornamelijk om te betogen 'dat deze figuur niet enkel uit den eigen tijd te verklaren valt', maar dat zijn mentaliteit verwant is met die van de primitieve mens. - Willy Dols beoordeelt uitvoerig de studie van Mevr. Branco van Dantzig over *De korte o-klanken in het Nederlandsch*. - B. Hermesdorf stelt 'een simpele vraag' over *De aesthetica in den roman der Kinderen Limborch*.

Studiën. Katholick Cultureel Tijdschrift. Aug. Will G. Gilbert geeft een beschouwing over *Volkslied en Volkszang in Nederland*.

Het Kouter. Sept. P. Minderaa publiceert de uitvoerige inleiding op een voordracht over *Marsman als voorbeeld*.

Museum. Aug.-Sept. Gerlach Royen beoordeelt de *Bundel opstellen van oud-leerlingen, aangeboden aan Prof. Dr. C.G.N. de Vooys*. - G. Kazemier beoordeelt het proefschrift van Dr. Van Es: *De attributieve genitief in het Middelnederlandsch*. - A.G.M. Haas beoordeelt Van Wijk's uitgave van *Het Getijdenboek van Geert Grote*.

Okt. Gerlach Royen beoordeelt het jongste werk van O. Jespersen: *Efficiency in linguistic change*.

Den Gulden Passer XVIII (1940). Jan Fr. Gessler publiceert een palaeografisch onderzoek van het merkwaardige, door Carton uitgegeven handschrift: *Tekstverbeterende aantekeningen op oud-Vlaamsche Liederen en andere Gedichten uit het Gruuthuse-handschrift*.

Jaargang XIX, afl. 1-2. Leop. Le Clercq bestudeerde het Mnl. lied *Dat ander Lant* in verschillende handschriften en drukt de tekst af uit een Luiks Sint-Jacobs-handschrift[1)]

C.D.V.

1) Een gedeelte van deze rubriek moest wegens plaatsgebrek, bewaard worden voor de volgende aflevering.